HET DIALECTENBOEK 6

VAN DE STREEK

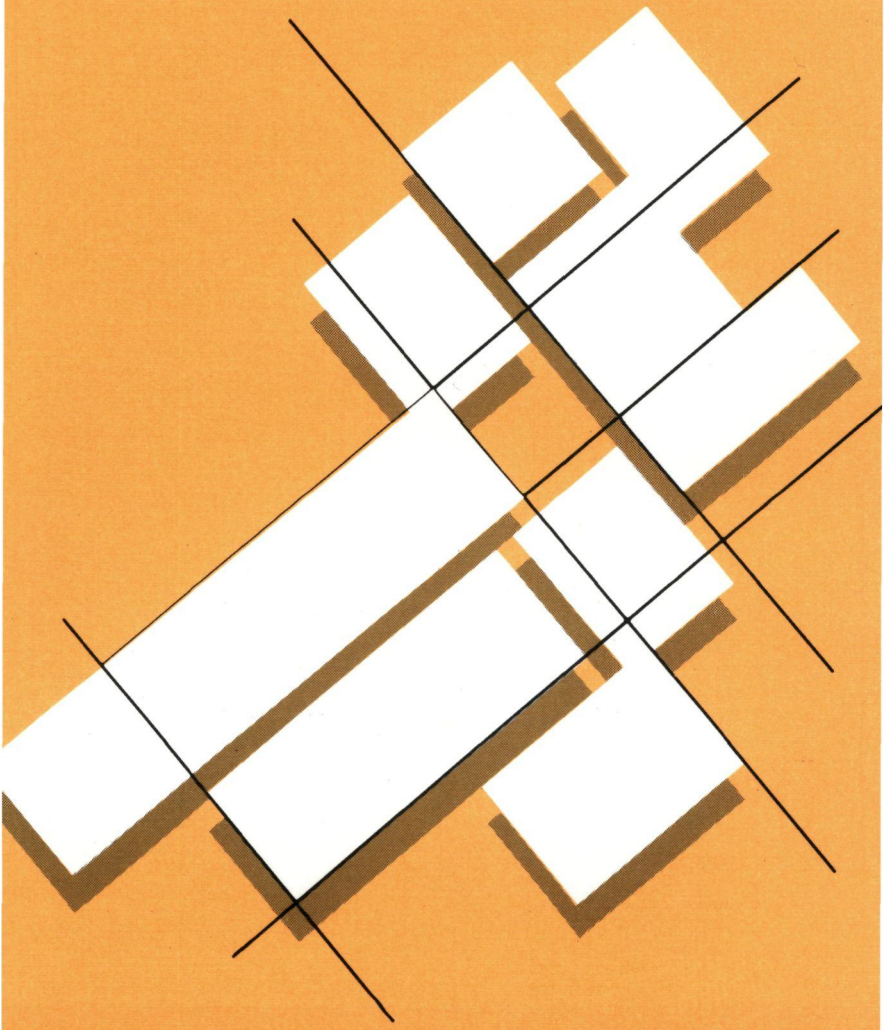

De weerspiegeling van dialecten
in familienamen

Dialecten en familienamen, het is allerminst een gezochte combinatie. Onze familienamen dragen sporen van oude en nog steeds in gebruik zijnde dialectkenmerken. Twee eeuwen nadat onze namen officieel geregistreerd werden, verraden ze nog onze geografische herkomst: Feenstra is een noorderling, Vandepitte komt uit het zuidwesten van ons taalgebied en Beckers heeft onmiskenbaar Limburgse roots. In *Van de Streek. De weerspiegeling van dialecten in familienamen* bekijken 16 auteurs het familienamenbestand voor hun provincie of streek door een dialectologische bril. Zoals Noord-Nederlandse namen zich laten lokaliseren aan de hand van een aantal typische achtervoegsels, verraden West-Nederlandse namen zich door hun beknoptheid. Twentse en Oost-Vlaamse namen voor fauna en flora vonden hun weg in de familienaamgeving van de resp. regio's; Antwerpse en West-Vlaamse dialectklanken lieten hun sporen na in de familienamen van beide provincies. Frans-Vlaamse namen onthullen een mooi stukje taalgeschiedenis...

Van de Streek bevat ook de lezingen gehouden op de zesde dialectendag (Alden Biesen, 17 maart 2001) door sportjournalist Jan Wauters, NOS-journaalpresentatrice Henny Stoel en prof. dr. Magda Devos. De regiobijdragen worden voorafgegaan door een inleidend artikel van dr. Ann Marynissen. Sluitstuk is een geactualiseerde *Wegwijzer* met publicaties en adressen voor geïnteresseerden in de Nederlandse dialectologie en, eenmalig, ook de Nederlandse naamkunde.

ISBN 90-73869-06-4

© Stichting Nederlandse Dialecten
ISBN 90-73869-06-4
Groesbeek, maart 2001
Uitgave: Stichting Nederlandse Dialecten
Drukwerk: Drukkerij ACCO, Brusselsestraat 153, B-3000 Leuven
Vormgeving: Veronique De Tier

HET DIALECTENBOEK 6

VAN DE STREEK

De weerspiegeling van dialecten
in familienamen

Het dialectenboek

Het dialectenboek 1. Kroesels op de bozzem. Waalre 1991.
ISBN 90-73869-01-3.

Het dialectenboek 2. Van de A tot de AA. Waalre 1993.
ISBN 90-73869-02-1.

Het dialectenboek 3. Dialect in beweging. 100 jaar na de enquêtes van Willems en Aardrijkskundig genootschap. Groesbeek 1995.
ISBN 90-73869-03-X.

Het dialectenboek 4. Nooit verloren werk. Terugblik op de Reeks Nederlandse Dialecten (1925 - 1982). Groesbeek 1997.
ISBN 90-73869-04-8.

Het dialectenboek 5. In vergelijking met dieren. Intensiverend taalgebruik volgens de SND-krantenenquête (1998). Groesbeek 1999.
ISBN 90-73869-05-6.

Het dialectenboek 6. Van de Streek. De weerspiegeling van dialecten in familienamen. Groesbeek 2001.
ISBN 90-73869-06-4.

te bestellen bij:
Stichting Nederlandse Dialecten
Gen. Gavinstraat 344
NL-6525 MR Groesbeek
Tel. 024-3612048

Beukendreef 11
B-9770 Kruishoutem
Tel. 09-2644079

Van de Streek. De weerspiegeling van dialecten in familienamen onder redactie van V. De Tier en A. Marynissen m.m.v. H. Brok. Groesbeek 2001: Stichting Nederlandse Dialecten.- Ill.- (Het dialectenboek; 6)
Met lit. opg.
ISBN 90-73869-06-4

HET DIALECTENBOEK 6

VAN DE STREEK

De weerspiegeling van dialecten in familienamen

onder redactie van
Veronique De Tier en Ann Marynissen
m.m.v.
Har Brok

STICHTING NEDERLANDSE DIALECTEN

GROESBEEK 2001

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord 9

Magda Devos 17
Het landschap in eigennamen

Henny Stoel 55
Mijn naam is Hes

Jan Wauters 63
De echoput uit mijn kindertijd: dialect als (t)huistaal

Ann Marynissen 75
Dialecten en familienamen: een afspiegeling van elkaar?
Over klanktegenstellingen en lexicale varianten in de
Nederlandse familienamen en hun tegenhangers in de dialecten

FRIESLAND 93
Teake Hoekema en Siemon Reker
Mud, Tolsma, Soepboer en andere familienamen in Friesland

GRONINGEN 111
Siemon Reker
Struizenga, Boykema en meer Groninger familienamen

DRENTHE 129
Siemon Reker en Harry Slot
Naarding, Smeenge, Meppelink en andere familienamen
in Drenthe en Stellingwerven

OVERIJSSEL 147
A. WEST-OVERIJSSEL EN FLEVOLAND
Harrie Scholtmeijer
Van *Kökkien* tot *Bouw Kraggenburg*:
familienamen in West-Overijssel en Flevoland

B. TWENTE 153
André Hottenhuis
De nije, grote hofboer ziet de kleine, olde, oude, lutke kotters niet

GELDERLAND 169
A.H.G. Schaars
Gelderland, een naamkundige en dialectologische lappendeken

NOORD-HOLLAND, ZUID-HOLLAND EN UTRECHT 185
Leendert Brouwer
Specifieke familienamen in Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht

ZEELAND 211
Jan Berns
Van *Aalbrechtse* en *Breunesse*: familienamen in Zeeland

NOORD-BRABANT 219
Piet Vos
Noord-Brabantse familienamen als Raaijmakers en Musters

NEDERLANDS LIMBURG 237
Ton van de Wijngaard
Limburgse familienamen: van *Aussems* tot *Zweiphenning*

BELGISCH LIMBURG 253
Rob Belemans
"Hoe schrijft Jang van Zjier van Zjef de smeed zich?"
Over Limburgers die niet naar Jan, Pier of Klaas genoemd zijn

ANTWERPEN 273
Miet Ooms
"Zedde nen Antwerpenèèr of nie?"
Familienamen in de provincie Antwerpen

VLAAMS-BRABANT 285
Jacques Van Keymeulen
De 430 frequentste Vlaams-Brabantse namen

OOST-VLAANDEREN 303
Veronique De Tier
Dialectsporen in Oost-Vlaamse familienamen

WEST-VLAANDEREN 329
Reinhild Vandekerckhove
West-Vlaamse klanken in West-Vlaamse namen

FRANS-VLAANDEREN 349
Hugo Ryckeboer
Nederlandse familienamen in Noord-Frankrijk

Ann Marynissen 365
Wegwijzer Nederlandse Naamkunde

Ton van de Wijngaard 379
Wegwijzer Nederlandse Dialectologie
A1. Publicaties landelijk 380
A2. Publicaties per regio 385
B1. Landelijke instituten en instellingen 407
B2. Instituten en instellingen per regio 410

VOORWOORD

Het nieuwe millennium brengt de Stichting Nederlandse Dialecten (SND) continuïteit én verandering. De tweejaarlijkse dialectendag heeft de millenniumwissel overleefd en is nu, op 17 maart 2001, aan zijn zesde editie toe. De opzet van Dialectendag 6 is vergelijkbaar met die van de vorige edities: het informatieve, maar gevarieerde en toegankelijke, voormiddagprogramma wordt gevolgd door een 'actief namiddaggedeelte' met werkwinkels, boekenmarkt, rondleidingen en ontspannend café-chantant.
Nieuw is echter - onder meer - de locatie: voor de dialectendagen werd al eens van locatie gewisseld, maar nog nooit vond een dialectendag buiten de Nederlandse landsgrenzen plaats. Dat is nu wel het geval: voor het eerst komen dialectliefhebbers uit noord en zuid in Vlaanderen samen, en dan nog wel in de prestigieuze historische site van de landcommanderij Alden Biesen, in het Belgisch-Limburgse Bilzen.

Zoals altijd wordt aan de dialectendag een dialectenboek gekoppeld. U hebt dialectenboek 6 in handen. Nieuw is - uiteraard, want dat varieert van Dag tot Dag - het thema van dag en boek 6. Met '*dialect en familienamen*' koos het SND-bestuur voor een thema dat niet alleen doorgewinterde dialectliefhebbers zal interesseren. Verspreidingsgebieden van familienamen vertellen de historicus iets over migratiestromen of het ontbreken ervan in het verleden. Ook voor genealogen verschaft familienaamstudie vaak onmisbare informatie. En welke filoloog liet zich nog nooit intrigeren door herkomst, betekenis of verschijningsvorm van eigen of andermans familienaam? Niettemin komen zoals steeds in de eerste plaats de dialectliefhebbers aan hun trekken. Uit de bijdragen in boek 6 blijkt dat familienaamstudie en dialectstudie sterk complementair kunnen zijn.

Dat brengt ons bij de inhoud van dit boek. Het bevat de lezingen van de 'ochtendsprekers', m.n. van prof. dr. Magda Devos, van NOS-journaalpresentatrice Henny Stoel en van sportjournalist Jan Wauters. Uit de bijdrage van Magda Devos blijkt dat verrassend veel bekende familienamen oude benamingen voor landschapscomponenten bevatten. Henny Stoel heeft het over familienamen en

roots en onthult ons een rariteitenkabinet van o.m. familienamen die televisiejournalisten hoofdbrekens bezorgen. Ook Jan Wauters heeft het, in een haast poëtische bijdrage, over roots, over zijn thuistaal en over een geliefde en verwante taal verder van huis. Dr. Ann Marynissen, co-redacteur van deze bundel, schreef een inleidend artikel, waarin zij aan de hand van een aantal voorbeelden voor het hele Nederlandse taalgebied de verhouding tussen familienaam- en dialectverschijnselen bespreekt. De zogenaamde 'regio-auteurs' onthullen de dialectgeografische bijzonderheden van de familienamen in hun provincie of streek. Van noord naar zuid verneemt u in de bijdragen o.m. hoe Friese uitspraakverschijnselen hun weg vonden in de familienamen, hoe Groningse, Drentse en ook Friese familienamen zich aan de hand van een aantal typische achtervoegsels laten lokaliseren, hoe Twentse namen voor plaatsen, planten en beroepen in de familienamen terechtkwamen. Gedemonstreerd wordt ook dat West-Overijssel en Flevoland door een aantal interessante naamgevingprocédés gekenmerkt worden, dat West-Nederlanders uitmunten in beknoptheid bij de familienaamgeving, dat Gelderland doorkruist wordt door dialect- én familienaamgrenzen en dat bij bepaalde Noord-Brabantse familienamen variatie troef is. Uit de bijdragen voor Nederlands en Belgisch Limburg blijkt dat familienamen vaak relicten van vroegere taalfasen zijn. Vermeldenswaard hierbij is nog dat Vlaams minister Sauwens, die uitgenodigd is om de dialectendag te openen en het eerste exemplaar van dit boek in ontvangst te nemen, in de Belgisch-Limburgse bijdrage zijn naam ontleed kan vinden. Vlaams-Brabanders zullen hun gading vinden in de bijdrage over hun provincie, waarin een indrukwekkend aantal familienamen gecategoriseerd en van verklaring voorzien wordt. Verder verneemt u hoe Antwerpse familienamen Antwerpse klankverschijnselen reflecteren. Een mooie tegenhanger voor de Twentse bijdrage vormt het artikel over Oost-Vlaamse familienamen: ook hierin wordt beschreven hoe dialectbenamingen voor fauna, flora en ook beroepsbezigheden hun neerslag vonden in familienamen. De West-Vlaamse gegevens tonen een bijzonder sterke correlatie tussen de verschijningsvorm van de familienamen en de hedendaagse dialecten. Zeeland blijkt zich niet alleen door zijn dialecten maar ook door zijn familienamen als een overgangsgebied tussen Vlaanderen en Nederland te laten karakteriseren. De Frans-Vlaamse bijdrage ten slotte, die aan namen van Nederlandse origine in

Noord-Frankrijk gewijd is, biedt een interessant stukje taalgeschiedenis.
Dat we met onze bijdragen niet ten volle recht kunnen doen aan de enorme rijkdom van het Nederlandse familienamenbestand spreekt voor zich. Selectie was noodzakelijk, maar we hopen dat de lezer in de met vele voorbeelden en de bijbehorende couleur locale gestoffeerde bijdragen zijn gading vindt.
Zoals gebruikelijk wordt het boek afgesloten met de Wegwijzer, die dit keer een overzicht biedt van dialectologische én naamkundige publicaties betreffende het Nederlandse taalgebied, evenals een lijst met interessante adressen voor geïnteresseerden uit beide disciplines.

In dit voorwoord past, meer dan voor vele andere publicaties, wat toelichting bij de totstandkoming van het boek. Het zesde boek zou er niet liggen zonder de wetenschappelijke én praktische ondersteuning van Ann Marynissen, docente Nederlandse taalkunde aan de universiteit van Keulen en daarnaast op vrijwillige basis verbonden aan het Instituut voor Naamkunde en Dialectologie van de K.U. Leuven.
Zij beschikt over een databank van familienamen voor België en Nederland, waaraan een computerprogramma gekoppeld is waarmee de verspreiding van afzonderlijke en van types Belgische en Nederlandse familienamen in een handomdraai op het scherm kan worden gebracht. Het Belgische bestand bevat de familienamen van alle inwoners van België anno 31-12-1987, vanaf een concentratie van minimaal vijf inwoners met dezelfde naam in een fusiegemeente. Het bestand is afkomstig van het Nationaal Instituut voor de Statistiek. Het Nederlandse bestand bevat de familienamen van alle inwoners die in 1993 een telefoonaansluiting hadden, vanaf ten minste 2 telefoonabonnees met dezelfde naam in een gemeente. Dit bestand is afkomstig van de Nederlandse PTT. Het computerprogramma voor de verspreiding van de familienamen is in 1990 ontwikkeld door Paul Bijnens en nadien herhaaldelijk door hem aangepast. Met behulp van dit programma heeft Ann Marynissen sindsdien een aantal naamgeografische publicaties geschreven, waarin de spelling-, klank-, vorm- en lexicale variatie in de Nederlandse familienamen in zijn ruimtelijke verdeling onderzocht

wordt.[1] Het is haar bedoeling een totaalbeeld van de geografische verspreiding van de types Nederlandse familienamen te geven in een "Atlas van de familienamen in het Nederlandse taalgebied".
Voor dit dialectenboek heeft A. Marynissen op basis van haar databank per provincie een lijst gemaakt van regiospecifieke namen, d.w.z. de namen die in een bepaalde provincie een redelijke frequentie halen, maar daarbuiten nauwelijks voorkomen. Die lijsten vormden het vertrekpunt voor heel wat bijdragen. Nadien heeft zij op vraag van de auteurs tal van proefkaarten met naamkundige verschijnselen gemaakt. Een selectie daaruit is opgenomen in de regiobijdragen die nu in dit boek verschijnen.
Een ander hulpmiddel voor de Vlaamse auteurs was de website 'geonome', waarop het verspreidingsgebied van maximaal één Belgische familienaam tegelijk in kaart gebracht kan worden: http://geonome.metaphor.be/geonome. Sommige auteurs maakten ook gebruik van de Franstalige website van de Université Catholique de Louvain (Louvain-la-Neuve): *Patronymica Romanica. Dic-*

---

[1] -Morfosyntactische aspecten van de Belgische familienamen op basis van het "Belgisch repertorium van familienamen". In: *Naamkunde* 23 (1991), blz. 29-79.
-Limburgse familienamengeografie. In: *Naamkunde* 26 (1994), afl. 3-4, blz. 243-301. Tevens verschenen als nr. 76 van de *Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde*. 1994.
-De atlas van familienamen in het Nederlandse taalgebied. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 67 (1995), blz. 139-171.
-Waar komt mijn familienaam voor? Automatische kartering van de geografische spreiding van (types) familienamen in het Nederlandse taalgebied. In: *De Aardrijkskunde* 21 (1997), nr. 3, blz. 25-38.
-Plaats- en persoonsnaamgeving in Bilzen. In: *Naamkunde* 29 (1997), 195-216. Tevens verschenen als nr. 92 van de *Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde*. Hasselt 1997.
-Den Uyl, Snoeckx, De Leeuw, Haan, Kikkert en varianten: over benamingen van dieren in de Nederlandse familienamen. In: V. De Tier & S. Reker (red.), Het dialectenboek 5. In vergelijking met dieren. Intensiverend taalgebruik volgens de SND-krantenenquête (1998). Groesbeek 1999, blz. 11-35.

tionnaire historique de l'anthroponymie romand. Base de données des noms contemporains de Belgique (http://patrom.fltr.ucl.ac.be)
Vele Nederlandse auteurs hebben gebruik gemaakt van het Nederlands Repertorium van Familienamen (in de meeste bijdragen afgekort als NRF), een repertorium op papier dat voor Nederland de familienaamspreiding anno 1947 weergeeft en van de Nederlandse Familienamen Databank die te vinden is op de website van het Meertens Instituut (http://www.meertens.knaw.nl).

Ann Marynissen stelde ons niet alleen haar materiaal ter beschikking, deze bundel heeft ook van haar expertise geprofiteerd. Ze heeft tal van inhoudelijke suggesties gedaan en haar kritische lectuur van de artikels heeft sterk bijgedragen tot de kwaliteit van het eindproduct.
Ook dr. R.A. Ebeling, die zijn *Fachwissen* ter beschikking stelde van enkele Nederlandse auteurs zijn we veel dank verschuldigd.

Uit de net vermelde lijsten met regiospecifieke namen komt een opvallend en belangwekkend verschil tussen Vlaanderen en Nederland naar voren. De Vlaamse provincies tellen globaal genomen aanzienlijk meer namen die het label regiospecifiek verdienen dan de Nederlandse. Voor Nederland scoren alleen de provincies Noord-Brabant en Zuid-Holland relatief hoog. Maar Flevoland (uiteraard), Drenthe, Utrecht, Zeeland en Groningen laten opvallend weinig regiospecifieke namen noteren, m.n. resp. 2, 31, 63, 67 en 69. De toppers aan de andere kant van de schaal zijn West- en Oost-Vlaanderen, met resp. 1039 en 943 regiospecifieke namen. En dat terwijl het Vlaamse gemiddelde 780 bedraagt, het Nederlandse 246. Deze cijfers zijn overigens sowieso te hoog, of, m.a.w., de lijsten van regiospecifieke namen per provincie zijn te ruim. Reden hiervoor is dat computers niet abstraheren van, vaak irrelevante, spellingverschillen. Zo lijkt de veelbelovende en zeldzame naam *Goetgheluck* op het eerste gezicht exclusief West-Vlaams, terwijl bij verder speuren ook Oost-Vlamingen gezegend blijken met deze naam, zij het dan gespeld als *Goetgeluck* en *Goetgeluk*. Aangezien dit echter voor alle provincies geldt, behouden de cijfers en meerbepaald de frequentieverhoudingen hun significantie. En die frequentieverhoudingen zijn toch wel markant. De verschillen kunnen gedeeltelijk te wijten zijn aan het tijdsverschil in

de totstandkoming en vastlegging van de familienamen voor noord en zuid (cf. artikel A. Marynissen, voetnoten 9 en 10), waardoor de spelling van de Nederlandse familienamen meer consistentie vertoont. Zij reveleren echter ongetwijfeld niet alleen een stukje taalgeschiedenis maar ook een stukje demografische geschiedenis: uit de familienaamspreiding valt af te lezen dat Nederland veel meer interne migratie gekend heeft dan Vlaanderen. Zo werd de Randstad in de twee eeuwen na de vastlegging van de familienamen duidelijk met vele inwijkelingen uit de perifere regio's bevolkt. Dat Nederlands jongste provincie, Flevoland, zo goed als geen regiospecifieke namen telt, hoeft al helemaal niet te verwonderen. De belangrijkste vaststelling is echter dat de Vlamingen zich de jongste eeuwen aanzienlijk honkvaster gedragen hebben dan hun noorderburen, en dat heeft - terugkerend naar het thema van dit boek - belangrijke implicaties voor dialecten én familienamen.

Voor de organisatie van de zesde dialectendag kreeg het SND-bestuur steun uit een nieuwe hoek: het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (VCV). Onder de bezielende leiding van dr. Marc Jacobs zorgde het VCV als co-organisator van deze Dag voor inhoudelijke en administratieve ondersteuning. VCV-onderzoekster dra. Hilde Schoefs was als waarnemend SND-bestuurslid geruime tijd en intensief bij de voorbereidingen voor de dialectendag betrokken. Dankzij hun bemiddeling en inbreng kon het thema van Dag 6 in samenwerking met de Vlaamse Vereniging voor Familiekunde op multidisciplinaire wijze uitgewerkt worden. Belangrijke en onontbeerlijke financiële steun kwam er van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Volksontwikkeling en Bibliotheekwerk, na een gezamenlijke subsidie-aanvraag van VCV en SND. Van Nederlandse zijde kon de SND rekenen op een financiële bijdrage van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

Het nieuwe millennium brengt de Stichting Nederlandse dialecten continuïteit en verandering..., tot slot, ook voor wat de 'interne keuken' betreft:
Siemon Reker, die de SND sinds 1994 gedreven leidde, deed eind vorig jaar afstand van het voorzitterschap. Niet met de bedoeling om de SND vaarwel te zeggen - gelukkig -, wel om de intensiteit van

zijn SND-werkzaamheden wat te minderen. Hetzelfde geldt min of meer voor Ton van de Wijngaard, die na vele jaren onvolprezen administratief werk zijn secretaristitel voortaan deelt met Veronique De Tier. Aan laatstgenoemde komt trouwens bijzondere dank toe: zij offerde talloze vrije uren op voor nauwgezet redactiewerk en was zonder meer - letterlijk - de 'drijvende' kracht achter deze bundel, hierin vakkundig bijgestaan door Har Brok. De bestuursploeg blijft verder ongewijzigd. Met ongewijzigd enthousiasme ook hopen we de eerste dialectendag van het nieuwe millennium door vele andere te laten volgen!

Reinhild Vandekerckhove
SND-voorzitter

Magda Devos

HET LANDSCHAP IN EIGENNAMEN

1. Inleiding

1.1. Eigennamen: benoemingsmotief en betekenis

Onze familienamen zijn in oorsprong bij- of toenamen, die bedacht werden toen teveel mensen dezelfde roepnaam droegen. Als een bijnaam erfelijk wordt, spreken we van een familienaam. Het spreekt vanzelf dat dubbelnamigheid het eerst daar ontstaat, waar de behoefte om individuen van elkaar te onderscheiden het grootst is, t.w. in gebieden met de grootste bevolkingsdichtheid. Vandaar dat in ons taalgebied het gebruik van achternamen het vroegst verspreid raakte in de zuidelijke Nederlanden, met name het Graafschap Vlaanderen en het Hertogdom Brabant, die immers al in de Middeleeuwen tot de dichtst bevolkte streken van Europa behoorden. Daar ook zijn de bijnamen het eerst tot erfelijke familienamen geëvolueerd. In het veel dunner bevolkte Noorden kon men lange tijd volstaan met alleen maar een roepnaam; toen in de Franse tijd het dragen van een familienaam ook in het Noorden wettelijk verplicht werd, bleken nog heel wat Nederlanders zonder achternaam door het leven te gaan.

Of ze nu in de vroege Middeleeuwen of pas recent zijn ontstaan, achternamen zinspelen altijd op de een of andere eigenschap van de naamdrager. Zo'n kenmerkende omstandigheid, die een persoon identificeert in onderscheid tot alle anderen, noemen we een benoemingsmotief. Vandaag zijn die motieven onbelangrijk geworden, we denken er zelfs niet meer aan als we een familienaam uitspreken of horen. Als iemand zich aan ons voorstelt als b.v. "*Van den Berg*", inspireert ons dat niet tot de overweging dat de

betrokkene op of bij een berg woont of gewoond heeft. Meer zelfs, in zo'n situatie staan we niet eens stil bij de betekenis van het woord *berg*, we leggen geen verband tussen het naamsbestanddeel en de gelijkluidende soortnaam. De in oorsprong gemotiveerde en betekenisvolle bijnamen zijn versteend tot etiketten, die alleen dienen om de identiteit van een persoon te markeren. We nemen er gewoon akte van dat een persoon zus of zo heet, en we voegen hem middels zijn naam toe aan ons mentale adressenbestand.

De vraag naar de "betekenis" van familienamen is dan ook een historische vraag. Wat ons interesseert, is de etymologische betekenis van de naam, d.w.z. de inhoud van de beschrijvende uitdrukking die ooit de naamdrager karakteriseerde, en de reden waarom een persoon in die termen werd beschreven, m.a.w. het motief van de naamgeving. Vrijwel ons hele familienamenbestand kan worden geclassificeerd in een viertal motiefcategorieën: mensen werden genoemd 1) naar hun afstamming, d.w.z. naar hun vader, hun moeder, of een andere verwante, 2) naar hun beroep of bezigheid, 3) naar een uiterlijk kenmerk, een karaktertrek of een gedragseigenschap, 4) naar hun geografische herkomst of hun woonplaats. Over het tweede type uit deze laatste groep, t.w. namen naar woonplaats, handelt deze bijdrage.

1.2. Herkomstnamen en woonplaatsnamen

Wanneer iemand "van elders" zich komt vestigen in een bepaalde gemeenschap, is er veel kans dat die in zijn nieuwe omgeving genoemd zal worden naar de plaats - streek, windstreek, stad, dorp, enz. - waar hij vandaan komt. Zulke namen naar geografische afkomst heten *herkomstnamen*. Verwant hiermee, omdat het ook om situering van de naamdrager gaat, zijn de *woonplaatsnamen* of *adresnamen*: daarin wordt niet de voormalige, maar de actuele woonplaats van de naamdrager genoemd, zijn domicilie als het ware. Net zoals de *herkomstnamen* bevatten ze een topografische aanduiding, die verwijst naar een vast punt in het ruimtelijke referentiekader van een kleinschalige gemeenschap. Dat kan b.v. de woning zijn van de naamdrager (zijn huis, kasteel, hoeve, herberg), de landschappelijke sector waarop of waarbij hij woont (een bos, een heideveld, een moeras, een cultuurlandcomplex), of een ander

verschijnsel dat dienst doet als ruimtelijk richtpunt (waterlopen, waterovergangen, grenspalen, veldkruisen, stadspoorten, alleenstaande bomen, galgen, uitkijkposten, e.d.m.).

Zowel herkomstnamen als woonplaatsnamen bevatten dus een aardrijkskundige benaming. Bij de eerste categorie gaat het om namen die al tot vaste plaatsnaam of toponiem waren versteend op het ogenblik dat er bijnamen mee werden gevormd. Het topografische woord aan de oorsprong van woonplaatsnamen kan evengoed al toponymische status hebben gehad, maar de beschrijving van iemands adres kon ook gebeuren aan de hand van uitdrukkingen met de soortnaam voor het werkelijkheidsgegeven waar de persoon gelokaliseerd werd. Zo kan de stamvader van een familie *Van der Heijde(n), Van den Heede* of *Van Hee* inderdaad aan of op een heideveld hebben gewoond, maar ook in een gehucht waar alle heide al eerder in cultuurland was omgezet, en dat naar zijn voormalige status de eigennaam *Heide* of *ter Heide(n)* droeg. Het enige waar we met zekerheid van uit mogen gaan, is dat de bakermat van de familie gezocht moet worden op een plek die *ooit* een heide was.

Met het bovenstaande voorbeeld hebben we al enigszins aangegeven dat herkomst- en woonplaatsnamen niet waterdicht van elkaar af te grenzen zijn. Soortnamen voor landschapscomponenten en terreintypes bij voorbeeld versteenden meermaals tot nederzettingsnamen, die op hun beurt weer aanleiding konden geven tot herkomstnamen. Het woord *moer* duidde in de Middelnederlandse woordenschat een venig moeras aan, en vandaar ook een turfexploitatiegebied. *Moer* evolueerde niet alleen tot eigennaam van moerassen, respectievelijk landerijen waar voorheen veenmoerassen lagen, maar er zijn ook dorpsnamen uit voortgekomen, zoals het Noord-Brabantse *Moer*, het West-Vlaamse *Moere* en het Belgisch-Franse *De Moeren*. Oorspronkelijk betreft het hier parochies aan de rand van gebieden waar in de Middeleeuwen intensief aan turfwinning werd gedaan. De familienaam *Van (de) Moer(e)* kan dus zowel zinspelen op een (voormalig) moeras, als op één van de genoemde nederzettingen. Soms kan de verspreiding van een familienaam ons helpen bij de interpretatie ervan als woonplaats- of herkomstnaam. Een mooi voorbeeld hiervan vinden we in de

familienamen afgeleid van *vink*, een verdwenen woord voor slechte, lichte turf, dat net zoals *moer* voorkomt in terreintoponiemen, maar ook in de Oost-Vlaamse gemeentenaam *Vinkt* (arrondissement Deinze). Nu blijken opvallend veel families *Van (der) Vinck, Van der Vincken, Van (der) Vinckt* en *Vervinck(t)* juist in de ruime omgeving van Vinkt te wonen, wat suggereert dat die hun naam eerder aan dit oord te danken hebben dan aan een venig of moerassig terrein.

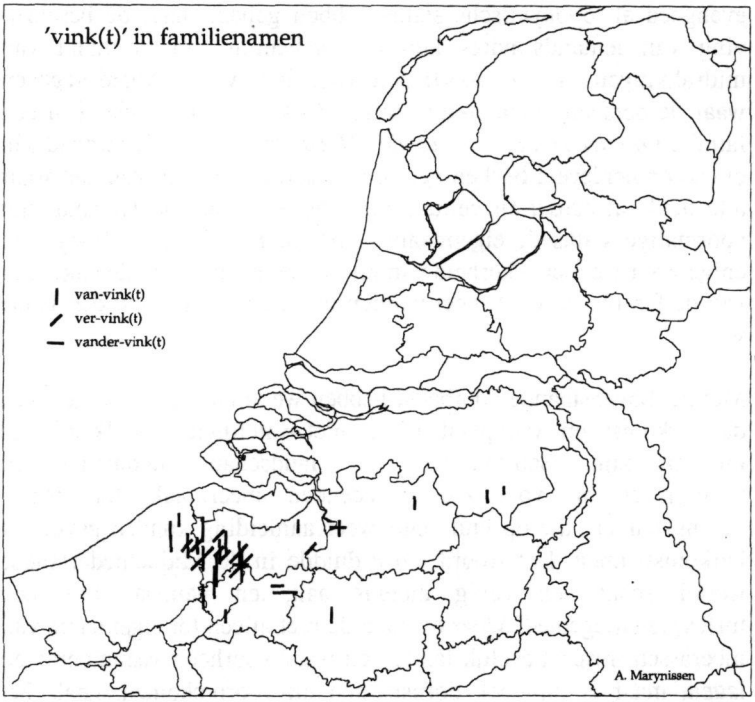

KAART 1: *Vink(t) in familienamen*

1.3. Over de inhoud van dit artikel

1.3.1. Selectie van namen

Gezien de veelheid van landschappelijke fenomenen die als oriëntatiepunt dienst konden doen bij de bepaling van iemands

woonplaats, is het een onmogelijke opdracht om in dit artikel alle familienamen met zo'n lokaliserend bestanddeel de revue te laten passeren. Een selectie drong zich dus op, en daarbij heb ik de volgende criteria gehanteerd. Ten eerste behandel ik alleen familienamen die afgeleid zijn uit terreinnamen, d.w.z. benamingen voor onderdelen van het natuur- en het cultuurlandschap. *Van de Sompel, Van Acker* en *Van den Bos* komen dus aan de orde, want ze bevatten een benaming voor een landschappelijke entiteit, maar niet *Van den Abbeele* of *Van den Toorn*, die immers verwijzen naar een anderssoortig oriëntatiepunt, resp. een alleenstaande abeel (veelal een grensboom) en een uitkijktoren. In de tweede plaats worden alleen familienamen uit enkelvoudige (d.w.z. niet samengestelde) terreinnamen ten tonele gevoerd. Namen als *Eekhout* ('eikenbos'), *Schou(w)broeck* ('broek waar lis groeit') en *Langakker* ('lange akker') blijven dus buiten beschouwing. Wat na toepassing van die twee selectiecriteria aan namen overbleef, bleek nog altijd veel te omvangrijk voor een bijdrage in een bundel als deze. Uit die bonte verzameling heb ik ten slotte een aantal namen geselecteerd die herinneren aan de belangrijkste onderdelen van het landschap in de volle en late Middeleeuwen, d.i. de periode waarin de meeste thans als familienaam gebruikelijke woonplaatsnamen hun oorsprong vinden.

1.3.2. Indeling

Bij de indeling van het artikel ben ik uitgegaan van het landschapstype waarop de in familienamen bewaarde toponiemen of topografische termen betrekking hebben of hadden. Drie landschapscomponenten komen aan de orde, resp. natuurland (heide, moeras en stilstaand water), cultuurland (akkers en weiden) en bos. Hoewel bossen veelal ofwel tot het woeste veld behoren, ofwel tot de cultuurgrond, zijn de bosnamen toch in een aparte rubriek ondergebracht, en wel vanuit de volgende overwegingen. In de eerste plaats worden natuurbossen en aangeplante bossen in de historische woordenschat evenmin als in de hedendaagse, terminologisch ondubbelzinnig van elkaar onderscheiden. Het woord *bos* zelf bij voorbeeld duidt vanouds beide types aan, vandaar ook dat de werkelijkheid achter *bos*-toponiemen varieert van goed onderhouden cultuurbossen tot verwilderde bossen op waterzieke bodems en

plekken natuurlijke kreupelhoutbegroeiing op het woeste veld. Alleen onderzoek op het terrein kan zekerheid verschaffen over de juiste aard en hoedanigheid van het bos dat achter zo'n toponiem schuil gaat. In de tweede plaats was bosbegroeiing dikwijls een overgangsstadium tussen ongecultiveerd veld en systematische ontginning. Waterzieke gronden werden dikwijls met bos beplant om de bodem op natuurlijke wijze te draineren en een humuslaag te doen ontstaan als toekomstige bouwnerf. Ten derde werd in de Middeleeuwen niet alleen aan aangeplante bossen, maar ook aan natuurbossen de nodige zorg besteed. Ook "wilde" bossen hadden economisch nut: men won er brand- en constructiehout, en dreef er ook het vee.

Binnen de verschillende sectoren van het landschap die in de hoofdparagrafen aan bod komen, overzien we de belangrijkste topografische benamingen, en telkens ook de daaruit gevormde familienamen.

De classificatie van terreinwoorden binnen een bepaalde rubriek is meermaals voor discussie vatbaar. Immers, zoals alle soortnamen staan ook landschappelijke benamingen bloot aan betekenisevoluties, en een woord kan vanuit verschillende betekenisstadia tot plaatsnaam zijn geworden, en vervolgens tot bestanddeel van woonplaatsnamen. Zo heeft de oorspronkelijke natuurlandbenaming *veld* in tal van dialecten al vroeg de betekenis 'bouwland(complex)' aangenomen, en ging de verkleinvorm *veldeke* plaatselijk (in Zuid-Oost-Vlaanderen) zelfs een heel specifiek perceelstype aanduiden, nl. een omsloten bouwlandperceel in privé-exploitatie, bestemd voor de teelt van gewassen die niet onderworpen waren aan de verplichte driejaarlijkse wisselbouw die gold voor de productie van broodgraan. Elders in Vlaanderen heette zo'n perceel *bilk*, in Brabant *blok*.

Bovendien, als een terreinnaam vanuit de een of andere betekenis tot vaste plaatsnaam is geworden, blijft die in de regel met die plaats verbonden, ook al verandert het benoemde terrein van uitzicht en bestemming. Dat principe van naamsbehoud bij veranderende werkelijkheid verklaart waarom in gebieden waar *veld* als soortnaam nooit een 'bouwland'-betekenis heeft aangenomen, toch vele cultuurlandcomplexen een *veld*-naam dragen. We hebben dus vaak

geen zekerheid over de aard en het uitzicht van het terrein op het ogenblik dat de naam ervan aanleiding gaf tot bijnamen en familienamen. De stamvader van een familie *Van de Velde* kan dus zowel in een woeste omgeving hebben gewoond, als bij een uit "veld" ontgonnen cultuurlandcomplex, dat toponymisch als *veld* werd aangeduid.

Het is dus beslist onjuist om in elke "topografische" familienaam de etymologische betekenis van het achterliggende terreinwoord te projecteren. Voor de classificatie van de terreinwoorden waarmee familienamen zijn gevormd, heb ik in de eerste plaats rekening gehouden met de oudste *historisch geattesteerde* betekenis(sen) van die woorden, vanuit de veronderstelling dat die betekenissen actueel waren in de volle en/of de late Middeleeuwen, d.w.z. op het moment dat de bijnamen waaruit onze tegenwoordige familienamen zijn voortgekomen, gestalte kregen.

1.3.3. Variatie in vorm en schrijfwijze

Familienamen uit hetzelfde topografische grondwoord vertonen heel wat klank-, vorm- en spellingvariatie. Vele ervan zijn immers gefixeerd in hun dialectische gedaante, met regionaal bepaalde klankvarianten als *heide / hee, broek / breuk, moes / moos,* enz. Morfologisch verschillen namen in hun samenstelling (ze bevatten al of niet een voorzetsel en/of lidwoord), afleiding (verschillende suffixen) of flexie. De morfologische hoofdtypes zijn (zie voor een uitvoerige behandeling Van Loon 1980):

- onverbogen hoofdwoord zonder voorzetselaanloop: *Bos*
- hoofdwoord met genitiefuitgang: *Broeks*
- voorzetsel + (al dan niet verbogen) lidwoord + (al of niet verbogen) hoofdwoord: *van de(n) Bos(se)*
- voorzetsel alleen: meestal *van* (= samentrekking van *van den*): *van Bos*, soms een ander voorzetsel, b.v. *ten Bos(se)*
- *ver-* (samentrekking van *van der*) + hoofdwoord: *Verkouter*
- hoofdwoord + element *-man(s)*: *Bosman(s)*
- hoofdwoord + suffix *-ma*: *Miedema*

Opgemerkt zij dat de uitgang *-t* aan namen als *Most, Van der Biest, Verlaakt* geen persoonsnaamvormend bestanddeel is, maar een

erfenis uit de toponymische voorgeschiedenis van het hoofdwoord. In oorsprong is het een collectief-suffix, waarmee vooral plantennamen tot plaatsnamen werden gemaakt, b.v *bies-t* 'veelheid van biezen' en vandaar 'biesbos, met biezen begroeid terrein'. Naderhand verloor het suffix zijn collectief-betekenis en werd het ook aan allerlei topografische bestanddelen gehecht die zich niet lenen tot enige collectiviteitsgedachte. In toponiemen als *laakt* (< *laak* 'waterplas') en *wijert* (< *wijer* 'vijver') is het semantisch verbleekt tot een pure markeerder van plaatsgebondenheid.

Binnen elk morfologisch familienaamtype zijn er dan nog eens zeer veel verschillende schrijfwijzen. Daarom heb ik bij de opsomming van namen beperkingen in acht genomen, in die zin dat van elk naamtype alleen de hoofdvarianten worden vermeld, voldoende om de lezer in staat te stellen het type te herkennen waaronder zijn eigen naam thuishoort. Om in de namenlijstjes een inflatie van hoofdletters te vermijden heb ik, in navolging van Debrabandere (1993), de voorzetsels die aan het hoofdbestanddeel van de naam voorafgaan, met kleine letter gespeld.

1.3.4. Bronnen en kaarten

Bij het opsporen van de familienamen van topografische herkomst, heb ik voor België gebruik gemaakt van het familienamenwoordenboek van F. Debrabandere (1993), de familienamendatabank van de UCL, beschikbaar op het internet, en de website *geonome*, waar de verspreiding van de Belgische familienamen op kaartjes veraanschouwelijkt wordt. Voor Nederland kon ik terecht bij de online Nederlandse Familienamen Databank van het Meertens Instituut in Amsterdam. De internetadressen van deze gegevensbanken staan vermeld in de literatuurlijst achteraan.

Over de verschillende topografische hoofdwoorden in de behandelde familienamen is veel geschreven in allerlei naam- en taalkundige publicaties. In de literatuurlijst vindt de lezer een opsomming van de belangrijkste naslagwerken en artikelen die ik voor mijn commentaar heb geraadpleegd.

De kaartjes in het artikel zijn ontworpen en gerealiseerd door Ann Marynissen aan de hand van het materiaal voor de "Atlas van familienamen in het Nederlandse taalgebied", die zij voorbereidt. Kaart 7, over de spreiding van *meers, beemd* en *made*, is al eerder door Ann Marynissen (2000: 28-29) gepubliceerd en besproken.

2. Woonplaatsnamen uit natuurlandnamen

In de Middeleeuwen, d.i. de tijd dat bijnamen, de voorlopers van onze huidige familienamen, noodzakelijk werden om dragers van dezelfde roepnaam van elkaar te onderscheiden, waren grote delen van de Lage Landen onontgonnen terrein, woestenijen bestaande uit heide, bos en moeras. Ons familienamenbestand krioelt dan ook van namen die naar deze natuurlandcomponenten verwijzen. Hieronder behandelen we eerst de namen waarvan het grondwoord in zijn voorgeschiedenis als soortnaam betrekking had op ongecultiveerde complexen in het algemeen. Daarna komen moerasnamen en namen voor stilstaand water aan de orde.

2.1. De woeste vlakte

De meest verspreide benaming voor de natuurlandcomplexen die de (vroeg-)middeleeuwse nederzettingen van elkaar scheidden, was *veld*. Van die eertijds uitgestrekte wildernissen blijft vandaag zo goed als niets meer over, maar de ontginning ervan heeft wel vele eeuwen in beslag genomen. In de vruchtbaarste streken werden de "velden" reeds tijdens de (laat)middeleeuwse ontginningsgolf (11e - 14e eeuw) grotendeels onder de ploeg gelegd; op arme bodems daarentegen bleven substantiële delen ervan nog eeuwenlang woest, soms tot in de 20e eeuw. Als toponymisch bestanddeel is *veld* alomtegenwoordig, en dat geldt ook voor de familienamen die ervan zijn afgeleid: *Veld, van de / den / der Velde(n), van der Velle(n), van / in 't Veld, ter Velde(n), Veltman(s), Veld(e)man(s).*

Andere benamingen voor natuurlandcomplexen die we aantreffen in de historische appellatieve woordenschat en in toponiemen, zijn onder meer *heide, woestijn* en *wildert.* Dat deze woorden als plaatsnamen dikwijls dezelfde werkelijkheid aanduiden als *veld*, wil nog niet zeggen dat de betekenis van de achterliggende soortnamen

zonder meer gelijk te stellen is met die van *veld*. In sommige streken van ons taalgebied, o.m. westelijk Vlaanderen, behoorden zowel *veld* als *heed* (de westelijke variant van *heide*) eeuwenlang tot de gewone woordenschat, wat onaannemelijk maakt dat ze al die tijd exact dezelfde betekenis hadden. Historische attestaties van *heed*, alsook de omstandigheid dat het woord in het dialect de betekenis 'heidekruid' heeft aangenomen, laten veronderstellen dat *heed* in die regio een specifiekere betekenis had dan *veld*, nl. dat het alleen betrekking had op droge plekken van de ongecultiveerde vlakte, begroeid met heidegewas en kreupelhout. Dergelijke gebieden waren van nut als graasplek en voor het vergaren van brandhout, het winnen van tenen voor vlechtwerk en bezems, enz.

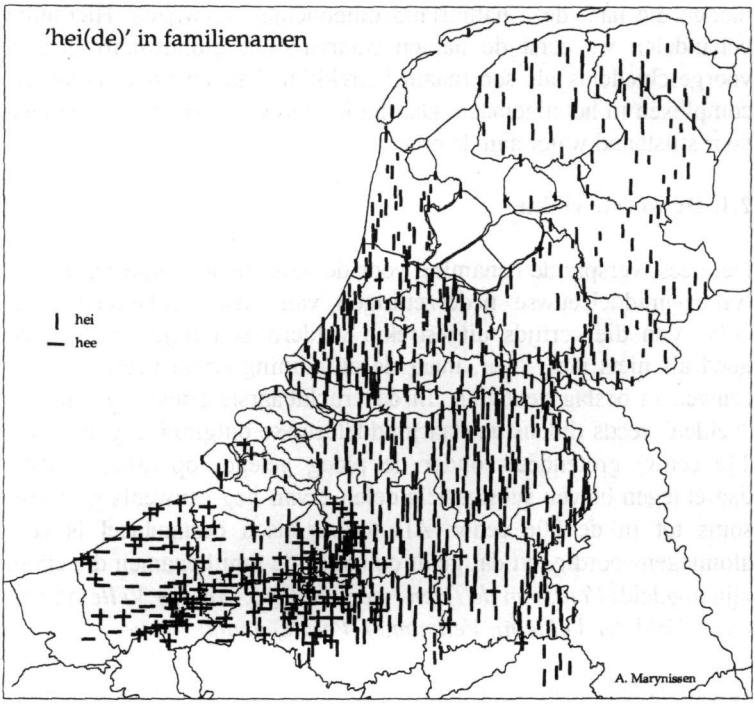

KAART 2: *Hei(de) in familienamen*

Zowel de westelijke, litorale vorm *heed* als het binnenlandse *hei(de)* zijn nadrukkelijk vertegenwoordigd in het familienamenbestand.

Beide verschijnen ze onder een hele reeks van varianten en vervormingen. Naast *van (den) Heede* staan onder meer *(van) Hee, van Heden(t), van (den) Eede(n), van Ee, Vanné* en *ten Heede*. Nog talrijker zijn de wisselvormen met *ei*-vocalisme: *(de) Heij, Heijink, Heijma, (van der) Heide(n), van Terheyden, van der Eyden, van der Reyden, van Heie, ter Heide, op (de) Heide, Verheide(n), Verrey(de), Vreye(n)*. De geografische spreiding van *ee*- en *ei*-vormen stemt nog in hoge mate overeen met de dialectische verdeling van scherplange *ee* en *ei* uit Oudgermaanse *ai*. Waar *geit* als *geete* wordt uitgesproken, *wei* als *wee*, *leiden* als *lee(d)en*, zitten ook de *heede*-types geconcentreerd. Buiten dat gebied domineren heel nadrukkelijk de *ei*-vormen.

Woestijn stamt af van Germaans *wost-innjo*, een afleiding van de voorloper van ons adjectief *woest*, dat op dezelfde Indo-europese grondvorm teruggaat als het Latijnse *vastus* 'eenzaam, verlaten, woest'. De klemtoon in het woord is ongewoon, conform de Germaanse beginaccentuering had de Nederlandse vorm *woesten* moeten luiden, zoals de West-Vlaamse gemeentenaam *Woesten*. Dat het achtervoegsel het accent aan zich heeft getrokken, komt doordat *woestijn* beïnvloed is door zijn Picardische zustervorm *wastina*. Het is dan ook geen toeval dat de toponymische verspreiding van *woestijn* nagenoeg beperkt blijft tot het gebied dat het meest aan Picardische taalinvloeden bloot stond, nl. westelijk Vlaanderen. Daar ook vinden we een dichte concentratie van de familienamen *Woestijn, Wostijn, van de(r) Woestijne,* waarnaast ook de typisch zuidwestelijke wisselvormen *van de(r) Ostijne* en *van de Rostijne*. Het type *ostijn*, in oudere bronnen ook als *hostijn* gespeld, met hypercorrecte *h*, beantwoordt aan een oude West-Vlaamse regelmatigheid, nl. wegval van *w* aan het woordbegin vóór een geronde achterklinker; nu nog hoor je in het (westelijke) West-Vlaams *oord* i.p.v. *woord*, *oensdag* i.p.v. *woensdag*, *oelen* i.p.v. *woelen*, enz. In de verbinding van de *w*-loze vorm met het verbogen lidwoord *der* werd de syllabegrens verlegd, en de naam geherinterpreteerd als *van de Rostijne*.

Hoewel in de toponymie *woestijn* hetzelfde terreintype aanduidt als *veld*, nl. ongecultiveerd land met heidebegroeiing en kreupelhout en met zure drassige plekken, is het moeilijk aan te nemen dat de

soortnamen aan de grondslag van deze toponiemen volstrekt synoniem waren. Net zoals *heide/heed*, coëxisteerde *woestijn* eeuwenlang met *veld* in de landschapsterminologie, en zoiets is niet denkbaar van woorden met dezelfde betekenis. Echter, hoe die twee zich tot elkaar verhielden in de Middelnederlandse volkstaal, is nog niet helemaal geklaard. Sommige toponymisten denken dat *woestijn* bij uitstek terrein aanduidde dat door de een of andere menselijke ingreep, zoals roofbouw op het oorspronkelijke bos of ontginning van veenlagen op geringe diepte, gedegenereerd was tot waardeloos heideland. De toponymie leert evenwel dat zulke woestenijen evengoed, en zelfs vaker, *veld*-namen dragen. Misschien lag het onderscheid hierin, dat *veld* en *woestijn* een verschillende visie op één en dezelfde topografische werkelijkheid tot uitdrukking brachten. Mogelijk was *veld* vooral verbonden met het landschappelijke begrip 'al het onontgonnen land buiten de nederzettingen', terwijl met *woestijn* directer naar de minderwaardige hoedanigheid van de bodem werd verwezen.

De gedachte aan de woeste staat, de woekering van allerhande wild gewas, de moeilijke toegankelijkheid van het benoemde terrein, stond ook voorop in het Middelnederlandse *wildert*, een afleiding met het collectiefsuffix *-t* van het adjectief *wild*, met dezelfde betekenis als het thans gangbare woord *wildernis*. Van dit woord stammen de familienamen *van der Wildert, van der Wilt, van der Vilt, Verwildert, Verwilt, Verwilst* en *Verwulst*. Mogelijk horen hierbij ook de namen *van Wilder, van Wilderen* en *van Wildert*, maar die kunnen evengoed op een nederzettingsnaam teruggaan, zoals *Wilder* in Frans-Vlaanderen, *Wilderen* in het zuidwesten van Belgisch Limburg en *Wildert* in het noordwesten van de provincie Antwerpen.

2.2. Moeras

Het woord *moeras*, thans in onze standaardtaal de courantste benaming voor drassige grond met poelen en plassen, komt naar mijn weten niet in woonplaatsnamen voor. Dat wekt geen verwondering, want *moeras* is een vrij jong woord. Het kwam nog niet voor in de Middeleeuwen, d.i. de tijd dat het leeuwendeel van de (latere) familienamen werd gevormd. Waarschijnlijk ontstond *moeras* door contaminatie, d.w.z. vormvermenging, van twee bestaande moe-

rasbenamingen: enerzijds het erfwoord *moer*, waarover verder meer, anderzijds het Franse leenwoord *maras* (> Frans *marais*), dat op zijn beurt teruggaat op het Germaanse **mariska*, waaruit ook *meer* en *meers*. Op het Middelnederlandse *maras* gaan mogelijk de familienamen *Maras* en *Mares(t)* terug, maar aangezien varianten met voorgeplaatst voorzetsel (*van/uit*) + lidwoord ontbreken, is het waarschijnlijker dat ze afstammen van de Franse zustervorm *marais*, net zoals *Marrai, De Marè, Dumarais, Demarest* en soortgelijke varianten.

Aan inheemse slijk- en modderwoorden, die in de plaatsnaamgeving moerassen aanduiden, ontbreekt het in het Nederlands allerminst. Meestal gaat het om erg oude benamingen, waarvan er dan ook nogal wat in familienamen zijn neergeslagen. Vrij verspreid zijn familienamen afgeleid van *broek, mos / moos / moes, moer / moor, moortel* en *goor*. Andere zitten voornamelijk gelokaliseerd in een beperkt gebied, b.v. namen met *zompel, waas* en *gaver*.

Het meest algemene Germaanse erfwoord voor moeras en waterziek terrein is *broek*, etymologisch identiek met het Duitse moeraswoord *Bruch* en het Engelse *brook* 'beek'. Als toponymisch bestanddeel komt *broek* onder de een of andere gedaante zowat overal in het Nederlandse taalgebied voor, en dat geldt ook voor de corresponderende familienaamsvormen. Het aantal vorm- en spellingvarianten is indrukwekkend. De (hoofd)types zijn *van de(n) Broek(e), uit de(n) Broek, op de Broek, ten Broek(e), Verbroek(ken), Broeck(x), Broekman(s)* en *Broekema*, waarnaast een hele rits morfologische wisselvormen, spellingvarianten en vervormingen. Palatalisering van de klinker in het hoofdwoord leidde tot de vorm *breuk*, zoals in *van den Breuck* en *Verbreuk(en)*.

Of nu alle dragers van een *broek*-familienaam zich hun stamvader moeten voorstellen als iemand die vlakbij een ontoegankelijk moeras woonde, valt te betwijfelen. Weliswaar is *broek* in oorsprong een moerasnaam, maar de landschappelijke complexen die zo heten hadden al heel vroeg een zeker economisch nut. Vermoedelijk waren sommige "broeken" vanuit hun natuurlijke staat geschikt om tijdens het zomerseizoen te worden gemaaid, wat blijkens historische documenten ook gold voor "meren", "laken" en "vijvers". Bovendien hebben onze voorouders al sinds de vroege Middeleeuwen getracht

de bodem van de broekgronden te verbeteren met elementaire draineringstechnieken, zodat ze niet alleen hooi opleverden, maar ook dienst konden doen als nagrasweide voor het vee. Op erg drassige broeken plantte men ook dikwijls bomen aan, om de bodem te ontwateren en tegelijk een humuslaag te doen ontstaan. Wie zich een beeld wil vormen van de landschappelijke werkelijkheid aan de grondslag van *broek*-toponiemen en daarvan afgeleide persoonsnamen, moet de verschillende ontwikkelingsstadia van het achterliggende landschappelijke fenomeen als mogelijkheid openhouden.

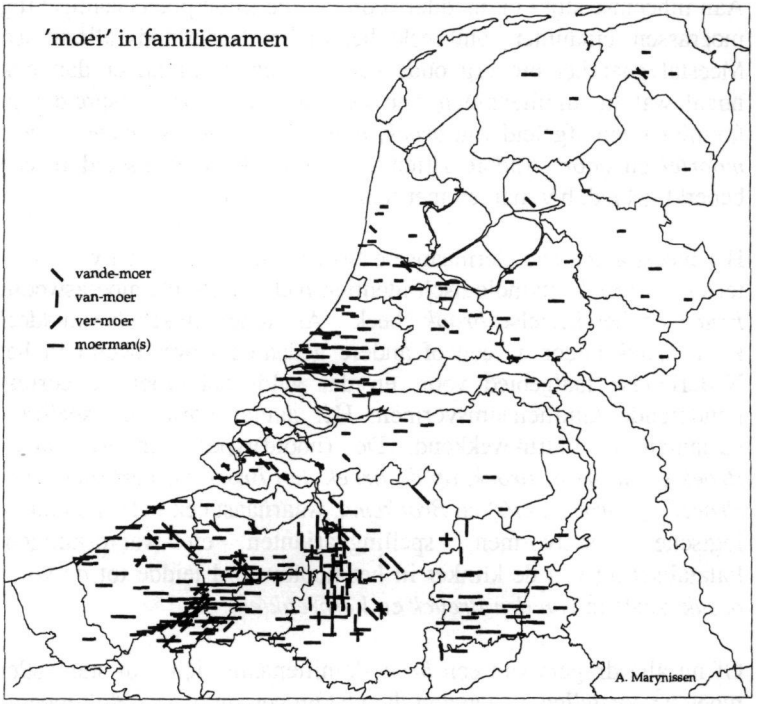

KAART 3: *Moer in familienamen*

Mos heeft als oudste Middelnederlandse betekenis 'moeras, poel, zomp', de huidige toepassing op allerlei schimmelachtige plantjes die op vochtige bodems groeien, is een jongere ontwikkeling. Etymologisch nauw verwant met *mos* zijn *moos, moze, meus, meuze, moes en moeze*, die alle nog voortleven als dialectwoorden voor slijk

of modder. Deze groep van moeraswoorden wordt in het familienamenbestand vertegenwoordigd door een hele waaier van varianten, waaronder *Mos, Van der Mos(t), Vermost* (met vervormingen als *van der Monst* en *Moust*), *van der Mo(o)sen, van der Mousen, van der Meuse, Vermosen, Vermoezen, Vermost, Mo(o)ser, Mozer, Moserman.*

Moer behoort tot dezelfde woordfamilie als dialectisch *moor* en Duits *mohr* 'modder', en Engels *moor* 'moeras'. Het Nederlandse woord duidt oorspronkelijk op veenmoeras, en van daaraf werd het ook toegepast op (voormalige) turfontginningen. Wie *van (de) Moer(e), van de(r) Moor(e), Vermoeren, Moerman(s), Moerland* of *Moeland(ts)*) heet, had wellicht ooit een voorzaat die in de buurt van een veenmoeras of een turfexploitatiegebied woonde.

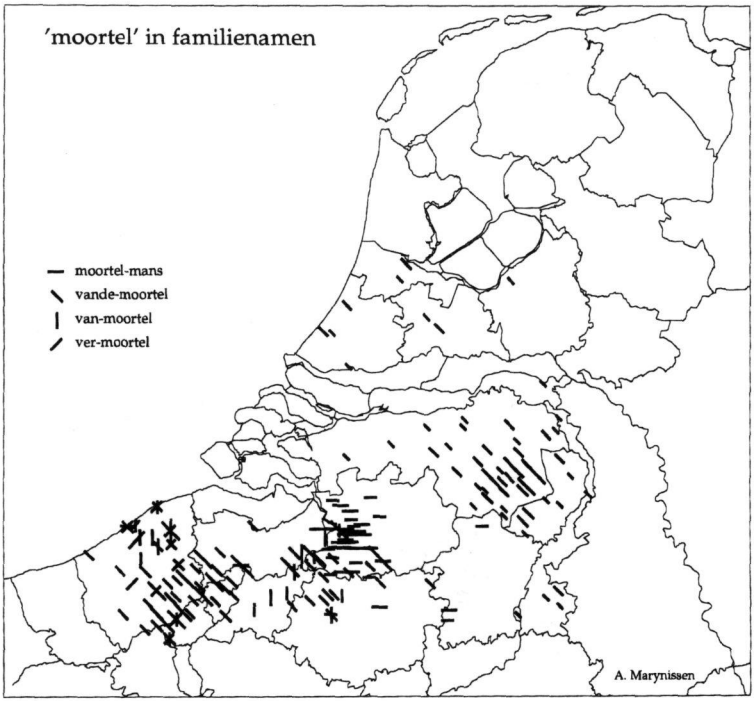

KAART 4: *Moortel in familienamen*

Heel frequent in Belgie zijn familienamen met één of andere variant van het slijk- en moeraswoord *moortel / moorter*: *van (den) Moortel(e), van de Mortel(e), de Moorter, van (de/der) Moorter(e), van (de/den) Mooter, van (den/der) Meuter, Vermoortel(e), van Remo(o)rtel(e), van Remoorter(e), Mo(o)rtelman(s), Montelmans, Meutermans. Mo(o)rter*, frequent vervormd tot *mo(o)rtel*, is een oude ontlening uit Latijn *mortarium*, 'metselspecie'. De Nederlandse vormen behielden die oorspronkelijke betekenis, maar ontwikkelden daarnaast ook de toepassingen 'modder', 'slijk', en vandaar ook 'zomp' en 'moeras'. Die evolutie lag enigszins voor de hand, want in het bouwbedrijf van weleer was mortel niets anders dan een mengsel van voornamelijk klei en water, een soort modder dus. Mogelijk heeft *mo(o)rter / mo(o)rtel* bij zijn ontwikkeling tot terreinnaam invloed ondervonden van het eerder besproken *moor*, dat al tevoren bestond als benaming voor zompige grond.

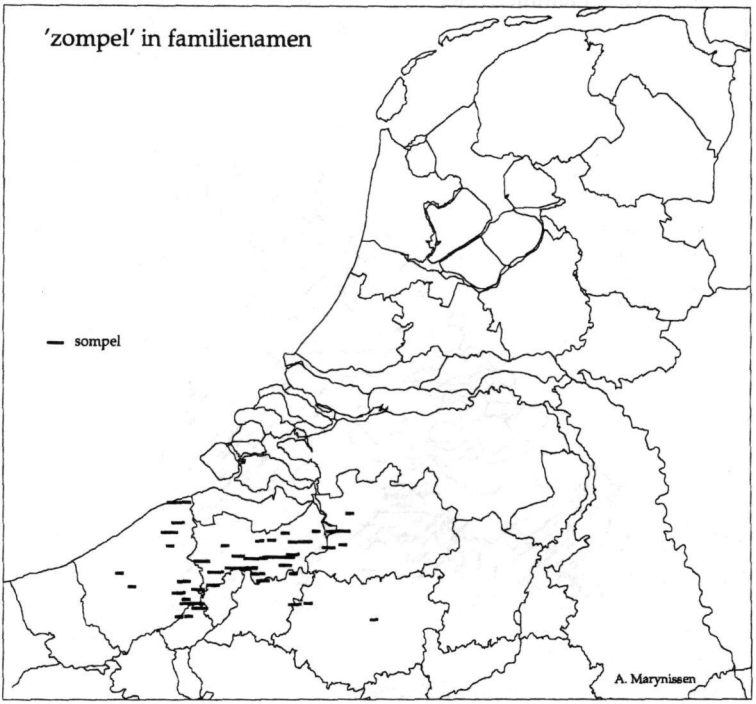

KAART 5: *Zompel in familienamen*

Zompel is in oorsprong een verkleinvorm met het leensuffix *-el* van het nu nog bekende *zomp* 'drassige plek, moeras' (waaruit ook het adjectief *zompig*). Etymologisch is het identiek met Engels *swamp* en Duits *Sumpf*, beide ook poel- en moerasbenamingen. De suffixloze vorm *zomp*, hoewel toponymisch ruim verspreid, heeft kennelijk geen aanleiding gegeven tot woonplaatsnamen. De namen afgeleid van *sompel - van Sompel, van de(n) Sompel(e)* en *Versompel* - zijn typisch Vlaams, en bepaaldelijk Oost-Vlaams.

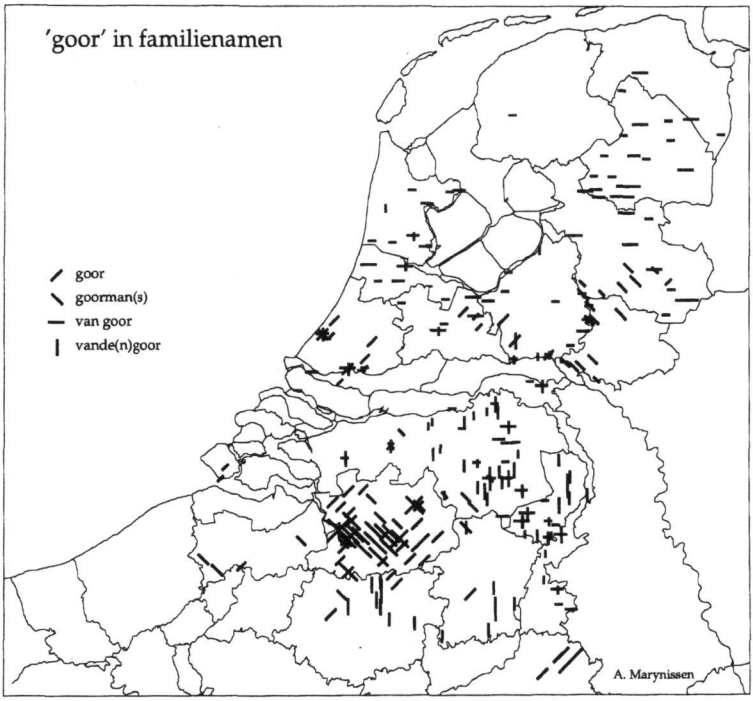

KAART 6: *Goor in familienamen*

Goor, weer een oorspronkelijk modderwoord dat ook moeras aanduidt, vinden we terug in de familienamen *Goor(man), van (de/den/der) Goor(e), van den Ghoer* en *van Gor*. De verspreiding ervan is tot op grote hoogte complementair aan die van de *sompel*-namen: namen met *goor* komen vrijwel niet voor in de Vlaamse

provincies, waar het woord overigens ook als toponymisch bestanddeel zeldzaam is.

Slijk, met variant *slik*, zou in oorsprong een effen oppervlak hebben aangeduid. Het woord is etymologisch verwant met het adjectief *slecht*, dat oorspronkelijk 'effen' betekent. Het begrip 'effen oppervlak' evolueerde over 'glad oppervlak' naar 'glibberig - dus modderachtig - terrein'. Als plaatsnaam heeft het betrekking op moerassen en drassige plekken, en ook meermaals op aangeslibde grond die nog niet ingedijkt is, iets wat in de tegenwoordige standaardtaal nog altijd *slik* wordt genoemd. Aan *slijk* herinneren de familienamen *van (der) Slijcke(n), van der Slik(ke), Verslycken.*

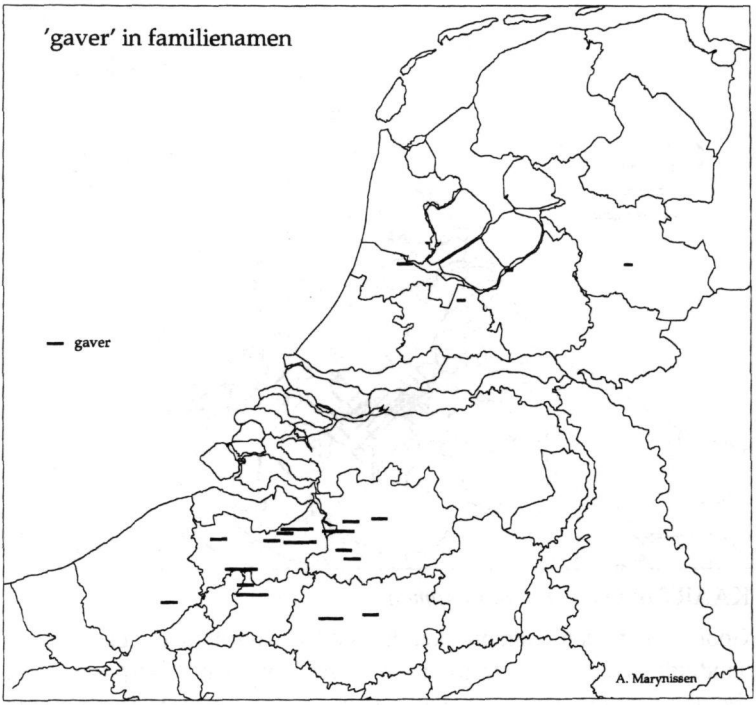

KAART 7: *Gaver in familienamen*

Het woord *gaver* is ons enkel dankzij plaatsnamen en familienamen bekend: ook in de vroegste schriftelijke overlevering heeft het als soortnaam geen enkel spoor nagelaten. Aangezien er geen zustervormen van voorkomen in de andere Germaanse talen, moet *gaver* een substraatwoord zijn, d.w.z. een woord uit de taal van de volkeren die de Lage Landen bewoonden voordat die door onze Germaanse voorouders werden gekoloniseerd. Volgens sommigen waren dat Kelten, volgens anderen, waaronder de Gentse naamkundige M. Gysseling, gaat het veeleer om een zustervolk van Kelten en Germanen, de zogenaamde Belgen. Dat *gaver* in de gewone woordenschat ooit een moerasbenaming was, is vastgesteld door plaatsnaamkundig onderzoek. Complexen met die naam liggen op lage gronden zonder natuurlijke afwatering, vaak ver van de dorpskernen, wat laat veronderstellen dat ze ooit tot het woeste niemandsland behoorden tussen de (vroeg)middeleeuwse nederzettingen. *Gaver*-toponiemen vinden we vrijwel uitsluitend in West- en Oost-Vlaanderen, en ook de familienaam *van Gaver(en)* zit in die provincies het sterkst geconcentreerd. Een aantal daarvan verwijzen ongetwijfeld naar het dorp *Gavere*, gelegen aan de Schelde tussen Gent en Oudenaarde.

Waas, in de tegenwoordige standaardtaal 'nevelsluier', overleeft nog in de zuidwestelijke dialecten in zijn Middelnederlandse betekenis 'modder, slijk, dabber'. In het West-Vlaams spreekt men ook van "een sloot *(uit)wazen*", d.i. uitbaggeren. *Waas* is tot eigennaam geworden van een streek in Oost-Vlaanderen, die eertijds erg moerassig moet zijn geweest: het *Land van Waas* (of *Waasland*), in het noordoosten van de provincie. Stellig verwijst de familienaam *Van Waas* in een aantal (of zelfs in de meeste) gevallen naar die landstreek; de verspreiding ervan in de twee provincies Holland kan te maken hebben met Wase inwijkelingen in de 16e en 17e eeuw. De exclusief Belgische variant *Verwaest* (< *van der waas-t*), zal wel direct uit de moerasnaam zijn gevormd.

In zijn Germaanse en Indo-europese voorgeschiedenis zou *waas* verwant zijn met Duits *Wiese* en Oostmiddelnederlands *wese* 'weide'. Beide woorden worden weliswaar alleen voor 'weide' aangetroffen, maar deze toepassing zou zich secundair hebben ontwikkeld uit een oudere betekenis 'slijk, modder, moeras' De

evolutie van 'drassige grond' naar 'weiland' ligt voor de hand, aangezien waterziek land vaak als graas- en vooral hooiland dienst doet. Overigens droegen de voorlopers van andere weidebenamingen, o.m. *meers* en *ooi(e)*, ook betekenissen in de sfeer van drassige, moerassige grond. In dat licht valt niet uit te sluiten dat (een aantal) *wees-* en *weze*-toponiemen, zoals *Wezepoel*, *Wezenbeek* en *Wezemael*, op de oude 'moeras'-betekenis van *wese* teruggaan. Gezien de betekenis van hun grondwoord (*poel* en *beek* spreken voor zichzelf; *maal* is een courant toponymisch bestanddeel voor waterziek laagland) ligt die interpretatie zelfs meer voor de hand dan 'weide'. Familienamen uit toponymische samenstellingen met *weze-* vallen buiten het bestek van dit artikel, we gaan er dan ook niet verder op in. Op het simplexe terreinwoord als moerasbenaming dienen misschien de namen *van der Wijst* en *Verwijst* te worden teruggevoerd, maar volgens Debrabandere (1993: 1529 i.v. *wijst*) zouden het ook varianten kunnen zijn van *Verwaest*.

Puls(e), met wisselvormen *pels(e)*, *pols* en *pils(e)*, komt als moerasnaam zowel in de toponymie voor als in de gewone woordenschat van sommige dialecten, en is bewaard in de familienamen *van der Pulst* en *van de(r) Pels*. Aanvankelijk duidde het woord de laag van ineengestrengelde waterplanten aan op een poel of een vijver. Sommige etymologen vermoeden verwantschap met het woord *pels* als 'harige huid van dieren', wat op grond van de betekenis alvast te verdedigen valt, want zoals waterplanten een poel bedekken, zo bedekt de pels het dier.

Moerassig terrein werd in het verleden soms benoemd naar de plantensoorten die er groeiden. *Bies* en *bunt* (dialectisch ook *bent* en *bont*), allebei verzamelnaam voor verschillende taaie grassen die op waterzieke gronden gedijen (vgl. Ndls. *buntgras*), zijn bekende bestanddelen in moerastoponiemen - *(ter) Biest, Biesem, ter Biezen* en *Bunt,* - die op hun beurt aanleiding gaven tot een rits familienamen, zoals resp. *van den Biesen, van der Biest, Bies(t)mans, Verbiest* en *Bunt, van de(r) Bunt, van Bont(e), Verbon(d)* en *Verbunt*. Toponiemen met *burs(t)* en *bors(t)* bevatten een sinds lang verdwenen naam voor de moerasrozemarijn (Germaans **bursa*), die in herinnering wordt gebracht door de familienamen *(van der) Borst, Verbust* en misschien ook *Verbuyst*.

2.3. Poelen en plassen

De Nederlandse woordenschat is altijd rijk geweest aan benamingen voor stilstaand water. Woorden met ruime verspreiding als soortnaam en/of in toponiemen zijn *meer, ven, vijver, laak, poel, plas* en *put*. De exacte betekenis van al deze woorden varieert in tijd en ruimte. Netzomin als in de huidige standaardtaal b.v. *meer, ven, poel* en *plas* in alle omstandigheden door elkaar vervangbaar zijn, duidden deze woorden in de vroegere volkstaal exact hetzelfde aan. Waarin hun betekenissen zich van elkaar onderscheidden, m.a.w. welke eigenschap van het benoemde in elk van die woorden voorop stond, blijft veelal onduidelijk, en het zou een aparte historisch-semantische studie vergen om deze kwestie te klaren. In de toponymie blijkt hetzelfde bestanddeel soms binnen dezelfde regio betrekking te hebben op plassen van verschillende uitgestrektheid, diepte, hoedanigheid en bestemming.

De term met de breedste betekenis is ongetwijfeld *put*. Zijn toepassingsbereik overschrijdt ruim de grenzen van het begrip 'stilstaand water', want ongeveer alles wat laagte, diepte, uitholling of kuil is, kan *put* genoemd worden: natuurlijke of kunstmatige vijvers, gedolven of geboorde waterputten en kuilen, groeven waar zand, mergel, leem of turf worden gewonnen, en verder allerlei inzinkingen in het landschap, al dan niet onder water staand. Geen wonder dus dat *put* zich in het familienamenbestand manifesteert onder een onoverzichtelijke reeks van klank-, vorm- en spelling-varianten (zie ook blz. 338).
De verdeling van de types met *i* (*van de Pitte, Pitteman*) en die met *u* (*van de Put, Putmans*) valt op Belgisch grondgebied nog goeddeels samen met het dialectisch bewaarde oost/west-verschil in de uitspraak van de soortnaam. Ontronding van de klinker *u* (zelf door umlaut ontstaan uit Germaans *oe*) tot *i* of *e* in woorden als *put, stuk* en *kruk* is typisch voor de kustdialecten, die daarin meedoen met de Kustwestgermaanse zustertalen Engels en Fries (vgl. b.v. Eng. en Fries *pit*). Het Hollands werd ooit ook door dergelijke ontrondingen gekenmerkt, getuige de familienaam *van den Pitte* (vergelijk ook de plaatsnaam *Petten*) in Noord-Holland. Verder vinden we *i*-vocalisme ook in het ontrondingsgebied in het midden van Belgisch- Limburg, vandaar de Limburgse naam *van der Pitte*.

Op rekking van de klinker, typisch voor het Oost-Vlaams, wijzen grafieën als *van de Peut(t)e* en *Verpeut(en)*. De *peut*-varianten zitten rond Brugge, rond Doornik, en een beetje rond Antwerpen en Brussel. De spelling is een poging om die Oost-Vlaamse uitspraak weer te geven, geen wonder dat we deze namen vrijwel niet aantreffen in Oost-Vlaanderen zelf.

Weinig toelichting behoeft het woord *plas*: het is een heel algemene benaming voor stilstaand water, en dat was in het Middelnederlands niet anders. Het komt vanouds in zowat alle dialecten voor, wat zijn alomtegenwoordigheid verklaart in de toponymie en in familienamen als *Plas, van de(n)/der Plas(se), van der Plasken, van der Plaes, Plasman(s)* en *Plas(s)chaert*.

Ook *vijver* bestrijkt een gediversifieerde werkelijkheid. Behalve permanente waterplassen werden er ook inzinkingen onder verstaan, meestal gelegen in onontgonnen gebied, die enkel tijdens de winter blank stonden. 's Zomers kwamen ze droog te liggen, en werden ze gemaaid en soms als graasweide gebruikt. Archiefdocumenten spreken dan ook herhaaldelijk over de verpachting van maai- en weiderecht op zogenaamde "vijvers". Het woord zelf gaat terug op het Latijnse *vivarium*, een afleiding van het werkwoord *vivere* 'leven', waaronder aanvankelijk een water werd verstaan om vis levend te bewaren, m.a.w. een visvijver. In onze taal is het woord twee keer ontleend, langs twee verschillende wegen. De eerste bron was het Latijnse woord, dat in de laatromeinse tijd met een *w*-achtige beginmedeklinker werd uitgesproken. Door accentverlegging naar de eerste lettergreep en contractie van het onbeklemtoonde segment, alsook de rondende invloed van de *w* op de *i*, ontstonden in het Middelnederlands naast *wijer*, waaruit o.m. *van den Weij(er)* en *Weijers*, vormen als *wuwer* en *wouwer*, waaruit de familienamen *van de(n) Wouwer(e) / Wauwer(e)*, met varianten als *van den Wouver, van de Waver, Wouwermans* en *Wauvermans*. De thans gangbare vorm *vijver*, zoals in de familienamen van het type *(van) de Vijver(e)* (ook *Viver, Vyver, Vivre, Veveren, Vevren Veyver*) en *Vijverman(s)*, gaat terug op vroegmiddeleeuwse ontlening van de Oudfranse vorm *vivier* (zie ook blz. 280).

Meer, net zoals de weidenaam *meers* afgeleid uit het Germaanse *mari*, gaat terug op dezelfde Indo-europese wortel als Latijn *mare* 'zee' (vgl. Frans *mer*). Volgens het MNW betekende *meer* in het Middelnederlands ofwel 'zeec, ofwel 'meer' (vgl. Duits *Meer*). De eerste betekenis vinden we terug in de oude benaming voor de Zuiderzee, nl. *Almere* (met *al* in de Oudgermaanse betekenis 'groot'). In de toponymie echter blijkt het woord met zijn varianten *meir(e)* en *mere* lang niet alleen te verwijzen naar stilstaande waters van het type dat wij in de huidige standaardtaal als "meer" zouden omschrijven, laat staan als "zee": ook zompige inzinkingen en poelen allerhande dragen *meer*-namen, wat laat veronderstellen dat het woord in de Middeleeuwen een heel algemene benaming was voor stilstaande waters met de meest uiteenlopende kenmerken. Een bevestiging van dat brede toepassingsbereik vormt de ruime verbreiding van uit *meer* afgeleide familienamen: *Meer(e), van (der) Meer(en) / Meir(en), Vermeer / Vermeir / Vermer(en), Meer-, Mer(re), Meir(e)man(s)*, met daarnaast nog vele varianten.

Poel, met als zustervormen Engels *pool* en Duits *Pfuhl*, heeft dezelfde oorsprong als Latijn *palus* en Grieks *pilos* 'moeras'. Wegens de onverschoven *p* aan het woordbegin - klankwettig had die in de Germaanse talen tot *b* moeten evolueren - wordt *poel* beschouwd als een relict uit een voorgermaanse substraattaal, die Gysseling (1975: 2-3) "Belgisch" noemt.
Poel-toponiemen verwijzen dikwijls naar erg moerassige waterplassen, vaak midden in woest, zompig terrein ver van de bewoningskernen. Of nu alle mensen met de namen *Poel(s), van (de) Poel(e)* (ook *van Poulle, Vanterpool, van der Puijl), Poelman(s)* (met o.m. de varianten *Pul-, Pol-* en *Poolman(s)), Poelsma* en *Poelstra* hun stamvader moeten gaan zoeken in zulke afgelegen wildernissen, is verre van zeker, want *poel* wordt in historische bronnen ook courant gebruikt voor stilstaand water in het algemeen. Een 16e-eeuws glossarium (het Glossarium Harlemense, aangehaald in het MNW V,505) spreekt b.v. van *"eenen poel oft stilstaende water"*.

Ven en *veen* komen allebei van Germaans *fanja* 'moerassige waterplas'. In de gewone woordenschat zijn de twee oorspronkelijke vormvarianten semantisch gedifferentieerd geraakt - *ven* slaat op een plas, *veen* op een bodemsoort, nl. het voorstadium van turf - maar in

de toponymie zijn ze minder strikt van elkaar te scheiden. Weliswaar is *veen* een courante naam voor moergebieden, waar turf werd ontgonnen, maar het komt ook voor als bestanddeel van vijvernamen. *Ven*-namen van hun kant hebben het vaakst betrekking op stilstaand water, maar worden toch ook aangetroffen op plaatsen waar vroeger turf werd gestoken. Als waternamen duiden *ven* en *veen* weer diverse soorten plassen aan, van moerassige poelen tot meertjes met helder water. Bovendien komen beide bestanddelen ook voor ter aanduiding van wat we nu "moeras" zouden noemen (waterrijk terrein zonder behoorlijke afwatering). *Ven* en *veen* keren onder een heleboel gedaanten in familienamen terug. Afgeleid van *veen* zijn *van (der) Veen(e), Terveen, (de) Veen(e), Veen(s), Veenman(s)* en *Venema* en *Veenstra*. Uit *ven* ontstonden *van de(n)/der Ven(ne), -Vin(ne), Verven(ne), Verveyne, Ven(ne)man(s)* en *Vennekens*. De variant *van de(r) Vennet*, met collectief-suffix *-t*, vertoont een compacte verbreiding in het westen van de provincie Oost-Vlaanderen, en loopt onder de gedaante *van de Vannet* in een bescheiden concentratie uit over de naburige West-Vlaamse zandstreek (Brugge - Torhout - Tielt).

Laak, met variant *lake*, is etymologisch identiek met Engels *lake* 'meer' en Duits *lache* 'poel', en behoort bij het werkwoord *leken* (waarvan in de huidige standaardtaal alleen nog de intensiefvorm *lekken*) 'water doorlaten'. Oorspronkelijk duidde *laak* stromend water aan, vandaar dat we het aantreffen in beek- en sloottoponiemen, maar al in de vroegste Middelnederlandse teksten lijkt het zowat synoniem van *meer/mere*. Volgens sommige etymologen is de evolutie van *laak* tot meer- en vijverbenaming beïnvloed door het Latijnse woord *lacus*, dat vanouds stilstaand water benoemde (zoals nu nog zijn Franse, Spaanse en Italiaanse afstammelingen *lac* en *lago*). Aangezien bij ons veruit de meeste *laak*-toponiemen betrekking hebben op plassen, poelen, meertjes en vijvers, moet vooral die (secundaire) betekenis in overweging worden genomen ter verklaring van de vele familienamen waarin het woord *laak* vervat zit: *van (de / der) Laak, van (der) Laeke(n), op de Laak, ter Laak, Verlaak(t), Verlaecken, Verlack(t), Verlaet, Verlat, Lakeman(s), Lacman(s)*.

De waternamen *waal*, *weel* en *wiel* slaan veelal op plassen ontstaan door een dijkbreuk, maar we vinden ze ook voor poelen en meertjes waar geen dijken in de buurt zijn. De drie vormen zijn etymologisch identiek, die met palatale klinker (*ee* en *ie*) stammen uit de oude kustdialecten (Vlaams, Zeeuws, Hollands, en misschien ook de Saksische dialecten in het noordoosten), terwijl de *aa*-variant van "continentale" origine is. Dezelfde klinkerwisseling doet zich voor bij de waternaam uit Germaans *ahwa* 'water': in het binnenland *aa* (b.v. Breda), aan de kust *ie* (Krommenie) of *ee* (Ede en Zieriksee, d.i. "de *ee* van Zierik").

Oorspronkelijk duidde het woord waarschijnlijk een kolkend, borrelend of wervelend water aan, want het zou afgeleid zijn van het werkwoord *walen* 'draaien, keren', dat op zijn beurt verwant is met *wellen* 'opborrelen'. De meeste familienamen moeten echter ongetwijfeld verklaard worden vanuit geëvolueerde toepassingen 'dijkdoorbraakplas' en 'poel'. In de geografische spreiding van de *waal- / weel-* en *wiel*-namen schemert de oude dialectische verdeling nog maar in beperkte mate door. De erg talrijke vormen uit *wiel*, o.m. *van (de) Wiel(e), van de(n)/der Wiele(n), aan de Wiel, Wielens, Wielema, Verwielen, Verwijlen*, zitten in het zuiden nog wel hoofdzakelijk geconcentreerd in de Vlaamse provincies, maar in Nederland treffen we ze zowat overal aan. *Weel* is veel minder courant in familienamen, de afleidingen ervan - *van (der) Weel(e)* - voeren wel uitdrukkelijk de boventoon in provincies waar het palatale vocalisme vanouds inheems is: Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Zeeland. De *waal*-namen ten slotte komen in bijna alle provincies sporadisch voor, zonder opmerkelijke geografische concentraties. Met de interpretatie van deze namen - o.m. *van de(r) Waal(s), van der Wael(e), van der Wal, Uiterwaal* - moeten we overigens voorzichtig zijn, want ze hoeven niet noodzakelijk op de plasbenaming terug te gaan. Uit de betreffende lemma's bij Debrabandere (1993) blijkt dat verschillende van de genoemde varianten ook voorkomen als antroponymische representanten van het woord *wal*, een vroege ontlening uit Latijn *vallum*, dat in het Middelnederlands zowel aarden opwerpen aanduidde (zoals een stadswal, of een kunstmatig heuveltje waarop een kasteel of boerderij staat) als grachten ontstaan door het uitgraven van de aarde voor zo'n ophoping. Bovendien kan *van de(r) Waal* ook verwijzen naar de bekende rivier De Waal.

3. Woonplaatsnamen uit cultuurlandnamen

3.1. Akkerland

Het oudste woord voor bebouwd land is *akker*, als bestanddeel van zowel plaats- als familienamen kent het een erg ruime verbreiding. Vandaag wordt onder het woord een afzonderlijk perceel verstaan, maar in de (vroege) Middeleeuwen verwees het naar uitgestrekte complexen waarop al het bouwland van een boerengemeenschap bijeen lag. Bij zulke uitgestrekte landerijen woonden de oorspronkelijke dragers van de namen *(van/van den/op den) Akker, Akker(en)* en *Akker(s)ma*. De samenstelling *Akkerman(s)* kan op dezelfde landschappelijke werkelijkheid teruggaan, maar niet altijd, want die kan behalve woonplaatsnaam ook een beroepsnaam zijn geweest voor de landbouwer.

Een andere benaming voor grote oppervlakten bouwland, *kouter*, komt alleen beneden de grote rivieren voor, en met name in de Belgische provincies. Het gaat terug op het Latijnse *cultura*, dat 'bebouwd land' betekent. Aanvankelijk schijnt *kouter* de bouwlandcomplexen te hebben aangeduid die onder het klassieke hofstelsel de zogenaamde heerlijke reserve uitmaakten, d.w.z. het deel van het bouwland dat voor rekening van de grondbezitter werd bewerkt door afhankelijke boeren. Ten tijde van de grote ontginningen (11e - 14e eeuw) evolueerde het tot benaming voor een nieuwsoortig bouwlandcomplex: een homogeen blok, soms vele hectaren groot, dat collectief werd bewerkt volgens een systeem van driejaarlijkse wisselbouw, het drieslagstelsel (winterkoren - zomerkoren - braak). Waar dat systeem van bebouwing het succesrijkst is geweest, vinden we de meeste *kouter*-toponiemen, nl. op de vruchtbare (zand)-leembodems van Zuid-Oost-Vlaanderen en Vlaams-Brabant. Daar vinden we vandaag nog altijd de dichtste concentratie van familienamen met *kouter*, o.m. *(van) Kouteren, (van) de Cauter, Vercauter(e)*. De sporadische verspreiding van *kouter*-namen in westelijk Nederland is wellicht toe te schrijven aan de immigratie van Vlamingen in de 16e en de 17e eeuw.

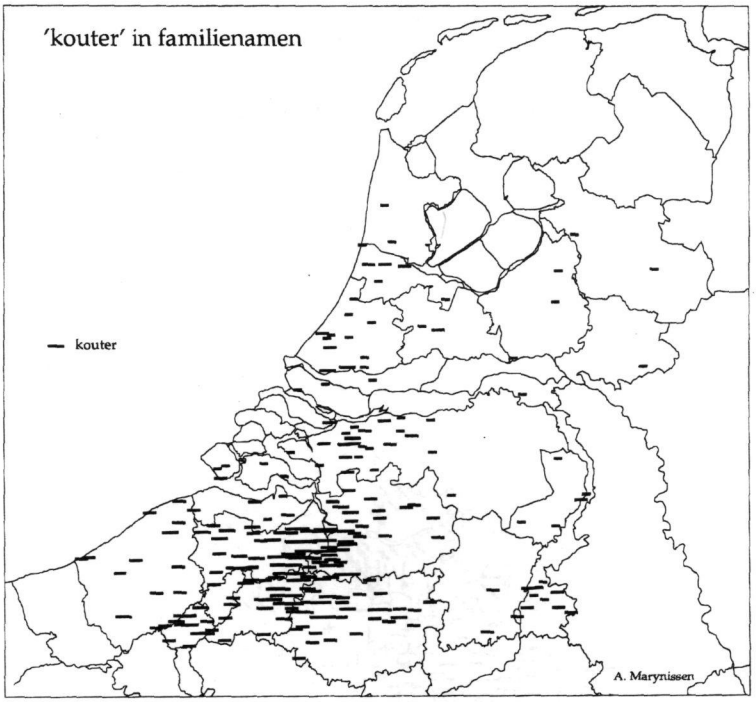

KAART 8: *Kouter in familienamen*

Voor *veld*, dat van natuurland- tot cultuurlandbenaming evolueerde, verwijs ik naar par. 2.1.

3.2. Grasland

De meeste weidebenamingen waaruit familienamen ontstonden, duidden in de Middeleeuwen uitgestrekte hooilanden aan langs beken en rivieren. Voor zover hun bodemgesteldheid het toeliet, liet men er in de nazomer het vee op het etgroen grazen. Oorspronkelijk behoorden ze de gemeenschap toe, vanaf de late Middeleeuwen werden ze verkaveld en geprivatiseerd. Blijvende graasweiden waren toen, althans buiten de poldergebieden, nog een zeldzaamheid: het vee liep - al dan niet onder het waakzaam oog van een hoeder - vrij

rond overal buiten het omheinde akkerland: in bossen, heidevelden, gemaaid hooiland, graskanten en struikgewas.

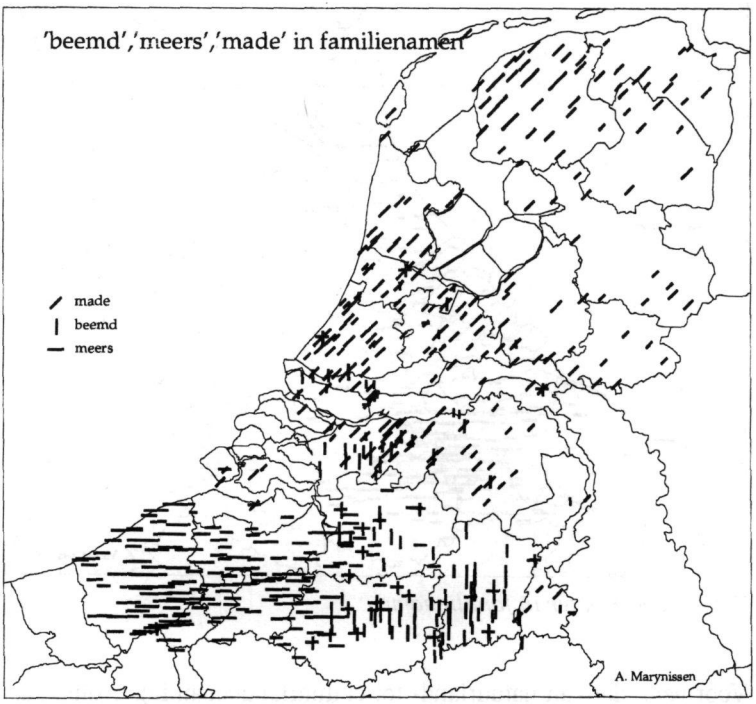

KAART 9: *Beemd, meers en made in familienamen*

Mede, meers en *beemd* zijn geografisch onderscheiden woorden voor ongeveer dezelfde werkelijkheid, namelijk uitgestrekte hooivelden op waterrijk terrein, niet zelden in het overstromingsgebied van waterlopen. *Mede* en *made,* afleidingen van het werkwoord *maaien* (vgl. Engels *meadow*), zijn typisch voor de poldergebieden in België en Nederland. *Meers* hoort thuis in de Vlaamse dialecten; etymologisch is het van dezelfde oorsprong als de waternaam *meer*. Het Brabants-Limburgse *beemd* ontstond door samentrekking van *ban-mede*, en slaat dus in oorsprong op een maailand dat door een verordening of "ban" van de heer aan de gemeenschap wordt toegewezen. Met alledrie deze woorden zijn familienamen gevormd,

en *meers* is daarbij duidelijk het productiefst geweest. Dat is geen toeval, aangezien het middeleeuwse Vlaanderen veruit het dichtst bevolkte gebied van de Nederlanden was.

De *meers*-namen verschijnen dan ook onder een welhaast eindeloze reeks van varianten, o.m. *van der Meersche(n) / Meers(en) / Mersch(e) / Meirsch(e) / Mesche / Messe(n) / Meets / Meys / Mest / Mies / Misse(n), Vermeers(ch), Vermeirs(ch), Verme(e)sen* en *Vermis(sen)*. Uit *beemd* ontstonden o.m. *va(n) den Beemd / Bemd(t) / Bempt / Bem(p)den / Benden / Ben(t), van Bemten, (de) Bent* en *Debempt*. Namen uit *made / mede* komen voornamelijk in Nederland voor: *van der Made(n), ter Maat, Medema, Miedema.* Onder de schaarse vertegenwoordigers van het naamtype in België - *van der Made / Maeten / Maath / Matt, Vermaat, Vermaete* - komt geen enkele keer de variant *mede* voor, hoewel deze vorm overvloedig vertegenwoordigd is in de middeleeuwse toponymie van de West-Vlaamse polders.
Dat *mede* in deze toponymische biotoop geen familienamen heeft opgeleverd, komt volgens Marynissen (2000: 29) doordat de soortnaam al in onbruik was toen achternamen tot stand kwamen. Die verklaring kan ik niet bijtreden, want landschapsbenamingen gaven soms lang nadat ze tot toponiem waren versteend, nog aanleiding tot woonplaatsnamen, denken we maar aan het nooit als soortnaam geattesteerde moeraswoord *gaver*. Zó vroeg is het appellatieve *mede* trouwens niet ter ziele gegaan: het wordt blijkens het Corpus Gysseling nog vermeld op het einde van de 13e eeuw. De afwezigheid van West-Vlaamse *mede*-familienamen dient veeleer te worden toegeschreven aan de topografische positie van de "meden" in het jonge ontginningslandschap van de kustvlakte. Anders dan de "meersen" en de "beemden" in het binnenland, vormden de "meden" geen uitgestrekte, aaneengesloten hooilandcomplexen, maar lagen ze her en der verspreid over de agrarische ruimte, tussen de bouwland- en de bospercelen. Ze namen dus geen vaste plaats in op de mentale landkaart van de boerengemeenschap, en kwamen daardoor niet in aanmerking als topografisch referentiepunt bij de omschrijving van iemands woonplaats.

Heel wat veldnamen in Vlaanderen en Nederland bevatten een bestanddeel *briel, broel, bruul, bruil, broil, breul, breugel* of *brogel.*

Al deze varianten stammen af van een voorgermaans woord, waarvan de etymologie nog voorwerp is van discussie. Gedacht wordt aan Keltisch *brogilos*, een verkleinwoord van *brogi*, dat 'veld' betekende, maar ook aan een vorm uit de Belgische substraattaal: *bhroghilos*, verkleinwoord uit *bheraghos* 'omheining' (GYSSELING 1984: 15). Hoe dan ook, in de oudste archiefdocumenten lijkt het woord betrekking te hebben op omheinde bossen en graslanden toebehorend aan een heer. Zo was de Gentse *Briel* klaarblijkelijk een weiland, gereserveerd voor de paarden van de graaf. Naderhand schijnt het woord te zijn overgegaan op laaggelegen graslanden, soms met bomen beplant, in collectief gebruik. Op deze laatste toepassing van de terreinnaam zullen wel de meeste ermee gevormde familienamen teruggaan. Die namen vertonen dezelfde klinkervariatie als hun toponymische voorlopers. Bij *briel* behoren *van Briel, van de(n) Briele, van de(n) Bril, Brils, Bril(l), Briel(s), Briëlle, Brielman* en *Bril(le)man(s)*. Sommige daarvan kunnen evenwel herkomstnamen zijn, naar het Zuid-Hollandse Den Briel.
De andere vormen met palataal vocalisme (*uu, ui* en *eu*) keren terug in *van den Brul(le), (van de) Brul, (van den) Bruel(e), Dubrulle, Debrul(e), Debruille, Breuil, Bru(e)ls, Bruelman, Brul(le)mans, Brolman, Brugel, van Breugel* en *Breugelman(s)* . Uit de varianten met *oe, oo* en *oi* ten slotte ontstonden *Broel, van de(n) Broel(e), van den Brole / Broere, Broijl* en *Brogelmans*.

Vandaag verstaan we onder *wei(de)* een perceel graas- of hooiland, maar die toepassing is te jong om in aanmerking te komen ter verklaring van de familienamen met *wei(de)* of zijn westelijke variant *wee*. De oorspronkelijke betekenis moet 'jachtterrein' zijn geweest; sporen daarvan in de huidige woordenschat vinden we nog in *weitas* en *weidelijk*. In de oudste Middelnederlandse documenten blijkt het woord echter al geëvolueerd te zijn tot benaming voor uitgestrekte graslanden behorend aan de gemeenschap, waar hooi werd gewonnen en die in de nazomer door het vee werden afgegraasd. In die betekenis was het woord dus ongeveer synoniem geworden van *mede, beemd* en *meers*. De overgang van 'jachtterrein' naar '(gemeenschappelijk) hooi- en graasland' is gemakkelijk te begrijpen als we bedenken dat de boerengemeenschappen buiten het jachtseizoen maai- en weiderecht hadden op de jachtvelden van de heer. *Weide* en *wee* manifesteren

zich in het familienamenbestand in een even lange reeks wisselvormen als *meers*; de volgende opsomming is dan ook verre van volledig: *Wei, Wee, van de(r) Weide(n) / Wee(den) / Wijden / Weij(en) / Weeën, Verweij(en), Verwee, Vervey, Weideman, Weedemans, Weeman(s).*

Het woord *pas* stamt af van Latijn *pascuum* (uit *pascere* 'weiden van vee', waaruit ook *pastor* 'herder') en betekent dus etymologisch 'graasweide'. Dat zal ook wel in onze taal de oudste betekenis zijn geweest, al blijken weiden met een *pas*-naam meestal op waterzieke gronden te liggen, die ook voor hooiwinning dienst deden. Zoals de meeste middeleeuwse graslanden, waren ook de "passen" gemeenschapsgrond. Soms waren ze zo drassig, dat men er bomen op plantte om de bodem enigszins te draineren. Uit *pas* zijn de familienamen *van de(r) Pas, van Pa(a)ssen* en *van Paes(s)chen* gevormd. Mogelijk horen hierbij ook *Paesman(s), Pasman(s), Poesmans* en *Posman,* maar dit kunnen ook patroniemen zijn, uit een vleinaam voor de ooit erg populaire voornaam Pascalis.

Gemeenschappelijke graasweiden dragen soms de nogal vreemd aandoende naam *opstal,* bewaard in de familienamen *(van) Opstal / Opstaele* en *Hopstal.* Etymologisch hoort *opstal* wellicht bij het werkwoord *opstellen* in de verdwenen betekenis 'opstapelen'. Middeleeuwse teksten onthullen namelijk dat een *opstal* oorspronkelijk een verhoogde berm was aan weerszijden van een gegraven of gekanaliseerde waterloop. Die verhoging legde men aan door de uitgegraven aarde of het uitgebaggerde slib "op te stellen", d.i. op te stapelen, langs de oevers van de waterloop. Net zoals dijken vanouds beweid worden, liet men ook op de "opstallen" het vee grazen. Blijkens de toponymie ging het woord naderhand over op gemeenschappelijk graasland op alluviaal terrein.

Een toponymisch ruim verspreide naam voor drassig weiland is *ooi(e),* uit Germaans *agwjo,* d.i. een afleiding van *agwa,* dat gewoon 'water' betekent, en als *Aa, Ee* of *Ie* bewaard is in de namen van talloze kleine waterlopen, en van nederzettingen die aan die waterlopen werden gesticht: *Breda, Zieriksee, Krommenie.* Naast *ooi(e)* staat in de toponymie een regionale wisselvorm *ouw(e),* maar klaarblijkelijk is alleen de vorm *ooi(e)* overgeleverd in

familienamen: *van Ooijen / O(o)yen / Ooy / Oeyen / Noey(en) / Ho(o)ije / Hoeij(en), van de Roij, Verhoeije, Verhoye(n), Verroyen, Vroye*. Gelderse families met een *ooi*-naam kunnen genoemd zijn naar de Ooijpolder aan de Waal.

Talrijk zijn de familienamen met het terreinwoord *dries: van den Dries(se) / Driessche(n) / Drieske / Dris(se) / Driest, Driesschaert* en ook *Driesman(s)*, wat echter evengoed een afleiding kan zijn van de voornaam *Dries*, verkorting van *Andries*.
Uit historische bewijsplaatsen van *dries* als soortnaam en als toponiem leren we dat het woord een brede waaier van toepassingen heeft ontwikkeld, o.m. 'rustend akkerland, dat tijdelijk als gemeenschappelijke graasweide wordt gebruikt', 'stuk minderwaardig grasland waarop de boerengemeenschap weiderecht heeft', 'permanent grasland van geringe hoedanigheid', en ten slotte 'openbaar pleintje in een dorp of gehucht'. We nemen het woord op in deze rubriek omdat de middeleeuwse "driesen", hoe verschillend ook qua aard en ligging, één ding gemeen hadden: hun functie als graas- en/of hooiland.

Dries is een heel oude terreinbenaming. In zijn Indo-europese voorgeschiedenis gaat het terug op een woord met de betekenis 'wat opgeteerd of uitgeput is'. Een "dries" was dus oorspronkelijk een uitgeputte akker, die weer op krachten moest komen, en daartoe een aantal jaren braak bleef liggen. Men liet er gras, onkruid en kreupelhout opschieten om de bodem te verrijken. Na verloop van tijd werd het struikgewas gerooid, gras en onkruid werden ondergeploegd als groenbemesting, en men ging er weer gewassen zaaien.

Tijdens de braakperiode had de boerengemeenschap het recht op de "driesen" hout te hakken (b.v. om afrasteringen te maken) en te sprokkelen, en er hun vee te laten weiden. Die functie als graasland verklaart hoe *dries* de hierboven genoemde 'weiland'-betekenissen kon aannemen. De toepassing van *dries* op dorps- en vooral gehuchtpleinen is te begrijpen vanuit de overeenkomst in uitzicht en functie tussen de oude, gemene "driesen" en de pleintjes waarrond zich in dorpen en gehuchten de bewoning concentreerde. Deze openbare plaatsen waren zowat miniatuurversies van de oude driesen: ze

omvatten graasland, houtgewas en wellicht af en toe ook een stukje akkerland, en de omwonenden hadden er weiderecht en houwrecht.

4. Woonplaatsnamen uit bosnamen

Het oudste woord voor bos in onze taal is *hout*. We vinden het terug in namen voor uitgestrekte bosgebieden die in de vroege Middeleeuwen een belangrijke component vormden van het natuurland. Familienamen met *hout* en zijn regionale varianten *hoet* (West-Vlaams) en *holt* (in de oostelijke dialecten), komen veelvuldig voor onder diverse gedaanten, o.m. *Hout, (ten) Holt(e), van (den) Hout(te) /Haut(te)/Haudt/Hoet/Holt, op 't Holt, in 't Hout/Holt* en *Houtman(s)*, voor zover dat laatste niet een beroepsnaam is voor de timmerman.

Bos duidde aanvankelijk struikgewas of kreupelhout aan (vgl. Engels *bush*). Onder invloed van het Franse *bois* nam het in het Middelnederlands de betekenis 'bos' aan, en als zodanig verdrong het de oude benaming *hout*, die enkel hier en daar in de dialecten bewaard bleef. Zowel de oude als de jongere toepassing kunnen ten grondslag liggen aan de familienamen *Bos, van (de/den) Bos(se), op de(n) Bos(ch), van de/den/der Bus(se), ten Bosch(e), Bosman(s), Bosma, de Buss(ch)e, Bos-, Bous-, Busman(s), Bosschaert(s), Busschaert(s), Beuschaert* en hun spellingvarianten.

Een ijl bos op hoge zandgrond heette *lo*, uit Germaans *lauha*, dat op dezelfde Indo-europese grondvorm teruggaat als Latijn *lucus* 'heilig bos'. De soortnaam moet al vroeg verdwenen zijn, want in de Middelnederlandse overlevering vinden we er zo goed als geen sporen meer van. Het woord is wel opmerkelijk productief geweest in de plaatsnaamgeving, als bestanddeel van zowel veldnamen als nederzettingsnamen. Talrijk zijn dan ook de familienamen met *lo: van (de/der) Loo / Looij / Loey, van 't Loo, Verlooy, Verloey, Verloes, Loman(s), Loeman(s), Leumans* en *Looijmans*.
Het woord *woud*, identiek met Duits *wald*, komt alleen in Nederlandse plaatsnamen voor, vooral in de noordoostelijke provincies en in Holland. Nogal wat *woud*-namen duiden aangeplante bossen aan op veen en waterziek terrein. Aan dergelijke bossen herinneren de familienamen *van de Woude / Wolde, ter Wolde, Woudsma* en

Woudstra. De gelijkluidende en klankverwante namen *van de(r) Woud / Wou(d) / Wouw(en) / Wauw* en *Wou(w)man(s)* e.a. in Vlaams-België en Nederland beneden de grote rivieren zijn met een ander woord gevormd, t.w. *wouw*, een benaming voor verschillende planten waaruit verfstof gewonnen werd.

Onder *haag* verstaan we vandaag afzomend houtgewas, wat nauw aansluit bij de etymologische betekenis van het woord, nl. 'omheining'. In het Middelnederlands echter verschijnt *haag* ook als benaming voor bossen, bepaaldelijk bossen die gereserveerd zijn voor de jacht. Ook vele *haag*-toponiemen verwijzen naar zulke jachtreservaten. Beide toepassingen kunnen aan de grondslag liggen van de familienamen *Haag, van der Hage(n), van Draeghe(n), Derhaag, Verhaag(en), Vraeghe, Verraghen(n)e, Hageman(s), Uiterhaeghen, Haagsma* e.d.

Bosnamen met *vorst* duidden in de Middeleeuwen jachtbossen aan, doorgaans van aanzienlijke uitgestrektheid, die aan de vorst, d.w.z. de koning, de graaf, de hertog, enz. toebehoorden. Het woord stamt evenals Duits *Forst* af van het laatlatijnse *forestis*, dat 'koninklijk bos' betekende. *Vorst* moet al vroeg uit de gewone woordenschat zijn verdwenen, want het is enkel in eigennamen overgeleverd. De vorm *foreest* komt wel in Middelnederlandse teksten als soortnaam voor, in de algemene betekenis '(groot) bos'. Waarschijnlijk berust het op jongere ontlening aan de Oudfranse opvolger van het Latijnse woord, de voorloper van Frans *forêt*. In de toponymie duidt *foreest* hetzelfde aan als *vorst*, beide komen ze zelfs als varianten voor van dezelfde plaatsnaam. Zo wordt het Koningsforeest, d.i. een uitgestrekt woud in het Oost-Vlaamse Waasland, in de 12e eeuw zowel *Conegesfurst* als *Conincsforest* geheten (Gysseling 1978: 19). Bij de vorming van familienamen is *vorst* veruit het productiefst geweest, getuige de grote vormvariatie: *van der Vorst / V(e)urst / Vo(o)st / Vus, van de Vos, Vervu(r)st, Verworst, Verwoest, Vost.* Daartegenover staat slechts één naam die mogelijk de bosnaam *foreest* bevat, nl. het zeldzame *van Foreest*. Misschien gaat het hier echter om een herkomstnaam met de vernederlandste vorm van de Franse gemeentenaam Forêt, d.i. Vorst (bij Brussel). Of *foreest* vervat zit in *For(r)est, For(r)et, For(r)ez, For(r)é, Fouret, Fourré* e.d., is al even onzeker, aangezien dit netzogoed herkomstnamen

kunnen zijn naar de Brusselse gemeente, of afleidingen van de geromaniseerde voornaam *Foraldus*.

5. Tot slot

De verkenning van een beperkt aantal woorden uit de middeleeuwse toponymie en landschapterminologie leidde ons naar vele tientallen moderne familienamen, en die reeks was nog veel groter geweest hadden we alle spellingvarianten opgenomen.
Toch betreft het maar een fractie van de woonplaatsnamen, want aan de grondslag daarvan liggen nog ontelbaar veel andere topografische benamingen. Denken we maar aan hoogte- en laagtenamen als respectievelijk *berg, hil, heuvel, donk, schoot, tomme* en *dal, maal, val*, aan benamingen voor bossen en struikgewas naar de begroeiing: *elst, eik(t)/eiken, wilg(t)/wilgen, hees(t), hazel(t)*, aan woorden voor omheiningen en omheinde percelen: *bilk, blok, (uit)vang, kamp, perre, hek*, of aan namen voor allerlei bouwsels: *toren, molen, hoeve, huis, burg*. Het zou zeker boeiend zijn de wandeling voort te zetten langs de vele paden van dit naamlandschap.

Bibliografie

De hierna volgende lijst omvat werken waar in de tekst naar verwezen wordt, alsook publicaties die ik heb geraadpleegd bij de samenstelling van het artikel.

Blok, D.P. en J.A. Hendrikx, *Plaats- en waternamen. Hun betekenis voor de bestudering van de geschiedenis van het landschap [met gebruikmaking van het dictaat van D.P. Blok].* Studiereeks "Bouwen aan een levend landschap". Utrecht 1991.

Corpus Gysseling = *Corpus Middelnederlandse teksten tot en met het jaar 1300). Reeks I: ambtelijke bescheiden.* Uitgeg. Door M. Gysseling, m.m.v. en van woordindices voorzien door W. Pijnenburg. 's-Gravenhage 1977.

Debrabandere, F., *Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk.* Brussel 1993.

De Flou, K., *Woordenboek der toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het Land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu.* Gent, Brugge (1914-1938). 18 delen. Indices door F. Rommel, Steenbrugge 1953.

Devos, M., *Bouwlandtermen in de Vlaamse dialecten. Spreidings- en betekenisgeschiedenis.* Werken van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie. Tongeren 1991.

Ebeling, R.A., *Voor- en familienamen in Nederland. Geschiedenis, verspreiding, vorm en gebruik.* Regio-Projekt Groningen. Centraal bureau voor genealogie. 's-Gravenhage 1993.

Gysseling, M., 'Enkele topografische termen in Nederlandse plaatsnamen'. In: *Med. Ver. Naamk.* 30 (1954), blz. 99-107.

Gysseling, M., *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226).* Tongeren 1966. 2 delen.

Gysseling, M., *Overzicht van de Noordnederlandse persoonsnamen tot 1225.* Anthroponymica XVI. Leuven/Brussel 1966.

Gysseling, M., 'Enkele Belgische leenwoorden in de toponymie'. In: *Naamkunde* 7 (1975), blz. 1-6.

Gysseling, M., 'Inleiding tot de toponymie, vooral van Oost-Vlaanderen'. In: *Naamkunde* 10 (1978), blz. 1-24.

Gysseling, M., 'Voornaamste bestanddelen van Zuidnederlandse plaatsnamen'. In: *Naamkunde* 13 (1981), blz. 75-78.

Gysseling, M., 'Inleiding tot de oude toponymie van West-Vlaanderen'. In: *De Leiegouw* 25 (1983), blz. 39-58. Ook verschenen als Bijlage nr. 72 van de Mededelingen van het Instituut voor Naamkunde te Leuven. Leuven 1983.

Gysseling, M., 'Oude toponiemen te Deinze'. In: *Bijdragen tot de geschiedenis der stad Deinze en van het Land aan de Leie en Schelde* 51 (1984), blz. 7-20.
Marynissen, A., 'Cartografie in de naamkunde'. In: *Naamkunde* 32 (2000), blz. 7-35.
Meertens, P.J., *De betekenis van de Nederlandse familienamen.* Naarden 1944.
Meertens, P.J. en H. Buitenhuis (red.), *Nederlands repertorium van familienamen, uitgegeven door de Kon. Nederlandse Academie van Wetenschappen.* Assen, Amsterdam 1963-1988. 14 delen.
Molemans, J., 'Profiel van de Kempische toponymie'. In: *Naamkunde* 9 (1977), blz. 1-50.
MNW = Verwijs E. en J. Verdam (1885-1929): *Middelnederlandsch Woordenboek.* 's-Gravenhage
Schönfeld, M., *Nederlandse waternamen.* Nomina Geographica Flandrica, Studiën 6. Brussel 1955.
Schönfeld, M., *Veldnamen in Nederland.* Arnhem 1980. Herdruk van de 2e uitgave van 1950.
Van Loon, J., 'Morfeemgeografie van de Nederlandse herkomstnamen'. In: *Naamkunde* 12 (1980), blz. 137-174.

Internetadressen van gegevensbanken

Université catholique de Louvain (Louvain-la-Neuve): *Patronymica Romanica. Dictionnaire historique de l'anthroponymie romand. Base de données des noms contemporains de Belgique* (verantwoordelijke: J. Germain): http://patrom.fltr.ucl.ac.be

Geonome [spreiding van familienamen in België volgens telefoongids 1996]: http://www.metaphor.be/geonome

Meertens Instituut (Amsterdam): *Nederlandse Familienamen Databank*: http://www.meertens.knaw.nl

Henny Stoel

MIJN NAAM IS HES

In mijn buurtsuper wordt een nieuwe frisdrank gelanceerd. Om het sapje onder de aandacht te brengen loopt een vriendelijke dame rond met een blad, waarop kleine plastic bekertjes met het oranje goedje. Iedereen mag proeven.

"O, u bent Henny Stoel!" roept ze verrast. Ik kan dat bevestigen. De naam van mijn wettige echtgenoot is Stoel, en toen wij in een grijs verleden in het huwelijk traden, was het nog zeer gebruikelijk om je meisjesnaam op te geven en die van je man aan te nemen.
De sap-mevrouw gaat verder: "bij mij in het dorp woont een Hanny Stoel!"
Ik ken Hanny - ze is de dochter van mijn mans broer.
"Dat kan", zeg ik, "dat is een nichtje".
"Nou, dat kan je wel zien!" constateert ze.

Het is meer dan eens gebeurd, dat ik post ontving van mensen die meenden een familieverwantschap met de Stoelen in mijn trekken te ontdekken, en zich afvroegen in hoeverre onze stambomen parallel liepen. Dat is merkwaardig, want we lijken in niets op elkaar, de Stoelen en de Hessen (Hes is mijn meisjesnaam).

Stoel en Hes - namen waar je niet veel kanten mee uit kunt, zou je zeggen. Eén lettergreep. Korter kan het niet. Fout ook niet, zou je denken. En toch.
Talloze keren word ik aangesproken met de naam "van der Stoel" of wordt de naam Hes met dubbel ss gespeld. Ik vind het in beide gevallen vervelend. Hoewel ik natuurlijk liever verward word met de naam van onze oud-minister van buitenlandse zaken Max van der Stoel dan met die van Hitlers rechterhand. Het werd me zelfs wel

eens ronduit gevraagd, toen ik klein was, niet lang na de oorlog: ben je familie van Rudolf?
Hes. Met één s. Kortere namen zijn er nauwelijks. Wel gemakkelijk als je je naam moet leren schrijven, maar je kunt er niet bepaald je fantasie op loslaten als je eraan toe bent een handtekening te ontwerpen.

Hes. Hessie.
In de derde en vierde klas van de lagere school - tegenwoordig groep 5 en 6 - hadden we een onderwijzer - tegenwoordig leraar - die ons bij onze achternaam noemde. Mij kon het niet veel schelen, maar bij een reünie, 45 jaar later, bleek dat er mensen waren die om die reden een hekel aan de man hadden gekregen.

Hes kán een joodse naam zijn. Hoeft niet, maar is het wel in dit geval. Als gevraagd werd of die en die Hes daar en daar familie was, kon ik zonder nadenken ontkennend antwoorden. Mijn vader was de enige overgebleven Hes. Zijn vader, ooms, broer en neven waren vermoord.
Dat informeren en zoeken naar familiebanden heet overigens misjpogologie. Misjpoge in het jiddisch, misjpaga in het Hebreeuws, betekent familie.

Nog niet zo lang geleden ben ik op het gemeentearchief in Amsterdam in de kaartenbakken gedoken uit nieuwsgierigheid over onze afkomst. Het viel na te trekken tot halverwege de 18^{e} eeuw.

Toen trouwde Mozes Salomon Hes, geboren in 1756, met Vogeltje Jochem. Hun zoon was Jochem Mozes. Ik ontdekte dat de achternamen van de vrouwen de voornamen van de vaders waren in die tijd. En mijn betovergrootmoeders Vogeltje Jochem en Rebecca Hartog, die lezen noch schrijven konden (hun trouwakte ondertekenden ze met een kruisje), werden me zeer dierbaar. Net als Vrouwtje Pankoek. Ook haar had ik al in mijn hart gesloten, haar naam vertederde. Toen bij nader onderzoek bleek dat Vrouwtje toch geen voormoeder was, speet me dat geweldig.
Waarom bestaat dat woord eigenlijk niet, voormoeder?

Net als Hes zijn er meer namen die joods kúnnen maar niet hoeven zijn: *De Vries*, *De Jong*, *Koster*.

We hadden er vroeger thuis altijd plezier in om spelletjes met namen te spelen.
Namen van vissen: *Snoek*, *Schelvis*, *Brasem*, *Walvis*. Dat zijn joodse namen. Maar niet: *Haring*, *Baars*, *Bot*.
Plaatsnamen die ook familienamen zijn: *Berlijn*, *Parijs*, *Moskou*, *Van Praag*. Joodse namen. Maar niet: *Van Arnhem*, *Van Eijndhoven*, *Van den Bosch*, *Van Brussel*.
Vogels: *Koekkoek* met twee k's is joods, met één k niet. *Gans* wel, *Zwaan* niet.
Druif, *Citroen*, *Sinaasappel*. Voor zover mij bekend hoeft *Appel* geen joodse naam te zijn. Of misschien is het een afgewaaide tak.
Groen en *Rood* kunnen joods zijn: *Zwart*, *De Wit*, *Geel*, *Blauw* en *De Bruin* zijn het waarschijnlijk niet. Van *Van Oranje* weet ik dat wel zeker.
Matteman, *Slijper*, *Visschoonmaker*, *Kleerekoper*, *Augurkiesman*, *Voorzanger*. Dat waren ze in 1811, toen Napoleon Bonaparte verordonneerde dat er een familienaam gekozen moest worden. Maar niet: *Timmerman*, *Dokter*, *Zeeman*, *Schilder*.
Aan te bevelen voor als u niet in kunt slapen, deze rijtjes.

Overigens: u kent natuurlijk het fenomeen van de familienamen die aan een bepaalde plaats gebonden zijn. De namen *Mühren* en *Schilder* horen thuis in Volendam; *Vrolijk* en *Haasnoot* in Scheveningen. Waar ik woon, in Apeldoorn, komt de naam *Mulderij* veel voor - een naam die ik nooit ergens anders gehoord had. In het Noord-Hollandse Huizen kennen we *Kos*, *Rebel* en *Westland*. Echte Huizer namen.

Mijn vader had een collega: Piet Westland. Maar omdat je er daar heel veel van had in Huizen, werd die in het dorp anders genoemd. Piets vader was Gerrit. Zijn vader was Schele Berend. Deze Piet Westland was dus Piet van Gerrit van Schele Berend. Nooit een misverstand, daar was er maar één van.

Ook leuk: Nomen est omen.
Wij bij het Journaal hebben er plezier in om een verzameling aan te leggen van merkwaardige combinaties van namen met functies. En het is ook iets waar ik altijd op let:
De voorzitter van de Vereniging van Lange Mensen die De Groot heet
Mevrouw Voordepoort, coördinator van de terminale thuiszorg
Boekhandel Leest in Den Haag
Garage Roest in Amsterdam, gespecialiseerd in het opknappen van oude Volvo's
Juwelier Goudsmit op het Gelderlandplein in Amsterdam
Heleen Koers, voorzitter van een beleggingsclub
Kapitein Pont
Kees de Gier, mestdistributeur in Boven-Smilde
Kees de Ruiter, voorzitter van Jumping Amsterdam
David Dollar van de Wereldbank
En last but not least: de Vlaamse premier Dewael.

Namen die je opvallen in de krant, op een winkelruit, in het nieuws. In een overlijdensadvertentie. Wat dacht u van: Catharina Margaretha Agterberg of Achterberg-Haverkamp, in juli vorig jaar op 90-jarige leeftijd overleden. Wat zou ik graag weten hoe die naam tot stand gekomen is. Kon het de betovergrootvader niet schelen hoe het gespeld werd, en bedacht hij daarom Agterberg of Achterberg?
Bij voetbalclub FC Twente speelt Jan Vennegoor of Hesselink. Toen ik voor het eerst een radioverslag hoorde van een wedstrijd waarin hij speelde, dacht ik werkelijk een tijdje dat de verslaggever niet precies wist of het nou Vennegoor of Hesselink was die aangespeeld werd.

Ik vind het buitengewoon storend als een naam fout gespeld of uitgesproken wordt. Het heeft naar mijn gevoel iets met respect te maken: neem je - in geval van twijfel - de moeite om het even uit te zoeken, of kan het je niet schelen, en doe je maar wat, onder het motto: als het niet goed is hoor ik het wel. In mijn werkkring, het NOS-journaal, hebben we hier veel mee te maken.

Elke woordvoerder krijgt in beeld een zogeheten naamtitel. Laat ik een eenvoudig voorbeeld geven: een onderwerp waarin advocaat Moszkowicz wordt geïnterviewd.
De verslaggever belt de gegevens door aan de regieassistent. Lengte, laatste woorden, welke woordvoerders. De regieassistent, die het draaiboek maakt, neemt die gegevens over. Het draaiboek gaat naar de studio, waar iemand speciaal belast is met het intikken van naamtitels. Hij of zij houdt zich strikt aan de opgegeven spelling. Zo is het bijna gebeurd dat Moscowitz met drie spelfouten op uw scherm verscheen. Gelukkig is dat net voorkomen. Maar wat gelooft u nog van een nieuwsverhaal als u ziet dat een naam verkeerd geschreven is? Dan denk je toch dat de rest dan ook wel niet helemaal zal kloppen?

Er zijn natuurlijk ook namen die verschillend geschreven worden. Dan heb ik het over buitenlandse namen die oorspronkelijk in een ander schrift geschreven worden. Een goed voorbeeld uit het verleden is de naam van Chroesjtsjev of Chroesjtsjov of Kroesjev of Kroesjov, en ga alle variaties maar na. De ch kan een k zijn, de oe kan een u zijn, de e voor de v kan een o zijn, de v kan een w zijn, en dat dan weer in alle mogelijke combinaties. Alle kranten deden het anders.
Zo hebben we nu Gadaffi. Wij bij de NOS hebben besloten - vraag me niet waarop dat gebaseerd is - om dat met een G, één d en twee ffen te schrijven. Maar het kan met een K, met Kh, met een Q (en daarachter dan een u), met twee d's en één f, met twee d's en twee ffen, ik geloof dat er wel twaalf schrijfwijzen zijn.

Ander voorbeeld: Netanyahu. Wij schrijven dat met een ypsilon en een u. Het kan ook met een j en oe. Geen van beide fout. In ons elektronisch naslagsysteem hebben we een rubriek "personennamen" opgenomen, waarin deze twijfelgevallen genoteerd staan, en waarin wordt aangegeven welke keuze we gemaakt hebben, en waarom.
In de hoop tenminste uniformiteit in onze eigen uitzendingen te krijgen. Maar, zoals gezegd, niet iedereen neemt de moeite dat in geval van twijfel uit te zoeken. Soms is er ook geen gelegenheid voor, we werken vaak onder enorme tijdsdruk. Ik vind dat overigens in deze gevallen niet zo erg, want de gemaakte keuze is meestal arbitrair.

Schrijfwijze is één. Uitspraak is twee.
Tijdens de laatste olympische spelen was ik op vakantie in Frankrijk. Voor de verslaggeving waren we dus op de Franse televisie aangewezen.
"Le czar Popóv est mort, vive le roi Pietèr van de Ogunban" hoorden we zeggen. En in een interview zei de beminnelijke Pieter tegen de verslaggever dat die zijn naam perfect uitsprak. Daar maken ze in andere landen niet zo'n punt van, geloof ik. Zeker niet in Frankrijk. Ennie Kwiepèr reed er in de Tour de France, Johan Cruyff heet er Jo-an Krwief en Wim Duisenberg heet Wiem Dusanbèr.

Een Engels popbandje kreeg de naam Piepeliene, maar dat is geloof ik in Vlaanderen gebeurd. Een Nederlandse radio-omroeper moest jaren geleden het instrumentale nummer Apache van de Shadows aankondigen. U weet het misschien nog: de Shadows waren de gitaar-begeleidingsgroep van Cliff Richard. Maar de omroeper was daar blijkbaar niet van op de hoogte. Hij zei: "en dan nu Apagge of Apatsje. Hoe je het uitspreekt weet ik niet, maar we horen het zo, want de Shadows zingen het."

Wij Nederlanders, die menen dat wij heel goed zijn in vreemde talen, doen erg ons best de correcte uitspraak te bezigen. Althans bij ons nieuwsprogramma proberen we dat. Maar binnen zekere grenzen. En niet altijd consequent, moet ik bekennen.
Neem nou Lech Walesa. Dat spreken we niet uit zoals je het schrijft, Waleesa, maar we zetten er een n tussen: Walensa. De Polen zeggen Wawensa. Toch zeggen we hen dat niet na: die uitspraak wijkt naar onze mening te veel af van het woordbeeld. Plausibel?
Ander voorbeeld: Aung San Su Kyi, de Birmese oppositieleidster. We zeggen Aung San Soe Tsjie, je schrijft Soe Kjie. Alsof dát niet afwijkt van het woordbeeld!

Vraag tien mensen om de uitspraak van de naam van de Joegoslavische president, en je krijgt tien varianten. Kóstunitsja, Kostúnitsja, Kostunítsja, Kóstunitsa, Kostúnitsa, Kostunítsa, Kóstunika, Kostúnika, Kostuníka. Met een u dan wel een oe uitgesproken. Kosjtóenietsa is de juiste uitspraak. Tot op de bodem uitgezocht en dan nog krijg je een brief van een kijker die denkt het beter te weten.

Voor dit soort gevallen raadplegen we een tolk die ons regelmatig terzijde staat of we bellen met een ambassade of een consulaat. En je merkt dat het op prijs gesteld wordt als je te kennen geeft dat je het correct wilt doen.

Tot slot nog een kijkje in de Journaal-keuken.
Alle medewerkers worden aangeschreven of vermeld met hun initialen.
JPS is Jan Piet Stokman. Iedereen noemt hem Jan-Piet, in de veronderstelling dat hij die - niet ongebruikelijke - voornaam draagt. Maar in werkelijkheid is Piet zijn achternaam. Jan Piet. Jan is er ongelukkig mee. En ik kan me daar iets bij voorstellen. Je bent journalist en je belt iemand op: u spreekt met Piet van het Journaal.
Daarom koos Jan ervoor de naam van zijn vrouw aan de zijne toe te voegen. Stokman. Jan Piet Stokman dus. Soms krijg ik zijn vrouw aan de telefoon: die noemt zich Cockie Piet. Heeft er blijkbaar geen probleem mee. Dat over JPS.
Ik ben HST - HS is Harmen Siezen, die was er eerder dan ik dus die heeft de oudste rechten. Anderen die drie initialen gebruiken die samen een woord vormen, krijgen in de dagelijkse omgang ook die naam: Jol heet eigenlijk John Leenaarts, Makkie is Marianne Keizer. Barbara Stoelinga is Bas. We hebben Bal: Bart Leferink. Humberto Tan is Hut en Rob Koster wordt Rokkie, Robert Schinkel is Rossi.

Misschien verander ik HST binnenkort wel in HES. Hessie.
Mooie naam.

Jan Wauters

DE ECHOPUT UIT MIJN KINDERTIJD: DIALECT ALS (T)HUISTAAL

Ek is een bietjie moeg is een zinnetje dat ik als een spinsel uit Zuid-Afrika heb meegebracht, waar ik enkele maanden lang, zonder onderbreking, in de schaduw van mijn eigen taal heb geleefd. Niet dat ik echt moe ben, of mij zo voel, maar het is toch zo'n handzaam zinnetje, waar haast elke ondergeschikte Zuid-Afrikaan (meestal bruin van vel) zich van bedient - gesproken in de taal van zijn meester, nog altijd - om het tempo dat van hem wordt gevraagd ietwat te milderen. Een even ijdel als gaaf excuus (*ekskies* zegt men daar) dat ook bestorven lag in de mond, de kindermond nog bijna van kleine Romario, de Braziliaanse voetbalvedette, toen die weer eens te laat arriveerde in Eindhoven of een training van de kampioenenploeg PSV wou overslaan. Ook hij sprak dan, niet helemaal maar toch enigszins, dat wat luie taaltje, waar iets van het Brabants doorheen schemerde "*muug en nog eens muug*" dat ik ook ken (kende vooral) uit mijn Klein-Brabantse jongenstijd. Toen mijn dorp aan de rivier, tussen Rupel en Vliet, wel even door de vliegende bommen van de Tweede Wereldoorlog uit zijn zelfbevredigende bestaan was gerukt, maar al gauw weer alle angst en beven van zich afschudde. Alleen het bidden bleef, maar niet meer onder tafel, gewoon aan tafel weer. En 's avonds, de rozenkrans, een litanie van woorden, de dagelijkse huistaal, *verhoor ons Heer*, en heel veel Maria, let op, niet Marja zoals mijn moeder heette en alle Mariekes die Marja heetten. Het kleine verschil tussen het hemelse *Mariaaa* en het aardse van Marja, Mia en Marie. Maria, Koningin van de hemel, Koningin van alle Heiligen, Koningin van alle Apostelen, Maria, Ster der Zee, Morgenster, Ivoren Toren, Gulden Huis.

De retoriek van de herhaling, de kracht van de eentonigheid, de maat van de melodie in eigen huis, de klank van het vertrouwde en het gewone ook, al steeg die klank ten hemel.

Klonk dat als dialect? In elk geval niet anders dan de dagelijkse taal om je heen. Ik luister nu nog naar de echoput uit mijn kindertijd, en weet ondertussen dat elk kind eerst de klanken, dan pas de taal van zijn omgeving in zich opneemt.

Wat verstaat een baby op de arm van zijn moeder, een peuter in zijn kruippakje bezig zijn weg te maken tussen koffieslurpende, kletsende huisgenoten? Wat hoort hij/zij achter op de fiets van vader, die trapt en praat of een deuntje fluit, stopt, tevreden zucht achter een koele pint in zijn stamcafé, de kleine op de knie. Wat hoort die kleine, wat verstaat hij? Zoveel en hetzelfde als de vreemdeling ver van zijn thuisland, vermoed ik. Stemmen hoort hij, hun melodie, hun timbre, de toonhoogte (zoals een muziekstuk, a-klein, b-groot) de opwindende eigenaardigheden van de menselijke taalmuziek. En al die stemmen, de hoge, de lage, de roepende, de stamelende, de ratelende, de hikkende, die met de klikklak, die met de huig-*r*, die met de zachte of harde *g*, angehaucht of sterk nasaal, zij die van iedere klank muziek maken, zij die een klankenreeks in mootjes hakken als gekapt stro, al die stemmen samen, een ongelooflijk veelstemmig koor, zingen de melodie van een taal voor het onmondige kind, dat die melodie hoort en algauw, bijna dwangmatig na-zingt, nazegt. Taal als een liedje. Zo voegt, schoorvoetend nog, de peuter zijn eigen stemmetje toe aan het koor van stemmen om hem heen waaraan niet te ontkomen is: de stem van zijn moeder (sussend, veroverend, bezorgd), van vader (grappig hoog, brommend laag soms), van broers en zusjes (kleine stemmen die de grote imiteren). En dan zijn er nog de stemmen van alle anderen die in huis of daar buiten zich over het kind heenbuigen en hem of haar hun eigen strofen toezingen.

Daarbij was de gebedstaal (die der litanieën) voor het ontwakende kind dat ik was, de eerste gemodelleerde vorm van de huistaal. Die taal in huis was ook de taal van de winkel die we hadden, van de straat, met wat zijstraatjes samen het gehucht Kleine Amer. Amer betekende aanlegplaats, leerden we, een stopplaats aan de rivier De

Vliet voor schepen in herstelling. Simpele binnenvaart natuurlijk, met schippers en schipperskinderen die niet naar school moesten. En daar aan *De Zaat* zoals die herstelplek nog altijd heet in ons dialect, hoorden we voor het eerst dat *kinnekes kenderkes* waren, en *'n boeët* een *buut* werd genoemd. Dat die anderen, op 't water, een andere taal of zoiets spraken dan wij, aan de wal. Dat leerden wij van *hen* dat *wij* aan de wal woonden. Soms bleven die anderen ook een tijdje aan de wal, zoals 't Schipperken Gustaaf, een ouwelijke naam voor een jongetje van elf weliswaar dat naast mij op de bank terechtkwam in het eerste leerjaar, want tevoren nog nooit naar school geweest. Bleek wel een geduchte concurrent voor de eerste prijs op het eind van ons beider eerste schooljaar.

De school, de Broederschool, van de Broeders van Oostakker - in die tijd schreef Claus zijn Oostakkerse gedichten - die school was meteen ook de eerste kennismaking met wat concreet en tegelijk vagelijk *moedertaal* werd genoemd, geen Nederlands nog, dat kwam pas later in ons rapport, *op den bulletin,* te staan. Maar was dat wel onze moerstaal, die schoolse taal die nog geen Nederlands mocht heten? Zelfs ABN was toen nog niet in zwang. Ik kreeg er wel een taal bij: de schooltaal. Was dat ook niet de taal van de radio, toen? Die radio stond altijd aan, van 's ochtends tot 's avonds. Zo wende je aan die nieuwe taal. Vreemd eigenlijk dat in die jongensjaren het eigen vertrouwde dialect, de huis- en gevoelsmatig ook de thuistaal, niet als strijdig of conflictueus werd ervaren met de verwerving van een algemene (Nederlandse) taal.

Die verwerving ging langzaam. De kennis en overdracht van die taal door de brave broeders of al eens een strenge meester, was verre van ideaal. Uitspraak en voordracht stonden hoog aangeschreven, maar de mondelinge beheersing van het Nederlands was en bleef (nog heel lang zoals we weten) ondermaats. Je besefte dat nog niet ten volle, pas later dus wel, toen het eigenlijk al te laat was, en je met een Nederlandse bochel zat opgescheept, misgroeid Nederlands, al waren je cijfers op school nog zo goed en gezond. Later pas begon het afleren, het saneren van die taal. Van het zogenaamde 'spreken op de letter' heb ik nooit veel last gehad. Dat vroeg te veel onnozele ijver voor zo weinig resultaat.

Maar dat dialect dan, waar bleef je daar mee? Dat droeg je mee, vanuit je dorp, je gehucht, voor altijd het klankdecor van je jeugd. Die rozenkranstaal, de litanie-melodie van het gebed, de taal van het geroezemoes in huis en wat luider in de winkel, de wijkwinkel, al heeft niemand hem ooit zo genoemd, toen. Je stond daar niet bij stil, bij wijk en winkel, maar je hoorde elke dag vragen naar *sunlight-zieëp* en *broeine soaker* en *hedde-moa-nie ditte en datte.* Van sole mio-dekens (*suzzens, ja suzzens)* tot *ne soutien gorsj* in alle maten. Ik mocht al gauw *bestellen*, betekent hier niet iets bestellen, maar wel iemand bedienen. De winkeltaal was dezelfde als de huistaal, dezelfde ruis, met iets van geweeklaag (de litanie) van huisvrouwen vooral, die koppijn hadden of nog erger weer een miskraam, en dat zeurde door tot je 's avonds het licht uitdeed. Of soms nog later, als je vader was gaan biljarten, zonder de winkeldeur te sluiten. Dan ging de bel toch nog eens en dan riep de ene huisgenoot verveeld naar de ander: "Volk, wie gaat er vóór, gij of ik?"

De resonantie van die taal was ook te horen in het café, neen wat zeg ik, in de drie cafés van de kleine Kleine Amer, Den Amer genoemd. Bij Zates wat geld verdienen en opdoen in de winkel van Zjang van Bellekes (bij ons dus), of in 't café van Juul van de Tokke, het liefst. Met *bollebaan* en al. Daar resoneerde onze taal niet alleen, ze ontstond er, ze had er wortel geschoten tot onder het plaveisel. Een en dezelfde taal: café, winkel en *achter,* dat was dan in huis. Thuis, allemaal. Ons wereldje, zonder kerk of kapel en toch vroom.

Met die taal trokken we ook naar *de koers.* Elk dorp, elke wijk, elk gehucht had toen zijn coureur. Wij hadden Hendrik-van-de-Schieter, hij heette gewoon Hendrik Jacobs, en was de zoon van Jefke-van-de-Schieter, ook genoemd Jefke-van-Zates, de scheepshersteller. Zoon Hendrik reed weinig prijzen hoezeer wij hem ook aanmoedigden. Hij viel meer dan hij overeind bleef. Bij de koers, en het was elke week wel ergens koers in de zomer, want kermis, werden de grenzen van het dorp verlaten. Schreeuwen, roepen en tieren dat er gedaan werd door al die supporters onder en tegen elkaar, en waarachtig niet alleen om aan te moedigen. Hoe harder, hoe liever. Want anders verstonden ze het misschien niet. Dialectsprekers roepen hard, of zijn alvast geneigd om dat te doen, in confrontatie met andere dialectsprekers, onbewust of in de hoop dat zij dan beter verstaan

zullen worden. Tot meer begrip voor elkaar heb ik dat zelden weten leiden. Het zijn meestal dovemansgesprekken merk ik ook nu nog vaak. Ruzies werden alleen maar heviger, en nooit bijgelegd, want dialectsprekers zijn alleen maar binnenstaanders binnen hun eigen groep, anders altijd buitenstaanders. Zoals volwassenen vaak hard roepen tegenover kinderen, alsof die allemaal doof geboren worden. Tegenover vreemden, of vreemdelingen die de gangbare taal niet machtig zijn gaan mensen ook veel luider spreken. Dat heb ik toen op die wielerwedstrijden geleerd, dat hard roepen de communicatie niet bevordert, terwijl de eentalige dialectspreker kennelijk in dat harde roepen het meest voor de hand liggende hulpmiddel lijkt te zien.

Dat luide roepen hoorde ik toen ook wel op de radio, bij een sportreporter als Hubert Van De Vijver, reporter 17, die sterk streekgebonden Lokers-Nederlands sprak, zoals tv-hoofdman Lucien Bousse later. Nogal theatraal, zwaar aangezet van toon en articulatie, met luider stemme, lekker vettig naar het Gents toe neigend, het vettigste Vlaamse dialect, zo aards, zo geheel en al Gentse waterzooi, om van te watertanden, dat wel.

Maar goed, van onze vallende verliezer Hendrik Jacobs verlegden we onze aandacht naar de kampioen in wording uit het naburige Ruisbroek, Jan Adriaenssens, de Lemme (het lam) genoemd vanwege zijn zacht karakter. Te zacht bleek later, toen hij als kanshebber op de eindzege in de Ronde van Frankrijk door zijn eigen ploegmaat Stan *Stanneke* Ockers - diep betreurd als wereldkampioen dodelijk ten val gekomen een paar maand later - in de luren werd gelegd, en zo zijn gele trui verloor. Verklaring van onze Jan voor de microfoon van radioreporter Jan Van den Brande: "*Godver de godver, liëpe Stan hei moi vried gearrangeerd, ik zat doar moederziel alliën, mei giel den annekesnest a me gat. 'k hem zitte blête oep moine vəlo, nondedju.*" Ik was 17 toen, en voelde mij niet zozeer verslagen, dat ook wel, maar toch vooral, ik beken, een beetje beschaamd. Zo onverbloemd, zo plat spreken, er alles uitgooien, op de radio waar iedereen het kon horen - ik kon er niet bij. Ik schaamde mij voor mijn eigen dialect, dat van Jan Adriaenssens, nog wel een achterneef van mij. En die had de Ronde van Frankrijk kunnen winnen. We zouden naar Parijs gaan om hem

te vieren. Nee, dat ging dus niet door. Een schok was het, je zo uitspreken, je zo bloot geven in woorden die toch niet voor ieders oren bestemd zijn. Zoiets zeg je thuis misschien, daar mag je roepen en tieren wat je wil. In je eigen taal, met je eigen woorden. Dialect is de taal van de beslotenheid. Ik verwees sindsdien mijn intieme taal, mijn dialect naar de geborgenheid van thuis. Want Jan Adriaenssens had gesproken en ik was geschokt. Zijn en mijn dialect te grabbel gegooid. Dialect spreken in het openbaar, 't is als op de pot gaan zitten met de deur open.

Nu had ik een paar jaar eerder Armand Baeyens al eens in het Ninoofs horen vloeken op de radio, na een ritzege in de Tour nog wel. Vloeken van vreugde in je meest eigen taal, een coureur lette daar niet op.

Dialect is onze intieme, intiemste taal. Dat heb ik zeker lang geloofd, maar ook dat geloof heeft geen stand gehouden. Bij vele, heel veel anderen wel. De taal van de liefde, van het lijfelijke plezier, behoort ook tot de allerintiemste mensentaal. Er zijn er die zwijgen dan, hooguit zuchten, fezelen, fluisteren, misschien wat woordjes als kraaltjes aan elkaar rijgen, in de trant van "*Ek is nou een bietjie moeg.*" Vrijen doe je in je dialect? In Vlaanderen veelal wel, hoor ik. Mij lukt het alleen nog in het Nederlands.

Gaandeweg groeide namelijk een andere, meer publieke taal over die intieme taal heen en slorpte die op. Een wingerd als een cultivar die steeds nieuwe scheuten kreeg. Vooral toen ik als eerstejaarsstudent Germaanse filologie kennis maakte met en kennis kreeg aan een meisje 'van over 't water'. De oversteek van de Schelde, van Klein-Brabant naar het Waasland, voltrok zich, het laat zich raden, in fasen. Er vielen nogal wat taalklippen te omzeilen - en dat niet alleen - dus kon je maar beter één en dezelfde taal proberen te spreken. Het lukte niet zonder moeite, dat begrijpt u wel, en die gezamenlijke taal, nooit helemaal dezelfde toch, wel bijna, is zo vanzelfsprekend geworden dat ze ook de intimiteit insluit van samen uit en thuis.

Stel u geen koppel vredesduifjes voor, maar koeren doen we wel zo ongeveer op dezelfde manier. Vrij veel, snel en ook wel luid spreken soms. Ieder van ons tweeën heeft zijn thuistaal achtergelaten voor de nieuwe, algemene thuistaal die we delen met de kinderen. Ik ben mijn dialect als actief spreker kwijt, hoewel we nog in mijn streek wonen. Mijn vrouw spreekt de twee talen even goed. Haar taal van de Lokerse vlaaien, op bezoek bij oudtante, zowel als haar leraressen Nederlands. Vrouwen zijn over 't algemeen ook meertaliger dan mannen. Poreuzer dan de mannelijke monolieten. Ikzelf heb al mijn Latijn, inbegrepen mijn dialect, in het Nederlands gestoken. Al blijft dat enigszins Zuid-Nederlands, of zou Van Dale dat nu Belgisch noemen?

Dat inruilen van taal is zoiets geweest als langzaam vervellen. Het moment van bewustwording was er wel, het Jan Adriaenssens-moment, maar verder was het een proces dat jaren duurde. Een proces van onderdompeling in een Nederlands taalbad. Een nieuwe huid van taal krijgen, zonder de onderhuid helemaal te verliezen. Een strakker taalvel, dat je toch soepel moet zien te houden. Met die taal om je heen en in je, treed je de ander tegemoet. Ook buiten je dorp, van gewest tot gewest, ja over de landsgrens heen. Je verruimt je horizon, verovert iets meer van de wereld om je heen en in jezelf. Je schrijft en je mailt tegenwoordig. Maar niet in je dialect. Ik toch niet. Een dialect kun je niet lezen, niet schrijven, tenzij misschien die enkele specialisten, of de topamateurs onder u die dat wel doen. Dialect wordt niet afgedrukt. Tal van begrippen en termen komen in het dialect niet voor. Wetenschap of filosofie (ook een wetenschap?) worden in het dialect niet bedreven, zij vragen om een instrument dat als 'lingua franca' voor een brede schare van geïnteresseeerden hanteerbaar is, de zeer beperkende grenzen van een dialect zijn dan alleen maar hinderlijk. Of denkt u daar toch anders over? Overigens heeft een dialect toch al weinig op met allerlei abstracte begrippen, zoals die schering en inslag zijn op een hoger politiek, economisch, cultureel of wetenschappelijk vlak dan dat van de wekelijkse marktdag. Ik ken geen dialect met eigen woorden voor moderne begrippen als globalisering, marktleiderschap, e-commerce, niche-werking en doelgebieden. Newsspeak, nieuwspraak weliswaar. *Grutaal* genoemd in het Afrikaans.

In een multiculturele samenleving wordt het dialect van dag tot dag ook minder vanzelfsprekend. Het wordt zo te zeggen voortdurend 'op zijn plaats' gezet: die van het eigen dorp, de eigen wijk, misschien wel de eigen familie. Dialect als idiolect. Als herkenning van wat een mens het meest eigen, het meest dierbaar is: zijn eigen vroegere ik, de taal waarin hij thuiskomt. Dialect is zo een thuistaal geworden. Maar naar buiten toe, in de omgang met vreemden, spreken we in Vlaanderen zo langzamerhand wel allemaal een beetje Nederlands, 'opgezet Vlaams', het regiolect bij uitstek van de laatste decennia.

Lang voor de globalisering of de multiculturele samenleving, koesterde iedere kleine gemeenschap, wijk, straat of familie haar eigen variant van het eigen dialect. En vond die van de andere kant van het dorp maar raar praten. Belachelijk zelfs, misschien wat achterlijk die van net buiten het dorp? Mensen herkennen elkaar nu eenmaal aan de subtiele verschillen in het taalgebruik, ze ruiken aan elkaars taal als honden aan elkaars staart of wat daar onder zit. Gelijke geur? Dan zit het goed, kom er maar bij. Zoniet: afstand houden en wachten. Taal als sociolect: je hoort erbij als je weet hoe je het zegt. Wat dondert niet. Want het hoe bepaalt het wat, de melodie maakt het liedje, le ton fait la chanson. Van jongs af aan zijn we gevoelig voor de specifieke, de heel eigen vibratie van stem en taal, klankkleur, intonatie en zinsmelodie van onze naaste omgeving. Die eerste ervaring krijg je als volwassene, daarna nooit meer. Daarom, een andere taal kun je nog leren, een ander dialect niet. In onze primitieve taalervaring zijn we dan ook het diepst verbonden met onze eigen roots, met onze ouders en grootouders, en wat dies meer zij: broers en zussen, en allerlei mensen met wie we het huis van onze jeugd deelden. Ik ken families met een (deels) eigen taalgebruik, een familie, die van mijn vrouw nota bene, die haar identiteit van generatie op generatie via een eigen taalgebruik wilde bevestigd zien, en ieder familielid bewust of onbewust, met zachte dwang uitnodigde deel te hebben aan die taaleigenheid. Natuurlijk spraken ze dialect, zoals alle andere dorps- of stadsgenoten. Maar met subtiele verschillen. Bepaalde klanken uit dat dialect, bepaalde woorden of zelfs zinswendingen waren taboe. Had niks met moraal te maken maar met de aandrang zich van andere dialectsprekenden te onderscheiden. Had te maken met de

nood aan een heel eigen huistaal, een gemeenschappelijke identiteit. Gelijk te zijn, maar anders. Een aantal woorden en uitdrukkingen vereigenden, verengden het dialect en hadden een emotionele zeggingskracht die voor alle familieleden en alleen voor hen navoelbaar was. Alleen bij hen kon je "boven god zijn gelofte" een extraatje verwachten, helaas ook "in belet van deugden" ongelegen binnen komen vallen, of kon de koek, het vlees of de kaas "zo dun als de liefde" gesneden worden. Flinterdun is toch niet helemaal hetzelfde. Of nog, na een copieuze maaltijd van tafel opstaan en bedanken met de woorden "eerlijk zuster, 'k en kan nie meer."

Het was goed ja, maar het wás. Vandaag de dag ontwikkelen wij niet meer dat gevoel van eigenheid in verbondenheid dat zo vanzelfsprekend was binnen een kleine gemeenschap. Die beslotenheid van een familie, een gezin is weg. Een dorp is inderdaad een verbrokkelde, amalgame samenleving geworden, en dat niet alleen omdat een paar Turkse of Marokkaanse of andere asielzoekende gezinnen er in rondlopen. Ook onze eigen kinderen, onze neefjes en nichtjes trekken de wijde wereld in. Trouwen elders, weten beter hoe het er in Londen of New-York aan toe gaat dan in oma's huisje. De school, de tv en steeds meer het internet, leert hen een nieuwe taal, voor een nieuwe wereld en een nieuwe tijd. Ze kennen en spreken nog wel wat dialect, op café of onder vrienden, maar dat heeft vaak zijn eigen nestgeur, zijn eigen kraak en smaak verloren, is afgevlakt tot een tussentaal veelal. Wie overal thuis is, woont in Nergenshuizen en heeft geen eigen huistaal meer.

Soms, als ik nog eens aanleg op de Kleine Amer, hoor ik nog iets van het oude, vertrouwde dialect dat eens mijn taalgevoelige zenuwen prikkelde tot in de plooien van mijn jongensziel. Op die taal heb ik toch mijn leven en mijn Nederlands geënt.
Maar wie spreekt nog die basistaal van woonst, winkel en wijk? Haast allemaal verdwenen nu onder een laag asfalt, vervangen door villa-fermettes in de wei waarop wij voetbalden. *Sjotten*. En ravotten.
Waarom spreek ik zelf mijn eigen dialect niet meer? Omdat ik het niet meer ken, wel nog herken.
Heb het ongetwijfeld te ver gebracht. Te ver weg van huis, thuis en de taal van toen.

Heel ver weg, aan de Kaapse kust van Zuid-Afrika, hoorde ik de voorbije maanden dan toch ook weer het geruis van een soort Vlaams dialect, leek het wel. Met bijna West-Vlaamse tongval en syncopen: *bru(gh)e*, zoals ze in Brugge zeggen voor bruggen, *voëls vlie(gh)en oor*, vogels vliegen over, en is de dubbele ontkenning, *je moe nie huil nie, moe nie treur nie* ook al geen West-Vlaams verschijnsel? Oud-Vlaamse woorden als *kombuis* voor keuken of een bijwoord als *bra* voor zeer of heel erg, bra warm b.v., een *leer* i.p.v. een ladder, *bloeien* voor bloeden. Allemaal gehoord en nog volop in gebruik daar, tot en met de dialectische, anderen zeggen platte uitspraak van b.v. de *Plattekloëf*/kloof dus op de Tafelberg en als men mij vroeg waar ik verbleef kon ik ongegeneerd antwoorden: in de Kloëfstraat, in Paarl, door de plaatselijke bevolking algemeen *de Perel* genoemd. "*Ek was daar tuiste*" jawel. En alle Afrikaanssprekenden/sprekendes: "*Oëe, ons verstaan baie beter Vlaams dan Hollands.*" Allemaal zegden ze dat.

Ik weet dat Vlaams geen dialect is, net zomin als Afrikaans, maar het klinkt toch allemachtig dialectisch. Het ruikt naar thuis, naar hutsepot, boerewors, potjekos. Lekker. Lekker onder ons, lekker thuis. Daar, thuis, wordt Afrikaans gesproken, ook door de bruinmensen, de kleurlingen, maar naar buiten is het steeds meer Engels. En zoals ons Vlaams heel lang door het Frans is aangestoken, infecteert Engels nu het bedreigde Afrikaans. "*Moe nie worrie nie*" zeggen de overlevers.

Sorry, *ekskies* of *verschoning* (allebei in gebruik) excuseert u mij voor dit uitstapje naar het verste uithoekje van ons gezamenlijk taalverleden. Maar *ik* vond het wel boeiend en verwarrend tegelijk, die taalrelicten terug te vinden - heel verwant aan onze dialecten - met een sterk thuisgevoel als gevolg. En dan te weten dat het sterk op het Afrikaans leunend apartheidsregime juist de mislukte politiek van de zgn. thuislanden toepaste, waar elke zwarte bevolkingsgroep zijn eigen taal (taaltje) mocht spreken. Thuis in Ciskei, Transkei etc. Engels en Afrikaans waren de cultuurtalen. En nu - de strijd is gaande - dreigt het Afrikaans zoiets te worden als de taal voor thuis, enkel en alleen een thuistaal.

Moge God en Gerrit Komrij dat verhoeden. Meteen in deze bede zij meegenomen de smekende vraag om onze dialecten juist wel als huis- en thuistaal te laten overleven. De Heer straffe ketters als degene die voor u staat. Een heel klein beetje vagevuur, alstublieft.

Ann Marynissen

DIALECTEN EN FAMILIENAMEN: EEN AFSPIEGELING VAN ELKAAR?

Over klanktegenstellingen en lexicale varianten in de Nederlandse familienamen en hun tegenhangers in de dialecten.

1. Het verband tussen dialecten en familienamen: regionale verscheidenheid

Aan het begin van het nieuwe millennium is het Nederlands, met 21 miljoen moedertaalsprekers, een middelgrote taal in West-Europa. Met Nederlands is hier de standaardtaal bedoeld die algemeen in het Nederlandse taalgebied gebruikt wordt, en waarvan de eenheid door een instantie als de Nederlandse Taalunie wordt nagestreefd.
Dat "ene" Nederlands wordt evenwel geflankeerd door een veel groter aantal regionaal gedifferentieerde Nederlandse dialecten, waarvan Nederlandstaligen zich in min of meerdere mate bedienen. Hoewel de dialecten de laatste decennia sterk onder invloed van de standaardtaal zijn komen te staan, hoort men vaak nog aan iemands taalgebruik waar hij vandaan komt. De uitspraak "verraadt" het vaakst de regionale herkomst. Iemand die b.v. regelmatig de *t* aan het einde van woorden weglaat, b.v. *ech waar, dag en nach* en dat combineert met een zangerige intonatie, is zonder twijfel een Limburger[1]. Maar ook de woordkeuze en bepaalde zinsstructuren geven een inkijk in iemands regionale achtergrond. *'t Is een snelle/ne snellen* betekent in het West-Vlaams niet dat iemand de 800 meter in minder dan een minuut rondmaakt, maar wel dat hij of zij een knap uiterlijk heeft. Wie in plaats van *ik heb een lekke band*[2] zegt: *ik heb de band lek* laat zijn Twentse oorsprong doorschemeren.

Misschien minder goed bekend, maar uiteindelijk even markant, is de regionale geschakeerdheid van de Nederlandse familienamen. Bij

het opgroeien komt men spontaan in contact met de streektaal; terzelfder tijd leert men de familienamen die typisch zijn voor zijn geboortestreek, kennen. Nederlandstaligen met eenstammige namen als *Baars, Tromp, Roest, Koot, Borst, Pols* en *Plomp* moeten haast wel Hollanders zijn. Voor een Limburger klinken familienamen als *Rutten, Bollen, Swinnen* en *Theunissen*, die eindigen op *-en,* vertrouwd in de oren. Typisch West-Vlaamse familienamen zijn b.v. *Verstraete, Bekaert, De Wulf, Florizoone* en *Vandenbussche*. Een Nederlander met Friese voorouders herken je aan zijn naam op *-stra,* b.v. *Dijkstra, Terpstra, Zijlstra,* terwijl iemand die *Ter Haar, Ter Horst* of *Ten Hove* heet, naar alle waarschijnlijkheid zijn wortels in Overijssel heeft.
In de tak van de naamkunde die "familienamengeografie" heet, wordt de intuïtie dat types familienamen in bepaalde regio's voorkomen, maar in andere niet, wetenschappelijk onderbouwd. Een grote praktische hulp bij dit type onderzoek is het computerprogramma waarmee de geografische verspreiding van iedere moderne Belgische en Nederlandse familienaam in een handomdraai op het scherm kan worden gebracht.[3] Met dit programma kunnen zowel kaarten met kleurarceringen, geschikt om de verspreiding van één familienaam weer te geven als kaarten met contrasterende types familienamen, voorgesteld door middel van symbolen, getekend worden. Het eerste type kaarten interesseert eenieder, aangezien iedereen een familienaam bezit, die men over het algemeen met enkele honderden tot enkele duizenden andere naamdragers deelt. Het tweede type kaarten is uit linguïstisch oogpunt interessant, aangezien het toelaat overeenkomsten en verschillen tussen groepen familienamen en de ruimtelijke verdeling ervan vast te stellen.

Gemeenschappelijk aan de dialecten en de familienamen in het Nederlandse taalgebied is hun regionale gevarieerdheid. Maar welke zijn nu de concrete raakpunten tussen dialecten en familienamen? Overeenkomsten zijn er niet in de spelling, aangezien dialecten per definitie mondelinge vormen van taal zijn, terwijl familienamen in eerste instantie als schriftelijk gefixeerde taalvormen door het leven gaan. Op morfologisch gebied, wat de woordvorming betreft, is er in bepaalde opzichten een verband tussen dialecten en familienamen[4]. Maar regiospecifieke suffixen als b.v. *-stra*, *-sema*, *-inga*, waarmee

tal van familienamen zijn gevormd, hebben geen directe tegenhanger in de dialecten. Wel is het vaak zo dat scherpe naamkundige morfeemgrenzen samenvallen met belangrijke dialectgrenzen, maar deze ruimtelijke samenval impliceert daarom geen inhoudelijke samenval. In de categorie van de beroepsnamen b.v. valt de grens tussen het familienaamtype met inleidend lidwoord (b.v. *De Decker, De Backer*) en het type met genitiefuitgang *-s* (b.v. *Deckers, Beckers*) in het zuiden samen met de loop van de rivieren de Schelde en Dender (zie MARYNISSEN 1995: 148-150). Dat geldt ook voor de patroniemen op *-brecht/-brecht(s)*, b.v. *Robbrecht/Robbrechts* (zie MARYNISSEN 1997: 34-35). Ook in de dialectologie fungeert de Schelde vaak als scheidingslijn. De rivier de Schelde markeerde de grens tussen het oude graafschap Vlaanderen en het oude hertogdom Brabant en vormde als dusdanig een hinderpaal voor contact. Contact leidt tot overeenkomsten in de taal; gebrek aan contact leidt tot verschillen. De Schelde-Dender-grens markeert de zeer oude tegenstelling die het Nederlandse taalgebied in een westelijk ("Ingweoons" of "Kust-Westgermaans") en een oostelijk ("Frankisch" of "Continentaal-Westgermaans") gebied opdeelt.

Op twee gebieden lopen er wel rechtstreekse verbindingslijnen van de dialecten naar de familienamen: ten eerste wat de keuze van de woorden die in familienamen voortleven betreft (het zgn. lexicon) en ten tweede wat de keuze van de klanken in die woorden betreft (de zgn. fonologie). In de bijdragen van de medewerkers aan deze bundel worden per provincie zo mogelijk een aantal regiospecifieke lexicale en fonologische parallellen tussen het dialect en de lokale familienamen besproken. In wat volgt zal ik voor het hele taalgebied enkele gevallen van invloed van het regionale Nederlands op de familienamen illustreren.

2. De lexicale invloed van het dialect op de familienamen

De meeste familienamen bevatten een grondwoord dat oorspronkelijk een soortnaam was.[5] In veel gevallen is de soortnaam die aan de basis ligt van de eigennaam nog doorzichtig, aangezien het om een woord gaat dat in het Nederlands van nu nog bekend en gebruikelijk is, b.v. in de familienaam *Smit* is de soortnaam *smid*

meteen herkenbaar; de familienaam *De Lange* is homoniem met het gesubstantiveerde adjectief *de lange*. In andere gevallen moet men een historisch woordenboek raadplegen om te achterhalen op welke soortnaam een familienaam teruggaat. Wie weet bijvoorbeeld dat de familienaam *De Boosere* een bijnaam is voor een kegelaar? In het Middelnederlands bestond er een werkwoord *bosen, boossen,* met de betekenis 'kegelen'. Dat werkwoord is later in onbruik geraakt, maar het leeft wel voort in familienamen.

Familienamen geven in de regel een ouder stadium van de woordenschat van het Nederlands weer. Het zijn in wezen immers versteende taalvormen: sinds hun fixering in de Franse tijd (in België in 1795, in Nederland in 1811) konden ze, bijzondere gevallen niet te na gesproken, niet meer veranderen. De soortnamen die familienamen bevatten, werden in ieder geval gebruikt op het ogenblik dat de familienamen ontstonden, maar kunnen uit de hedendaagse Nederlandse (dialect)woordenschat verdwenen zijn.

Smid en *lang* zijn woorden die in het hele taalgebied bekend zijn. Voor andere begrippen zijn echter per regio verschillende woorden in omloop geweest. In de taalkunde noemt men dat verschijnsel "heteronymie". Ook nu zijn er lexicale verschillen in het Nederlandse taalgebied, b.v. *zoenen* (in Nederland) en *kussen* (in Vlaanderen). Een paar eeuwen geleden, toen het Nederlands nog niet gestandaardiseerd was, was de regionale variatie in de woordenschat groter dan nu. De lexicale variatie die we nu nog in de familienamen aantreffen, is de variatie die ten tijde van hun ontstaan in het toenmalige Nederlands aanwezig was. Maar dat de ruimtelijke verdeling van de lexicale varianten niet exact dezelfde gebleven hoeft te zijn, is al herhaaldelijk gebleken.[6] Een voorbeeld dat ik vroeger heb uitgewerkt, is de heteronymie bij de beroepsnaam voor de *slager*. De woordvormen die in de familienamen bewaard zijn, zijn *slager* (familienaam *Slegers*) en *slachter* (familienamen *Slachter, Slechter*), *beenhouwer* (familienaam *De Beenhouwer*) en *beenhakker* (familienaam *Beenhakker*), *vleeshouwer* (familienaam *De Vleeschouwer*) (MARYNISSEN 1994: 296-298). Hoewel *slager* het Standaardnederlandse woord voor 'persoon die dieren slacht en vlees verkoopt' is geworden, blijkt uit de verspreiding van de familienaam *Slegers* dat dit woord eertijds enkel werd gebruikt in het zuidoosten van Nederland en het oosten van België. De *beenhouwer* daarentegen, het woord dat nu in een groot deel van de Vlaamse

dialecten populair is als benaming voor de winkelier die vlees verkoopt, verschijnt dan weer nauwelijks in familienamen.
Ook het Standaardnederlandse woord *kleermaker* is in familienamen bijzonder slecht vertegenwoordigd. De namen *Dekleermaeker/ Kleermaeckers* komen slechts voor in een klein gebiedje in Centraal-Brabant en enkele malen in beide Limburgen en Noord-Holland. De volgende heteroniemen voor het begrip 'kleermaker' die in de regionale vaktalen zijn overgeleverd, zijn in de familienamen bewaard: *naaier, sutter, schepper, snijder* en *schreuder*: familienamen *Denayer, De Sutter, De Schepper, Snijders, Schreurs* (kaart en commentaar in MARYNISSEN 1994: 293-296). De verspreidingsgebieden van appellativa en eigennamen stemmen slechts gedeeltelijk overeen[7].
Hoewel deze twee voorbeelden laten vermoeden dat de familienamen een rijke bron vormen voor de studie van de (historische) dialectwoordenschat van het Nederlands, kunnen met dit materiaal toch relatief weinig woordkaarten waarop het hele taalgebied gevuld is, getekend worden. Dat is aan verschillende factoren toe te schrijven:
ten eerste moest een woordvorm een redelijke verspreiding hebben om tot familienaam te kunnen worden. De diernaam *kikker* b.v. is in familienamen in slechts twee varianten overgeleverd: nl. *kikker* (familienamen *Kikkert/Kikkers*) en *puit* (familienamen *De Puit/Puits* en varianten). In de Nederlandse dialecten is men nochtans inventief omgesprongen met dit beestje: het heeft o.m. de benamingen *vors, kwakvors, kwak* en *kwakker* gekregen, maar geen van deze slechts lokaal verspreide dialectwoorden heeft het tot een familienaam geschopt.[8]
Ten tweede mocht een woord niet te zeer als een dialectwoord worden ervaren, wilde het een kans maken om een tweede, bestendiger leven te kunnen gaan leiden in een familienaam. De meerderheid van de Nederlandse familienamen bevat een grondwoord dat nog doorzichtig is voor de moderne taalgebruiker, zelfs al is het niet meer in gebruik. In de categorie van de beroepsnamen bijvoorbeeld, die een afspiegeling zijn van de activiteiten van onze voorouders, worden tal van beroepen die sinds de industrialisatie van de maatschappij niet meer uitgeoefend werden, lexicaal in stand gehouden, b.v. *Huydevetters, Kuiper, De Baerdemaecker, Korver, De Pelsmaecker* enz. Het gaat hier om semantisch transparante

samenstellingen of afleidingen. Indien het basiswoord echter niet meer begrepen werd, kreeg de factor volksetymologie vrij spel: een voorbeeld uit Debrabandere (1993: 1129-1130) van de bijnaam *pau d'argent* 'weinig geld' maakte men de familienaam *Potargent,* letterlijk 'pot geld'.

Hoewel de ontstaansgeschiedenis van de familienamen in theorie hiervoor de ideale randvoorwaarde vormt, nl. het feit dat de namen gevormd zijn in een tijd waarin de dialecten in veel mindere mate dan nu werden beïnvloed door een algemene taal, was het toch niet voor alle regio's mogelijk om een voorbeeld van lexicale invloed van het dialect op de familienamen te vinden. Een al te beperkte verspreiding van dialectwoorden, gecombineerd met een te grote linguïstische afstand tussen de mondelinge dialectvorm en de vorm uit de algemene woordenschat die schriftelijk in een familienaam zijn neerslag moest vinden, stonden hier vaak in de weg.

3. Fonologische overeenkomsten en verschillen tussen dialecten en familienamen

Zoals het geval was bij de lexicale variatie, is ook de regionale klankvariatie die we nu nog in familienamen aantreffen, mogelijk ouder dan de klanktegenstellingen in de huidige dialecten. Na de fixering van de familienamen onder het Franse bewind, ruim 200 jaar geleden, trad er in de familienamen verstening op. De dialecten daarentegen, mondelinge vormen van taal, hebben zich al die tijd vrij kunnen ontwikkelen. De vraag is nu in welke mate de familienamen en de (dialectale) soortnamen waarop deze gebaseerd zijn, in dit opzicht met elkaar overeenstemmen.
Een voorbeeld: het woord 'bakker' kon in de dialecten worden uitgesproken als *bakker* of als *bekker.* In de regio's waar men *bakker* zei, werd in aansluiting hierbij de familienaam *Bakker* en varianten gevormd; in de gebieden waar de naam van het beroep in het dialect als *bekker* werd uitgesproken, ontstonden de familienamen *Beckers, De Becker* en varianten. De klinkervariatie *-a-/-e-* komt dus zowel in de familienamen als in de dialecten voor. Toch stemt de klankgrens tussen *-a-* en *-e-* in de dialecten niet precies overeen met de grens van deze klinkervariatie bij de overeenkomstige familienamen, zoals

Goossens (1978: 221) vaststelde: op de familienamenkaart is het *Bekker*-gebied omvangrijker dan op de dialectenkaart. In de Nederlandse dialecten heeft de *-a*-vocaal de twee laatste eeuwen terrein gewonnen.
De kaarten uit deel I, deel II en deel III van de *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten*, vormen de ideale basis om het vocalisme van dialecten en familienamen met elkaar te vergelijken. In het kader van deze bijdrage kunnen we slechts een paar voorbeelden uitwerken.

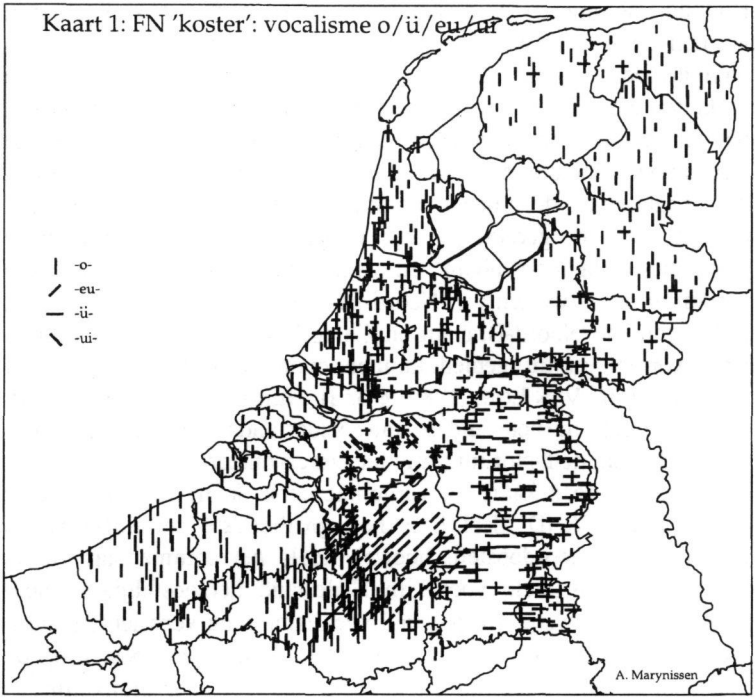

KAART 1: *De familienaam Koster: vocalisme o/ü/eu/ui.*

Op kaart 1 heb ik alle familienaamvormen van de soortnaam 'koster' geselecteerd en op basis van hun vocalisme in vier groepen ingedeeld: *-o*-vormen, *-ü*-vormen, *-eu*-vormen en *-ui*-vormen. De belangrijkste fonologische variatie bij 'koster' is de tegenstelling tussen velaar en palataal vocalisme. Een klankwet die "secundaire

umlaut" heet, maakte van de Oudnederlandse korte velare vocaal *u* een palatale vocaal *ü*, die gerekt kon worden tot *eu* en gediftongeerd tot *ui*.

Wat de familienamen betreft, valt het Nederlandse taalgebied uiteen in twee erg homogene *-o*-gebieden, nl. het zuidwesten en het noordoosten (familienamen *De Coster, Koster*), en in een zuid-oostelijk umlautgebied (familienamen *Kuster, Ceusters, Cuysters*) dat in het zuiden de provincies Antwerpen en Brabant van Oost- en West-Vlaanderen afgrenst en zich in Nederland uitstrekt tot aan de grote rivieren. In het noordwesten van Nederland, de zgn. "Randstad Holland" domineren de *o*-spellingen, maar komen ook regelmatig vormen voor die wijzen op palataal vocalisme, zodat er een menggebied ontstaat. De *ü*-vormen, minder frequent dan de varianten met *o*, zijn hier vermoedelijk aan migratie toe te schrijven; het feit dat ze vooral in Zuid-Holland, in de buurt van de grote steden voorkomen, ondersteunt deze stelling. Rekkingsproducten van de gepalataliseerde vocaal domineren in het westen van het umlautgebied: de gerekte palatale vocaal *eu* staat het sterkst in de provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen; zijn gediftongeerde variant *ui* in het westen van Noord-Brabant. De beide Limburgen en het oosten van Noord-Brabant en Gelderland vormen een *ü*-gebied. De *o*-vormen in dit gebied kunnen oude grafieën zijn voor een palatale *ü* (cfr. VAN LOEY 1980: § 35a). Hun hogere concentratie in de mijnstreek in het zuiden van Nederlands Limburg doet mij vermoeden dat de factor migratie hier intervenieert.

Wanneer we deze kaart nu vergelijken met kaart nr. 119: koster (320) uit de FAND, deel I, is het opvallendste verschil waar te nemen in het noordoosten: hoewel, zoals het commentaar bij de kaart het terecht stelt, vooral in Nederland het oostelijke gebied, waar men klankwetmatig palataal vocalisme mag verwachten, sterk door de standaardtalige *o* geïnfiltreerd is, is het noordoosten op de dialectkaart nog duidelijk herkenbaar als een oorspronkelijk *ü*-gebied. Dat staat in schril contrast met de familienamenkaart, die een zeer homogeen noordoostelijk *Koster*-gebied toont.

Betekent dat dat we de stelling dat de familienamen fonologisch een ouder stadium van het Nederlands weergeven dan de huidige dialecten dan moeten laten varen? Toch niet. Bij mijn onderzoek naar klinkercontrasten heb ik vaker vastgesteld dat in Vlaanderen de vocalen van de familienamen en van hun appellatieve tegenhangers

in de dialecten nog nauw bij elkaar aansluiten, maar in Nederland die overeenstemming vaak minder uitgesproken of zelfs afwezig is. Dit kan er op wijzen dat de klankvorm van de Nederlandse familienamen bij hun fixering in 1811 aangepast is aan de standaardtaal. In Nederland was de standaardisering van het Nederlands in het begin van de 19de eeuw verder gevorderd dan in Vlaanderen. Kennelijk zijn in Nederland, in het bijzonder in het noorden ervan, samen met de archaïsche spelwijzen van de familienamen[9], een aantal dialectische klankeigenaardigheden uit de officiële familienaamvormen weggewerkt.
Ook de ouderdom van de familienamen speelt bovendien een rol[10]. Het is bekend dat de noordoostelijke provincies met het aannemen van erfelijke familienamen later waren dan de overige delen van het taalgebied (cfr. EBELING 1993: 77 vv.). Dat kan verklaren waarom in Nederlands Limburg en Noord-Brabant de *Kusters*-vormen zich, ondanks de standaardiseringstendens, toch hebben kunnen doorzetten: ze waren al langer in de schrijftaal bekend.
De eventuele discrepantie tussen dialect en familienaam vloeit uiteindelijk ook voort uit het mondelinge karakter van de dialecten enerzijds en het schriftelijke karakter van familienamen anderzijds. Heel wat regio-auteurs maken in hun bijdrage melding van gewestelijke uitspraken van familienamen. Alleen hebben die dialectale realisaties de officiële bevolkingsregisters niet gehaald, in een aantal gevallen wel bij gebrek aan voldoende tekens om de dialectklanken te spellen en conventies daarover[11], in andere gevallen wel omdat men (het gezinshoofd of de lokale ambtenaar van de burgerlijke stand) de streektalige uitspraak niet deftig genoeg vond staan voor een familienaam.

Een tweede voorbeeld dat ik wil bespreken, is de realisatie van het etymon *oud* in de dialecten en in de familienamen. Het is een bekend verschijnsel dat de Oudnederlandse korte vocalen *o* en *a,* gevolgd door een *l* + *d/t,* in het Middelnederlands vocaliseerden tot de diftong *ou: holt* > *hout, gold* > *goud, alt* > *oud, zalt* > *zout, kalt* > *koud.* De *ou*-vorm haalde het ook in het Standaardnederlands en in de meeste dialecten, zij het dat die diftong in de moderne dialecten op erg verschillende manieren wordt uitgesproken (zie FAND, deel I, commentaar bij kaart nr. 25: zout (961) en kaart nr. 26: oud (878)). Een deel van het taalgebied onttrok zich echter aan deze

klankevolutie: in het noordoosten, in een lijn van de provincie Groningen tot Venlo in Limburg, werd de *l* behouden. Bij deze ontwikkeling vielen in Groningen, Drente en Overijssel *olt/d* en *alt/d* samen in *olt/d*; b.v. *goud* en *oud,* maar in het zuidoosten, van de Achterhoek tot Venlo, bleef er een oppositie bestaan tussen *olt/d* en *alt/d,* b.v. *goud* tegenover *alt.*
De vraag is nu of de dialectale variatie *ald/old/oud* op vergelijkbare wijze wordt weerspiegeld in de familienamen.

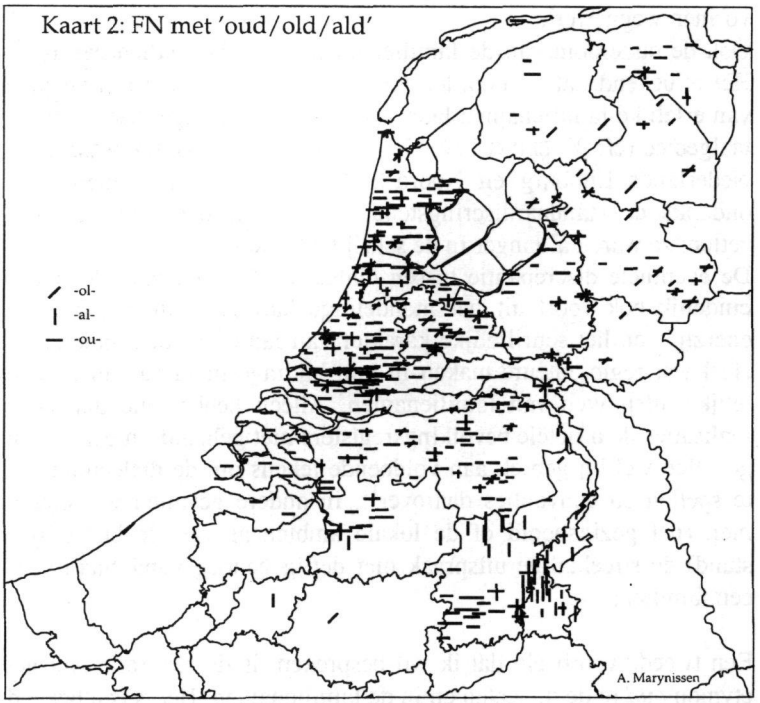

KAART 2: *Familienamen met oud/old/ald*

Op kaart 2 zijn de familienamen die het simplex *oud* bevatten gekarteerd. Het gaat om de namen *Salden, Alders, Sauwens, Oudermans, Souwens, Sauwen, Haldermans, Olders* en *Den Ouden* in België (in dalende volgorde van frequentie) en de namen *Den Ouden, Oud, Ouwens, Alders, Salden, Den Oudsten, De Oude, Oudman, De Olde, Oudt, Olde, Oldersma, Den Oude, Oudeman,*

Oude, Olden, Olders, Oudes, Souwen, Oudemans, Den Olden, Oltmans, Den Ouden, De Ouden, Altman, Oudmans, Salders, Oldemans, Den Older, Olderman, Oltman en *Oudsten* in Nederland (eveneens weergegeven naar dalende frequentie). Er zijn twee opvallende verschillen met de dialectkaart, die bovendien schijnbaar met elkaar in tegenspraak zijn.

Ten eerste strekt het *ald*-gebied zich bij de familienamen heel wat zuidelijker uit dan in de dialecten. Langs de Maaskant tot in het zuiden van Nederlands Limburg is de naam *Salden*, waar het de facto om gaat, goed verspreid. Dat laat vermoeden dat het *ald*-gebied in de dialecten zich eertijds verder naar het zuiden uitstrekte dan nu.

Ten tweede zijn er in de noordoostelijke provincies weliswaar familienaamvormen met *old* bewaard, maar liggen deze her en der verspreid tussen de courantere *oud*-vormen. De dialecten gedragen zich dus conservatiever dan de familienamen.

Hoe is deze tegenstelling, dat de familienamen gevormd met *oud* in het noordoosten van Nederland fonologisch een jongere, maar in het zuidoosten van hetzelfde land kennelijk een oudere toestand weergeven, te verantwoorden ?

In het noordoosten van Nederland is er bij de fixering van de familienamen een aanpassing aan de algemene taal doorgevoerd: het dialectische *old* werd *oud* in familienamen: *De Olde* werd *De Oude*. Deze evolutie kan erop wijzen dat bij de - in verhouding tot andere regio's late - officiële aanneming van deze namen het verband met het appellatief *oud* nog werd aangevoeld[12].

De zuidoostelijke familienaam *Salden,* was, als een gereduceerde genitief van *des alden,* waarschijnlijk minder doorzichtig dan een naam als *De Oude*. Bovendien moet de hogere ouderdom van de Limburgse familienamen het standaardiseringsproces hebben tegengewerkt, zodat *Salden* zich tenslotte als versteende familienaamvorm van het dialect kon distantiëren. Het voortleven van middeleeuwse spellingen is ook zichtbaar in Limburgse plaatsnamen als *Alden Biesen, Alt-Hoeselt, Aldeneik, Bocholt*[13].

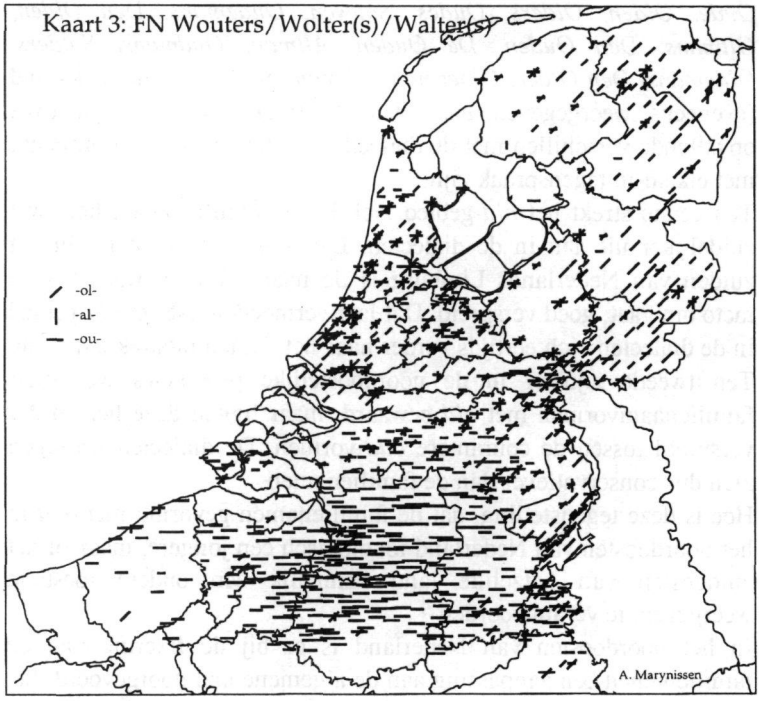

KAART 3: *Familienamen Wouters/Wolter(s)/Walter(s)*

Een kaart waarop de overeenstemming tussen het vocalisme van de familienamen en dat van de dialecten groter is, is kaart 3, waarop de patroniemen *Wolter(s)/Wouters/Walter(s)*[14] gekarteerd zijn. In de familienamen tekenen zich twee vrij homogene gebieden af: een noordoostelijk gebied met *-ol*-vocalisme (familienaam *Wolters* en varianten) contrasteert met een zuidelijk gebied met gediftongeerde vocaal: familienaam *Wouters* en varianten. Tussen deze twee gebieden ligt een groot menggebied, waarin beide vormen door elkaar lopen: vooral in de Randstad Holland en in het rivierengebied, maar ook in grote delen van Noord-Brabant en Nederlands Limburg is geen dominantie van één van beide types te onderkennen[15]. Moeilijk te beoordelen zijn de familienamen *Walter* en *Walters*. Wat *Walter* betreft, wijzen het ontbreken van een genitief-*s* én zijn verspreiding in de Randstad Holland in de richting van immigratie.

De naam *Walters* heeft door zijn genitiefuitgang *-s* een Nederlands/Nederrijns uitzicht. Zijn disparate verspreiding in het oosten van Noord-Brabant en het zuiden van Nederlands Limburg kan wijzen op een restant van het zuidoostelijke *ald*-dialectgebied; zijn verspreiding in het oosten van Groningen daarentegen kan daar, uitgaande van de situatie in de dialecten, niet autochtoon zijn.
Hoewel er kanttekeningen bij moeten worden gemaakt, is er een duidelijke correlatie tussen het vocalisme van de familienamen *Wolters/Wouters* en dat van de dialectwoorden met *old/oud*.
Dat geldt ook voor de vele samengestelde familienamen die zelf teruggaan op een plaatsnaam, b.v. *Oudebeeck, Oldenhove, Oudshoorn, Oudejans, Oudendijk, Oldenkamp, Oudendorp, Oldenziel, Oldenburg* enz. Deze familienamen zijn secundair ten opzichte van de plaatsnamen, hetgeen de verwachting schept dat deze categorie namen zich in vocalisch opzicht conservatiever zal gedragen dan andere categorieën familienamen. Het is immers weinig waarschijnlijk dat de cluster *old/alt* in een al in het taalgebruik verankerde plaatsnaam nog vatbaar zal zijn voor diftongering, wanneer hij in een familienaam overgenomen wordt. In dat geval zou men moeten aannemen dat de plaatsnaam op het moment van de familienaamvorming nog een appellativisch karakter had, hetgeen wel mogelijk is bij microtoponiemen als *oud huis* en *oud hof* die tot familienaam worden, maar uitgesloten is voor bekende nederzettingsnamen als *Oldenburg* (familienamen *Oldenburg* en *Oldenburger*), *Oudenaarde* (familienaam *Audenaerde*) en *Oldenzaal* (familienaam *Oldenziel*).
Men kan de *ald/old/oud*-variatie uiteraard onderzoeken in de plaatsnamen zelf. Ook plaatsnamen zijn versteende taalvormen, waarin regionale relicten bewaard zijn[16]. Toch vonden we het, om de al genoemde reden, interessant om via de insteek van de familienamen het vocalisme van plaatsnamen te bekijken, b.v. kaart 4: met *oud + hof* samengestelde familienamen. Men kan veronderstellen dat een deel van deze namen rechtstreeks teruggaat op een al vastgelegde nederzettingsnaam uit de omgeving, b.v. familienaam *Aldenhoven* naar de plaatsnamen *Aldenhoven* bij Aken en in Guigoven, plaatsnaam *Aldenhof* in Nijmegen (DEBRABANDERE 1993: 62), maar een ander deel ervan zal ook werkelijk naar een *oud hof* 'oude boerderij' verwezen hebben, zonder dat er een nederzettingsnaam uit ontstaan is of bewaard is.

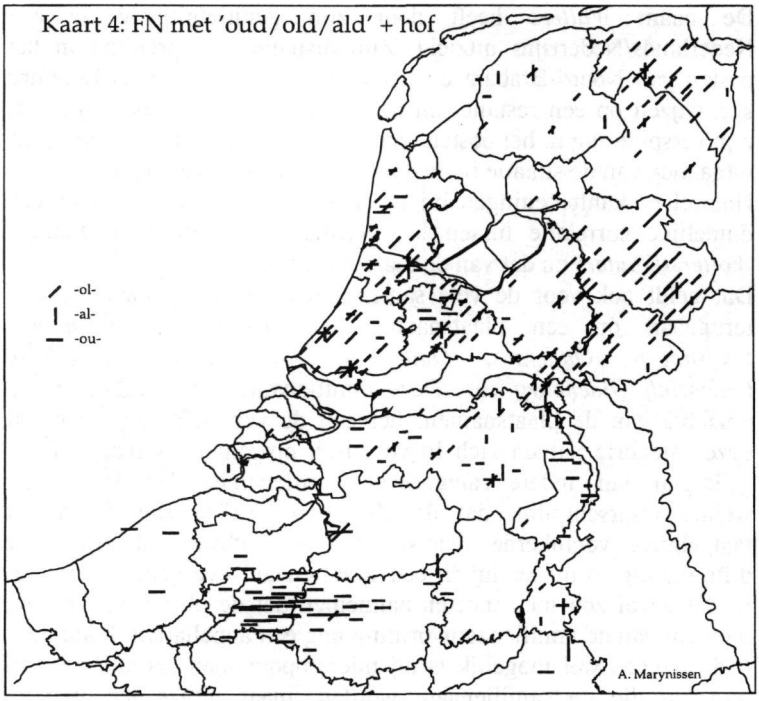

KAART 4: *Familienamen met oud/old/ald + hof.*

Vergeleken met de *Wolters/Wouters*-kaart zijn er lacunes op de kaart - niet overal stelde men prijs op een 'oud hof' als familienaam - maar een minder gevulde kaart heeft het voordeel dat scherpere gebiedsgrenzen af te bakenen zijn. De noordoostelijke provincies profileren zich als een aaneengesloten gebied met behoud van de *old*-sequentie: dc *old*-vormen reiken tot aan het rivierengebied. Ten zuiden daarvan, in een smalle oostelijke randstrook, is een kleiner *ald*-gebied herkenbaar. De vanouds westelijke *oud*-vormen komen in Vlaanderen sterk tot hun recht, maar wisselen in de Hollandse provincies en Utrecht af met *old*-attestaties. Dat de Randstad Holland overigens slechts schijnbaar een *old*-gebied is, blijkt uit een vergelijking met de kaart met de familienamen samengesteld met

oud + *huis*: op deze kaart contrasteert het noordwestelijke *oud*-gebied duidelijk met het noordoostelijke *old*-gebied.

4. Besluit

Ik heb in deze bijdrage enkele voorbeelden van lexicale en fonologische overeenkomsten tussen dialecten en familienamen uitgewerkt. De lexicale variatie in de familienamen geeft in de regel de heteronymie in de oudere dialectwoordenschat van het Nederlands weer. Ook op fonologisch gebied is er overeenstemming tussen klankverschijnselen in de dialecten en de familienamen, maar is het plaatje erg verscheiden. Soms geven de familienamen, zoals verwacht, een ouder stadium van het Nederlandse klanksysteem weer, maar, onder invloed van een aantal interveniërende factoren, is dat soms ook niet (meer) zo. Hier moet geval per geval een vergelijking gemaakt worden.

Noten

1. Bij een populair Limburgs politicus is dit kenmerk regelmatig te horen; hij wordt er wel eens om gepersifleerd.
2. De verspreiding van de *band lek*-constructie is onderzocht door C. Van Bree, Hebben-constructies en datiefconstructies in het Nederlandse taalgebied: een taalgeografisch onderzoek. Diss. Leiden 1981.
3. Dit programma is in 1990 ontwikkeld door Paul Bijnens en nadien herhaaldelijk door hem aangepast. Zelf heb ik sindsdien met behulp van dit programma een aantal naamgeografische publicaties geschreven, waarin de spelling-, klank-, vorm- en lexicale variatie in de Nederlandse familienamen in zijn ruimtelijke verdeling onderzocht wordt. Het is mijn bedoeling een totaalbeeld van de geografische verspreiding van de types Nederlandse familienamen te geven in een "Atlas van de familienamen in het Nederlandse taalgebied".
4. Een voorbeeld: het gebruik van de accusatiefvorm als lidwoord in b.v. de familienamen *Den Ouden, Den Tand, Den Dikken* e.d. loopt parallel met een ontwikkeling in de dialecten. Zie hierover MARYNISSEN 1995, 156-159 en 168.
5. Bij de patroniemen, de familienamen die gevormd zijn met de voornaam van de vader, is het uitgangspunt zelf een eigennaam, die evenwel meestal ook weer geëtymologiseerd kan worden tot een soortnaam.
6. B.v. in de studie van Goossens 1978 over de benamingen voor de wagenmaker, zie ook de bijdrage van P. Vos in deze bundel.
7. Dat is na te gaan voor de lexicale elementen *snijder* en *schreuder*, waarvan de verspreiding is behandeld in het deel "Niet-agrarische vaktalen" van de Regionale Woordenboeken, nl. aflevering 7 (1993) van het Woordenboek van de Limburgse Dialecten en aflevering 4 (1988) van het Woordenboek van de Brabantse Dialecten.
8. Men zou een uitzondering kunnen maken voor de familienaam *Quax*, die enkele malen voorkomt in het Maasland, zie de bijdrage van R. Belemans in deze bundel. Het naamgevingsmotief is hier echter vermoedelijk niet de kikker zelf, maar wel het kwakende geluid dat dit diertje maakt. In de Nederlandse Randstad is de gelijksoortige familienaam *Kwak* redelijk goed verspreid; Noord-Brabant heeft enkele vormen *Kwaks,* maar geen van beide verspreidingsgebieden vallen samen met het *kwak*-gebied in de dialecten (zie MARYNISSEN 1999: 13-15).
9. Zie over het verschil tussen de archaïsche spellingen van de Belgische familienamen en de moderner ogende schrijfwijzen van de Nederlandse familienamen MARYNISSEN 1995: 143-147.
10. De Vlaamse familienamen zijn ouder dan de Nederlandse. In Vlaanderen zijn al in de vroege middeleeuwen erfelijke namen opgetekend.

Brabant en Limburg voerden wat later namen in die van vader op zoon/dochter werden overgedragen. In Nederland ontstonden de eerste erfelijke toenamen in de regio Amsterdam, later gevolgd door de noordoostelijke provincies.

11. Dit probleem duikt ook op wanneer men dialectuitingen zoals b.v. gedichten en liederen in de streektaal wil opschrijven. Men moet dan een aparte dialectspelling ontwerpen.

12. Op de verhouding tussen appellatief en familienaam (cfr. Stroop 1993) wil ik in een latere bijdrage dieper ingaan.

13. Zie de bijdrage van R. Belemans in deze bundel. De Limburgse plaatsnaam *Aldeneik* heet in het dialect *Ouweneik*, een mooie illustratie van de verschillende bestendigheid van eigennamen en dialecten.

14. De familienaam *Walther*, naar de spelling een Hoogduitse vorm, en de gelatiniseerde varianten *Walterus/Walthery* zijn niet mee opgenomen. De volgende varianten zijn opgenomen (in dalende volgorde van frequentie): voor België: *Wouters, Wauters, Wolters, Dewouters, Wolter, Walter, Woutters, Walters;* voor Nederland: *Wolters, Wouters, Walter, Walters, Wolterink, Wouterse, Woltjer, Wolter, Woutersen, Woltering, Wolterman, Wolthers, Wauters, Wolterinck, Wouter, Wouterson, Woutering, Woltring, Woltering* en *Wolterse.*

15. Kaarten met uitgestrekte menggebieden duiken wel vaker op indien de varianten van een zeer frequente familienaam gekarteerd worden. Het voordeel van de keuze van een zeer frequente familienaam is dat er voor het hele taalgebied attestaties zijn; het nadeel is dat het beeld in regio's die een grote immigratie hebben gekend, daardoor ook vertekend wordt.

16. Cfr. b.v. de bijdrage van R. Belemans in deze bundel.

Bibliografie

Debrabandere, F., *Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*. 2 delen. Brussel 1993.

Ebeling, R.A., *Voor- en familienamen in Nederland. Geschiedenis, verspreiding, vorm en gebruik*. REGIO-PRojekt Groningen. Centraal Bureau voor Genealogie. 's-Gravenhage 1993.

Goossens, J., 'Naar een Nederlandse familienaamgeografie'. In: *Naamkunde* 10 (1978), 213-233.

Goossens J., J. Taeldeman en G. Verleyen, *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Deel I: De Westgermaanse korte vocalen in gesloten lettergreep. Deel II: De Westgermaanse korte vocalen in open lettergreep. Deel III: De Westgermaanse lange vocalen en diftongen*. Gent 1998, 2000.

Marynissen, A., 'Limburgse familienamengeografie'. In: *Naamkunde* 26 (1994), 243-301.

Marynissen, A., 'De atlas van familienamen in het Nederlandse taalgebied'. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 67 (1995), 139-171.

Marynissen, A., 'Waar komt mijn familienaam voor? Automatische kartering van de geografische spreiding van (types) familienamen in het Nederlandse taalgebied'. In: *De Aardrijkskunde* 21 (1997), nr. 3, 25-38.

Marynissen, A., 'Den Uyl, Snoeckx, De Leeuw, Haan, Kikkert en varianten: over benamingen van dieren in de Nederlandse familienamen'. In: V. De Tier & S. Reker (red.), *Het dialectenboek 5. In vergelijking met dieren. Intensiverend taalgebruik volgens de SND-krantenenquête (1998)*. Groesbeek 1999, blz. 11-35.

Stroop, J., 'Namen, appellatieven en fonologie'. In: *Taal & Tongval* 45 (1993), blz. 13-49.

Van Loey, A., *Middelnederlandse Spraakkunst. II. Klankleer*. Groningen 1980[9].

Teake Hoekema en Siemon Reker

MUD, TOLSMA, SOEPBOER EN ANDERE FAMILIENAMEN IN FRIESLAND

1. Stem in woordenboeken

Het Fries heeft de beschikking over allerlei mooie woordenboeken, van een serie lokale verzamelingen tot het grote en nog niet voltooide *Wurdboek fan de Fryske taal/Woordenboek der Friese taal* dat sinds 1984 bezig is te verschijnen.[0] Een heel plezierig - want handzaam en rijk voorzien - lexicon is het tweedelige *Frysk Wurdboek* van J.W. Zantema. Dat dateert van hetzelfde jaar als de grote broer en is het derde in een serie van dit soort handwoordenboeken, in een reeks die P. Sipma en Y. Poortinga begonnen (1934) en die vervolgd werd met de bewerking door H.S. Buwalda, G. Meerburg en Y. Poortinga (1956).
Wie in het Fries-Nederlandse deel van Zantema de letter V opzoekt, ziet dat deze 22ste letter van het alfabet in de Friese spelling als beginletter niet voorkomt en op dezelfde bladzijde als waarop de U eindigt, wordt daarom al met de W begonnen (blz. 1151). Van veel woorden wordt de uitspraak toegevoegd en bij de letter V staat dat aangegeven als [fe:], zeg maar *fee*. Stem wordt in deze context stemloos en dat drukt de Friese spelling systematisch uit. Dat de Friese lijst van plaatsnamen desondanks *Vegelinsoord* bevat, is dan een kleine surprise op de voorlaatste bladzijde van het boek, 1219.
Voor de Z geldt hetzelfde. Hij staat wel apart aangegeven maar verder volgt geen enkel woord, immers "Deze komt in de Friese spelling niet voor als beginletter" (blz. 1213). Hier bevindt zich de kleine verrassing in de uitspraaknotatie, want na de uitspraak *fee* voor de naam van de V hadden we *set* voor de Z verwacht; Zantema (niet Santema!) noteert evenwel *zet*.

Deze feiten van *v* en *z* aan het begin van woorden zijn ieder bekend die wel eens Nederlandssprekende Friezen heeft gehoord: sommige sprekers zeggen tegen een woord als *voorzeggen* eerder *foorseggen*. Wat technisch uitgedrukt, stemhebbende fricatieven in het Nederlands - *v* en *z* - corresponderen in het Fries in beginpositie met hun stemloze broertjes, *f* en *s*. De aanduidingen *Fries* en *Friesland* zelf zijn daar bekende voorbeelden van. De familienaam *De Vries* heeft aan die ontwikkeling geen deel gehad. In oudere woordenboeken van het Nederlands, bijvoorbeeld Verdams *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, moeten we *Fries*, *Friezin* en *Friesland* daarom zoeken onder *Vries*, *Vriesinne* en *Vrieslant* (en dus in het gedeelte van dat boek dat niet van de hand van Verdam is maar van Ebbinge Wubben).

Een logische vraag in het kader van deze bundel, met als centrale thema de invloed van de regionale taal op familienamen, is daarom of we in het Friese familienamenbestand sporen kunnen vinden van dat opvallende verschijnsel van die zogeheten initiële fricatieven die in het Fries systematisch stemloos zijn. (De *ch* als variant voor de *g* zou hierbij horen maar kunnen we buiten beschouwing laten omdat deze wel zeer bijzonder is: *ch* komt in het Fries niet, in het Nederlands nauwelijks aan het begin van woorden voor en de *g* wel in het geschreven Fries maar niet gesproken. De naam van *Grutte Pier* begint met een stemhebbende plofklank die het Frans aan het begin van *garage* heeft.)[1]
De vraag concreet gemaakt: kunnen we in het Friese NRF-deel sporen vinden van deze Nederlands-Friese tegenstelling aan het begin van de namen, en dus onder de F, S, V en Z? De eerste stap is, na te gaan welke familienamen te vinden zijn die identiek zijn behalve dat ze een *f* respectievelijk *v* en een *s* respectievelijk *z* aan het begin bezitten. In de volgende opsomming zullen de meeste van deze opposities opgenomen staan:

type *Feenstra - Veenstra*

Faas	Vaas	Feenema	Veenema
Falkema	Valkema	Feenstra	Veenstra
Falkenburg	Valkenburg	Feer, v.d.	Veer, v.d.
Feen, v.d.	Veen, v.d.	Feersma	Veersma

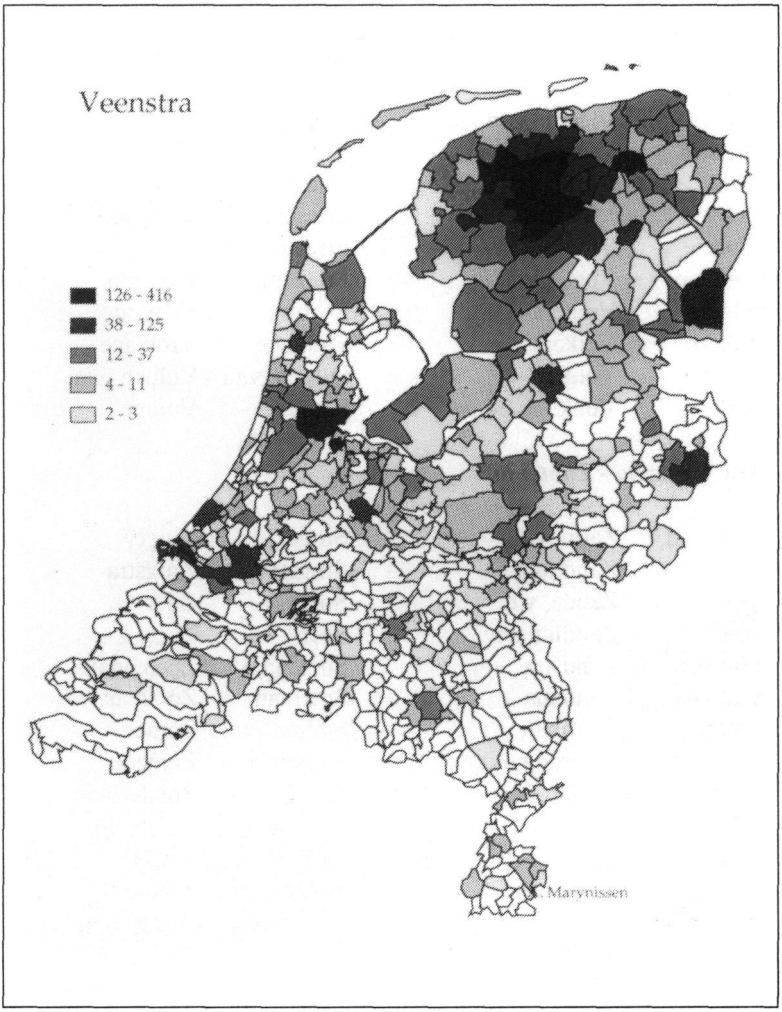

KAART 1: *De familienaam Veenstra*

Felkers	Velkers	Ferbeek	Verbeek
Feltman	Veltman	Fierstra	Vierstra
Feninga	Veninga	Fijlstra	Vijlstra
Fennema	Vennema	Fink	Vink
Fenstra	Venstra	Finken	Vinken

Fisser	Visser	Form, v.d.	Vorm, v.d.
Flap	Vlap	Formsma	Vormsma
Fleer	Vleer	Foulon	Voulon
Fleeren,van	Vleeren,van	Frede	Vrede
Flietstra	Vlietstra	Frieling	Vrieling
Flink	Vlink	Fries	Vries
Flokstra	Vlokstra	Friesema	Vriesema
Flonk	Vlonk	Frieswijk	Vrieswijk
Fogteloo	Vogteloo	Friezema	Vriezema
Folgers	Volgers	Frijling	Vrijling
Folkers	Volkers	Froklage	Vroklage
Folmer	Volmer	Fulpen, van	Vulpen, van
Fonk	Vonk	Fuurer	Vuurer

type *Santema - Zantema*

Salm, v.d.	Zalm, v.d.	Singer	Zinger
Sandburg	Zandburg	Singstra	Zingstra
Sande, v.d.	Zande, v.d.	**Soer**	**Zoer**
Sandhuizen	Zandhuizen	Soet	Zoet
Sandstra	Zandstra	Soetendal	Zoetendal
Santema	Zantema	Soethout	Zoethout
Santman	Zantman	Somer	Zomer
Saterdag	Zaterdag	Somers	Zomers
Seefat	Zeefat	Sonderman	Zonderman
Seelen	Zeelen	Suierveld	Zuierveld
Seinstra	Zeinstra	Suijlen	Zuijlen
Seldenrust	Zeldenrust	Suithoff	Zuithoff
Seldenthuis	Zeldenthuis	Swaagman	Zwaagman
Sengers	Zengers	Swaga	Zwaga
Severijn	Zeverijn	Swanenberg	Zwanenberg
Sietsma	Zietsma	Swart	Zwart
Sigtema	Zigtema	Swart, de	Zwart, de
Sijda	Zijda	Swarts	Zwarts
Sijlema	Zijlema	Swaving	Zwaving
Sijnstra	Zijnstra	Sweering	Zweering
Sijsling	Zijsling	Swier	Zwier
Sinderen	Zinderen	Swierstra	Zwierstra

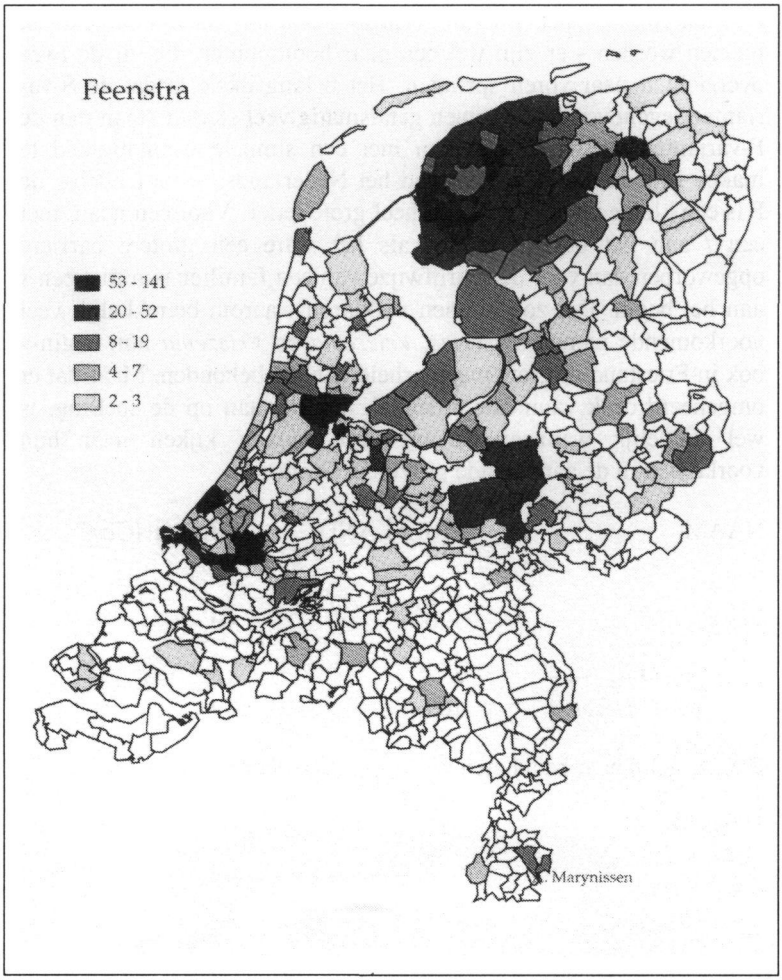

KAART 2: *De familienaam Feenstra*

De vraag is allereerst wat dit zegt. Is de V-variant origineel en is daarnaast een F-vorm ontstaan, of het omgekeerde? Is de naam juist binnen of eerder buiten het Friese taalgebied gewijzigd? Of hebben de V- en de F-naam misschien alleen maar een oppervlakkige identiteit maar bij nadere inspectie een heel andere historie?

Hoe dat ook zij - het zou van geval tot geval uitgemaakt en bekeken moeten worden - er zijn wel een paar hoofdpunten die uit de twee overzichten naar voren springen. Het belangrijkste is dat de S-varianten tegenover de Z-vormen getalsmatig veel sterker staan dan de F-varianten versus V. Dat kan met een simpele wetmatigheid te maken hebben die ieder kent van het Nederlandse woordenboek: de F is een kleine en de S juist een heel grote letter. Voor een naam met een *f* aan het begin ligt dus als het ware een grotere barrière opgeworpen dan voor de schrijfwijze van een familienaam met een *s* aan het begin. Dat zou kunnen verklaren waarom betrekkelijk veel voorkomende namen als *Vries*, *Vriesema* en *Vriezema* hun begin-*v* ook in Friesland in grote meerderheid hebben behouden. Maar dat er omgekeerd druk vanuit de uitspraak kan bestaan op de spelling, is wel duidelijk wanneer we bij deze namen kijken naar hun voorkomen in de aanpalende provincie Groningen.

NAAM	FRIESLAND	GRONINGEN
Fries	14	**2**
Vries	120	**40**
Friesema+Friezema	4	**1**
Vriesema+Vriezema	109	**89**

Een vergelijkbaar beeld zien we bij enkele andere familienamen:

Feen, v.d.	31	0
Veen, v.d.	3791	2324
Feenstra	1814	290
Veenstra	3827	1318
Feninga	13	**0**
Veninga	125	**146**

Bij frequente en minder frequente familienamen blijkt de begin-*f* in Friesland telkens vaker voor te komen dan in Groningen. Komt het in Groningen veel voor, zoals *Feenstra* (290 keer in een verhouding van 1 *Feenstra* op 4,5 *Veenstra*) dan in Friesland naar verhouding nog vaker: 1 *Feenstra* op 2 *Veenstra*'s.

Hetzelfde kunnen we zien bij een aantal frequentere familienamen met *s* of *z* aan het begin:

NAAM	FRIESLAND	GRONINGEN
Sandstra	**56**	0
Zandstra	**524**	70
Seinstra/Sijnstra	**157**	**3**
Zeinstra/Zijnstra	**130**	23
Swart	**579**	261
Zwart	**479**	292

Ook hier zien we telkens dat de stemloze variant (in dit geval dus met *s* aan het begin van de familienaam) meer of zelfs veel meer voorkomt in Friesland dan in Groningen, de *-stra*-namen uiteraard sowieso veel meer. De conclusie moet daarom bijna wel luiden dat het gesproken Fries tot op zekere hoogte invloed uitgeoefend heeft op de geschreven vorm van de officiële familienaam.

2. Beeldhouder en bioschoop

Hypercorrectie heet het, wanneer een taalgebruiker - bewust of minder bewust - een vorm kiest die hij in wezen bezigt om een andere te vermijden; hij houdt die laatste voor fout maar als gevolg van de vermijdingsstrategie realiseert hij nu juist een fout. Iemand die bijvoorbeeld weet dat een woord als *houwen* de wat (al te) familiaire uitspraak is van *houden*, en die dus **boekhouwer* onjuist vindt, die kan bij een woord als *beeldhouwer* per ongeluk *beeldhouder* zeggen: net even tè correct.
Iemand die normaliter *skwalle* gebruikt (een wat minder gebruikelijke schrijfwijze van het Friese woord voor 'school') en die een woord als *bisschop* net goed heeft uitgesproken - en dus niet als het verleidelijke *biskop* -, zo iemand kan zomaar *bioschoop* zeggen in plaats van het beoogde *bioscoop*; of naar de spelling het woord *museum* uitspreken ook al is *muzeum* gebruikelijker. Hypercorrecties treden daar op waar bepaalde regelmatigheden net even niet moeten worden toegepast.

Zo bekend als het buiten Friesland is dat Friessprekenden graag een *f* en een *s* aan het begin van een woord (of lettergreep) gebruiken, of dat ze daar *sk-* bezigen waar bijvoorbeeld het Nederlands *sch-* heeft, zo onbekend is de volgende uitspraakregel van het Fries: in gesloten lettergrepen wordt een geschreven *a* voor direct volgende *d*, *n*, *t*, *l* en *s* uitgesproken als een korte ɔ. Er staat in het Fries dan wel bijvoorbeeld *jas*, *kat*, *man*, maar de uitspraak is *jos*, *kot*, *mon*. Ook het Fries ontkomt niet aan een aanpassing aan het Nederlands in dit opzicht. Nieuwe woorden als *canvas* worden niet als *konvos* ingeburgerd.[2] En als jongeren de naam van de muziekgroep *De Kast* uitspreken, doen zij dat vaak op z'n Nederlands net als mensen die niet weten dat de Friese uitspraak *De Kost* is.

Deze regel is dus voor hypercorrecties vatbaar en de familienamen *Talsma*, *Talstra* en dergelijke zijn daar naar alle waarschijnlijkheid zelfs uit voortgekomen. Namen op *-ma* en *-stra* komen graag voor achter een plaatsaanduidend element. De suffixen moeten in de tijd van de naamgeving ook daarom een geliefd object geweest zijn omdat het officieel verboden was om plaatsnamen als familienaam te kiezen.[3] Iemand die zijn herkomst uit De Knipe toch wilde uitdrukken, kon zich *Kniepstra* noemen, al dan niet aangepast tot *Knijpstra*, en zo werd dat officiële verbod handig omzeild. Dat kan een simpele verklaring vormen voor het grote aantal *-stra*-namen in met name Friesland: 370 stuks (zie REKER 1999).

J.H. Brouwer heeft in 1965 een boekje opengedaan over de omvang van de op herkomstaanduidingen gebaseerde familienamen in Friesland. *Tilstra* is bijvoorbeeld kennelijk afgeleid van *tille* 'kleine hoge brug'. Namen als *Tolsma* en *Tolstra* vormden op die manier een verwijzing naar de bewoning bij her en der voorkomende voorbeelden van een *tol*, *tolhek*. Maar wanneer deze twee familienamen opgevat worden als Friese (respectievelijk Fries uitgesproken) vormen, dan is het mogelijk, deze hetzij alleen te schrijven hetzij ook te interpreteren als *Talsma* en *Talstra*. De relatie met een toponymisch element is dan wel volledig achterwege, maar uitspraaktechnisch klopt het: *Talsma* en *Talstra* werden binnen Friesland automatisch correct uitgesproken als *Tolsma* en *Tolstra*. Bij *Dolstra* - afgeleid van het plaatsaanduidende De Dolle - kwam op dezelfde manier een variant *Dalstra* tot stand.

Het getalsmatige voorkomen van de betrokken familienamen in 1947 wijst niet ondubbelzinnig in de richting van een oorspronkelijke variant met *o* en een daarvan hypercorrect afgeleide met *a*, maar ze wijzen naar onze indruk wel op een onzekerheidsrelatie tussen het Fries en de standaardtaal:

Tolsma	501	Talsma	591
Tolstra	3	Talstra	57
Dolsma	20	Dalsma	0
Dolstra	114	Dalstra	140

De Friese schrijver en criticus Anne *Wadman* (1919-1997) maakt op grond van zijn naam geen deel uit van een grote familie. In 1947 werden er in Friesland slechts 33 mensen geteld met die naam. Door zijn literaire werk, vooral met betrekking tot Simon Vestdijk, werd *Wadman* desondanks een familienaam die meer bekendheid kreeg dan op grond van hun voorkomen te verwachten was. Oppervlakkig gezien betekent het *Wad-man*, 'iemand van de mensen die aan het Wad woonachtig waren' of iets dergelijks. Dat is niet waarschijnlijk als we kijken naar de verbreiding van de naam in 1947. De absolute meerderheid van de *Wadman*nen woonde toen in de gemeente Tietjerksteradeel, in het Oosten van Fryslân dus en niet langs de Waddenkust.
Wadman is de Nederlandse spelling, waarbij ook *Wodmon* geschreven had kunnen worden als de uitspraak nauwkeuriger gevolgd was. Spreken we de *o*-klank iets langer uit, dan krijgen we de oorsprong van de FN in beeld: *Wôdman* = *Wâldman* = de familie die in de *Wâlden* (*Wòòdn*) woont, de Friese Wouden waar de gemeente Tietjerksteradeel een belangrijk deel van uitmaakt.

3. *Dwes ben*: *Boonstra* en *Teenstra* [4]

Er is nog een belangrijke uitspraakregelmatigheid van het Fries - en van verwante taalsystemen - die al geruime tijd in de aandacht staat. Al in de eerste helft van de jaren '50 publiceerden Kr. Boelens en T. Hoekema artikelen over de uitspraak van de *r* in woorden.[5] Of liever, vooral het achterwege blijven van de geschreven *r* had hun aandacht. Zoals we bij de uitspraak van de woorden *jas*, *kat*, *man* (en

dergelijke) de combinatie van de *a* met de volgklanken *d*, *n*, *t*, *l* en *s* tegenkwamen, zo hebben we bij de kwestie van de *r* te maken met het gelijkluidende rijtje *d*, *n*, *t*, *l* en *s*, eventueel uitgebreid met de *z*.[6] Een *r* die hier onmiddellijk voor zou moeten worden uitgesproken, bijvoorbeeld omdat dat uit de spelling zou volgen, blijft in de uiteindelijke realisering juist achterwege: *bern* 'kind', *burd* 'baard', *dwers* 'dwars' en dat soort woorden hebben voor het oor helemaal geen *r* en klinken dus als *ben*, *but* en *dwes*.

Op grond van dergelijke, ook momenteel nog werkende klankregels van het Fries, kon naast de familienaam *Teernstra* (of *Teerenstra*) *Teenstra* ontstaan, zonder *r*. De herkomst ligt in de naam van het dorp *Tearns*. Mensen die *Zaadstra* heten, danken hun naam aan *Zaard*, net als de *Laatstra*'s teruggaan op *Laard* dankzij die klankwettigheid rond de uitspraak van de *r*. *Zaard* en *Laard* zijn toponiemen in westelijk Friesland.
Diezelfde regel houdt ook verband met de identiteit in de uitspraak van de woorden *hoarne* 'hoek' en *hoanne* 'haan', die beide malen (zeg maar) *woeanne* is. Via een speling van het taalkundige lot kon op die manier *Haanstra* de officiële naam worden van iemand die eigenlijk eerder *Hoornstra* 'iemand uit een hoek' had moeten heten.
Omgekeerd heeft de familienaam *Halbertsma* zijn *r* er aan te danken, want die kwam in de oorsprongsnaam *Halbet*, later versimpeld tot *Halbe*, niet voor. (*Halbet* werd onder invloed van het bekendere *Albert* tot *Halbert*.)

Namen als *Teenstra* en *Zaadstra* hebben betrekkelijk weinig dragers, *Haanstra* scoort met ruim 300 in 1947 redelijk hoog. Een naam die met z'n 1831 dragers in '47 bij de top van het Friese klassement hoorde was *Boonstra*. Het is de lezer door de plaats in dit hoofdstuk direct duidelijk, dat hij voor de herkomst niet direct aan het veldgewas *boon* moet denken, zelfs niet in een agrarisch georiënteerde provincie als Friesland is.
We hebben opnieuw te maken met een familienaam die gebaseerd is op een geografische aanduiding, in dit geval een plaatsnaam. Niet groot, maar wel in het centrum van Friesland gelegen is Oldeboorn, in het Fries *Boarn*. Uit deze vorm, hetzij uit het laatste gedeelte *-boorn*, werd *Boornstra* afgeleid dat vervolgens op grond van de uitspraak tot *Boonstra* werd.

KAART 3: *De familienamen Hoogterp,Hogeterp en Hoogeterp*

Laatste stukjes van plaatsaanduidingen zijn vaker beslissende momenten in de ontstaansgeschiedenis van familienamen en niet alleen in Friesland. *Terpstra* (niet **Tepstra* want de *p* hoort niet in het rijtje genoemde volgconsonanten) is met zijn 2234 dragers in 1947 een duidelijk voorbeeld: *Ureterp* ligt er volgens Brouwer (1965:11) aan ten grondslag, 'hoger gelegen dorp' volgens Van Berkel en Samplonius 1995 met een tweede lid dat in het Oud-Fries 'dorp' in het algemeen betekende (*therp*) en verwant is aan het Nederlandse *dorp* (zie *WNT* XVI kol.1604).
In het hedendaagse taalgebruik is een *terp* ongeveer maar niet helemaal gelijk te stellen aan een *wier*, zie Zantema onder dat laatste woord dat hij omschrijft als 'wierde, kleiheuvel, hooggelegen stuk grond (kleiner van omvang, met kleiner kruin en steiler helling dan een terp)'. De hoogte van een terp kon blijkbaar als opvallend

ervaren worden: er ontstonden namen als *Hoogterp* (94) en *Hogeterp* (97) of *Hoogeterp* (11). De eerste vorm komt vooral in het noordelijke deel van de provincie voor, de tweede varianten zien we eerder midden en zuid (zie kaart 3).
Een paar honderd meer dragers dan *Terpstra* telde de naam *Wiersma* (2688) en deze vormt daarmee het nummer 16 in het klassement van veelgebruikte familienamen in Friesland. (*Terpsma* kwam slechts 15 maar *Wierstra* 233 keer voor! Dat moet mede gezien worden tegen de achtergrond van het voorkomen van de voornaam *Wiert*.)

4. *Keuning* van de stad, *Kooiker* van het land

Friesland is niet een gebied met één identieke, overal voorkomende taal. Afgezien van regionale verschillen over grotere gebieden die bekendstaan onder benamingen als De Wouden, de Klei en de Zuidwesthoek vormen met name verschillende stadstalen een apart aspect van de Friese taalkaart, naast de eilander varianten en Het Bildts. Van heel wat van die opvallende - en dus hoorbaar afwijkende - varianten binnen het grote geheel van het Fries, zijn aparte woordenboeken verschenen. Zo is er een *Woardeboek fan ut Leewarders*, van Van der Burg.[7] In dat boek uit 1991 vinden we onder *keuning* dat dit verouderd is en dat *koaning* de nieuwere vorm is: de laatste staat dichter bij zowel het Nederlandse equivalent als bij de algemeen-Friese vorm *koaning*.[8]
De familienamen *Keuning* en *Koning* komen beide voor in 1947, respectievelijk 377 en 468 keer. Vooral dat eerste getal is opmerkelijk groot, absoluut gezien en in relatie met *Koning*. In Groningen was de verhouding *Keuning-Koning* destijds 68:1353, in Drenthe 44:397 en in Overijssel 33:474.
Keuning kwam/komt in Friesland dus zeer vaak voor, met name in Leeuwarden, Heerenveen en Drachten. Het ligt voor de hand in *Keuning* een stads-Friese, allicht zelfs Leeuwarder vorm te zien. Blijkens de betrokken RND-delen is (of was) iets als *keuning* zowel in Groningen, Drenthe als Overijssel de gebruikelijkste vorm voor Ned. *koning*, maar hier heeft dat kennelijk niet tot een dialectische familienaam geleid. Misschien is het binnen-Friese isolement van de variant *keuning* de oorzaak van het mogelijke ontstaan van de familienaam *Keuning*: Friese dialecten hebben invloed uitgeoefend op de officiële naamgeving.

Het Bildt, de late inpoldering in het noorden van Friesland, boven de lijn Harlingen-Leeuwarden, heeft tot een familienaam als *Bilker* geleid (in 1947 woonden 11 van de 12 in de aanpalende gemeente Westdongeradeel), wellicht ook *Bilkert* (6 van de 16 in de gemeente Harlingen woonachtig) en *Bilstra* (van wie in '47 12 van de 41 geregistreerd stonden in de gemeente Leeuwarderadeel). Het Bildtse woordenboek van Buwalda geeft *Bilkert* nog steeds als 'bewoner van het Bildt'.
Het achtervoegsel *-ker* geeft in Noord-Nederland hier en daar de bewonersnaam aan[9] maar het komt ook voor als beroepsaanduidend element. In dat opzicht trekt het evenmin weinig aandacht: in het uitgebreide *Morfologisch Handboek van het Nederlands* (DE HAAS & TROMMELEN 1993) komt het zelfs helemaal niet voor. Woorden als *kooiker* 'houder van een eendenkooi' en *imker* zijn er voorbeelden van. Voor Noord-Nederlands georiënteerden is dat *-ker* een begrijpelijk element door het bestaan van werkwoorden met een *k* die de herhaling kan uitdrukken zoals de Friese voorbeelden *koaikje* 'een eendenkooi exploiteren' en *ymkje* 'bijen houden' laten zien.[10] Als daarnaast onder meer *bijkje* 'bijen houden' voorkomt, wordt de familienaam *Bijker* opeens duidelijk als beroepsnaam. Liefst 243 maal kwam die naam in Friesland voor in de telling van 1947, vooral in het oosten, het gebied dat geschikter is voor het houden van bijen. Ook *Ymker* kwam toen voor, zij het slechts eenmaal, *Kooiker* scoorde een dragersaantal van 106 waarvan 39 op Ameland.

5. Soep en pieken

Boeren hebben we in vele soorten, ook als beroepsaanduiding waarin er van de oorspronkelijke relatie met grond en grondbewerking moeilijk nog iets zichtbaar is: de *lesboer*, *platenboer* zijn nog verder daarvan af dan ook de *groenteboer* en de *melkboer*. Het *WNT* (III,I kolom 166-167) onderscheidt voor de inhoud van X in een samenstelling X-boer achtereenvolgens de soort grond die door hem bebouwd wordt of de streek of plaats waar hij woont; het vee dat hij hoofdzakelijk aanfokt of houdt; dat wat hij voornamelijk verbouwt, maakt of verkoopt. "Vanouds zijn de stedelingen van sommige levensbehoeften voorzien door *boeren*, die hunne waren op de markt of aan de huizen verkochten: *Boter-*, *eier(en)-*, *groen(sel)-*, *melk-*, *turfboer* enz. Zoodoende werd *-boer* van lieverlede opgevat in den

zin van: handelaar, verkooper, leverancier, en naar analogie van de zooeven genoemde, in het dagelijksch leven ook toegepast op personen, die volstrekt geene *boeren* in den eigenlijken zin zijn, maar eveneens hunne waren langs de huizen ombrengen (...); eindelijk zelfs op personen die iets langs de huizen ophaalden: *asch-, vullisboer*."
In de telling van 1947 heetten er in Friesland 166 mensen *Soepboer*. Bijna de helft van hen was woonachtig in de gemeenten Oost- en Westdongeradeel, in het agrarische noordoostelijke Friesland.
Wat voor *-boer* kunnen we naar de omschrijving van Van Dale in verband brengen met "vloeibare kost, gewoonlijk een afkooksel van vlees vermengd met groenten, rijst, vermicelli of andere meelspijs"? Dat is (althans in Noord-Nederland) even onlogisch als *soep-* hierin als negatief element "geheel van met zekere geringschatting beschouwde zaken" te zien. *Soep* moeten we hier ongetwijfeld verbinden met *sûpe* 'karnemelk': de *soepboer* is een variant van de *melkboer*. Er zijn meer samenstellingen met *sûp-* zoals *sûpboats* 'grote kuip voor karnemelk' en *sûpbrokken* 'kaasachtige vaste stoffen in karnemelk'. Uit de verspreiding van de naam *Soepboer* in andere regio's (volgens de NRF-delen staan tegenover de 166 van Friesland bijvoorbeeld Groningen 1, Drenthe 1, Overijssel 16, Noord-Brabant 0, Limburg 2, Zeeland 0) kunnen we gevoeglijk aannemen dat het eerste lid het Friese woord *sûp(e)-* bevat in Nederlandse spelling.

Op vergelijkbare wijze zijn minder frequente namen als *Pikeboer* en *Piekeboer* heel wat begrijpelijker via Zantema (*pyk* 'kuiken; lokroep voor kip') dan via Van Dale (*piek* 'prik; kegelvormige bergtop; lans met een platte ijzeren punt'). Een *pikeboer* is dus iemand die (beroepshalve) hoofdzakelijk kippen houdt en vervolgens zonder vertaling van het Friese woord *Pikeboer* of *Piekeboer* genoemd is.

6. *Útsmiters* tot besluit

Bekende namen zijn vooral veel voorkomende namen. Wie denkt er bij *Zijlstra* nog aan een *syl* 'uitwateringssluis' of 'afwateringskanaal'? Of bij *Miedema* aan het Ned. *made* dat als *miede* met 'langgelegen (sic!) grasland' en 'grasland dat bestemd is voor

hooiwinning' in Zantema 1984 omschreven staat (zie ook blz. 44). Beide familienamen kenden in '47 samen een kleine 4000 dragers. Zouden meer mensen zich op grond van dat grote getal afvragen wat de letterlijke betekenis van het meest bepalende element van elk van die namen is of komen zulke gedachten eerder op bij veel minder frequente, als het ware opvallender familienamen als bijvoorbeeld *Gernaat* (2 x), *Grilk* (9 x), *Hulder* (12 x), *Poestkoke* (1 x), *Zetstra* (6 x)? Hier kan het woordenboek misschien goede hulp bieden, terwijl het ook mogelijk is met de talige verklaring bij nader inzien helemaal naast de historische werkelijkheid te zitten. In elk geval is het oppervlakkig gezien zo, dat de genoemde vijf namen het volgende zouden kunnen betekenen, soms zelfs ook genealogisch aangetoond.

Gernaat	*gernoat*	'garnaal, garnalen'
Grilk	*grilk*	'strandloper'
Hulder	*hulder* of *holder*	'hommel'
Poestkoke	*puoskoken*	'spoelkeuken, bijkeuken'
Zetstra	*set*	'overzet, veer'

Murd wordt in Friesland niet als familienaam genoteerd in 1947, maar - uiteraard met weglating van de niet-uitgesproken *r* - *Mud* daarentegen 151 maal, vooral in de gemeenten Leeuwarden en Smallinger-land (Drachten). Een *murd* is een 'bunzing', een dier dat niet alleen negatieve eigenschappen bezat zoals het verspreiden van een ondraaglijke stank. Slimheid bijvoorbeeld en doorzettingsvermogen worden er ook mee geassocieerd. In zekere zin *snoad* 'schrander' als een bunzing hopen we de lezer een impressie gegeven te hebben van de rijkdom aan "Friezigheden" in het namenlexicon van deze provincie, nu en dan misschien wat *sinnich* 'kieskeurig, eigenzinnig' zoals dit dier ook is. Een *murd* is ook het zinnebeeld van zaken die met *slûch* en *sliepperich* aangeduid zijn en waarvan de vertaling 'slaperig' luidt... Dat vinden we aan het eind van deze verkenningstocht niet zo'n probleem, immers na een rustperiode zal de lezer *In toarst hawwe as in murd* en waar zou hij deze *toarst* 'dorst' beter kunnen lessen dan in de volgende bijdragen van onze collega-auteurs.[11]

Noten

0. De redactie - en Veronique de Tier voorop - komt onze grote dank toe voor de betoonde hulp, suggesties en stimulerende opmerkingen.
Dr. R.A. Ebeling was zo behulpzaam de voorlaatste versie van de tekst te bekijken en van commentaar te voorzien.
1. Zie voor allerlei Friese uitspraakkwesties Cohen 1971.
2. Zie Zantema 1984 s.v. *kanvas*.
3. Zie Brouwer en Miedema 1965: 51. In de discussiebijdrage van Hensmann wordt gewezen op het feit dat het ten tijde van de naamsaanneming in 1811 "verboden was plaatsnamen als familienaam te kiezen".
4. *Dwes ben* is een opzettelijk verkeerd gespelde woordgroep voor *dwers bern* 'dwars kind'.
5. Zie Tiersma 1985:33.
6. Zie Tiersma 1985: 32.
7. Van der Burg 1991. Het woordenboek is blijkens het titelblad in *Ljouwert* verschenen, bij de Fryske Akademy. *Ljouwert* is de standaard-Friese benaming voor Leeuwarden. In het Leeuwarders is dat *Leewarden*, *Liwwarden* of *Lúwarden*. (blz. 153)
8. Zantema 1984 verwijst onder *koaning* naar *kening*. Dat is opvallend voor wie RND XV zin 76 beziet: nergens staat *kening* geregistreerd. Naast *koaning* (passim) geeft Bergum als variant *keuning* voor de betekenis 'bijenkoningin'. (*RND* is de Reeks Nederlandse Dialectatlassen, waarover *Het Dialectenboek 4 Nooit Verloren Werk* veel informatie geeft. Het verscheen onder redactie van H.H.A. van de Wijngaard en R. Belemans, Groesbeek 1997.)
9. Vergelijk het besprokene in het artikel over Groningen, deze bundel.
10. In het *WNT* wordt onder *imker* gesproken van "eene voor de welluidendheid tusschengevoegde k", VI:kol. 1456. Dat lijkt een gebrekkige kennis van iets als "Noordelijker Nederlands" te tonen.
11. Deze slotpassage refereert aan *Het Dialectenboek 5 In vergelijking met dieren*. V. De Tier en S. Reker (red.), Groesbeek 1999.

Bibliografie

Berkel, G. van en K. Samplonius, *Nederlandse plaatsnamen. De herkomst en betekenis van onze plaatsnamen.* Utrecht 1995.

Brouwer J.H. en H.T.J. Miedema, *Studies over Friese en Groningse familienamen.* Amsterdam 1965.

Burg, A.C.B. van der, *Woardeboek fan ut Leewarders.* Ljouwert (Leeuwarden) 1991.

Buwalda, H.S. et al., *Woordeboek fan 't Bildts.* Leeuwarden 1996.

Cohen, A., C.L. Ebeling, K. Fokkema en A.G.F. van Holk, *Fonologie van het Nederlands en het Fries.* 's-Gravenhage 1971.

Haas, W. de en M. Trommelen, *Morfologisch Handboek van het Nederlands. Een overzicht van de woordvorming.* 's-Gravenhage 1993.

NRF = *Nederlands Repertorium van Familienamen II Friesland.* H. Buitenhuis. Assen 1964.

Reker, S., *Huitema, Bootsma en andere familienamen in Friesland anno 1947. Een retrograde lijst.* Groningen 1999.

RND = *Reeks Nederlandse Dialect-Atlassen.* XV Dialect-atlas van Friesland (nederlandse en Friese Dialecten). F. Boelens en G. Van der Woude m.m.v. K. Fokkema en E. Blancquaert. Antwerpen 1955.

Tiersma, P.M., *Frisian Reference Grammar.* Dordrecht/Cinnaminson 1985.

Verdam, J., *Middelnederlandsch handwoordenboek. (...) van het woord Sterne af opnieuw bewerkt door C.H. Ebbinge Wubben.* 's-Gravenhage 1932.

WNT = *Woordenboek der Nederlandsche Taal.* 's-Gravenhage, 1864 - 1998.

Zantema, J.W., *Frysk Wurdboek. Hânwurdboek fan 'e Fryske taal. I Frysk-Nederlânsk.* Drachten/Ljouwert 1984

Siemon Reker

STRUIZENGA, BOYKEMA EN MEER GRONINGER FAMILIENAMEN

1. Inleiding

Bestaat er een lexicon van literaire personages?[0] Het zou niet alleen voor de fictieve werkelijkheid van de letterkunde maar ook voor de tastbaarder realiteit van de naamkunde een nuttig instrument zijn. Immers, in hoeverre wijken verzonnen persoonsnamen af van de alledaagse, komen ze daarmee overeen of - in het geval van voornamen - beïnvloeden ze die misschien wel en leven papieren personages via vernoeming in de werkelijkheid verder? Dat laatste is geen veronderstelling die gespeend is van elke realiteitszin. In de topsport bestaan er voorbeelden van en zelfs opvallende voorbeelden die gekoppeld zijn aan later zèlf doorgebroken spelers. De Nederlandse topschaatser *Gianni* Romme dankt zijn voornaam aan de vroegere Italiaanse voetbalster Rivera; de Zwitserse voetballer *Johann* Vogel kreeg deze voornaam op basis van de Nederlandse legende die het nummer 14 op zijn Ajax-shirt droeg en de Zwitserse toptennisster *Martina* Hingis werd door haar ouders vernoemd naar Navratilova.[1]

Wanneer zo'n tot Groningen beperkt literair-personagelexicon gemaakt zou worden, zou in elk geval het werk van toneelauteurs daarin opgenomen moeten worden en zeker dat van succesvolle veelschrijvers onder hen en B.H. Broekema voorop. Deze middenstander uit Warffum was niet alleen slager, hij moet daarnaast inkomsten gehad hebben uit de minstens veertig en misschien wel vijftig dialect-stukken voor toneel die hij schreef en die ook in populariteit in Groningen hun weerga nauwelijks gekend kunnen hebben. We hebben het over de periode van eind jaren '20 tot begin '40, de wrede tijd waarin Benjamin Heiman Broekema's leven beëindigd werd in Auschwitz. Broekema (1904-1942) was rood en jood, ook al zou men dat laatste op basis van zijn familienaam minder zeggen dan afgaande op zijn beide voornamen.

2. Struizinga komt!

Een van zijn latere werken is een klucht voor dame en heer, *Struzengoa komt!* Nu munt populair toneelwerk niet uit door verzorgde titelpagina's en het jaar van verschijnen is daarom moeilijk achterhaalbaar.[2] Op grond van het catalogusnummer van de uitgever, J.D. Dijk in Groningen, moeten we ervan uitgaan dat het om een laat werkje gaat, waarschijnlijk 1939. *Struizinga* figureert, anders dan *Broekema* die 436 vermeldingen kent, niet in het Groninger deel van het *Nederlands Repertorium van Familienamen*, (*NRF*). Toch maakt het een Groningse, in elk geval Noordelijke indruk door het staartstuk *-enga* of *-inga*, het onderscheid tussen die twee vormen is niet te halen uit de dialectvariant *Struzengoa*.
Het stuk behelst de ontmoeting van een oude vrijster, *Oafke* (Aafke), en *Struzengoa* die een vrijgezel op leeftijd is. Het is een korte klucht en het lachwekkende effect bereikt Broekema - het is door hem niet uitgevonden en in dit stukje hanteert hij het allerminst voor het eerst - door de vrouwelijke hoofdpersoon de naam van *Struzengoa* regelmatig verkeerd te laten verstaan. De eerste correctie volgt als Oafke hem in het Nederlands aanspreekt als *Struizenga*! Even verderop noemt zij hem *Pluzengoa* en als hij haar op het hart gedrukt heeft, goed te onthouden dat het *Struzengoa* is, noemt ze hem in één en dezelfde spreekbeurt "*Huzengoa, Pluzengoa, Tuzengoa....* Och... o ja... *Struzengoa*" om hem enkele tellen nadien aan te spreken als *Strulengoa*.
Het gaat enkele beurtwisselingen goed (Struzengoa's naam wordt niet genoemd en dus evenmin verhaspeld) en dan slaat het noodlot weer toe: hij heet eerst *Tuzelgoa*, *Fuzelmoa* en dan met een zeer scheve schaats geheel anders: *Struusvogel*. Het spel der vergissingen gaat nog even door en zo heet hij nog eenmaal *Struzelengoa* om ten slotte aan het eind amicaal aangesproken te worden als *Struus*. Het blijft formeel wel verkeerd, maar dat geldt niet voor hun relatie die voor elkaar komt, vlak voor het doek valt.

In het Groninger deel van het *NRF* komen zo'n 450 verschillende familienamen voor op *-enga* en *-inga*, de slotgedeelten die in het grootste deel van Groningen in de lokale uitspraak samenval vertonen.[3] *Wierenga* en *Wieringa* worden in het Gronings dus

identiek uitgesproken, net als *Huizenga* en *Huizinga*, om maar enkele hier frequent voorkomende namen te noemen.
In dat opzicht is de keus van de familienaam *Struizenga* dus begrijpelijk voor een toneelauteur: het begingedeelte komt niet voor en kan dus voor niemand in het publiek pijnlijk overkomen, het slotstuk is daarentegen uiterst gebruikelijk in Groningen. Juist deze combinatie van factoren bood alle ruimte voor de misverstanden waar het publiek zich over vermaakt zal hebben. Omdat de klucht als genre iets is als een combinatie van iets verzonnens tegen een levensecht decor, is de naamgeving in *Struzengoa komt!* daar mooi mee in overeenstemming: wat er aan de voorzijde onjuist en gek is, wordt geprojecteerd tegen een autochtone, vertrouwde achtergrond en zo steekt het malle schril af tegen het vertrouwde.

3. Uiphonia.

Het decor van het dorpsleven bestaat uit van alles, in Warffum bestaat het onder andere uit de muziekvereniging *Euphonia*. Broekema heeft er deel van uitgemaakt en hij zal net als alle anderen op zeker moment ontdekt hebben dat niet altijd alles zo gezegd wordt als het er staat en andersom. *Euphonia* was de naam op papier en op het vaandel, *Uifonia* was een van de mogelijke uitspraken. Het was bij de naam van die muziekvereniging niet anders dan bij woorden als *eucharistie*, *euforie*, *eureka*, *euthanasie* en *Europa*, sommigen beginnen met *eu-*, anderen kiezen voor de uitspraak met *ui-* aan het begin en Duitsers zijn in dit opzicht geneigd tot *oi-*. Klassiek geschoolden kiezen vooral voor *ui*, zij kennen hun Griekse bijwoorden! Daarmee klinkt de *ui*-uitspraak chic-geletterd, ook al verschilt het in wezen nauwelijks van de *eu*.

Bijzonder aan die zogeheten allofone realisering van de *eu* is dat het ook in het hedendaagse Gronings een rol speelt, onder meer bij familienamen. De bekendste in deze provincie betreft de vormen *Beukema* en *Buikema*. Er is een zekere geordende verspreiding van deze namen, we vinden de *Beukema*'s en de *Buikema*'s nog steeds niet kriskras door elkaar.

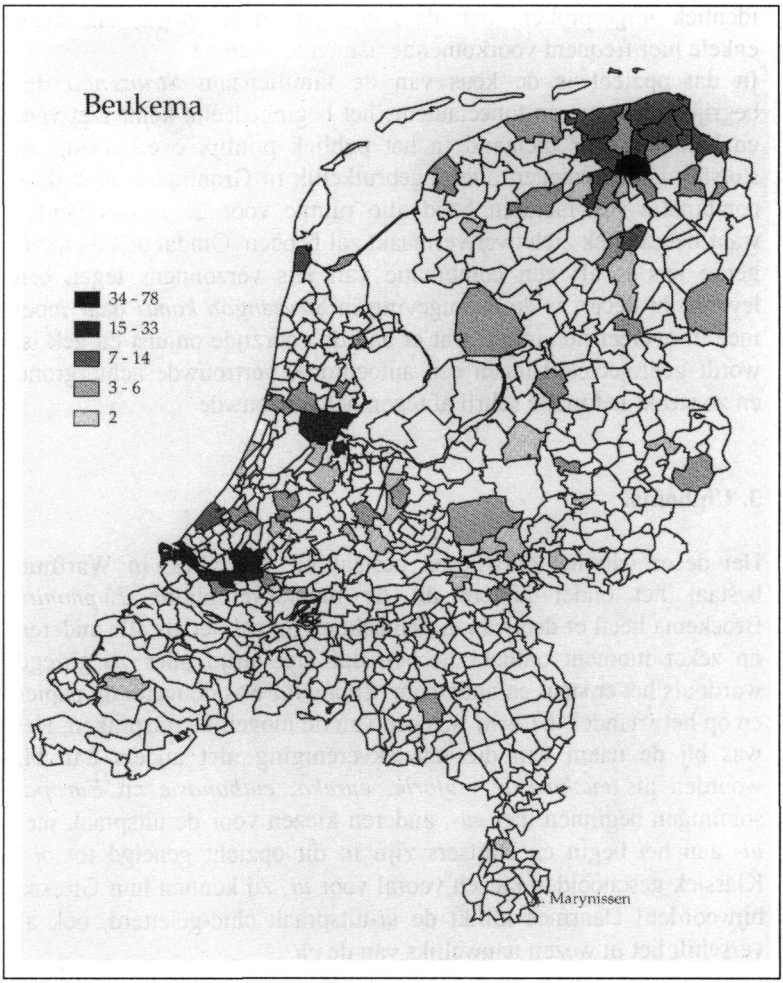

KAART 1: *De familienaam Beukema*

In de gegevens van de volkstelling van 1947 zien we dat *Beukema* meer verspreid voorkomt over de provincie Groningen en ook een groter aantal dragers heeft dan *Buikema*. *Beukema* komt dan in 45 van de 57 gemeenten voor en in een aantal van 436. *Buikema* heeft een beperktere verspreiding (28 gemeenten) en ook een iets kleiner aantal dragers, 303.

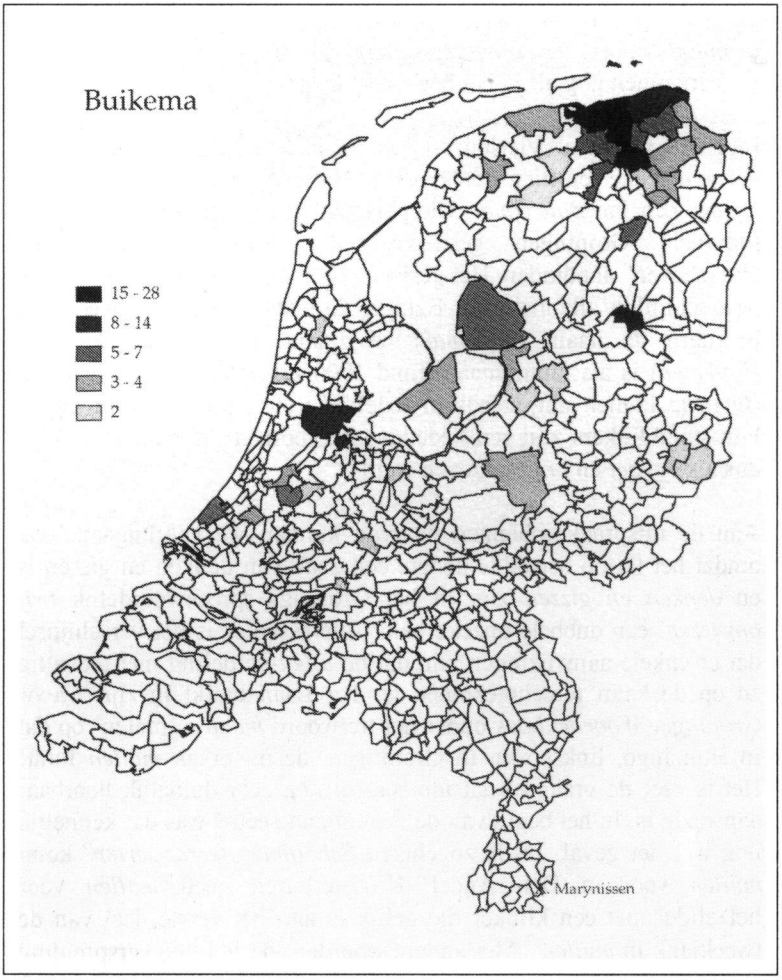

KAART 2: *De familienaam Buikema*

Beide namen worden bij uitstek in Noord-Groningen gevonden. *Beukema* verspreider met iets grotere concentraties in de gemeenten Ten Boer, Delfzijl, Leek, Leens, Uithuizen en Ulrum.[4] *Buikema* daarentegen vinden we bij uitstek en procentueel afnemend in de gemeenten Kloosterburen, Baflo, Leens, Ulrum en Eenrum: in 1947 is *Buikema* nog typisch een naam uit het Marnegebied, linksboven in de provincie Groningen.

De veel actuelere kaarten van A. Marynissen (kaart 1 en 2) tonen het eigentijdse beeld van de verspreiding van de twee familienamen en we herkennen nog altijd het bewuste patroon.

In 1630[5] woont in Vierhuizen een Johan *Boeickema*, in het nabijgelegen Wehe een Itien *Boickema*, in Baflo een Sicke *Boikema* en in Ezinge een Jan *Boickema*. Alle plaatsen zijn in het gedeelte van de provincie Groningen gesitueerd dat we gemakshalve als "linksboven" aanduiden. Het geslacht *Boykema/Beukema/Buikema* is waarschijnlijk afkomstig uit Ezinge, de plaats waar nog steeds een boerderij de naam *Boikemaheerd* draagt. De variant *Boykema* (*Boikema*) is als familienaam rond 1900 uitgestorven, *Beukema* en *Buikema* komen nog steeds in redelijk grote aantallen voor. Maar hun stamklinkers zijn een hedendaagse voortzetting van wat eerder dus als *oy*, *oei* en *oi* geschreven werd.

Aan de uitspraakproblemen daarvan kunnen we voorbijgaan, ook omdat het tot op bepaalde hoogte een zaak van denken en gissen is en *denken en gizzen* zijn in het Gronings spreekwoordelijk *twij onwizzen*: een dubbele onzekerheid. Interessanter is het verschijnsel dat er enkele aanwijzingen zijn dat de *ui/eu*-verdeling niet toevallig zo op de kaart terechtgekomen is. Ter Laan merkt in zijn *Nieuw Groninger Woordenboek* onder het trefwoord *meulen* 'molen' op dat in Hunzingo, linksboven in Groningen, de uitspraak *muilen* luidt! Het is zeer de vraag of dat momenteel nog zeer duidelijk hoorbaar aanwezig is. In het begin van de negentiende eeuw was dat kennelijk nog wel het geval. In de zogeheten *Schoolmeesterrapporten*[6] komt *muilen* voor in Den Andel. Kloosterburen geeft *möllen* voor hetzelfde, met een klinker die gelijk is aan het eerste deel van de tweeklank in *muilen*.[7] Met andere woorden: de huidige verspreiding van Beukema/ Buikema en vooral het voorkomen van Buikema geeft nog altijd een indicatie van een klinkerverschijnsel dat zeker tot ver in de twintigste eeuw waargenomen kon worden. Tegelijkertijd is stilzwijgend een argument geleverd vóór de voornaam-etymologie van Boijkema e.d. (gebaseerd op een jongensnaam *Boij*, *Boijke* e.a.) en tégen een eventueel verband met de boomnaam *beuk* en *buik*; volgens Ter Laans woordenboek komt de eerste alleen voor in westelijk Westerkwartier en Westerwolde: hun verspreiding over de provincie past in dit geheel niet.

Tot besluit nog even terug naar het toneelstuk van Broekema. De vele verhaspelingen van de naam *Struizenga* vonden plaats aan de voorzijde, de uitgang *-inga/-enga* bleef (hoewel niet altijd) meestal intact. Ruim 300 jaar eerder had de achterzijde van familienamen een minder starre positie. Een zoëven niet genoemde Allert *Boykema* bezat in het begin van de zeventiende eeuw land in Warfhuizen. Zijn naam komt ook voor als Allert *Boyckenga*. In dezelfde eeuw heet Jan *Boykema* uit Vierhuizen volgens de genealogie ook *Boijckum*. Die afwisseling van *-ema/-inga* is in deze periode ook bij andere geslachten in deze regio geconstateerd[8]. Broekema had *Struizinga* ook *Struizema* of misschien zelfs wel *Struisstra* kunnen noemen....

4. *Grijpstra, Loopstra* en *Meerstra*

Groningen kende ten tijde van de jaartelling van 1947 235 namen op *-stra* 'bewoner(s) van', te weten de volgende, ongesorteerd naar hun herkomst[9]:

Bandstra
Bartstra
Basstra
Batstra
Beerstra
Beetstra
Belstra
Bergstra
Bijlstra
Bijstra
Blijstra
Boelstra
Boerstra
Bogtstra
Bokstra
Boomstra
Boonstra
Boorstra
Bouwstra
Brilstra
Britstra
Broekstra
Bulstra
Bultstra
Burgstra
Busstra
Camstra
Dalstra
Damstra
Deelstra
Delfstra
Delstra
Diekstra
Diepstra
Dijkstra
Dolstra
Dopstra
Draaistra
Dragstra
Dragtstra
Duizendstra
Eenshuistra
Endstra
Feenstra
Fenstra
Fielstra
Fierstra
Flietstra
Flokstra
Fokstra
Freerkstra
Gaastra
Gielstra
Glasstra
Glastra
Graanstra
Grijpstra
Grondstra
Grouwstra
Grupstra
Haalstra
Haanstra
Hamstra
Hartstra
Heemstra
Heidstra
Heinstra
Hekstra
Henstra
Hermans Dijkstra
Heystra
Hiemstra

Hoekstra
Hofstra
Hooghiemstra
Hoogstra
Hoonstra
Hoornstra
Hoorrenstra
Hornstra
Houtstra
Huistra
Iestra
Jongstra
Joustra
Jouwstra
Kampstra
Kamstra
Keegstra
Keekstra
Kerkstra
Kielstra
Kienstra
Kiestra
Kijlstra
Kikstra
Klamstra
Kleefstra
Kleinstra
Klijnstra
Kloetstra
Klompstra
Kloosstra
Kloostra
Klopstra
Kluifstra
Kluiwstra
Kniepstra
Knijpstra
Koelstra
Kooistra
Koolstra
Koonstra
Kootstra
Kooystra
Korenstra
Kortstra
Laanstra
Landstra
Leegstra
Leenstra
Leffertstra
Leistra
Lemstra
Lenstra
Lepstra
Leystra
Linstra
Loonstra
Loopstra
Luimstra
Lunstra
Meerstra
Meetstra
Munstra
Oostra
Palstra
Piekstra
Pijkstra
Pijpstra
Pikstra
Pitstra
Ploegstra
Poelstra
Polstra
Pompstra
Pomstra
Poortstra
Praamstra
Propstra
Raakstra
Riedstra
Riegstra
Rienstra
Rijpstra
Schaafstra
Scheenstra
Scheepstra
Scheerstra
Schilstra
Schoustra
Schouwstra
Seinstra
Sielstra
Six Dijkstra
Slofstra
Spaanstra
Speerstra
Spiekstra
Spoelstra
Staalstra
Steegstra
Steenstra
Steigstra
Steikstra
Stenstra
Stielstra
Stienstra
Strandstra
Streekstra
Stunstra
Swierstra
Talstra
Teertstra
Tekstra
Terpstra
Tiekstra
Tiemstra
Tienstra
Tijmstra
Tilstra
Tirpstra
Tjaardstra
Tjerkstra
Toonstra
Toornstra
Triemstra
Tuinstra
Turkstra
Twijnstra
Vaartstra
Vaatstra
Veenstra
Veldstra
Venstra
Vierstra
Vlietstra
Voolstra
Walstra
Wapstra

Weistra	Ylstra	Zetstra
Westra	Ystra	Zielstra
Wierstra	Zaadstra	Zijlstra
Wijkstra	Zandstra	Zijnstra
Wijnstra	Zanstra	Zingstra
Wilpstra	Zeenstra	Zwaagstra
Windstra	Zeilstra	Zwaanstra
Woudstra	Zeinstra	Zwikstra

Daarmee hebben we - net als die namen op *-inga* en *-enga* die respectievelijk 290 en 165 keer voorkwamen - te maken met een type dat we binnen het kader van dit hoofdstuk "Gronings" kunnen noemen. Anders dan de achterzijde van familienamen zoals *Huizinga* en *Huizenga*, heeft het staartstuk van *Hoekstra* en *Klompstra* in het hedendaagse dialect nog wel degelijk een zichtbaar spoor, net als trouwens in het hedendaagse Fries.

Het is voor niet-Noorderlingen een vreemde gewaarwording in normale regionale dagbladen van Groningen te zien, dat de hockeydames van de vereniging Daring uit Veendam niettegenstaande hun sekse als *Veendammers* kunnen worden aangemerkt, net als bijvoorbeeld de vrouwelijke leden van tennisclub Sla Raak uit Winschoten als *Winschoters*. Op dezelfde manier, maar dan gespiegeld, kan een *Delfzijlster* of een *Kanaalster* gebruikt worden als het om een man uit Delfzijl respectievelijk Stadskanaal gaat, zoals het vlaggenteam van de voetbalvereniging Appingedam uit *Damsters* bestaat terwijl ze in de "gewone" en dus mannelijke hoofdklasse voetballen.
In Groningen - en daar niet alleen - zijn de geografische aanduidingen in de regel sekse-indifferent: Groningers, Veendammers en Winschoters zijn ook in normaal ABN zowel mannen als vrouwen, hetzelfde geldt voor Damsters, Kanaalsters, Delfzijlsters, Leeksters en noem maar op.
Dat is voor iemand die met deze taalfeiten opgegroeid is een zo vanzelfsprekend verschijnsel dat daar geen aandacht voor bestaat (en in het onderwijs zal er bijvoorbeeld geen aandacht aan geschonken worden). Voor iemand met een andere achtergrond, bijvoorbeeld een milieu waarin een *Amsterdammer* even nadrukkelijk van een *Amsterdamse* wordt onderscheiden als een *verpleger* van een *verpleegster*, ligt dat anders.

De regionaal-Groningse variant van het ABN heeft in dit geval de historie aan zijn zijde.[10] Het laatste deel van de woorden *verpleg-er* en *verpleeg-ster* komt naar de uiterlijke vorm wel overeen met de suffixen in *Veendamm-er* en *Delfzijl-ster*, maar hun voorgeschiedenis is verschillend. De man/vrouw-aanduiding in *verpleger/verpleegster* hebben we in het Nederlands te danken aan Romaanse talen en het gebruik van de ene variant geeft tegelijk aan dat de andere sekse niet bedoeld wordt: "verpleger" impliceert "geen-verpleegster". Bij de geografische achtervoeging ligt de geschiedenis anders - de achtervoegsels zijn hier van Germaanse origine - en hun betekenis ook: *-er* in *Veendammer* betekent 'inwoner m/v', precies zoals *-ster* in *Delfzijlster*. Iedere plaats heeft in principe één suffix waar het mee verbonden wordt (zie REKER 1982 en 1998)[11], zij het dat er een duidelijke verschuiving ten gunste van *-se* is waar te nemen: de regionale radio zegt tegenwoordig heel wat vaker van een vrouw dat zij een *Groningse* is dan een *Groninger*. Het niet-regionale aspect van het ABN in het Nederlands wordt teruggedrongen, er ontstaat ook in dit opzicht een supraregionale, minder dialectisch aandoende standaardtaal.

De achtervoegsels in kwestie zijn hiermee niet uitputtend beschreven, er zijn bijvoorbeeld ook *-mer*, *-ker* en *-jer* (zie REKER 1982).[12] Voor die vormen geldt net als bij *-er* en *-ster* dat ze niet slechts inwonersnamen aanduiden en dus zelfstandige naamwoorden zijn, maar ook als bijvoeglijk naamwoord gebruikt worden, al dan niet aaneen geschreven met het bepaalde woord:

inwonersnaam m/v	*bijvoeglijk gebruikt*
een Groninger	Groninger koek
een Damster	Damsterdiep
een Winschoter	Winschoterkade
een Hogelandster	Hogelandsterweg

Aan de waternaam *Damsterdiep* en de straatnamen *Winschoterkade* en *Hogelandsterweg* is te zien dat *-er* en *-ster* actief in gebruik zijn in geografische benamingen. Friesland heeft dit soort namen ook in grote aantallen, maar Drenthe bezit ze daarentegen eigenlijk niet. Tussen Groningen en Drenthe ligt in dit opzicht een scherpe grens die tussen Friesland en Groningen juist geheel ontbreekt.

Met woorden als *Damster* en *Delfzijlster* hangen familienamen als *Damstra* en *Zijlstra* samen.[13] In dit soort woorden is *-stra* hetzelfde als *-stera*: **Damstera* werd *Damstra* zoals **Zijlstera Zijlstra* werd. Dat heeft simpelweg te maken met accentkwesties. Ieder die de lange lijst van *-stra*-namen nagaat, moet getroffen worden door het aantal eenlettergrepige basiselementen dat aan *-stra* voorafgaat. Anders gezegd: bijna geen enkele familienaam op *-stra* heeft in totaal meer dan twee lettergrepen.
Die voorafgaande, eerste lettergreep heeft telkens de klemtoon en dat verklaart historisch eerst de klinkerverzwakking van een oorspronkelijk *-satera* naar *-setera* (met tweemaal een sjwa) en daarna de uitval van zowel de eerste, verzwakte klinker als de tweede, waardoor *-stra* overbleef.
Vanuit hedendaags perspectief kan op grond van de oorspronkelijke betekenis 'bewoner' bij *-stra*-namen voorspeld worden dat het eerste lid een geografische aanduiding is, meer in het bijzonder een plaats buiten de bebouwde kom waar mensen konden wonen: een *dam*, een *dijk*, een *terp* en *wier(de)* 'verhoogde woonplaats', een *zijl* 'uitwateringssluis', een *schouw*, een *kooi*, en noem maar op. Lang niet alle *-stra*-namen worden daarmee direct doorzichtig en herkenbaar, maar de meest frequente onder hen wel.

5. *Diekstra* en *Van der Paard*

In gevallen waarin er (regelmatig) verschil bestaat tussen de familienamen in standaardtaal en het dialect, komen de Nederlandse klinkervarianten meer voor dan andersom. Toch zijn er in 1947 niet alleen *Dijkstra's* (1718 x) maar ook *Diekstra's* (28 x), zoals er naast *Zijlstra's* (617) 48 x *Zielstra's* voorkwamen, naast drie *Tijmstra's* zelfs 18 *Tiemstra's*. Datzelfde zien we bij een bekende andere regio-eigen vorm op *-(e)ma* eveneens: *Dijkema* 920 tegenover *Diekema* 47. Bij andere namen ligt het minder simpel om bijvoorbeeld een Nederlandse *ij* te contrasteren met een Groningse *ie*: is de voornaam *Sijtse* misschien niet eerder te zien als een vernederlandsing van *Sietse*? Dat zou een verklaring bieden voor het aantal *Sijtsema's* (73) in vergelijking met *Sietsema* waarvan er in 1947 97 waren (met voorbijzien van een reeks varianten van dezelfde familienaam).

Weer anders ligt het - in Groningen en elders - bij het woord *nij* 'nieuw'. Dat kan als *nij* of als *nei* geschreven voorkomen in namen, eventueel in verlengde vorm met *-e-* of *-en-*. *Nieuw(e)* kan verkort worden tot *nie-*.
De volgende gevallen vinden we in het NRF-deel Groningen beginnend met een vermoedelijk Nederlands *nie* voorafgaand aan een redelijk herkenbaar tweede lid:

Nieboer
Nieborg
Nieborgh
Niebuir
Nieburg
Niebuur
Niebuurt
Niehof
Niehoff
Niehuis
Niejenhuis
Niekamp
Niekerk
Nieland
Nieman
Niemann
Niemarkt
Niemeier
Niemeijer
Niemyer
Nienhaus
Nienhuis
Nienhuijs
Nienoord
Niestein
Niestern
Niestijl
Nieswaag
Nieuwburg
Nieuweboer
Nieuweg
Nieuwenboer
Nieuwendijk
Nieuwenhout
Nieuwenhuis
Nieuwenhuizen
Nieuwenhuys
Nieuwenhuysen
Nieuwenhuyzen
Nieuwenkamp
Nieuwenweg
Nieuweweg
Nieuwhof
Nieuwhoff
Nieuwkamp
Nieuwkoop
Nieuwland
Nieuwlands
Nieuwman
Nieuwmeyer
Nieuwold
Nieuwolt
Nieuwoner
Nieuwoonder
Nieuwpoort
Nieuwveld
Nieuwzwaag
Nieuzwaag
Nieveen
Nieveld
Nieweg
Niewenhuis
Niewenweg
Nieweweg
Niewiek
Niewold
Niewonder
Niewoonder
Niewijk
Niewzwaag
Niezing
Niezink
Niezwaag

Van deze ruim 70 namen zijn er enkele die frequent voorkomen in Groningen maar voor de meeste geldt dat niet. *Nienhuis* (814), *Nieboer* (590), *Niemeijer* (467), *Nieborg* (382), *Nieland* (270), *Nieman* (192), *Niewold* (171), *Nieuwenhuis* (163), *Niehof* (148) en *Nieuwold* (132) werden meer dan 100 keer geregistreerd in 1947.

Nij-namen treffen we duidelijk minder aan (een 30-tal) en ook de meest voorkomende vinden we in kleinere aantallen:

Neihof	Nijenmanting	Nijman
Neihuis	Nijenockhuysen	Nijmanting
Neimeijer	Nijensteen	Nijmeier
Neinhuis	Nijhof	Nijmeyer
Neisingh	Nijhoff	Nijnhuis
Nijboer	Nijholt	Nijnuis
Nijborg	Nijhuis	Nijsing
Nijbroek	Nijkamp	Nijveen
Nijburg	Nijlaan	Nijveld
Nijdam	Nijlaar	Nijwolt
Nijenhuis	Nijland	
Nijenkamp	Nijlunsing	

Daarvan hoorden in 1947 de volgende in de categorie 100+: *Nijboer* (332), *Nijdam* (228), *Nijland* (136), *Nijborg* (134) en *Nijenhuis* (102). Het zijn bij uitstek die namen die we ook bij de *Nie*-varianten aantroffen, maar daar telkens in groteren getale. De Nederlandse klinkers lijken het vrijwel overal gewonnen te hebben van de dialectische.

De relatie tussen de klinkers uit de officiële namen en die zoals zij "in de volksmond" luiden, is een aparte en eentje die primair voor de meesten begint bij de officiële variant waaraan de dialectische vervolgens gerelateerd wordt. Allereerst is de kwestie lastig te onderzoeken omdat de naamvorm van de burgerlijke stand wel vastligt (min of meer), maar de dialectische variant is lang niet altijd te traceren omdat daarbij lokale gewoonten aan de orde zijn. Veel mensen zijn geneigd bij de standaardtalige naam te beginnen en de variant van de streektaal daar aan te spiegelen. Als de familienaam *Van der Paard* in het Gronings *Van der Poard* luidt, kan dat als vreemd ervaren worden, omdat het Nederlandse *paard* in het Gronings *peerd* is en men dus "Van der Peerd" verwacht als dialectvariant. Begint men bij *Van der Poard* of *Van der Poort* (wat dezelfde uitspraak markeert), dan is de variant *Van der Paard* even logisch als een aan het dialect identieke vorm *Van der Poort* en dan geen reden voor het plaatsen van vraagtekens. Familienamen zijn object van nader onderzoek, om te beginnen door de dialectvarianten

vast te leggen: hoe moeten we erachter komen dat de familienaam *Thijssing* in het Gronings *Taizen* is (misschien afgeleid van de plaatsnaam Thesinge?), of *Lijnema Lainemoa*? Het is in verreweg de meeste gevallen zo dat een Nederlandse *ij* correspondeert met een Groninger *ie*, maar hier blijkbaar niet.

6. Van ver en heinde

De volkstelling van 1947 leverde voor Groningen zo'n 1100 verschillende namen op die met *Van* beginnen en direct gevolgd worden door een aardrijkskundige naam, van *Van Aalderen* tot *Van Zijtveld*. Het bijzonderste aan een lijst van deze omvang is wellicht niet eens het bijna geheel ontbreken van een geografische naam uit de eigen provincie: tegenover de grote aantallen mensen die *(De) Vries* en *Drent(h)* heten, vallen de Groningers nu eenmaal al veel langer weg tegen hun buurprovincies.... Niemand toch heet Van Oude Pekela, Van Pieterburen of Van Oosterwijtwerd. *Van Slochteren*, *Van Stedum* en misschien *Van Marum* vormen daarom bijzondere momenten in die lange opsomming te midden van vogels van velerlei pluimage:

-1 een groot aantal niet-direct herkenbare lokaliseringen
Van Sabben
Van Luit
Van Jole
Van Plateringen

-2 grotere plaatsen
Van Amersfoort
Van Apeldoorn
Van Haarlem
Van Tholen

-3 oorspronkelijk kleinere van dichtbij
Van Dokkum
Van Lekkum
Van Coevorden

-4 oorspronkelijk kleinere van verder weg
Van Eersel
Van Gennep
Van Mierlo
Van Mill
Van Woudenberg

-5 wellicht Duitse
Van Aanholt
Van Bremen
Van Dusseldorp
Van Maagdenburg
Van Norden

-6 wellicht Belgische
Van Gent
Van Leuven
Van Luik
Van Nieuwpoort

-7 indirect herkenbare

Van den Hengel	Hengelo
Van Faassen	Vaassen
Van Cuylenburg	Culemborg
Van Iersel	Eersel
Van Koeveringe	Coevorden
Van Leyen	Leiden
Van Citterd	Sittard
Van Swol	Zwolle
Van Selm	Zelhem
Van Nimwegen	Nijmegen

7. **Besluit**

Te midden van de bonte stoet van naamdragers wekken dergelijke *Van*-namen althans het vermoeden dat de wereld van de inwoners van Groningen in 1947 groter geweest is dan alleen bestaande uit mensen van nabij, zogenoemde *heindelingen*. Weinig mensen heten

daarbij *Van Amsterdam* (0), *Van Rotterdam* (0) of *Van Utrecht* (0). Waarom komen de kleinere plaatsnamen in dit soort lijstjes juist veel meer voor? Door de heldere gemarkeerdheid met het herkomst-aanduidende *Van* aan de voorzijde zien we geografische lijnen lopen naar andere regio's in de betrekkelijke nabijheid. De "eigen namen" moeten we juist aan de achterzijde als bekenden herkennen, net zoals in de plattelandssituatie de vreemdelingen de voor- en de autochtonen daar tegenover juist bij voorkeur de achterdeur benutten.

Noten

0. De redactie van deze bundel bedank ik van harte voor hun opmerkingen bij eerdere versies van deze bijdrage en Veronique De Tier voor de tolerantie. Dr. R.A. Ebeling was zo vriendelijk een corrigerend oog over de tekst te laten gaan en ook hem bedank ik daar zeer voor.
1. Gerritzen 2000: 141 wijst op hetzelfde verschijnsel bij de naamgeving van *Dennis* Bergkamp wiens voornaamgeving gebaseerd was op Dennis Law, Brits voetballer.
2. Zie voor B.H. Broekema en diens toneelwerk Reker 2000.
3. Dit gegeven en dergelijke data zijn gebaseerd op Reker 1999.
4. Ik richt me daarbij - met voorbijgaan van de situatie in de Stad Groningen - op gemeenten met meer dan 10 naamdragers.
5. Deze passage dankt zijn informatie vooral aan dr. H. Feenstra, Bureau Groninger Taal en Cultuur RU Groningen: ik bedank hem daar graag voor. Hij baseerde zich op eigen onderzoek en op Beukema 1998.
6. Zie voor deze bron en het gebruik daarvan *Spiegel van Groningen* (Boekholt-Van der Kooi 1996). Het gaat om vragen die onderwijzers in 1828 ter beantwoording voorgelegd kregen met betrekking tot de staat van hun omgeving, onder andere "hunne platte taal" betreffende.
7. De *molen* was het domein van de *molenaar* of dialectisch: de *meulen* dat van de *mulder*. *Mulder* is daarbij een schrijfwijze die doet vermoeden dat daar aanvankelijk *meulder* in is uitgedrukt. Dat zou althans meer in overeenstemming zijn met het basiselement *meul-* dat aan de afleiding *mulder* ten grondslag gelegd moet worden. Ofwel: Jan Mulder zou eigenlijk Jan *Meulder* moeten heten.
8. Ook deze informatie is gebaseerd op inlichtingen van dr. H. Feenstra.
9. Er kunnen dus namen tussen zitten die alleen oppervlakkig gezien uitgaan op *-stra*.
10. Zie voor de hier genoemde data bijvoorbeeld *Schönfeld's Historische Grammatica (...)*.
11. In het zakwoordenboek is een lijst van plaatsnamen opgenomen, inclusief ondermeer de gangbare suffixtoekenning.
12. Voorbeelden van dergelijke door hun voorkomen minder opvallende achtervoegsels zijn *Nuismer* (inwoner van Nuis), *Veenker*, *Schansker* en *Boneschansker*.
13. Zie voor de familienamen op *-stra* Ebeling 1995.

Bibliografie

Beukema J.O. en R.J. Beukema, *Vier eeuwen Boijkema, Beukema, Buikema.* Schoorl-Amstelveen 1998.

Boekholt, P.Th.F.M. en J. van der Kooi (red.), *Spiegel van Groningen. Over de schoolmeesterrapporten van 1828.* Assen 1996.

Ebeling, R.A., *'Beetstra, Boonstra* und Konsorten. Über das Bildungselement *-stra* in niederländischen Familiennamen.' In: *Lingua Theodisca. Beitrüage zur Sprach- und Literaturwissenschaft Jan Goosssens zum 65. Geburtstag.* J. Cajot, L. Kremer en H. Niebaum (red.) blz. 743-753. Münster 1995. (Ook opgenomen in Ebeling 1999.)

Ebeling, R.A., 'Het suffix -stra: een literatuuroverzicht.' In: *Fryske Nammen* 10 (1996), blz. 9-24. (Ook opgenomen in Ebeling 1999.)

Ebeling, R.A., *Tussen Vlie en Wezer. Verzamelde bijdragen tot de Friese, Oostnederlandse en Nederduitse naamkunde* (Uitgegeven door J. van der Kooi en H. Niebaum). Groningen 1999.

Gerritzen, D. 'Recente voornaamgeving.' In: *Naamkunde* 32 (2000), blz. 139-149.

Loey, A. van, (ed. en bew.), *Schönfeld's Historische Grammatica van het Nederlands.* Zutphen z.j. (1970).

Nederlands Repertorium van Familienamen III Groningen. Assen 1964.

Reker, S., 'Afleidingen van plaatsnamen in de provincie Groningen. Over Helpers, Damsters, Woldjers e.a.'. In: *Driemaandelijkse Bladen* 34/2 (1982), blz. 59-72

Reker, S., *Zakwoordenboek Gronings-Nederlands, Nederlands-Gronings.* Veendam, 5e, herziene druk 1998

Reker, S., *Bolt, Hoeksema en andere familienamen in Groningen anno 1947. Een retrograde lijst.* Groningen 1999.

Reker, S., 'Toneel als object van de dialectologie. De Groningstalige stukken van B.H. Broekema (1904-1942)'. In: *Driemaandelijkse Bladen* 52 (2000), blz. 93-127.

Siemon Reker en Harry Slot

NAARDING, *SMEENGE*, *MEPPELINK* EN ANDERE FAMILIENAMEN IN DRENTHE EN STELLINGWERVEN.

1. Inleiding

Als op maandagmiddag 16 juni 1947 de literaire promotie aan de RU Groningen van Jan Naarding een feit wordt, heeft deze "helder 'n jaor of wat stoêr levend" achter de rug.[0] Met die woorden bedankt hij in een paar Drentse slotzinnen in het voorwoord zijn vrouw en dochters, die hem zeer geholpen hebben op zijn pad naar het doctoraat dat hij zelf als een "mijlpaal" kwalificeerde. Dankwoorden spreekt hij ook in de richting van wijlen prof. G.S. Overdiep wiens overlijden en vertraagde opvolging - het gevolg van de oorlogsomstandigheden - maakten dat hij op een andere promotor was aangewezen, waardoor hij "een zijpad" insloeg ten opzichte van het aanvankelijk afgebakende werk.
De verzuchting in het woord vooraf is niet ongewoon in dergelijke publicaties. Het zijpad is waarschijnlijk minder gebruikelijk maar tegelijk goed te begrijpen: Naarding was de eerste promovendus op het Drents. De titel van de dissertatie is daarom voorzichtig: *Terreinverkenningen inzake de dialectgeografie van Drente*. Een zeer belangrijk deel daarvan bestaat uit het derde, vierde en vijfde hoofdstuk, die de bladzijden 33 tot 129 beslaan. Dat kerngedeelte gaat over namen in plaatsnamen (hoofdstuk 3), van Friese afkomst in oude oorkonden (hoofdstuk 4) en de patronymica op *ing* (hoofdstuk 5). Die familienamen op *ing* vormen een opvallend element van het Drentse bestand.

2. *Naarding* en anderen over *-ing*

De naam *Naarding* zelf is slechts één geval uit een reeks van een 500 die een uitgang hebben op *ing* (zie Ebeling 1987). Dat was in de gegevens van de volkstelling van 1947 een in het oog springend suffix; in de actuele lijst van PTT-aansluitingen uit 1993[1] is dat niet anders. Bij de veel voorkomende en voor Drenthe specifieke namen zien we precies 500 gevallen op een kleine 13.000 familienamen! Wat de *-stra-* en *-sma*-namen voor Friesland zijn, de *-inga-* en *-ema*-namen voor Groningen, is *-ing* voor Drenthe. Zo'n 130 daarvan komen maar weinig voor - te weten met één drager in 1947 - maar andere juist heel veel. Honderd of meer mensen met een *-ing*-naam in Drenthe hadden een van de volgende familienamen:

930	Oosting	159	Gerding
692	Hoving	153	Eding
601	Huizing	152	Wolting
499	Ensing	152	Enting
463	Schuiling	148	Woering
421	Eising	147	Hoiting
405	Meijering	142	Seubring
396	Lanting	138	Zanting
377	Hidding	137	Scholing
341	Santing	136	Sybring
298	Wesseling	136	Rossing
289	Eefting	133	Geersing
287	Schuring	132	Renting
255	Beuving	129	Oving
252	Pepping	128	Greving
246	Dolfing	126	Strating
240	Jeuring	126	Mensing
217	Jalving	123	Polling
210	Joling	120	Arling
198	Vrieling	118	Heling
192	Kamping	115	Rosing
192	Habing	110	Siebring
175	Wilting	107	Weitering
171	Alting	106	Padding
163	Beyering	106	Bruining
163	Benning	105	Buring
161	Abbing	101	Hilbolling

Van deze namen en hun dragersaantal uit 1947 vinden we hooggenoteerde terug in de lijst met meer dan 100 regiospecifieke namen die dr. A. Marynissen ons ter beschikking stelde. Hier gaat het om namen die tegelijkertijd meer dan 100 keer voorkwamen in Drenthe (anno 1993) en minder dan 100 keer in welke andere provincie ook.

180	Hidding	157	Santing
171	Meijering	143	Jeuring
167	Eising	123	Schuring

We richten ons vooral op namen op *ing* die zó en niet anders gespeld zijn en laten de vormvarianten *-ingh*, *-inghe* en *-inge* bijvoorbeeld goeddeels net zo buiten beschouwing als *-ink*, *-inck* die uiteraard naaste verwanten zijn en vaak onderdeel uitmaken van wat in het algemeen de *-ing*-namen genoemd worden.
Familienamen op *inck* had Drenthe in '47 zeer weinig, een handvol met elk minder dan tien dragers. Op *ink* daarentegen gingen er meer dan 300 uit, waarvan de frequentste *Meppelink* (311), *Meyerink* (266) en *Bunnink* (241) waren.
Namen op *inghe* zijn zeer dun gezaaid in Drenthe. In de volkstelling van '47 treffen we alleen *Sinninghe* aan met 8 dragers. Op *ingh* uitgaande familienamen haalden een aantal van 65 met als hoogst scorende het drietal *Hadderingh* (169), *Zantingh* (136) en *Meijeringh* (97). Friesland had volgens het betrokken NRF-deel maar 31 namen op *ingh*, terwijl ook het aantal dragers daarvan ver achter bleef bij de Drentse cijfers. In dat opzicht toonde Groningen meer overeenkomst: 69 namen op *ingh*, met enkele frequente als *Rubingh* (103) en *Hammingh* (60), die in Drenthe juist niet of bijna niet geregistreerd zijn.
Op *inge* zien we ten slotte een reeks namen: de Zuid-Drentse familienamen *Waninge* (179 waarvan het gros in Ruinen), *Zantinge* (130) en *Lubbinge* (111) en de Noord-Drentse *Ebbinge* (157, met vooral vertegenwoordigers in de zogeheten Kop van Drenthe).
De buurprovincie Groningen had in 1947 ook iets meer verschillende namen op *ing* (590), maar deze provincie kende in z'n totaliteit heel wat meer namen dan Drenthe, een kleine 18.000 tegenover een kleine 13.000. Veelzeggender is het aantal dragers. In Groningen waren in 1947 35 namen op *ing* voorzien van minstens 100 dragers, in Friesland 12, in Drenthe daarentegen 55 stuks.

Bedenk daarbij dat Drenthe heel wat minder inwoners had dan elk van beide noordelijke buurprovincies.[2]

We zitten met de namen op *ing* op een terrein dat bepaald niet zonder geschiedenis is. Naarding schonk er in 1947 uitdrukkelijk aandacht aan, maar hij is daarmee niet de enige, en de eerste evenmin, want Winkler ging er in 1885 niet ongemerkt aan voorbij in zijn *Nederlandsche geslachtsnamen (...)* en in zijn uitgebreide verhande-ling komen ze al snel aan de orde. In de eerste van de vier *hoofd-afdeelingen* behandelt Winkler de "geslachtsnamen die ontleend zijn aan mansvóórnamen (...)" en de eerste onderafdeling daarvan is gewijd aan "A. De patronymika in hunnen oudsten form, op *ing* uitgaande" (blz. 16). Twintig bladzijden trekt Winkler ervoor uit. Afgezien van veelvuldig gebruik van het suffix in kwestie in het algemeen, "is het voldoende op te merken (...) dat *ing* achter eenen mansvóórnaam gevoegd, dien naam tot een patronymikon maakt, welke als toenaam gebruikt wordt. En dat dit *ing* dan beteekent: zoon of nakomeling van den persoon, achter wiens naam het geplaatst werd." Als voorbeeld geeft Winkler *Wolfert Benning*, 'Wolfert, zoon van Benno' (blz. 17). Van vadersnaam ontwikkelde zich zo'n aanduiding tot geslachtsnaam. Later werden deze namen gebruikt om plaatsen aan te duiden, zoals een *zate* 'bezitting, landgoed' of een *hoeve*, of zelfs een gehucht of dorp.
De variant *-inge* ziet Winkler veel in Drenthe en hij beschouwt deze "als eenen overgang van den algemeenen form van dit achtervoegsel *ing* tot den byzonder-frieschen form *inga*" (blz. 34).

Toen P.J. Meertens zijn eerste, Drentse, deel van het *Nederlands Repertorium van Familienamen* presenteerde, wees hij in de inleiding uitdrukkelijk op de *-ing*-namen (blz. 8 evv.). "Deze vormen bijna 10% van alle in Drente voorkomende familienamen, en daarmee de grootste groep" (1963: 8). Heeroma reageerde met een artikel in de *Driemaandelijkse Bladen* (1964), waarop een reactie kwam van de kant van H. Buitenhuis, in toenemende mate de tweede man van de NRF-productie naast P.J. Meertens (zie noot 0).
Het ging in die discussie vooral over de vraag, of de *-ing*-namen wel typisch zijn voor Drenthe en in verband daarmee hun relatie met migratie. Heeroma voerde in deze context de begrippen *naamkernen* en *kernnamen* in waar Meertens het eerder had over *naamconcentraties*. In zijn inleiding op het Overijsselse NRF-deel, VI, definieert Heeroma 1968:20 een *kernnaam* als een familienaam

waarvan "tenminste 50% van de dragers in één gemeente woonde". Als minimale eis voor de totale grootte stelde Heeroma aanvankelijk 100 dragers.[3] Daar zijn verschillende toevalligheden bij in het geding, zoals de provinciale grenzen en die van gemeentes. Ook de gekozen getallen hebben een zeker willekeurig karakter, omdat ze bijvoorbeeld niet gerelateerd zijn aan het totale aantal inwoners in een provincie en evenmin aan de omvang van gemeenten. Desondanks geeft Heeroma's benadering natuurlijk wel indicaties, zoals hij in zijn artikel uit 1964 fraai illustreerde met de in deze bijdrage overgenomen *-ing*-kaart.

Suggestief is de tekening voldoende: *-ing*-namen zijn Drents en het zijn zelfs centraal-Drentse gemeenten waar *-ing* relatief het meest voorkwam in 1947.
In zijn retrograde uitgave van het Drentse NRF-deel merkt Ebeling (1987: XIII) op dat hem het aantal *-s*-namen zozeer verraste (*Koops*, *Kuipers*, *Foekens*) en dat hun aantal groter is dan de *-ing*-namen. Het toevallige feit doet zich daarmee voor dat een onderzoeker met een familienaam op *ing* het belang van de Drentse namen op *-s* naar voren haalt tegenover een voorganger die nu juist in het bezit was van een familienaam op *-s*: *Ebel-ing* contra *Meerten-s*.

Komt *-ing* nog voor in het hedendaagse Drents? Wel - zoals in het Nederlands - als achtervoegsel dat abstracte zelfstandige naamwoorden maakt van werkwoorden (*vergadering*, *beschouwing*, *verschuiving*) en dat in de tegen Groningen aanliggende gebieden ook de vorm van *-en* kan aannemen[4]. Dit is een ander suffix dan dat dat indertijd gebruikelijk moet zijn geweest ten tijde van de naamgeving. Anders dan Winkler veronderstelde, is *-ing* aanvankelijk waarschijnlijk vooral een toevoeging geweest achter een boerderijnaam waarna het vervolgens ook een familienaam werd. We gaan er met Ebeling (1993: 144) van uit dat de *-ing*-naam aanvankelijk vooral een adresnaam was, een mening die Naarding ook al toegedaan was. Hij heeft daar vooral het volgende argument voor: het aantal geslachtsnamen op *ing* is in oudere teksten aanzienlijk geringer dan het aantal hoevenamen (1947: 114). Naarding gaat ervan uit dat achter *-ing* geplaatste aanduidingen als *-hus* en *-goed* later weggelaten zijn en zo tot andere namen aanleiding gaven (blz. 124 en 128).

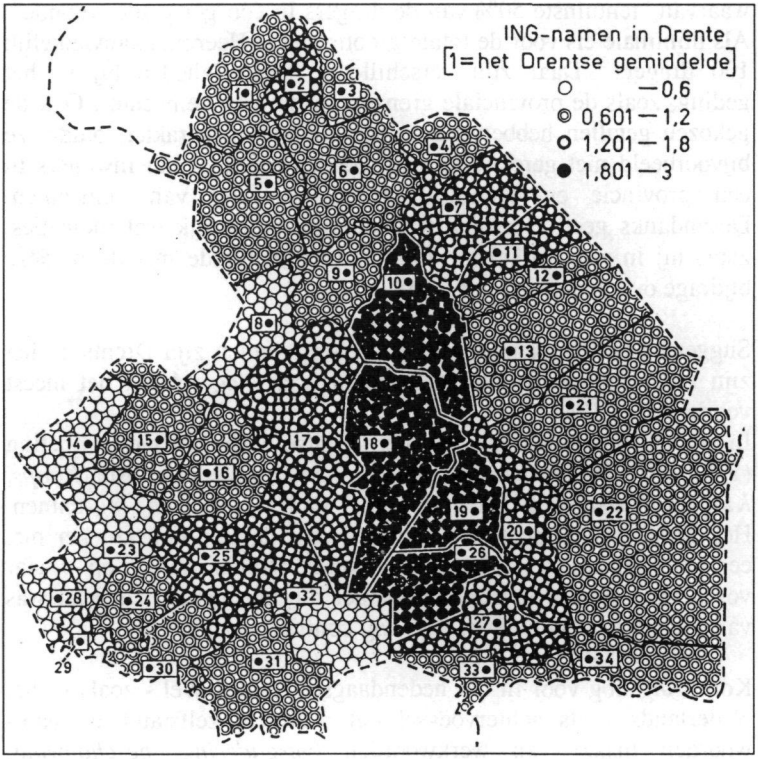

KAART 1: *De verspreiding van -ing-namen in Drenthe in 1947.* (Ontleend aan HEEROMA 1964: 49.)

De cijfers op de kaart gaan van noord naar zuid en van links naar rechts. Ze corresponderen als volgt met de namen van de toenmalige gemeenten:
1.Roden 2.Peize 3.Eelde 4.Zuidlaren 5.Norg 6.Vries 7.Anlo 8.Smilde 9.Assen 10.Rolde 11.Gieten 12.Gasselte 3.Borger 14.Vledder 15.Diever 16.Dwingelo 17.Beilen 18.Westerbork 19.Zweelo 20.Sleen 21.Odoorn 22.Emmen 23.Havelte 24.Ruinerwold 25.Ruinen 26.Oosterhesselen 27.Dalen 28.Nijeveen 29.Meppel 30.De Wijk 31.Zuidwolde 32.Hoogeveen 33.Coevorden 34.Schoonebeek

3. Van der Haar en anderen over *-iger*

Een jaar of twintig na Naardings Drentse terreinverkenningen promoveert Van der Haar op het dorp en het dialect van Genemuiden. Dat ligt weliswaar in de kop van Overijssel, maar er zijn goede redenen om het boek in Drents verband te raadplegen, en dat niet alleen omdat het Sassens studie over *Het Drents van Ruinen* (1953) navolgt. De titel van het werk heeft het over *Gellemuun* en het *Gellemunegers*. Ons gaat het om het laatste geval: de inwonersnaam van *Gellemuun* 'Genemuiden' is *Gellemunegers*. In § 116 (blz. 222-223) geeft Van der Haar wel andere gevallen uit de omgeving van Genemuiden, *Blokzielegers* 'inwoners van Blokzijl', *Ieselmunegers* 'inwoners van IJsselmuiden', *Sluzegers* 'inwoners van Zwartsluis', maar hij geeft geen toelichting of vormverklaring.
Als we in Peest de *Zuidveldigerweg* zien, hebben we waarschijnlijk te maken met hetzelfde achtervoegsel, dat we in De Wijk hebben bij de *Haalweidigerweg* en in Hoogeveen bij de *Zuidwoldigerweg*, die overigens in Echten *Zuidwolderweg* genoemd wordt en daarmee demonstreert dat *-iger* niet een royale verspreiding of uitbundig gebruik kent.
Er zijn ook familienamen met *-iger*: in NRF-Drente vinden we naast *Gröniger* en *Grönniger* ook *Smildiger*. Het zijn er niet veel - zes dragers verdeeld over twee gemeenten, Assen en Borger - maar voor mensen die vertrouwd zijn met Drenthe is de betekenis van *Smildiger* eenvoudig: 'iemand uit Smilde'. Het achtervoegsel *-iger* (met name in Groningen als *-eger* geschreven) is bij de naam *Gröniger* op grond van de naam *Groningen* c.q. *Gronigen* eerder denkbaar dan bij het aan *Smilde* te relateren *Smildiger*. Als we de eerste vorm mogen afleiden van een variant van *Groningen*, dan is bij *Gröniger* hetzelfde aan de hand als de Groningse afleiding *Grunneger* 'Groninger'. De klankcombinatie *-ing-* staat in nauwe relatie met *-eg-*, getuige alleen al de uitspraak van *konegin* en *honeg* voor *koningin* en *honing (*of *honig)*.
Maar bij Smilde lijkt daar - althans eigentijds - niet zo'n verband te zijn en dus moeten we op basis van de familienaam *Smildiger* veronderstellen dat er een Drents suffix *-iger* bestaat, dat we ook Overijssels kunnen noemen, getuige de *Gellemunegers*. Deel XIV van de RND[5] bevat diverse plaatsen in het Overijssels-Drentse grensgebied waarvan de inwonersnamen uitgaan op *igers*:

Blankenham, Wapserveen, Blokzijl, Belt-Schutsloot, Wanneperveen, Zwartsluis, De Hulst, Nieuw Leusen, Weerdinge, Zuidwolde en Oud-Averreest. Weerdinge ligt even boven Emmen wat oostelijker dan de rest en is de enige naam die een logischer basis biedt voor *-iger*. (*Wering* is de dialectnaam van Weerdinge. Er zijn mensen die *Weering* en *Van Weringh* heten - of kleine varianten daarvan - en die we als herkomstnamen van Weerdinge kunnen beschouwen.)
In het *WDD* vinden we het achtervoegsel *-iger* alleen voor Smilde en Weerdinge, maar andere Drentse plaatsen als Wapserveen en Zuidwolde kunnen er kennelijk ook mee gecombineerd worden, als we uitgaan van de juistheid van de RND-data. Die hebben het daarentegen niet tot familienaam gebracht, althans niet in de ons bekende verzamelingen van Drentse namen.
In 'Een Oosterwooldiger oplossige' legt Bloemhoff (1990: 44-45) ook een relatie tussen het productieve geografische suffix *-iger* met plaatsaanduidende namen op *inge*, zoals *Jardinge*, *Buttinge*, *Schrappinge*, waarnaast varianten voorkomen als *Jardege*, *Buttege* en *Schrappege*.[6] Door de normale achtervoeging van *-er* ontstond het nieuwe geografische suffix *-iger* dat vervolgens ook gebruikt kon worden bij andere plaatsnamen, zoals Oosterwolde (*Oosterwoldiger*), Blokzijl e.d.[7] "De relatie tussen *-inge* en *-ige* biedt de gelegenheid vermeende plaatsnamen op *-ga* (Vinkega, Wolvega e.d.) in West-Stellingwerf te interpreteren als oorspronkelijk Oostnederlandse namen op *-inge*." (BLOEMHOFF 1990: 44-45) Zo komen we met Bloemhoff 1990 vlak in de buurt van Winkler 1885 en diens opmerking over *-inge* in relatie tot het Friese *-inga*. Naarding wees (bijvoorbeeld op blz. 126) op de dialectische uitspraak *-ege* voor officieel *-inge* terwijl *-inga* ofwel uitgesproken wordt als *ing-ga* ofwel als *-ega*.

4. *Haange*, *Smeənge* en verwanten

De uitspraak van woorden en namen met *ng* is in het Nederlands niet altijd eenduidig. Dat houdt verband met de noodoplossing die het Nederlands bezit in deze tekencombinatie voor de keelneusklank.

De uitspraak van *koning* is eenduidig, bij *koningin* ligt dat gecompliceerder: *koning-in*, *konegin* of *koning-gin*?[8] Ongemerkt vaak, spreken we *Huizinga* en *Huizinge* verschillend uit. Ook al lijken ze bijna identiek, we zeggen *Huizing-ga* maar *Huizing-e*.
Een paar Drentse familienamen dragen sporen van dit soort kwesties. Via Ebeling 1987 vinden we vrij eenvoudig namen verzameld die Naarding ook al met elkaar in verband bracht: *Haange*, *Smeenge*, *Steenge*, *Luinge* en *Zijnge*. Misschien is *Hofsteenge* daar nog bij te voegen. De uitspraak is telkens *...n-ge* (zie bijvoorbeeld NAARDING 1947: 126).
Het gaat bij de meeste om familienamen die duidelijk geconcentreerd voorkomen in wat bekend staat als de Kop van Drenthe, zij het niet uitsluitend daar: ongeveer de helft van alle mensen die *Haange* heten komen in 1947 uit Rolde, 11 van de 24; *Smeenge* telde in totaal 193 personen, van wie 62 in Assen, 22 in Borger en 50 in Rolde. *Luinge* was de naam met de meeste dragers, 204: Eelde 28, Peize 53, Roden 40 en Vries 24, allemaal Kop van Drenthe. Rolde telde daarnaast 13 mensen met deze naam. Als variant is *Leunge* aan te merken, van wie 39 van de 66 in de gemeente Beilen woonachtig waren. In Drenthe bestaat een Noord-Zuid-tegenstelling *gruin-greun* 'groen' die op deze manier weerspiegeld lijkt in *Luinge-Leunge*.
Naarding (1947: 126) veronderstelt dat *Haange* teruggaat op *Hadinge* en dat geldt voor de andere namen ook:

Haange	<	*Hadinge*
Luinge	<	*Ludinge*
Smeenge	<	*Smedinge*
Steenge	<	*Stedinge*
Zijnge	<	*Zijdinge*

In Zuid-Oost-Drenthe wordt *Smeenge* uitgesproken als *SmeeGn*,[9] wat een spelling *Smegen* oplevert. *Smegen* telde in '47 26 naamdragers, van wie 17 in Borger en 7 in Odoorn, zuidoostelijk. Op dezelfde manier is, veronderstellen wij, *Smeenk* een zuidwestelijke vorm (4 van de 11 in Meppel), net als *Smink* (17 van de 77 in Hoogeveen, 22 in De Wijk, 8 in Meppel en evenveel in Zuidwolde).

5. *Meyerink* versus *Meijering*

Namen op *ink* komen binnen-Drents bezien vooral zuidelijk voor en dat is niet verbazend voor wie de frequentie kent waarmee ze vooral in Overijssel geregistreerd zijn (zie ook blz. 166 en blz. 171). Dat is eenvoudig te illustreren wanneer we de meest gangbare in Drenthe voorkomende meerlettergrepige familienamen op *ink* afnemend naar frequentie op een lijstje zetten en nagaan waar deze het meest aangetroffen zijn in 1947:

aantal	naam	grootste aantallen dragers
311	*Meppelink*	Meppel 62, Dalen 52
266	*Meyerink*	Coevorden 115, Dalen 82
241	*Bennink*	Hoogeveen 44, Zuidwolde 34
127	*Masselink*	Emmen 33, Schoonebeek 22
109	*Reinink*	Westerbork 30, Coevorden, Emmen en Meppel elk 19
100	*Bruggink*	Smilde 46, Beilen 15

De laatste naam levert een onverwacht groot aantal dragers op in een binnen dit overzicht relatief noordelijke gemeente als Smilde[10], maar voor het overige is het telkens Zuid-Drenthe dat we vooraan zien bij de aantallen dragers van meerlettergrepige namen op *ink*.[11]

Het is een intrigerende oppositie die er kennelijk in Drenthe bestaat tussen Noord en Zuid met namen als *Meyerink* (266) tegenover *Meijering* (405). Deze twee zijn daarenboven bijzonder omdat beide varianten in beide frequentie-overzichten, respectievelijk van *-ink* en *-ing*, hoog eindigen. Meestal correspondeert een veel voorkomende naam in het ene rijtje met een gering aantal dragers in het andere.
De vraag is, wat dit te maken kan hebben met het huidige Drents. Als we verschijnselen uit het nabije of hedendaagse Drents kunnen vinden die met hetzelfde fenomeen te maken hebben, is de tegenstelling *-ing/-ink* daarmee niet verklaard, maar onderdeel geworden van een groter dialectologisch geheel. Wij denken dat dat verschijnsel er is.

Het *WDD* maakt het ons niet gemakkelijk de verleden tijden van de werkwoorden te bepalen: voorbeeldzinnen moeten het gebruik duidelijk maken en op basis van de toegevoegde plaatsaanduidingen is het de gebruiker die een kaart moet tekenen. Tegelijkertijd is het *WDD* uiteraard wel de meest actuele informatiebron, die wij dankbaar geraadpleegd hebben.
De verleden tijd van een sterk werkwoord als *gaon* 'gaan' is onder meer *gunk* naast *gung*. Als wij het goed zien, is *gung* 'ging' de vorm die vooral in Noord-, Midden- en Zuidoost-Drenthe voorkomt, terwijl *gunk* de zuidelijke variant is en dan vooral zuidwestelijk. Voor *hangen* 'hangen' (*hung* en *hunk*) zien we een vergelijkbaar patroon. Bij *komen* 'komen' lijkt *kwaamp* en *kwamp* tot het zuiden beperkt, de eerste vorm uitsluitend westelijk.
Ook van werkwoorden met niet-nasale stam vinden we het verschijnsel dat hiermee in verband gebracht moet worden. *Vallen* 'vallen' heeft in het zuiden als verleden tijd, 3e pers. enkelvoud, *völt* (in het *WDD* soms gespeld als *völd*). Van *tellen* 'tellen' geeft het *WDD* geen Zuidwest-Drents parallel voorbeeld, maar dat is *tölt* zoals op enkele zuidelijke plaatsen *zwölt* opgegeven wordt voor *zwellen* 'zwellen'. Bij *mennen* 'mennen' moet *mönt* 'mende' toegevoegd worden. Van *holden* 'houden' is dezelfde vorm *höldt* 'hield', *schöldt* 'schold' (beide malen volgens de spelling van het *WDD*), *slèut* 'sloeg' bij *slaon* 'slaan' e.d.
Juist in het zuidwestelijke deel van Drenthe hebben heel wat werkwoorden een sterke (!) verleden tijd die in de derde persoon enkelvoud gekenmerkt wordt door een finale plofklank die dezelfde articulatieplaats heeft als de laatste medeklinker en anders een *t* is:

m	→	p	*kwaamp*
ng	→	k	*gunk*
n	→	t	*mönt*
l	→	t	*völt*
ø	→	t	*slèut*

Het heeft er alle schijn van dat de tegenstelling *Meyerink-Meijering* onderdeel uitmaakt van een interessant breder geheel van verschijnselen in het Drents. Het strekt zich uit tot ook niet-werkwoordelijke zaken, blijkens de volgende gevallen die aan het *WDD* ontleend zijn. Telkens is de daar aangegeven geografische

aanduiding toegevoegd. Daarbij betekent *zw* 'zuidwest', *zwz* staat voor 'zuidwest-zuid', *zoz* 'zuidoost-zand', dat laatste in tegenstelling tot *zov* 'zuidoost-veen':

ankomelink	zwz	'beginneling' elders *ankommeling*
batterink	zw, md	'tol, knikker' elders o.m. *battering*
dink	zwz	'ding' elders *ding*
doemelink	zwz	'duimeling, beschermkapje om de duim' elders o.m. *dumeling*
keunink of *konink*	zwz	'koning' elders o.m. *keuneng*, *koning*
rink	zw	'ring' elders *ring*
spierink	zoz	'spiering; mager persoon' elders *spiering*
zuvelink	zwz	'ridderzuring' elders o.m. *zuveling*, *zoering*

Het is duidelijk dat althans bij allerlei werkwoorden en zelfstandige naamwoorden heel wat voorbeelden te vinden zijn van hetzelfde verschijnsel als bij de genoemde familienamen, ook zelfstandige naamwoorden: naamkunde en dialectologie hebben blijkbaar actueel verband met elkaar.

Aan het eind van paragraaf 4 hebben we stilzwijgend namen als *Smink* en *Smegen* onder één noemer gebracht. Nu paragraaf 5 bijna ten einde is, kunnen we constateren dat er taalkundige redenen voor waren om dat te doen. Winkler had het onzes inziens daarom bij het rechte eind door *Smeenk*, *Smink*, *Smegen*, *Smeenge* en allicht nog meer verwante varianten als vormen te zien van één complex dat in wezen teruggaat op wat hij een "pseudo-patronymikon" noemde, 'zoon van de smid'; verschil van opvatting bestaat er tussen Winkler en ons in de analyse van het slot van *Smeenk* en *Smink* dat wij niet als een verkleiningselement zien maar in fonologisch verband gebracht hebben met namen uitgaand op de keelneusklank *ng*.

6. *Scheper, Knigge* en *Moek*

Het WNT (XIV, kolom 452) geeft het woord *scheper* een interessante ruimtelijke kwalificatie mee, "Zeer verbreide gewestelijke vorm naast *Schaper*". De Drentse *scheper* wordt in de korte tekst geciteerd als "een eigenaardig figuur in 't Drenthsche volksleven". Het interessante is de notie "zeer verbreide gewestelijke vorm", omdat dit de vraag oproept wanneer iets geen gewestelijke vorm meer is maar op grond van de verbreiding als bovengewestelijk is aan te merken.
In verband met deze bijdrage is de verwijzing ondanks de gewestelijke verbreiding naar Drenthe opmerkelijk omdat er geen andere regio's genoemd staan: is *scheper* 'schaapherder' Drents? In het kader van deze bundel vragen we ons af of *Scheper* wellicht als Drents valt aan te merken. We hebben daartoe de gegevens uit een aantal NRF-delen verzameld: het voorkomen van *Scheper* (in deze spelling) telt achtereenvolgens:

Zeeland	0	Overijssel	86
Limburg	28	Friesland	98
Noord-Brabant	16	Groningen	290
Gelderland	38	Drenthe	302

Scheper is ongetwijfeld een umlautvorm die verband houdt met *schaap* en het is daarmee feitelijk hetzelfde woord als het Nederlandse woord *schaper*. Dat noemt het WNT niet gewestelijk, ofschoon de verspreiding van *Schaper* wel in die richting wijst: het is een naam die buiten Noord-Holland en Friesland eigenlijk nergens inheems kan zijn, afgaande op de NRF-gegevens.

De *scheper* is door natuurlijke omstandigheden een bekende, zij het grotendeels uitgestorven figuur voor Drenthe. De familienaam lijkt juist ook voor dit gebied kenmerkend, want de meeste Friese dragers van de naam *Scheper* waren woonachtig in Heerenveen, vlak tegen Drenthe aan, en de Groningse *Schepers* woonden in 1947 voor meer dan de helft in het meest Drentse deel van die provincie, Westerwolde.
Volgens het *WDD* is *scheper* 'schaapherder; dom persoon' in deze vorm typerend voor het zuiden en het noorden van de provincie. De

varianten *scheuper* en *schèuper* rekenen we daar gemakshalve bij; het zijn vooral zuidwestelijke vormen. De verspreiding van *Scheper* over Drenthe in 1947 is verrassend parallel aan het *WDD*-informatie: in het Noord-Drentse Zuidlaren kwamen er 32 voor, de andere concentraties bevonden zich juist in het zuiden (Emmen 39, De Wijk 36, Meppel 30, Zuidwolde 20).

Scheper heeft geen moeilijke etymologie; een blik in het *WDD* bevestigt zogezegd het Drentse karakter ervan, maar voegt geen nieuwe betekenis toe aan het verwachte 'herder'. Voor andere namen moet iemand zonder kennis van bijvoorbeeld het Drents allicht wel degelijk op het spoor van dit Nedersaksische dialect gezet worden om de mogelijke oorsprong te begrijpen. *Knigge* (55 voorkomens in 1947) staat in het WDD omschreven als een 'zwaar, groot exemplaar; oud dier'. Daarmee is ten minste een richting aangegeven voor het mogelijke ontstaan van de familienaam.
Moek telde volgens het NRF 99 dragers. Het WDD geeft ook hier een indicatie van de voorgeschiedenis met de omschrijving 'mok, huidontsteking aan de achterzijde van de koot bij paarden' en voegt daar zelfs nog een reeks remedies aan toe.[12]

7. Exoniemen tot besluit

Grote steden als *Berlijn*, *Londen* en *Parijs* houden in het Nederlands hun naam; er bestaat nauwelijks de behoefte om ze bij hun officiële internationale als *Berlin*, *London* of *Paris* te noemen. Ook het Drents heeft *Paries* en *Berlien* als dialectaanduiding gehandhaafd, ondanks de Nederlandse druk van *Berlijn* en *Parijs* (zie het *WDD*). Voor andere buitenlandse plaatsaanduidingen ligt dat anders, zowel in het Nederlands als het dialect: *Brunswijk*, *Dusseldorp*, *Frankfort* en andere zijn (goeddeels) opgegaan in *Braunschweig*, *Düsseldorf* en *Frankfurt*.
De exoniemen - de naam van in dit geval een plaats in een andere taal - staan kennelijk onder druk. Maar niet als familienaam! Het gevolg is hooguit dat de herkenbaarheid afneemt: wie denkt bij iemand die *Brunswijk* heet aan *Braunschweig*, bij *Dusseldorp* aan de grote stad in het Ruhrgebied?

Een vrij veel voorkomende Drentse familienaam als *Bonder* (160 dragers in 1947) moet - denken wij - verbonden worden met een nabije plaats in Duitsland. *Bon* of *Bonde* is de dialectaanduiding voor Bunde, de grensplaats die de Duitse tegenhanger is van Nieuweschans. Een inwoner van Bunde, of ook iemand die daarvan afkomstig is, heet in de streektaal daarom *Bonder*.

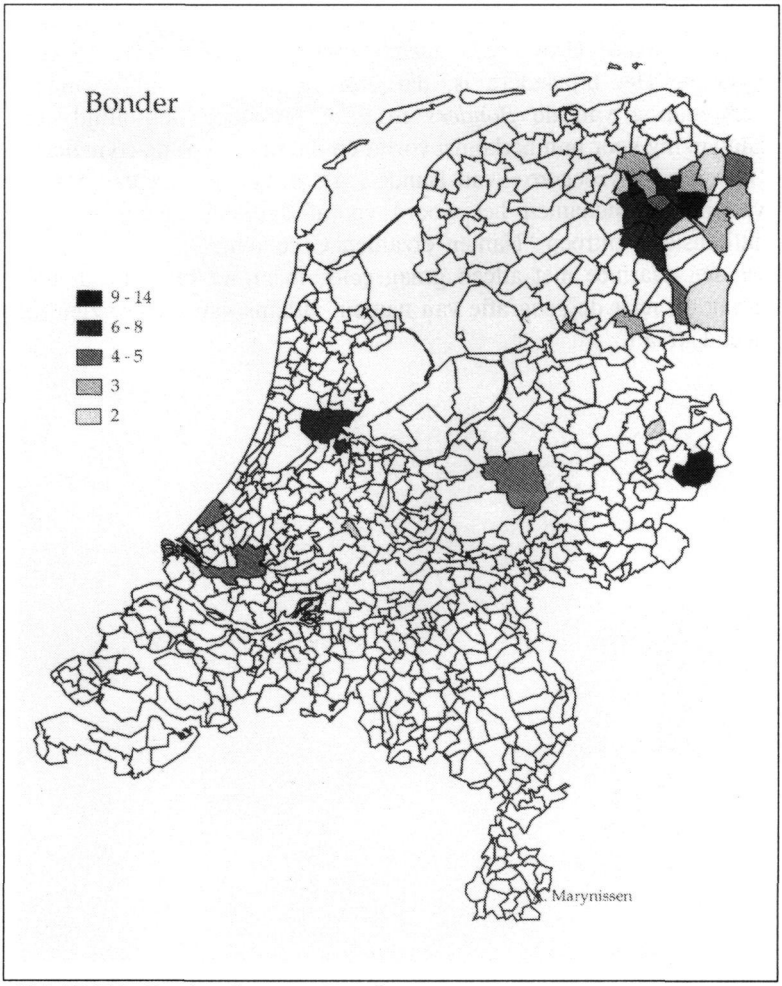

KAART 2: *De familienaam Bonder*

In Groningen woonden er in 1947 68 mensen met deze naam. De grootste aantallen daarvan zijn in afnemende concentraties van de grensplaats te vinden, en die treffen we dus voor het grootste deel aan in het oostelijke deel van de provincie. Omstreeks 1940 woonden er nauwelijks mensen die *Bonder* heetten in de *Landkreis Leer*, waarvan de aan het NRF parallelle *Volkskartei* door Ebeling is uitgegeven (1979).[13] Het heeft er daarom alle schijn van dat mensen uit Bunde in het betrekkelijk nabije verleden vooral naar het westen trokken: naar Groningen, maar minstens zozeer verder naar Drenthe. Het bijzondere is, dat ook de actuele kaart[14] van de verspreiding van de *Bonders* in deze provincie nog altijd een aanwijzing voor hun herkomst vormt en daarmee voor de etymologie 'inwoner, of vroegere - van Bunde'. Als de actuele Duden-uitgave van de familienamen het woord vooraf dan ook begint met de enthousiaste uitroep "Namen erzählen Geschichte!" (2000: 5) zijn wij het daarmee niet alleen graag eens, maar we breiden dat ook graag uit naar de geografie van namen, althans van een aanzienlijk deel daarvan.

Noten

0. Diverse personen - naast de redactie die ons van zinvolle opmerkingen voorzag - willen wij graag bedanken voor hun hulp. Die verschilde weliswaar van omvang, maar wij danken hun allen: dr. H. Bloemhoff, dr. R.A. Ebeling, G. Hoving en drs. C. Nijboer. Saakje van Dellen, afdeling Nederlands, Fries, Nedersaksisch RU Groningen, bood allerlei vormen van zeer gewaardeerde hulp.
De afkorting *NRF* staat voor het *Nederlands Repertorium van Familienamen*, de reeks die onder redactie van dr. P.J. Meertens begon met het hier in het bijzonder benutte deel over Drenthe uit 1963 (en die in 1988 afgesloten werd met Limburg als 14e deel). H. Buitenhuis wordt in dit deel nog als medewerker van het Amsterdamse Naamkundebureau genoemd. Hij zal vervolgens de inleiding van deel II, Friesland, verzorgen en komt met ingang van deel IV (Utrecht) als medewerker van de redacteur op het titelblad, totdat hij collega-redacteur van Meertens wordt vanaf deel X, dat Rotterdam behandelt (1976). Dat kan lezers van de romancyclus *Het Bureau* van J.J. Voskuil niet verbazen, omdat zij kunnen weten van Meertens' gezondheid in dat jaar.
Wij hanteren als schrijfwijze voor de provincienaam *Drenthe*, tenzij wij anderen aanhalen als zij *Drente* noteren.
1. We maken dankbaar gebruik van een desbetreffende lijst van dr. A. Marynissen.
2. De gegevens zijn mede gebaseerd op de van het NRF afgeleide retrograde publicaties Ebeling 1987 en Reker 1999a en 1999b.
3. Ebeling 1993: 174 laat zien dat Buitenhuis en Miedema kort voor Heeroma het begrip *kernnaam* al hanteerden.
4. Wij onderschrijven Naardings opinie (1947: 125) niet dat deze uit Groningen bekende variatie *-ing* en *-en* "nergens in 't huidige Drente" voorkomt.
5. Zie over dat onderwerp *Het Dialectenboek 4. Nooit Verloren Werk* verschenen onder redactie van H.H.A. van de Wijngaard en R. Belemans, Groesbeek 1997.
6. De eerste auteur heeft iemand uit het Groningse Ezinge gekend die zich aan de telefoon Nederlands sprekend voorstelde als "Poll - Ezege".
7. Zie voor hetzelfde verschijnsel van suffixuitbreiding de bijdrage over Groningen en *-mer*.
8. Of zoals de vroegere Nederlandse minister-president Lubbers *koniejin*.
9. Met de G is een stemhebbende gutturale explosief aangeduid.
10. Smilde hoort talig gezien bij het Zuidwest-Drents (zie kaart *WDD* binnenomslag).
11. Aan gene zijde van de staatsgrens is het patroon vergelijkbaar, zie Ebeling 1970: 119.

12. Te weten: er urine tegen gooien, ...en het beste die van een zwangere vrouw (Ruw); uitboenen met sodawater, (...) en dan een klont groene zeep erop (Noo), ...insmeren met verlopen olie of met een zalfje van slaolie en bloem van zwavel (Hijk), ...met bruine teer (Vtm), ...met faecaliën (Wsv), ...met petroleum (KvD) of wagen-smeer (Zey); uitwassen met azijnwater (Uff), ...pekelwater (Sle); er tabakswater in wrijven (Een).
13. *Bonder* komt niet voor bij de 20.000 namen die in de Duden-uitgave van de *Familiennamen* uitgelegd en toegelicht worden.
14. Met dank aan dr. A. Marynissen voor de vervaardiging en beschikbaarstelling van de actuele kaart.

Bibliografie

Bloemhoff, H., 'Een Oosterwooldiger oplossige'. In: *IJsselakademie* 13 nr 2 (1990), blz. 43-44.

Duden Familiennamen. Herkunft und Bedeutung von 20 000 Nachnamen. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich. 2000.

Ebeling, R.A., 'Proeve van een familienamengeographie van Oostnederland en aangrenzende gebieden'. In: *Zijn akker is de taal.* (Feestbundel Heeroma.) Den Haag 1970, blz. 115-124

Ebeling, R.A., *De familienamen in Drente anno 1947. Een retrograde lijst.* Groningen 1987.

Ebeling, R.A., *Voor- en familienamen in Nederland. Geschiedenis, verspreiding, vorm en gebruik.* Groningen, 's-Gravenhage 1993.

Haar, D. van der, *Gaellemuun en 'et Gaellemunegers. Een studie over Genemuiden en het Genemuider Dialect.* Nijmegen 1967.

Heeroma, K., 'De familienamen in Drenthe'. In: *Driemaandelijkse Bladen* 16 (1964), blz. 44-57.

Naarding, J., *Terreinverkenningen inzake de dialectgeografie van Drente.* Assen 1947.

Nederlands Repertorium van familienamen I. Drente. Assen 1963.

Reker, S., *Huitema, Bootsma en andere familienamen in Friesland anno 1947. Een retrograde lijst.* Groningen 1999. (= Reker 1999a)

Reker, S., *Bolt, Hoeksema en andere familienamen in Groningen anno 1947. Een retrograde lijst.* Groningen 1999. (= Reker 1999b)

RND = *Reeks Nederlandse Dialectatlassen. XIV Dialektatlas van Zuid-Drente en Noord-Overijssel.* H. Entjes. Antwerpen 1982.

Sassen, A., *Het Drents van Ruinen.* Assen 1953.

WDD = G.H. Kocks, *Woordenboek van de Drentse Dialecten.* Assen 1996-1997.

Winkler, Joh., *De Nederlandsche geslachtsnamen in oorsprong, geschiedenis en beteekenis.* Haarlem, 1885.

WNT = Woordenboek der Nederlandsche Taal. 's-Gravenhage, 1864 - 1998.

Harrie Scholtmeijer

VAN *KÖKKIEN* TOT *BOUW KRAGGENBURG*: FAMILIENAMEN IN WEST-OVERIJSSEL EN FLEVOLAND

In het begin van de jaren tachtig werkte ik op de kaasfabriek in Vollenhove, destijds (de fabriek bestaat niet meer) een bolwerk van dialectgebruik. Iedereen sprak uitsluitend dialect: het leidinggevende kader en ook het personeel dat in de Noordoostpolder was opgegroeid en dus van huis uit geen dialect of althans niet het dialect van Vollenhove sprak. Het dialect liet zich ook aflezen uit de namen van de medewerkers, zoals *Kökkien* en *Deuzien*. Dat wil zeggen, zo heetten ze in de fabriek. Voor de burgerlijke stand heetten ze gewoon *Kok* en *Doosje*. Wim Kok had het diminutief in zijn 'fabrieksnaam' te danken aan het feit dat hij, in tegenstelling tot zijn naamgenoot in het Catshuis, tamelijk kort van stuk was. Zijn naam en die van *Doosje* tonen wel aan met welke precisie de namen verdialectiseerd werden: niet alleen een verkleinwoorduitgang, maar ook umlaut van de accentdragende (achter-)vocaal. Op het gebied van umlaut vormt Vollenhove een enclave in het umlautloze gebied (zie KLOEKE 1929). Bij regiolectisering, het opgeven van de lokale dialectkenmerken, zou dit fonologisch gecompliceerde proces als eerste moeten sneuvelen en eigenlijk kunnen we dus constateren dat er in de jaren tachtig in de kaasfabriek van regiolectisering nog geen sprake was, ondanks de geografisch-gedifferentieerde herkomst van de medewerkers.

Het naast elkaar bestaan van *Kok* en *Kökkien*, en *Doosje* en *Deuzien* laat een verschijnsel zien dat voor heel Overijssel geldt. Er bestaan twee 'naamlagen': de dialectische, die men onder elkaar gebruikt, en de officiële, die gebruikt wordt voor de burgerlijke stand en de telefoongids. In die officiële naamlaag dringt nauwelijks dialect door

en dus verschaft de telefoongids ons ook nauwelijks informatie over de dialectische bijzonderheden van Overijssel. Ook in de frequentietellingen zien we amper dialect. In de top-tien van Overijssel staan drie namen met *-huis* als tweede element: *Damhuis* op de zesde plaats met 302 vermeldingen, *Eshuis* (nr. 8; 273 x) en *Lohuis* (nr. 9; 265 x). Ook als we voor de rest de lijst met namen (gebaseerd op het PTT-bestand van 1993) waarvan de frequentie hoger ligt dan 99 nagaan, komen we *-huis* nogal eens tegen: *Tijhuis* (253), *Maathuis* (188), *Bekhuis* (181), *Blokhuis* (181), *Kienhuis* (163), *Haarhuis* (148), *Oude Nijhuis* (146), *Koerhuis* (145), *Bakhuis* (140), *Loohuis* (139), *Poorthuis* (132), *Braakhuis* (130), *Brummelhuis* (126), *Brinkhuis* (121), *Borghuis* (120), *Leushuis* (108) en *Bonthuis* (107). Daarnaast komen we nog namen tegen als *Huiskes* (226) en *Huis in 't Veld* (111). Toch is *huis* geen Overijssels dialect. Dat zou *hoes* (Twente), *huus* (Salland) of *uus* (de Kop) zijn. De Twentse auteur Jan Borghuis schrijft zijn bijdragen aan het Nedersaksische tijdschrift *De Moespot* onder de nom de plume *Jan Borghoes*. Zo zal hij inderdaad in het Twentse dialect wel aangesproken worden. Maar *Borghoes*, noch een enkele andere *-hoes*, *-huus* of *-uus*naam vinden we in de officiële lijst van Overijsselse familienamen (zie ook blz.. 155)

Dialectinvloed vinden we maar weinig in de lijst met frequente Overijsselse familienamen. Umlaut van lange vocaal hebben we waarschijnlijk in *Leussink* (162), *Veurink* (160), *Weustink* (27), *Heutink* (116), waar weer een naam als *Koenderink* (114) zonder umlaut tegenover staat. Misschien heeft deze naam wel geen umlatut omdat de umlautsfactor in de derde syllabe staat. *Riezebos* (125) is het enige geval in de lijst van niet-gediftongeerde Westgermaanse lange *î*, in de Overijsselse dialecten heel gewoon. Daartegenover staan namen als *Kerkdijk* (207) en *Spijkerman* (196), die in de praktijk wel vaak als *Kerkdiek* en *Spiekerman* zullen worden uitgesproken. Dat in de kwestie van de diftongering van de Westgermaanse lange *û* de Overijsselse namenvoorraad zich meer op het Nederlandse/Hollandse standpunt (*ui*) dan op het dialect-standpunt (*oe* of *uu*) stelt, is met de vele *-huis* namen al bewezen.
Een andere niet-gediftongeerde variant, namelijk niet-gediftongeerde *-ol-*, treffen we in drie namen aan: *Holterman* (185), *Oldenhof* (101) en *Dommerholt* (100). Daar staat dan weer *Oude Nijhuis* (146)

tegenover. Kloeke (1954) beschouwde de *ol/ou*-grens als de belangrijkste taalscheiding tussen Oost en West. De parkeerplaats Oldenaller langs de A 28 bevindt zich ongeveer op het punt waar de automobilist het Nedersaksische taalgebied binnenrijdt. Overigens kent het uiterste westen van Overijssel wel weer diftongeringen van *-ol-*, zelfs in woorden die in het Nederlands nog niet eens gediftongeerd zijn, zoals *zouder* 'zolder' in Kuinre. Maar globaal gesproken hoort de niet-gediftongeerde vorm *-ol-* bij het oosten en de gediftongeerde vorm *-ou-* bij het westen. In Overijssel ligt de plaats Holten, met *-ol-* tegenover Houten in de provincie Utrecht. Nog altijd traceren mensen mijn oostelijke herkomst op basis van mijn familienaam; iets wat mijn vroegere Utrechtse collega Bert Schouten nooit overkwam, hoewel ook hij geboren is in Overijssel. Maar dat een dialectverschijnsel als de niet-gediftongeerde *-ol-* zich relatief goed in de familienamen weet te handhaven, is voor Overijssel uitzonderlijk.

Een inwoner van Overijssel heeft dus al gauw twee namen: een officiële, Nederlandse naam en een dagelijks gebruikte naam, die een dialectvertaling kan zijn van de officiële naam, maar ook wel een bijnaam. Een medewerker van de al genoemde kaasfabriek die zich onderscheidde door zijn drukke, luidruchtige manier van praten (ongeveer zoals een discjockey), kreeg om die reden de bijnaam 'Hilversum 3', naar het radiostation voor populaire muziek dat nu Radio 3 heet. Bijnamen zijn zeker niet uniek voor het oosten van Nederland, maar hebben wel iets te maken met de kleine, gesloten gemeenschappen die daar volop voorkomen. In haar cultureel-antropologische studie over Staphorst schrijft Hetty Nooy-Palm (1971: 80) dat vroeger op de abonnementsrekeningen van de Meppeler Courant de bijnamen vermeld moesten worden om ze bij de juiste mensen te kunnen incasseren.
In zekere zin vergelijkbaar met Staphorst zijn natuurlijk de Zuiderzeeplaatsen. Daar komt het verschijnsel 'bijnaam' wel heel frequent voor. Het eerste verschijnsel dat door Kloeke genoemd wordt in zijn studie over de dialecten van de Zuiderzeekust en -eilanden, is de bijnaam. "Bij de aanduiding van personen bedient men zich maar zelden van achternamen. Men kent Alie Smeding's roman *Tijne van Hilletje* en de verdere personen die erin voorkomen: Klaosie-van-Sijmen-van-Jaop, Pietje-van-Siebetje-van-Tet, Sieuwertje-van-Engel,

Marretje-van-Miete. Zoo kwam het op Marken wel voor, dat bij de aanduiding van één persoon niet minder dan drie geslachten mee genoemd werden. Sijmen, zoon van Dirk en kleinzoon van Pieter had een overgrootvader Kee (= Cornelis) en een overgrootmoeder Nele. De kleine Sijmen werd nu Sijmen van Nele-Kee'n Pieters Dirk genoemd, aldus een hele "Ahnengalerie" dagelijks met zich meedragende." (1932: 141).
Zo sterk is dit verschijnsel in de Zuiderzeeplaatsen geworteld, dat bedrijven uit die plaatsen zich er soms mee profileren. De Spakenburgse bakkerij Het Stoepje brengt in Midden-Nederland zijn waren op de markt onder de naam *Jan van Aart van Jan de Bakker*. Wie Urk binnenrijdt, ziet daar op een winkel in huishoudelijke zaken de naam *Gerrit van Sijtje* staan. "Het spreekt vanzelf, dat, door het veelvuldig voorkomen van dezelfde voornamen, het geven van bij- of scheldnamen in de hand gewerkt wordt", schrijft Kloeke (1932: 141) even verderop. Mij lijken het echter ook de veelvuldig voorkomende identieke achternamen te zijn, die het proces stimuleren. De telefoongids biedt onder Urk interessante lectuur. Kolommen lang gaat een en dezelfde achternaam door. Twee familienamen kennen meer dan 100 vermeldingen: *Romkes* (183) en *Korf* (102). Om een indruk te geven van wat die frequentiegetallen betekenen: als Urk bij Overijssel zou zijn gerekend, zoals tot 1986 het geval was, zou deze naam, met nauwelijks voorkomens elders in de provincie, toch nog op de 35ste plaats van de Overijsselse lijst geëindigd zijn. Maar we hebben het nu niet over een hele provincie, maar over één enkele plaats.

Sinds 1986 behoort Urk tot de provincie Flevoland, en het niet-Urker gedeelte van deze provincie, dat (bijna) helemaal uit polder bestaat, is evengoed uitzonderlijk. In dit gebied, waar de bevolking uit alle delen van Nederland afkomstig is, vinden we geen regiospecifieke namen met een behoorlijke frequentie. De namenvoorraad is al net zo gevarieerd als de herkomst van de eerste bewoners.
Er is nog iets uitzonderlijks aan de provincie Flevoland. In heel Nederland zijn er wel plaatsen die in het verleden hun naam gegeven hebben aan een familie: *Van Kampen*, *Van Vollenhove(n)*, *Blokzijl*, *De Vos van Steenwijk*. In Flevoland zijn zulke plaatsen er niet, tenzij ze al voor de inpoldering bestonden: *Van Urk*, *Van Ens* (Ens was een buurtschap op het eiland Schokland). Maar ten tijde van de

Zuiderzee-inpolderingen was de achternaamvorming in Nederland echter geen productief proces meer en familienamen op basis van plaatsnamen in de nieuwe polders komen dan ook niet voor. Namen als *Van Marknesse*, *Van Lelystad* of *Van Zeewolde*, waarin een plaatsnaam overgedragen zou zijn op een familienaam, zijn dus de facto uitgesloten. In de plaatsnaam Lelystad zien we wel het omgekeerde: daar is een familienaam overgedragen op een plaatsnaam. Voor een kolonieplaats is dat niet uitzonderlijk: denk bijvoorbeeld aan Dedemsvaart in Overijssel, waar de ontlening overigens indirect is (via de - inmiddels gedempte - Dedemsvaart).
Flevolandse plaatsnamen kunnen dus, anders dan de oudelandse namen, per definitie nooit als een bron voor een familienaam gediend hebben. Natuurlijk valt daar wel iets op te verzinnen. De fonetica en geneeskundige Louise Kaiser schreef haar bijdragen aan het blad *Spreekuur thuis* onder het pseudoniem Louise van Almere. Daarbij liet zij zich toen, begin jaren zestig, niet inspireren door de stad Almere, maar door de oude naam voor de Zuiderzee, die op de stad overgegaan is. In 1997 publiceerde Anna Enquist de roman *Het Geheim*. De hoofdpersoon daarin heet *Bouw Kraggenburg*. Dat de schrijfster zich daarbij heeft laten inspireren door *Kraggenburg* in de Noordoostpolder, is niet onaannemelijk. Ook uit haar verhalenbundel *De kwetsuur* (1999) spreekt een preoccupatie met het IJsselmeergebied. Maar de keuze van *Kraggenburg* als familienaam is dan wel een geval van dichterlijke vrijheid; het Noordoost-polderdorp Kraggenburg bestaat nog maar sinds 1948 en kan dus in werkelijkheid nooit de oorsprong zijn geweest van een Nederlandse familienaam.

Bibliografie

Enquist, A., *Het geheim. Roman*. Amsterdam 1997.

Kloeke, G.G., 'Ostniederländische Diminutiva (Mit einer Karte)'. In: *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung* LV (1929), blz.. 1-24.

Kloeke, G. G., 'De tongvallen langs de Zuiderzeekust en op de eilanden'. In: H. Colijn e.a., *De Zuiderzee. Een herinneringswerk*. Amsterdam 1932, blz. 141-156.

Kloeke, G.G., 'De overgang van Hollands naar noordoostelijk Nederlands. Op zoek naar een aanvaardbare taalscheiding in Nederland-boven-de-rivieren (met een kaartje)'. In: D*e Nieuwe Taalgids* 47 (1954), blz..1-16.

Nooy-Palm, H., *Staphorster volk. Cultureel-antropologische verkenning van een streekdorp*. Meppel 1971.

André Hottenhuis

DE NIJE, GROTE HOFBOER ZIET DE KLEINE, OLDE, OUDE, LUTKE KOTTERS NIET

Rond 1700 komt een sterke uitbreiding van het aantal inwoners van de Lage Landen op gang. In Holland had deze ontwikkeling eerder plaats dan in de oostelijke gewesten. Op het platteland in de oostelijke provincies zien we een bevolkingsgroei die zich vooral openbaart in de vele nieuwe namen, aansluitend bij de bestaande, soms al vele eeuwen oude erfnamen.

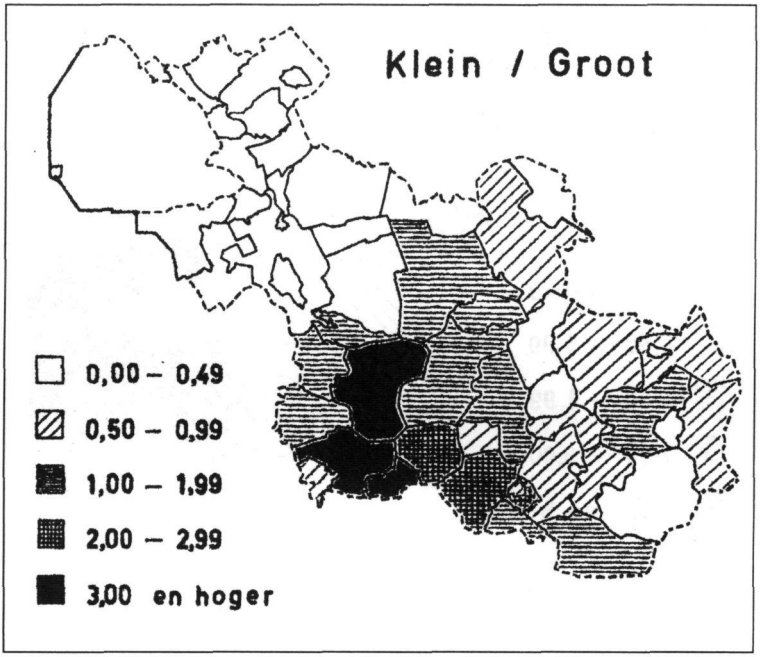

KAART 1: *Klein/Groot (NRF Overijsel p. 55): procentueel aandeel*

In *lieftuchten*, *bakhuizen*, *kloppenkamers* komen nieuwe bewoners. Op *brinken* van boerderijen krijgen *brinksitters* hun eenvoudige behuizingen in ruil voor hand- en spandiensten. Tegenover een *Olthuis* komt een *Nijhuis*, naast een boerderij *Wesselink* staat een *Oude* of *Olde Wesselink*. *Klein Breteler* is een kotter naast *Breteler* en soms, om het verschil nog duidelijker te maken, naast *Groot Breteler*. Als er een klein huis gebouwd wordt op het erve *Schipholt* dan heet dat *Lutke Schipholt*.

De Nij- en Olde-namen concentreren zich vooral in Twente en dan oplopend van zuidwest naar noordoost. De Klein- en Groot-namen komen vooral in Zuid-Salland tegen de Gelderse grens veelvuldig voor.

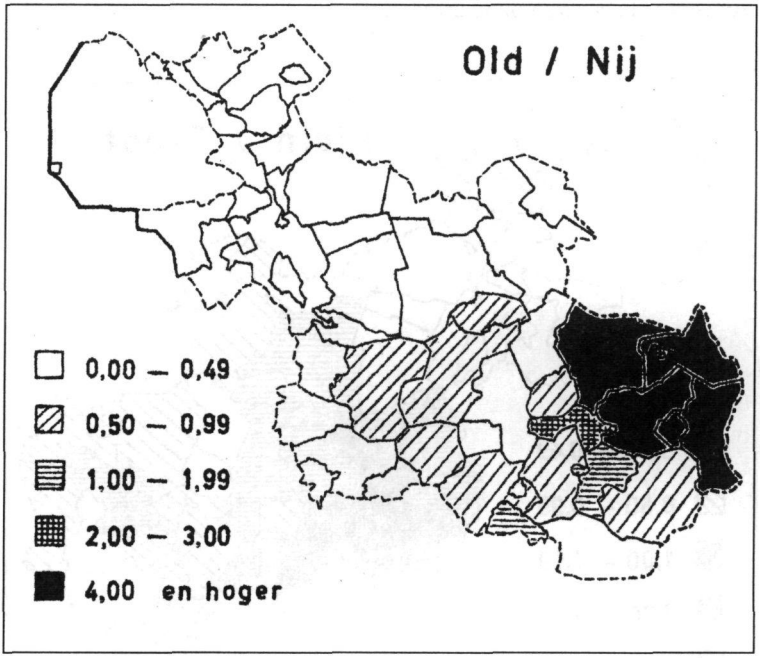

KAART 2: *Old/Nij (NRF Overijsel p. 55): procentueel aandeel*

1. Hoo loat ie oe schrieven?

De naam was een dialectnaam. Deze werd schriftelijk vastgelegd door klerken in dienst van klooster- of herengoederen, die voor de hogere leenheren alles op papier zetten.
Aanvankelijk was voor Twente de bisschop van Utrecht de leenheer. Na de Reformatie ging dit beheer over naar de Staten van Overijssel, in Zwolle. Bij hun beschrijving in akten gingen de klerken van de algemeen Nederlandse taal uit, zeker vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw. Waar iemand aankwam met *olde* schreef men graag *oude* en als er een getuige verscheen die zich *Wesselinkjans* noemde, schreef de klerk in de akte: *Johannes Wesselinck*.
De *-ink*namen, *-man*namen en *-huis*namen worden keurig genoteerd. Men komt bijvoorbeeld nauwelijks *-hoes*namen tegen, hoewel niemand ooit in zijn streektaal *-huis* als uitgang van zijn naam zal uitspreken. De vraag "*Hoo het ie en hoo loat ie oe schrieven*" (Hoe heet je en hoe laat je je schrijven) is geen overbodige vraag, maar is, tot een recent verleden, vele malen gesteld. Een opvallend detail in de genoemde vraag is het woord *loat*. Men schreef zelf niet; namen werden genoteerd door de schrijver.
Overijssel hoorde, zoals gezegd, tot in de zeventiende eeuw, onder de naam Oversticht bij het Sticht Utrecht. Na de Reformatie waren het de Ridderschap en Steden in Zwolle die, officieel vanaf 1648, de voormalige klooster- en kerkgoederen beheerden. Ook toen kwamen veel rentmeesters uit westelijke gebieden. Als dan in 1811 de gemeenten ontstaan als vervanging van de oude bestuurslaag van marken, zijn er in deze streek weer veel burgemeesters uit andere gebieden. Deze burgemeesters waren primair verantwoordelijk voor de registratie van de namen van de inwoners: ambtenaar van de burgerlijke stand.
Bovengenoemde veronderstelling is niet gewaagd. Onlangs nog ondersteunde B. Slicher van Bath, emeritus hoogleraar van Wageningen en auteur van o.a. *Mensch en Land in de Middeleeuwen*, mij mondeling hierin. Wel voegde hij er aan toe dat men altijd moet blijven zoeken naar meer onderbouwing van zo'n veronderstelling. Onder invloeden van elders ontstonden genoemde veranderingen als *huis* i.p.v. *hoes*, *oud* voor *old*, kortom Nederlands voor Twents.

Ondanks dit eeuwenlang streven om familienamen in de Nederlandse taal vast te leggen, constateren we dat er toch veel sporen van dialect terug te vinden zijn in de tegenwoordige geschreven namen in Twente. We vinden deze terug bij het bestuderen van het *Nederlands Repertorium van Familienamen, deel VI Overijsel*, met een inleiding van K.Heeroma en R.A. Ebeling. Dit repertorium met zijn namen en vele getallen vormt het uitgangspunt voor dit artikel.

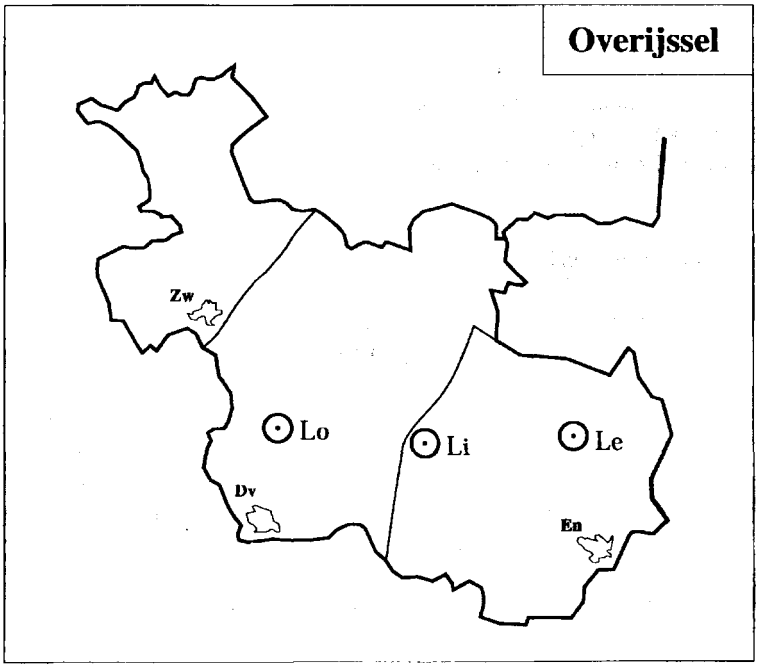

KAART 3: *Logtenberg-, Ligtenberg- en Legtenberg-kernen in Overijssel*[1]

We kunnen dit soort namen het beste in wat categorieën weergeven om het overzicht niet te verliezen. Een interessant gegeven daarbij is dat we bepaalde namen over de provincie Overijssel van oost naar west zien veranderen. Er treden verscherpingen en rondingen op naargelang we in een ander gebied zijn. Een goed voorbeeld daarvan is de naam *Legtenberg* (zie kaart 3 en 4). In Oost-Twente met als

kern Weerselo schrijven we *Legtenberg* (25). Op de grens met het Sallandse, namelijk in Rijssen, komen we *Ligtenberg* (231) tegen en ten slotte in Olst, aan de IJssel is het *Logtenberg* (53). Een overzicht van de verspreiding van deze namen is te zien op kaart 3 en 4.
Van alle Nederlandse *Marsmannen* woont bijna 50% in Salland, terwijl de *Morsmannen* en *Morsinks* voor ruim 60% in Twente wonen. *Mars* en *mors* zijn de dialectwoorden voor moeras; varianten daarop zijn in West-Overijssel *Mars*, *Ter Mars(ch)*, *Van de Mars(ch)*, *Overmars* en *Wennemars*, in Twente *Mors*, *Ter Mors(ch)(e)*, *Morshuis*, *Morskate*, *Morskieft* en *Morsinkhof*.
In Twente vinden we *Ekkelboom*, bijvoorbeeld in Enschede-Losser (83). In Salland is de naam vaak *Eikelboom*, Wijhe-Zwolle (77). Bij de laatste krijgen we dan de varianten *Eikelkamp*, *Eikelhof* en *Eikelenberg*. Van *Ekkelboom* komen we dan nog verwanten tegen als *Ekkelkamp*, *Ekkelenkamp*, *Ekkel* en *Ekkels*.

KAART 4: *De familienamen Logtenberg, Ligtenberg en Legtenberg*

2. Twentse *esken* en Sallandse *neuten*

Familienamen samengesteld met bomen- en plantennamen zijn een interessante groep om er een aantal dialectwoorden of -vormen in terug te vinden.
De *vleer* ('vlier') komen we tegen in de familienaam *Vleerbos* en *Vleerkotte* en in *Fleer*, *Fleerkotte* en *Fleerholte* (tezamen meer dan 100 vermeldingen). Een es 'boom' is in het Twents een *eske* en die boomnaam vinden we in *Esschendal*, *Esker*, *Eskes* en *Eschers*. De *Esmeijer* daarentegen heeft uitdrukkelijk te maken met *es* als akkergebied. *Nen espel* is een soort populier waar in Twente ook veel veldnamen naar vernoemd zijn. In de familienamen *Espeler* en *Espeldoorn* vinden we deze populier weer terug.
De Oostnederlandse *hols* (hulst) treffen we in *Holskotte*, *Holsbrink* en *Holsbeek*.
De dialectbenamingen voor de jeneverbes, *wakels*, *kwakels*, *woagholt*, *dambeas*, vinden we maar sporadisch terug in familienamen. Zeker echter in *Wagelaar* en misschien dat we in *Waggeveld*, *Wagterveld* en *Dammers* nog verwijzingen mogen zien.
In Rijssen komen we de naam *Dannenberg* liefst 118 keer tegen terwijl heel Nederland in 1947 slechts 160 dragers van die naam kent. De *dan* is de Nederlandse den.
De notenboom komt vooral in Salland voor in de familienaam *Neuteboom*: Sallandse *neuten* tegenover de Twentse *nötten*.
Hout is in Oost-Nederland *holt*. Dit *holt* komt in veel familienamen voor, waarbij *Holtkamp* met 350 dragers de topplaats heeft. Een bijzondere *holt*-naam is zeker ook *Hilgenholt*. Verder vermeldt het NRF *Holthuis*, *Holterman*, *Holtland*, *Holtrigter*, *Holtslag*, *Holtink*, *Holtmaat* en *Holtvoort*. Als tweede deel van de samenstelling horen we het in *Gerholt*, *Grotholt*, *Weterholt* en *Vaanholt*.
De lijsterbes wordt in Twente *fluitpiep* of *kwekkeboam* genoemd. In Enschede treffen we 96 keer de familienaam *Kwekkeboom* en in Losser nog eens 36 maal.
Een *brummel* is in het Nederlands een braam. De familienaam *Brummelhuis* treffen we in heel de streek met als kern Delden-Hengelo-Goor met in totaal 176 vermeldingen. Andere varianten zijn *Brummelaar*, *Brummelstroet*, *Brummelkamp*, *Brummelstroete*, *Brummelbos(ch)* en *Brummelenbos(ch)*. De vroegere naam voor de Rubus L. (braam) - en nog goed bekend bij ouderen - is in Twente

echter *krab(ben)*. Het woord *brummel* duidt feitelijk de vrucht aan, de krabben zijn de doornige takken. We komen die tegen in de familienamen *Krabbe* (168), *Krabbenbos* (157) en *Krabshuis* (70), met achtereenvolgens als kerngebied van deze namen: Enschede, Hengelo en Almelo. In Hengelo is nog een Krabbenbosweg die verwijst naar het oude erf Krabbenbos.
Broam is het Twentse woord voor de Nederlandse brem. We komen die *broam* tegen in *Braam, Braambeek, Braamhaar, Braamhorst* en, *Braamskamp*. De familienaam *Braamhaar* (met brem begroeide hogere grond) komt vooral voor in Borne (21), Rijssen (17) en Wierden (60).
Gagel groeit bij voorkeur op iets vochtige grond. In Twente noemt men gagel *possel, postel of posselholt*. In de familienamen *Postel* - vooral Denekamp, Tubbergen en Weerselo - en *Possel, Voorpostel* en *Achterpostel* vinden we de gagel terug. Een laagje posselholt werd elk voorjaar op de beddenplank gelegd, onder het stro. Het hielp tegen de vlooien. We komen daarom ook lokaal in Twente voor possel de naam *vleukroed* 'vlooiekruid' tegen.
De vuilboom is in Overijsselse dialecten *sprakel, sprokkel* of *sprukkel* al of niet met *-holt* er achter. Van die struik mogen we namen als *Sprakel, Sprukkelhorst, Sprokkereef* en *Sprokkelhorst* als afleidingen zien.
Biezen heten in Overijssel *rusken*. Ze waren van belang voor de huisindustrie waarbij allerlei vlechtwerk o.a. stoelenmatten werden gemaakt. De familienamen *Russchen, Russchenberg, Russchenkamp* en *Rusken* hebben alles van doen met die biezen.
De familienaam *Reuvekamp* zal wel samenhangen met een akkerstuk waar rapen werden verbouwd voor raapzaad, waaruit olie werd gewonnen. Een kamp is een door een houtwal beschutte akker die zeer goed geschikt is voor knollen- en rapenverbouw. Men kende ook koolrapen die gegeten werden zoals de boterknollen: "Knollen en reuven is één preuven" (Knollen en rapen smaken hetzelfde). De familienaam *Reuvekamp* (290) komt in heel Overijssel voor; ook in Gelderland is deze familienaam bekend (zie blz. 177).

3. Overijsselse *kieften* en *storken*

Onder de dieren treffen we er een aantal aan die blijkbaar erg populair zijn geweest bij de familienaamgeving. We kennen in

Overijssel diverse namen voor kievit nl. *kieft, kiewk, kiewik, kiewiet.* Tussen de familienamen in de provincie komen we *Kieft, Kiefte, te Kiefte, Kieftenbel(d)(t), Kiewik, de Kiefte* en *Morskieft* tegen.
Als je vroeger in 't voorjaar voor het eerst met blote benen buiten liep, werd er gezegd: "*He-j 'n stork al zeen*?" (Heb je de ooievaar al gezien?). De familienaam *Stork* komt 27 maal voor.
Kraaien tref je overal aan, maar in Overijssel geeft men de voorkeur aan *kreaien*. In de familienamen *Kreij, Kreije, Kreijenvel(d)(t), Kreijenzang* vinden we de kraai terug, tezamen goed voor 55 vermeldingen met als belangrijkste plaats Hengelo.
Het varken vinden we in de naam *Zwienenberg* (76) met als kern Wierden met 33 vermeldingen. Verder kennen we de zeug in *(Oude) Sogtoen* met totaal 53 naamdragers.
Hoewel we gewoonlijk spreken van *iemenschoer* (bijenstal) moet *Iemenschot* met 26 namen rond Zwolle, toch met bijen van doen hebben.
Ulenbelt, Ulenkate en *Ulenreef* kennen als 'Nederlandse' tegenhangers, eveneens in Overijssel: *Uilenberg, Uilenkate* en *Uilenreef* en alle namen hebben betrekking op de wijze uil.

De namen *Peddemors* en *Perrevoort* brengen ons in verleiding om aan het amfibie - de pad - te denken. Hier is echter het eerste deel van de samenstelling van dezelfde oorsprong als de moerassige 'Peel'! Overigens zijn de woorden *mors* en *voort* - de laatste als doorwaad-bare plek - beide wel echt Overijssels.

4. *Van de Sluis* uit Zwartsluis

De dialectnamen voor plaatsen in Overijssel verschillen van de officiële namen en die dialectnamen vinden we vaak terug in de familienamen. De namen werden meestal gegeven als iemand zich bijvoorbeeld in de Hanze-tijd vestigde in een stad: "Waar kom je vandaan?" Zo treffen we vandaag de dag die dialectnamen voor plaatsen in familienamen aan. Je vindt ze niet alleen in Overijssel maar ook elders in Nederland:
Van Weersel (Weerselo), *Van Tubbergh* (Tubbergen), *Van Hengel* (Hengelo), *Van Riessen* (Rijssen), *Van Zwol, Van Swol, Zwolschen, Zwolsman* (Zwolle), *Van Deemter* (Deventer), *Van Helderen*

(Hellendoorn), *Van Oortmerssen* (Ootmarsum), *Van Hoksbergen* (Haaksbergen), *Hasselerharm* (oorspronkelijk: Herman uit Hasselo), *Degenkamp* (Denekamp), *Van de Sluis* (Zwartsluis, maar ook gewoon sluis).
Van elders komen we dan nog tegen: *Van Meppelen* (Meppel) *Van Nimwegen* (Nijmegen), *Van Koeverden* (Coevorden), *Van Nee* (Neede), *Deutekom* (Doetinchem).
De plaatsnamen over de grens worden natuurlijk vaak gebruikt en brengen ook weer nieuwe familienamen aan: *Gilhuis* (Gildehaus), *Van Munster* (Münster), *Van Emmerik* (Emmerich), *Van Bentum* (Bentheim), *Van Kleef* (Cleve), *Schutterop* (Schüttdorf), *Van Ogtrop, Ogterop* (Ochtrup), *Van Ulzen* (Uelsen), *Kloppenborg* (Cloppenburg), *Van Ossenbrugge*, *Van Ossenbrügge* (Osnabrück).
De plaatsnaam Ootmarsum ondergaat onder invloed van het dialect twee opvallende bewerkingen naar die nieuwe familienaam *(Oortmerssen)*. De lange dialectuitspraak van de eerste lettergreep, in feite een tweeklank (ooâ), wordt door dubbele -o- met volgende -r- weergegeven. De dialectklinker van de tweede lettergreep is een -ö- en die heeft men met een korte e-klank zo goed mogelijk benaderd (zie ook blz. 186). Dat laatste zien we ook in de in Overijssel voorkomende familienamen *Mersman, Merse, Mesman en Mesland* die waarschijnlijk wel met *mös* (mors=moeras) van doen hebben.

5. Beroepsnamen

De meest voorkomende familienamen zijn beroepsnamen, namen die het beroep van de eerste naamdrager aangeven en die vervolgens tot familienaam zijn geworden. In Duitsland zijn de veertien meest voorkomende familienamen alle beroepsnamen. De top vormt *Müller* met 269.984 vermeldingen in de Duitse telefoongids in 1995.
Bij ons in Nederland zijn er onder de tien meest voorkomende familienamen vier beroepsnamen: *Bakker*, *Visser*, *Smit* en *Boer*.
Bakker heeft in Overijssel 2312 naamdragers, *Visser* (incl. *Visscher, De Visser*) ruim 3000, *Smit (Smid, Smits, Smidt)* telt meer dan 3200 vermeldingen en *Boer (Boerman, Boers, Boer(s)ma)* komt ruim 2600 maal voor in het Repertorium. Dat betekent dat op 1000 Overijsselaars 18 mensen een van deze vier beroepsnamen dragen.

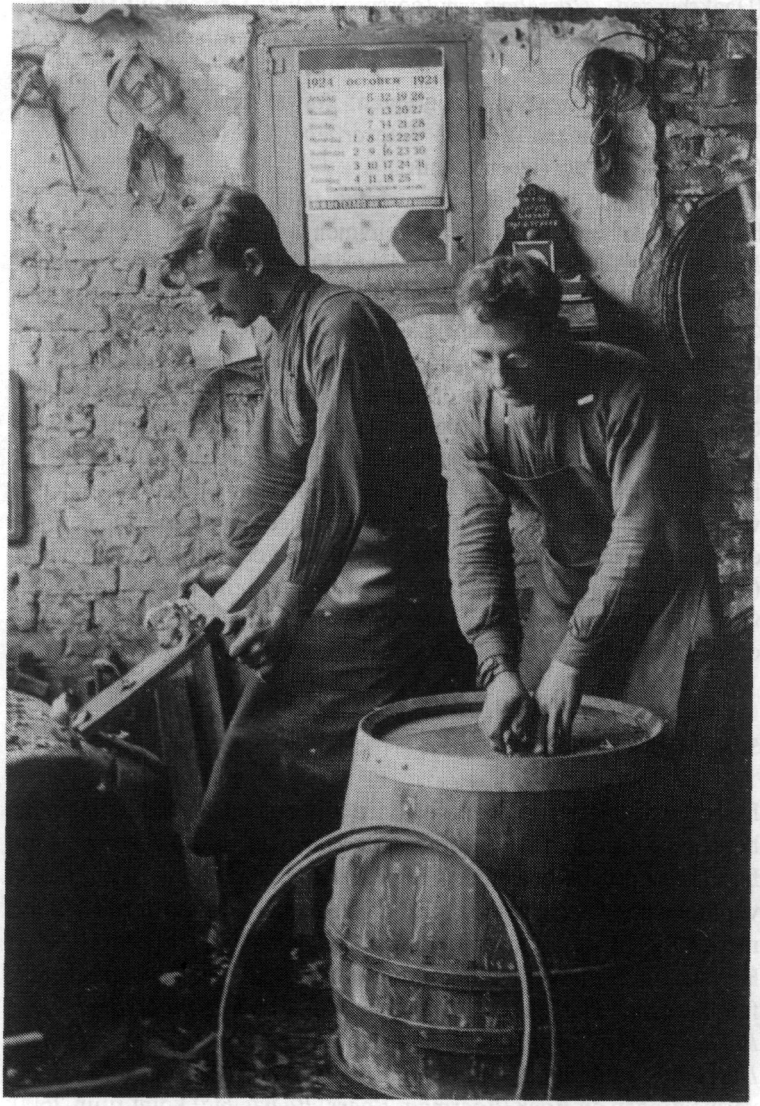

Kuipers aan het werk (Foto familie Bortier, Poperinge)

In de oostelijke provincies komen we de naam *Buter* tegen. Het kan een handelaar zijn maar ook een kuiper of handelaar in vaat- en kuipwerk. In dit geval lijkt de combinatie maker en verkoper helemaal niet vreemd. Overigens is *buut*, 'vat', in een veel ruimer gebied nog bekend als het spreekgestoelte van de *buutreedner*!
Kuper, als *Kuiper* bekend in het grootste deel van het Nederlandse taalgebied, is een vaatmaker (kupen) en komt in Overijssel met 87 naamdragers van de in totaal 500 Nederlandse veel voor.
Een bijzondere houtbewerker is de *reaker* die we in *Re(de)ker* en *Rekers* vinden. Het is een radenmaker of een wagenmaker. Van de 544 naamdragers van de familienaam *Rekers* in Nederland zijn er 245 in Overijssel (zie ook de bijdrage over Noord-Brabant waar deze beroepsnaam uitvoeriger wordt besproken). Verder hebben we ook de (wiel-)draaier, in het dialect een *weeldreaier*, die ook tal van keren voorkomt als familienaam: *Draayer* (140) en *Wieldraaijer* (76).
De dialectnaam voor schoenmaker, *Schomaker*, komt maar 24 keer voor in een naam, terwijl er een veelvoud aan *Schoe(n)makers* is.
De kleermaker of snijder wordt *Snieder* genoemd en komt als zodanig voor bij de familienamen.
Ruim de helft van alle Nederlandse *Weerd*en ('kastelein') vinden we in Drenthe, Overijssel en Gelderland, tezamen 1204 naamdragers.
Een *potman* was een zompenschipper. De platbodems waar deze binnenschippers mee voeren, werden immers *potten* genoemd. In Borne is bij het oude haventje altijd nog de Potkamp waar de werf was. *Potman* - 130 van de 251 naamdragers in Nederland komen uit Overijssel - zal dus wel een schipper zijn. Toch moeten we er aan toevoegen dat vlak over de grens, o.a. in Ochtrup, veel pottenbakkerijen waren en die mensen werden ook *potman* genoemd, als ook de handelaar in dat aardewerk.
Demmer komt in Twente veel voor als familienaam. De oorsprong ligt bij een waterweg, hoe klein die soms ook was in Twente. Een *demmer* had vaak een overslaghaventje en damde de Loolee b.v af als de waterstand te gering was voor de potten die naar Zwolle voeren. Dat gebeurde ook wel op de Regge. Van de 137 *Demmer*-naamdragers in ons land komen er 47 uit Overijssel, 25 uit Friesland en 32 uit Gelderland.

Plumers hebben alles te maken met de vroeger vooral rond Enter zeer ruim aanwezige ganzenteelt en -handel. Ganzen werden een paar keer per jaar *gerobd* ('van donsveren ontdaan') en in het najaar werden vele duizenden ganzen verkocht die onderweg naar de kerstmarkten nog flink moesten eten. Allen en alles ging dagenlang te voet naar grote steden, in west en oost. Ruim 80% van de *Pluimers* wonen in Enter, Wierden, Hellendoorn en Rijssen.
Een *ruscher* is vooral een stoelenmatter en daarnaast, algemeen, een biezenwerker. *Rusche* is het dialectwoord voor bies, zoals we reeds zagen. Vooral in en rond Staphorst komt de naam *Ruscher* veel voor.

6. De familienamen *Scholten* en *Schutte*

Binnen de tot 1811 vrij sterke Markenstructuur in Oost-Nederland waren diverse functionarissen die we in latere tijden nog altijd terugvinden in familienamen. We kennen de dagelijkse bestuurder van die marken: de *Boerrigter* c.q. *Boerrichter* met successievelijk 166 en 63 vermeldingen.
In de wijken van de marken zaten in Twente de Scholtens die voor hun gebied bestuursverantwoordelijkheid hadden. De naam *Scholten* werd daardoor vaak gecombineerd met een boerenerf: *Scholte Lubberink, Scholte ter Horst, Scholte op Reimer, Scholten Linde, Scholten Meilink, Scholtenhave*, enzovoort. Tezamen met de *Scholtens, Scholte, Scholten* zijn het familienamen met meer dan 2800 vermeldingen in het Repertorium.
De *schutter* moest het loslopende vreemde vee en vee waar men de eigenaar niet van kende, schutten (stallen) tot de markenvergadering de eigenaar beboet had en het vee terug kon. De familienaam *Schutte* komt meer dan duizendmaal voor. Een deel van die *Schutte*-vermeldingen slaat ook op een andere functie, namelijk een soort sluiswachter. Het is moeilijk om de twee oorspronkelijke functies in de huidige familienaam te scheiden.
Aan de markengrens waren over de wegen hekken geplaatst. De bewoner die toezag op die hekken was een *Hekke(r)(t)*, *Rikkert*, *Rikkink*, *Rikman*. Er zijn nog verschillende namen die teruggaan op die functie. Het woord *rik* voor afscheiding komen we ook nog tegen in het werkwoord *rikken* dat afrasteren betekent. Overigens kan de naam ook slaan op bewoning bij een *eshek*, de toegang tot het

die functie. Het woord *rik* voor afscheiding komen we ook nog tegen in het werkwoord *rikken* dat 'afrasteren' betekent. Overigens kan de naam ook slaan op bewoning bij een *eshek*, de toegang tot het akkerlandschap, dat goed werd afgeschermd tegen wild. Van *Hekkers, Hekkert, Hekman, Hekhuis, Hekket, Rikkink, Rikkers, Rikkert, Rikmanspoel, Rikhof* en varianten zijn er enkele honderden in Overijssel.
De markenbijeenkomsten werden in Twente in de verslagen - de markenboeken - steevast *hölting* genoemd. Die naam is niet vreemd want een groot deel van zulke vergaderingen ging over het houtbeheer en de aanleg van 'telgenkampen' (boomkwekerijen) en bos ten gerieve van de marke. De speciale man daarvoor was de *hölter*, al verschilde zijn opdracht en aanzien van marke tot marke. Namen als *Holter, Holterman, Holtker, Holtrigter* hebben met die functie in de oude marke te maken. Van die *telgen* afgeleide namen zijn *Telgenkamp* (vooral rond Oldenzaal) en *Telgenhof.*

7. Beken, broeken en dieken

Dan zijn er een aantal familienamen die alles te maken hebben met de locatie, de plek waar de eerste naamdrager woonde. We komen dan bij afleidingen van veld- en waternamen en opvallende plaatsen in het landschap.
Wie dicht bij een beek woont, krijgt die beek als onderdeel van zijn familienaam mee. In het Twents is een beek *bek* en dus komen er vele namen als *Te(r) Bekke, Bekman, Bekking, Bekkink, Bekkering, Bekhuis, Bekkedam, Bekker(s), Bekkenkamp* voor. Het gaat om enkele honderden naamdragers waarbij de naam *Bekhuis* met 282 vermel-dingen de frequentste is. Daarvan telt die naam *Bekhuis* in het beekrijke Tubbergen 126 naamdragers.
Broekland is een moerassig gebied en dergelijke gebieden treffen we in de beekdalen aan. In het Twents is dat *nen brook.* Mensen die daar wonen worden vandaag de dag nog wel *Brokers* genoemd, zoals de inwoners van Bornerbroek. De familienamen *Brookman, Brokers, Brokelman* en *Brookhuis* verwijzen naar deze vochtige gebieden. Hiervan is *Brookhuis* met 141 naamdragers de uitgebreidste familienaam, waarvan er 68 in Losser wonen.

Een rot is een gerooid stuk land (roden, rooien). Als perceelsnaam komt het nog veel voor. In familienamen zien we *rot* terug in *Aan het Rot, Van 't Rot, Rotman*. De laatste naam is zelfs 162 maal genoemd met in Wierden 33 vermeldingen.
Diekman is iemand die aan een *diek* (dijk) woont, zoals de *Diekmeijer* een boer is die woont in de buurt van een dijk. Verder kennen we nog *de Dieker, Diekerhof, Dieke, Diek, Dieken,* en misschien ook *Dieks* nog. De *diek* is in Twente primair een weg, zoals vroeger de Bandiek bij Goor waar heel Twente onderhoud voor schuldig was, in een of andere vorm.
Een reef is een smalle strook land, meestal een akker. *Reef* is een typisch Oost-Nederlands woord en het duikt in talrijke familienamen op. Enkelvoudig zien we de naam in *Reef* (140), *Van het Reve* (100) en *Revink* en verder in de samenstellingen *Reefhuis, Reefman, Revelman, Revenberg, Revenboer, Brunninkreef, Stokkentreef, Ulenreef* en varianten op die laatste drie namen.
Voorden zijn doorwaadbare plaatsen in beken en rivieren. Er zijn veel namen waar *voort* of *voorde* deel van uit maakt: *Ten Voorde, Voorthuis, Voortman*. We kennen ook spikken of spekken. Dat zijn plaatsen waar men de rivier oversteekt doordat men (meestal) rijshout in het water legde zodat men droogvoets kon oversteken. In de familienamen *Spikkert, Spikkers, Spekschate, Spekreijse* vindt men die oversteken van water nog terug.
Vroeger trof je in alle marken wel woeste gronden, die in het Twents *weuste* worden genoemd. Familienamen als *Weustink* (247 in Overijssel tegenover 290 landelijk), *Weusthof* (87 vermeldingen naast totaal landelijk 102) en verder *Weusthuis, Weustenenk, Weustemaat.* Daarnaast horen we nog *Weussink* en *Weusink* met uitval van -t-.
Een *brug* is een gewoon Nederlands woord voor een oversteek van water. Het bijzondere in de familienaam *Bruggink* die zeer frequent is in Overijssel (ongeveer 35% van alle Nederlandse naamdragers), is hier de achtervoeging *-ink*. Immers, meestal hebben we bij de *-ink-* en *-ing*namen te maken met een patronymicum d.w.z. een van een voornaam afgeleide naam waar het suffix *-ink* aan toegevoegd wordt. Ook de eerder genoemde *Bekkink* en *Weustink* gaan niet terug op een voornaam. Er zijn daarnaast ook de familienamen *Brughuis* en *Bruggeman*, met honderden naamdragers.
In de bijdrage over Drenthe worden de *-ink*namen uitgebreider besproken op blz. 138-140.

Een kuil of poel is in het dialect van deze streek een *koel* of een *pool*. In een aantal familienamen heeft die dialectklinker zich gehandhaafd: *Van de Koele, Koele, Koelen, Koeleman, Poolman, Pool* en *Vorspool*.
Een hoek is in het Twents *nen tuten*. Bij het biljartspel hoor je vaak als advies: "*Doot hem deur 'n tuten*!" Die *tuten* vinden we terug in: *Tuten, Tuter, Tutert, Van Tutert* en *Tuut*, tezamen goed voor meer dan 90 naamdragers. *Tuters* woonden vaak op een driesprong of viersprong van wegen en waterwegen.
Ten slotte nemen we de naam *Veldhuis* of *Velthuis*. Het *veeld* is in Oost-Nederland het heideveld en niet anders. De familienaam verwijst dus naar iemand die woont aan of op de heide. Ruim een derde van alle Nederlandse naamdragers *Veldhuis* woont in Overijssel, 1157 naamdragers in 1947. Alleen in Almelo wonen er al 260. Ook zijn er in Overijssel nog eens meer dan 500 *Velthuis* - familienamen. Daarnaast zijn er families die *Veldhof* (54) *Velthof* (65), *Veldman* en *Veltman* (samen 854), *Veldkamp* en *Veltkamp* (ruim 600 samen) heten. Vanzelfsprekend bijna, zijn er ook nog de namen *Veldscholte, Veldmeijer, Veldboer, Veldmaat* en *Veldhoen* en alles wat zich simpel op of rond het veld bevindt: *Ten Velde, Te Velde, Ter Velde, In het Veld, In 't Veld, Van het Veld* en gewoon *Veld* of *Velt*.

Noten

1. Deze kaart met de gegevens voor Overijssel werd getekend door Hilverd Reker; de kaart met de gegevens voor het hele taalgebied is van Ann Marynissen. Wij danken hen hartelijk.

Bibliografie

Berger, D., *Geografische Namen in Deutschland Duden*. Mannheim usw. 1993.

Hekket, B.J., *Oost Nederlandse Familienamen*. Enschede 1975.

Hessmann, P. , 'Die Namen auf -man im Twenter Schatzungsregister von a. 1475'. In: *Gedenkschrift für Heinrich Wesche*. Neumünster 1979.

Koenderink, A.G., *Inleiding tot de toponymie van het Gebied tussen Overijselse Vecht en Oude IJsel*. Oosterbeek 1979.

Mietzner, E., *Die Flurnamen der Gemeinde Südlohn* (diss.). Vreden/Südlohn 1997.

Nederlands Repertorium van Familienamen VI Overijsel. Assen 1968.

A.H.G. Schaars

GELDERLAND, EEN NAAMKUNDIGE EN DIALECTOLOGISCHE LAPPENDEKEN[0]

Dat Gelderland in dialectologisch opzicht geen eenheid is, is al vaak geconstateerd; in dit verband mag het voldoende zijn te verwijzen naar mijn bijdrage in het vorige Dialectenboek "De hond van Bosman, de spurriekoo en Willem de Wepse".[1] Met betrekking tot naamkundige aspecten hebben Heeroma en Ebeling al in 1971 in hun inleiding op het deel Gelderland van het Nederlands repertorium van familienamen vastgesteld hoezeer het Gelderse Rivierengebied, de Veluwe en de Achterhoek ieder voor zich een eigen identiteit hebben. Zij merken op: "Wanneer we spreken van Gelderlands familienaamkundig gezicht, globaliseren we. In feite heeft ieder 'kwartier' zijn eigen gezicht".[2]
Zo toont R.A. Ebeling aan dat herkomstnamen als *Van Ackooy*, *Van Rossum*, *Van Deutekom*, *Hoogmoed* zeer frequent voorkomen in het Gelderse Rivierengebied, praktisch niet in Achterhoek en Liemers, terwijl de Veluwe een middenpositie inneemt.[3] Een ander saillant voorbeeld van het ontbreken van een Gelderse eenheid is dat in 1947 geen enkele familienaam in alle 112 gemeenten waaruit de provincie dan bestaat, voorkomt. Zelfs de 13854 dragers van de meest frequent voorkomende familienaam in Gelderland *-Jansen-* ontbreken in acht gemeenten: Ammerzoden, Batenburg, Brakel, Herwijnen, Kerkwijk, Nederhemert, Vuren en Zuilichem. En, als we de op één na meest frequent voorkomende Gelderse familienaam daarbij betrekken, nl. *Janssen*, een naam die in 1947 8508 keer voorkomt, dan missen we die in vijf gemeenten: Brakel, Kerkwijk, Nederhemert, Vuren en Zuilichem. Om het beeld niet te dramatisch te maken, moet worden vastgesteld dat het in dit geval gemeenten betreft die alle aan de periferie liggen, met name tegen de grens met Noord-Brabant of Zuid-Holland aan. Heeroma en Ebeling laten duidelijk zien dat er vooral in het oostelijke deel van het Gelderse Rivierengebied sprake

is van een concentratie van de namen *Jansen* en *Janssen*. Dat houdt in dat de naam *Janssen* vooral aangetroffen wordt in de gemeenten Gendt, Groesbeek, Millingen, Ewijk, Heumen, Ubbergen. *Jansen* komt in twee daaraan grenzende gebiedjes frequent voor: rond de IJssel en Oude IJssel (o.a. Angerlo, Bergh, Didam, Wehl, Doesburg) en tussen Waal en Maas (o.a. Dodewaard, Hemmen, Heteren, Valburg) (zie kaartjes 1 en 2).

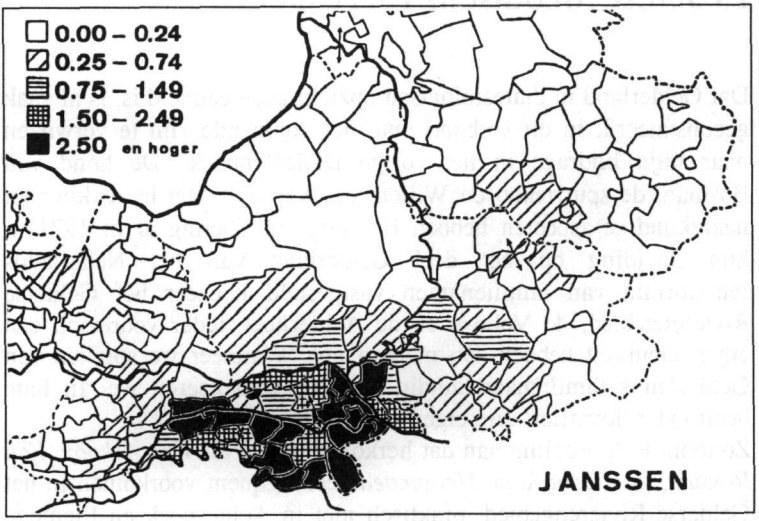

KAART 1: *Het voorkomen van de naam Janssen in Gelderland en Overijssel; uit: Nederlands repertorium van familienamen, blz. 9*

In kwalitatief opzicht is interessant dat van de acht meest frequent voorkomende familienamen er in 1947 zeven zogenaamde patronymica zijn: namen, afgeleid van een voornaam. Behalve *Jansen* en *Janssen* zijn dat *Peters*, *Hendriks*, *Gerritsen*, *Derksen* en *Willemsen*. Met name de patroniemen op *-sen* (behalve de reeds genoemde zijn dat bijvoorbeeld ook *Berendsen*, *Roelofsen*) scoren hoog in het oostelijke deel van het Gelderse Rivierengebied. Zo eindigen in Huissen en Gendt bijna 20% van de namen op *-sen*, terwijl Wehl, Heteren, Groesbeek, Hemmen, Bemmel, Millingen, Heumen, Duiven en Zevenaar boven de 15% komen.

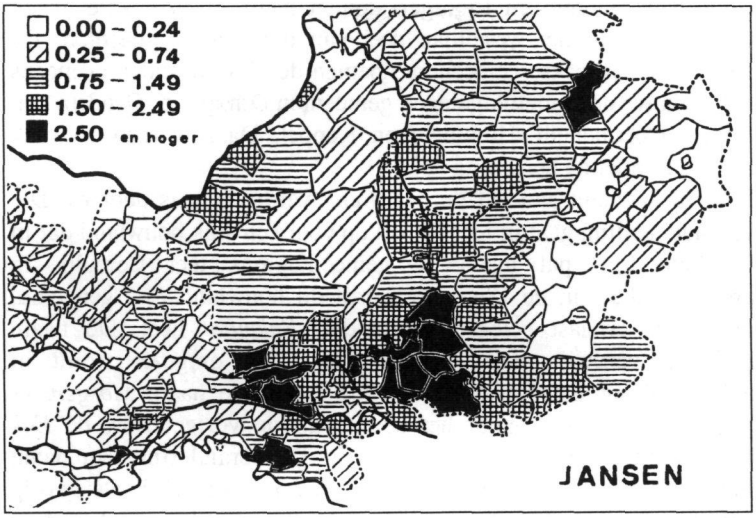

KAART 2: *Het voorkomen van de naam Jansen in Gelderland en Overijssel; uit: Nederlands repertorium van familienamen, blz. 9*

Vanuit geografisch oogpunt is ook de verspreiding van familienamen op *-ink* interessant. We moeten dan denken aan namen als *Wassink*, *Wissink*, *Besselink*, *Wentink*, *Bleumink*, *Ruesink* en dergelijke. Heeroma en Ebeling hebben berekend dat er in 1947 59382 mensen zo'n naam dragen; dat is 5,78% van de Gelderse bevolking. Maar, wanneer we het verspreidingspatroon van de familienamen op *-ink* bestuderen, dan blijkt dat er vooral in de Achterhoek concentraties te vinden zijn. Topgemeente is Hengelo: daar eindigt meer dan 30% van de familienamen op *-ink*. Boven de 20% scoren Zelhem, Vorden, Hummelo, Steenderen, Winterswijk, Eibergen, Neede, Laren, Borculo, Aalten en Ruurlo (zie kaart 3, blz. 138-140 en blz. 166).
Het opsporen van familienamen in Gelderland waarvan de verspreiding in verband gebracht kan worden met dialectologische grenzen, is gecompliceerder. Een 'model-geval' heeft te maken met de benamingen voor het grote stuk hooggelegen bouwland waarop vanouds veelal verschillende boeren eigendomsrechten hebben: in de literatuur vaak aangeduid als *enk*, maar in een groot deel van Oost-Nederland *es* genoemd. In de oostelijke Achterhoek behoren de gemeenten Neede, Groenlo, Lichtenvoorde, Winterswijk en Aalten tot het gebied waar deze bouwlanden *es* genoemd worden, in de

gemeenten Borculo en Eibergen komen naast *essen* enkele *enken* voor, vooral in het westelijke deel van die beide gemeenten. De andere Achterhoekse gemeenten noemen deze bouwlanden eveneens *enk*, behalve de zuidelijk gelegen gemeenten Dinxperlo, Gendringen, Wisch, Doetinchem, Hummelo en Keppel. Daar worden ze vaak aangeduid met de benaming *veld*.[4]
D.P. Blok neemt aan dat de naam *enk* verdrongen is door *es*. Die veronderstelling gaat in ieder geval op voor een stuk bouwland dat in Barchem ligt, pal tegen de gemeentegrens met Borculo. In archiefstukken uit de 18e eeuw wordt dit bouwland *Enk* genoemd, terwijl de ernaast gelegen weide dan *Enkmaat* heet. De naam *Enkmaat* verdwijnt als de weide na 1774 omgezet wordt in akkermaalsbos dat dan de in die tijd modieuze naam *Morgenster* krijgt. De boer die vanaf het begin van de vorige eeuw de *Enk* bebouwd heeft, noemt hem echter *Es*. De verandering van naam moet hebben plaatsgevonden in de 19e eeuw, mogelijk als gevolg van het feit dat boerderij en de erbij behorende gronden door verkoop van eigenaar en pachter veranderen.[5]
Een andersoortige naamsverwisseling tussen *es* en *enk* stelt Loes Maas aan de orde in haar inleiding op Boerderij- en veldnamen van Winterswijk[6]. Zij beschrijft dat op 19e- en 20e-eeuwse topografische en kadastrale kaarten een aantal bouwlanden vermeld staat als *enk*: *Mister Enk* en *Corler Enk* (1852), *Den Middel Enk* (ca. 1940). Ook met de naam *Scholtenenk* is iets dergelijks aan de hand. In 1919 koopt de gemeente Winterswijk dit bouwland, dat gelegen is in het noorden van het dorp, met het doel er woningen te bouwen. In gemeentelijke stukken wordt het dan steeds *Scholtenenk* genoemd. Kennelijk hebben deze cartografen en gemeentelijke bestuurders moeite gehad de naam *es* te aanvaarden! Ten onrechte, want bij de rond 1985 uitgevoerde veldnameninventarisatie in Winterswijk heeft geen enkele informant een perceel grond *enk* genoemd. Ook onderzoek in archieven, uitgevoerd door Loes Maas, levert in Winterwijk slechts *essen* op; bijvoorbeeld de in 1642 vermelde *Grooten Pleggenpoelder Esch*, *de Pastoors Esch* (uit 1646/47), *de Balink Esch*, *de Misteresch* en .... *de Scholten-esch* (in stukken uit 1811). Gelukkig is de gemeentelijke naamgeving slechts één keer in de fout gegaan, want later gebouwde wijken heten *Beuzenes*, *Balinkes* en *Zuilenes*.

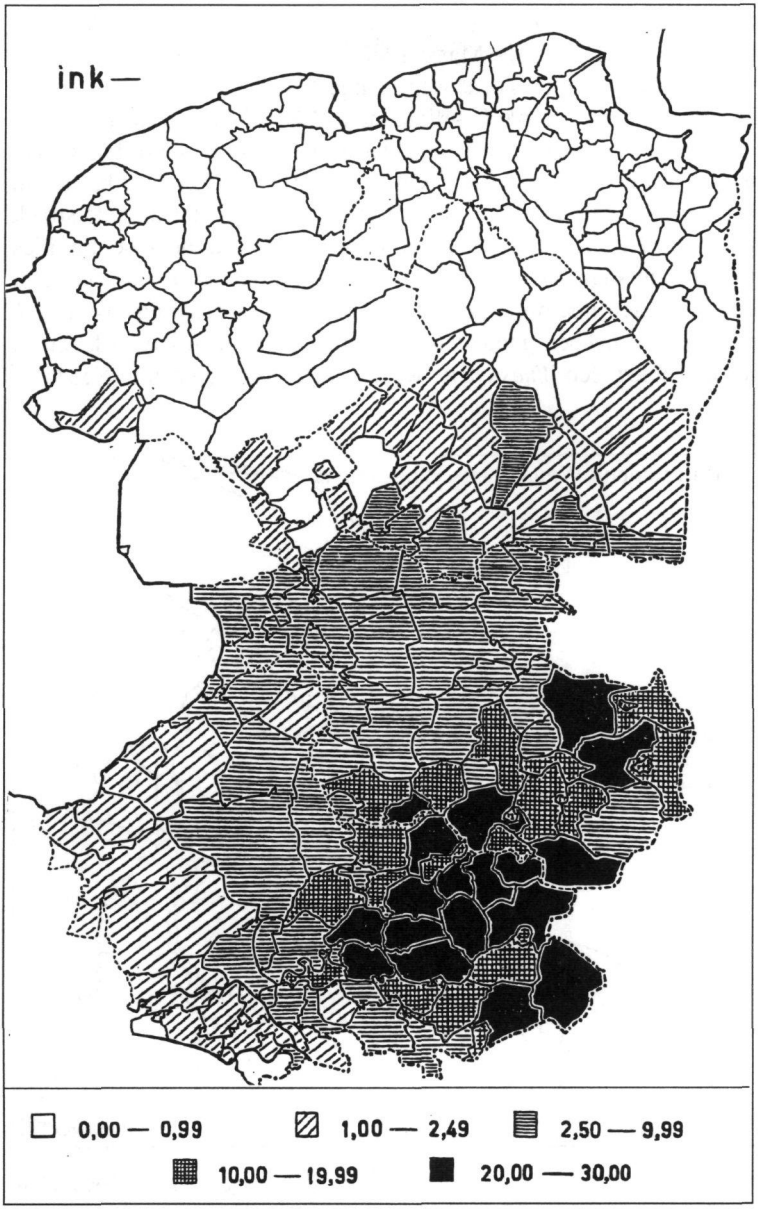

KAART 3: *Het voorkomen van namen op -ink in Noordoost-Nederland; uit: Nederlands repertorium van familienamen, blz. 50*

Dat de naam *enk* in de westelijke Achterhoek op hoge ouderdom kan bogen, wordt door Loes Maas in de uitgaven van het boerderij- en veldnamenonderzoek steeds weer aangetoond.[7]
Met betrekking tot de familienamen *Wuestenenk*, *Weustenenk* en *Woestenenk* is vermeldenswaard dat er al in 1494 in Vorden sprake is van een erve *Woesteneng*.[8] Op het kaartje, getekend op basis van het PTT-bestand uit 1993, is goed te zien dat ook dan nog de streek rond Vorden het kerngebied is waar leden van de drie families wonen (zie kaart 4). Ook het kaartje met de gegevens uit 1947 laat duidelijk zien hoe bijna perfect de families de verdeling tussen *enk* en *es* in ere hebben gehouden, want er wonen slechts twee leden in het es-gebied: één *Wuestenenk* woont in Eibergen en één in Neede.

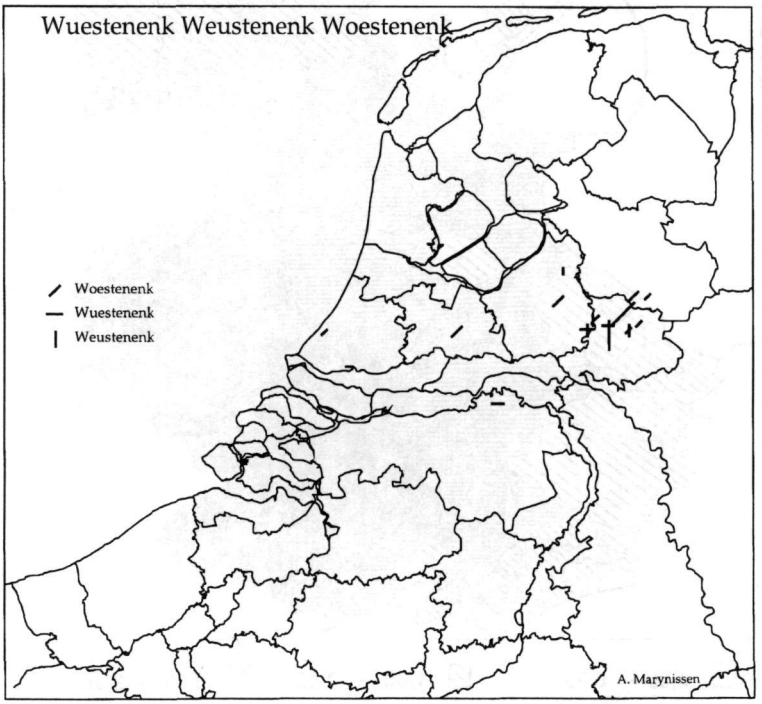

KAART 4: *Wuestenenk, Weustenenk en Woestenenk in Nederland in 1993*

In 1947 komen blijkens kaart 5 de namen buiten het kerngebied eveneens slechts zeer sporadisch voor: *Weustenenk* komt één keer voor in Noord-Brabant, leden van de familie *Woestenenk* treffen we dan aan in Zuid-Holland (5, waarvan 4 in Den Haag); in Friesland, Utrecht en Noord-Holland is steeds één naamdrager geregistreerd.

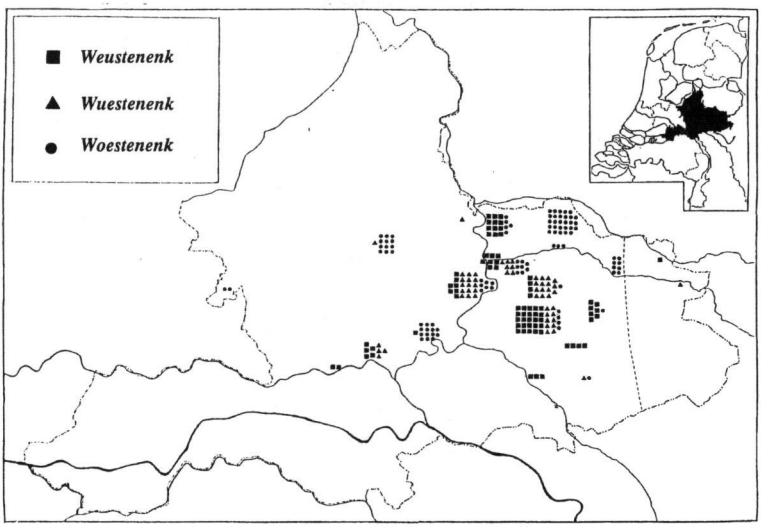

KAART 5: *Wuestenenk, Weustenenk en Woestenenk in Gelderland in 1947*

Bij de familienamen *Nijenes* en *Nijen Es* is het samenvallen van dialect en naamkunde ook duidelijk. In het PTT-bestand uit 1993 komen de namen *Nijen-Es* en *Nijenes* beide slechts vier keer voor; ze zijn alleen voor de Achterhoekse gemeente Aalten opgegeven (zie kaart 6). Volgens deze gegevens wonen dus alle dragers in het gebied waar *es* de naam voor een hooggelegen bouwland is. In 1947 komen beide namen respectievelijk 17 en 7 keer voor. Dan echter is het de net buiten het *es*-gebied gelegen gemeente Ruurlo waar de naam *Nijen Es* het meest aangetroffen wordt. Nog twee andere *Nijen Essen* zijn eveneens buiten het *es*-gebied woonachtig: in Hengelo (1) en Zelhem (1). Drie *Nijenessen* tenslotte zijn in de steden Arnhem (1) en Wageningen (2) gevestigd. Hoe snel de situatie kan veranderen, blijkt als we het telefoonboek 1999 raadplegen. Daarin is onder Aalten thans nog wel de naam *Nijenes* vier keer opgenomen, maar de naam *Nijen Es* staat er niet meer in. Die naam

komt dan wel weer drie keer onder Ruurlo voor. Ondanks al deze plaatselijke wisselingen kunnen we toch vaststellen dat het ook nu nog om een kleine, "honkvaste" groep gaat. Leden van beide families worden overigens vanouds niet als *Nijenes* maar als *Niejnes* (met de klemtoon op de laatste lettergreep) aangesproken.
De woonplaats van de familie *Woestenes* past weer prachtig in het kaartbeeld van *es*, want leden van deze kleine familie wonen in 1947 1993 en 1999 slechts in Winterswijk.

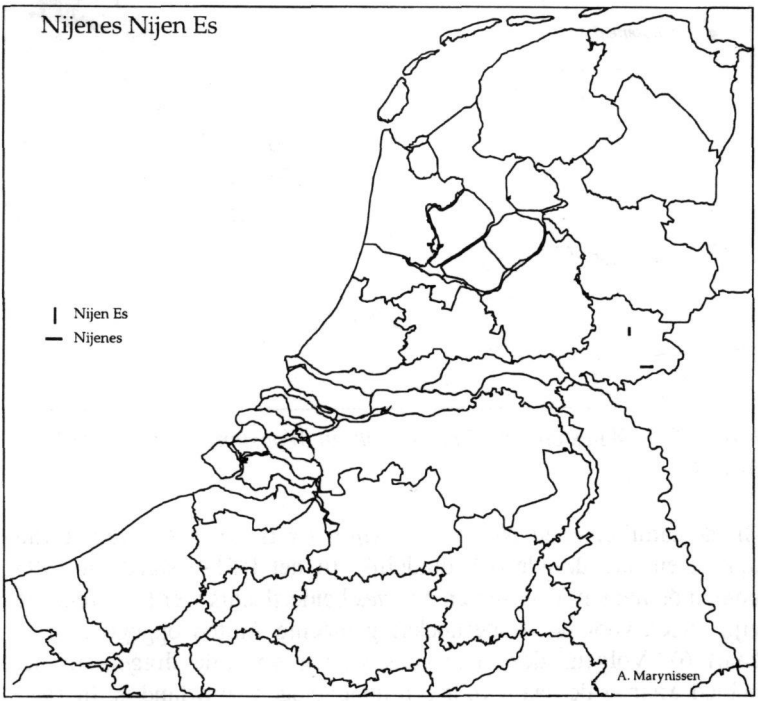

KAART 6: *Nijen Es en Nijenes in Nederland in 1993*

Bij de woorden *enk* en *es* hebben we te doen met benamingen die beide geaccepteerd zijn in het Standaardnederlands, wat onder andere blijkt uit het feit dat ze in de meeste woordenboeken als synoniem beschouwd worden. We willen nu een drietal naamsbestanddelen behandelen uit de toponymie die niet in het

Standaardnederlands voorkomen, op grond van het materiaal dat bij de volkstelling van 1947 verkregen is.[9]
Het WNT beschouwt *zomp* als nevenvorm van *somp*, dat gelabeld wordt als "gewestelijk".[10] Uit dat laatste kunnen we afleiden dat het in het Standaardnederlands geen gangbaar woord is. De betekenis die het ook in de familienaam *Mogesomp*, *Mogezomp* heeft, is 'moerassig, laaggelegen land'. Volgens Hekket bestaat er een verband met de in de gemeente Laren gelegen erven Moysump (genoemd in 1690) en het Mogensomp (genoemd in 1734).[11] Die locatie sluit goed aan bij de woonplaatsen van 32 van de in totaal 33 dragers van deze twee familienamen in 1947: Gorssel, Laren, Lochem, Voorst.
Met twee andere naamsbestanddelen *-pas* en *-stroete* is iets vergelijkbaars aan de hand, want het WNT brengt beide namen in verband met onze provincie.[12] Als veldnaam komt *pas* voor in bijvoorbeeld Winterswijk, Borculo en Zelhem.[13] De familienamen *Berenpas* treffen we ook in de Achterhoek aan (Borculo, Eibergen, Gorssel, Neede, Vorden, Warnsveld). Leden van de familie *Besselinkpas* wonen in het bijzonder in Winterswijk. In die plaats komt ook in hoofdzaak de naam *Te Brummelstroete* voor. Vergelijking met in Winterswijk aanwezige veldnamen leert dat er in het geval *Brummelstroete* een aanpassing in de schrijfwijze - en als gevolg daarvan in de uitspraak - plaatsgevonden heeft, want de Winterswijkse veldnamen kennen *oo* in plaats van *oe*: *strote*. In veldnamen heeft *stroet(e)* in de Achterhoek een tamelijk grote verspreiding; in o.a. de gemeenten Hengelo, Zelhem en Vorden komen dergelijke toponiemen voor.
Met betrekking tot het woord *reuve* 'raap, knol' is interessant dat het WNT opmerkt: "De alg. taal kent alleen het aan het lat. ontleende raap". Het WNT situeert *reuf, reuve* voornamelijk in noordoostelijke dialecten.[14] Als veldnaam kennen we het vooral in de samenstelling *Reuvekamp*, een woord dat ook familienaam geworden is. In 1947 zijn er in Gelderland 75 naamdragers; zij wonen in 13 gemeenten. Vooral in Apeldoorn (30x) en Eibergen (23x) wonen er dan veel *Reuvekamps*. Opmerkelijk is overigens dat in de Achterhoekse en Veluwse dialecten het woord *reuve* 'raap, knol' niet meer bekend is, in tegenstelling tot Twente dat zowel het dialectwoord *reuve* als de familienaam *Reuvekamp* kent (zie blz. 159 in deze bundel).[15]

De Gelderse dialecten kennen niet één uitspraak van de *ij* (als in een woord als *grijs*), want ten oosten van de lijn Wijchen, Nijmegen, Oosterbeek, Wageningen wordt de *ij* uitgesproken als *ie* (*gries*)[16]. Bij familienamen is er van zo'n duidelijke geografische grens geen sprake. Namen als *Grijsen/Grijzen*, *Bijsterbos(ch)* en *Hoftijzer* komen in allerlei plaatsen voor naast *Griesen/Griezen*, *Biesterbos(ch)* en *Hoftiezer*. Dat is te verklaren uit het feit dat bij de vaststelling van de namen in en na de Franse tijd er een voorkeur was om de namen met dialectkenmerken te "vernederlandsen". Daarbij is echter niet consequent gehandeld. Zo vinden we op de Veluwe een groot aantal familiedragers met *Biesterbos(ch)* (in totaal 90) naast *Bijsterbos(ch)* (in totaal 426). In Epe bijvoorbeeld leven in 1947 32 naamdragers met *Biesterbos*, 9 met *Biesterbosch*, 1 met *Bijsterbos* en 89 met *Bijsterbosch*. De namen *Giesbers* en *Giesberts* komen in en rond Nijmegen bijna 150 keer voor, terwijl *Gijsbers* en *Gijsberts* er ruim 200 keer geattesteerd zijn. De namen *Hoftijzer* en *Hoftiezer* zijn een Achterhoekse aangelegenheid. In Aalten wonen in 1947 21 *Hoftiezers* tegenover 112 *Hoftijzers*; in de aangrenzende gemeente Wisch zijn die aantallen resp. 6 en 34. In Zelhem komt de naam *Hoftijzer* 21 keer voor. Is *Hoftijzer* verre in de meerderheid ten opzichte van *Hoftiezer*, bij *Oortgiese(n)/ Oortgijse(n)* is dat net andersom. De namen *Oortgiese* en *Oortgiesen* komen samen 115 keer voor (opvallend groot is het Winterswijkse aantal van 37), van de beide varianten met *ij* zijn in totaal maar 5 naamdragers geattesteerd. Hoewel de familienaam *Pardijs* in de streektaal *Pardies* luidt, is die naam nergens geattesteerd: de naam *Pardijs* - die naar alle waarschijnlijkheid teruggaat op een boerderijnaam[17] - komt echter wel in de noordelijke Achterhoek in totaal 160 keer voor. Het omgekeerde is weer het geval met de familienamen *Striekwold* en *Strijkwolt*. Die laatste - "vernederlandste" naam - komt slechts één keer voor: in de Gelderse hoofdstad. In de aangrenzende gemeente Rheden daarentegen komt *Striekwold* 16 keer voor, terwijl in de Achterhoekse gemeenten Wisch, Doetinchem en Gendringen zo'n 60 mensen wonen die die naam dragen. *Strickwold* (één keer vermeld in Winterswijk) en *Strickwolt* (twee keer in Wisch voorkomend) zullen zeker ook met een *ie* uitgesproken moeten worden. De varianten met *ij* - *ie* vinden we ook in de namen *Wijntjes* (13 keer opgegeven) en *Wientjes* (101 keer voorkomend), *Wijskamp* (14 keer, waarvan 12

waarvan slechts 3 keer in Bergh). De rond Arnhem-Nijmegen voorkomende namen *Strijbos* en *Strijbosch* kennen weer geen variant met *ie*. Op dezelfde manier zijn er in Gelderland familienamen, waarbij *ui*, *uu* of *oe* wisselend voorkomen. In Epe dragen in 1947 11 mensen de familienaam *Stoevenbeld*, terwijl er in Brummen 6 *Stuivenbelt*s wonen. Familienamen als *Hoog Stoevenbeld*, *Hoogen Stoevenbelt* en *Hoogstoevenbelt* kennen geen variant met *ui*. Ook tussen enerzijds *Huigen* en *Huygen* en anderzijds *Hugen* is een geografisch verschil vast te stellen: *Hugen* komt vooral voor in de Liemers, *Huigen* en *Huygen* speciaal in het Gelderse Rivierengebied en in Apeldoorn. *Kluivers* is een familienaam die speciaal in Eibergen en Neede aangetroffen wordt; in totaal 16 keer. In de nabuurgemeente Borculo wonen 20 mensen die *Kluvers* heten. Die naam is incidenteel tamelijk verbreid want in 13 gemeenten wonen nog 17 personen die zo heten.

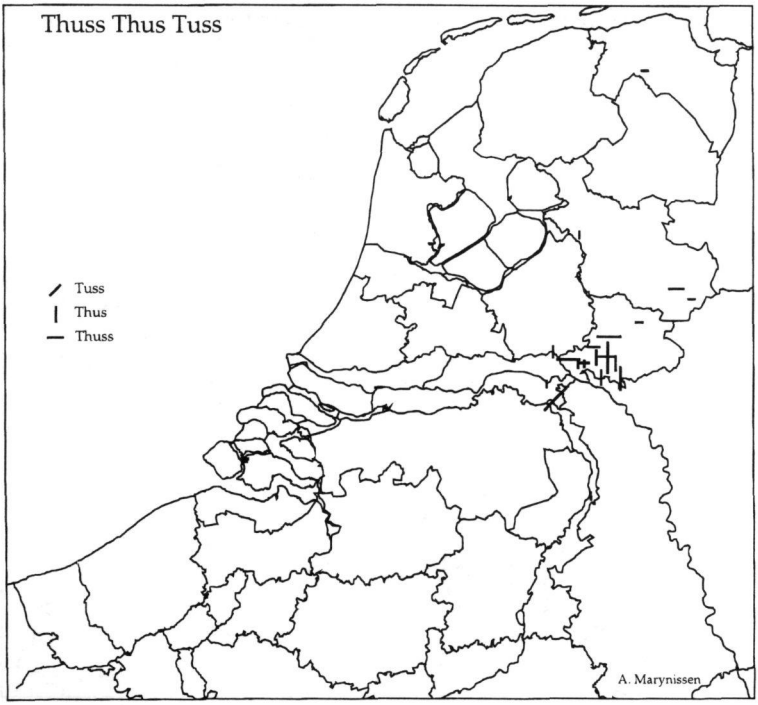

KAART 7: *Thuss, Thus en Tuss in 1993*

Een interessant geval betreft de achternaam die op tal van manieren gespeld wordt: *Thuys*, *Thuis*, *Thus*, *Thüs*, *Thuss*, *Thüss*, *Tuss* en *Tüss*. Hekket vermeldt dat er in 1420 in 's-Heerenberg een Evert T'huis geleefd heeft die zijn naam ontleend heeft aan het kasteel in 's-Heerenberg, dat in dialect *'t Huus Bargh* genoemd wordt[18]. Kaarten 7 en 8 tonen aan dat de achternamen *Thus*, *Thüs*, *Tuss*, *Tüss*, *Thuss* en *Thüss* ook nu nog vooral in de omgeving van 's-Heerenberg gevonden worden. De uitspraak in dialect is steeds *thuus*. Vergelijken we deze gegevens met die uit 1947 dan is er weinig verschil: ook toen woonden deze naamdragers in het bijzonder in de Liemers en directe omgeving. Blijkens kaart 9 is dat ook met de naam *Thuis* het geval, maar de naam *Thuys* die in het PTT-bestand niet meer voor deze streek genoteerd staat, komt in 1947 nog wel voor: dan wonen er in 6 Gelderse gemeenten nog 29 personen, waaronder in Bergh 16, in Arnhem 5 en in Huissen 4.

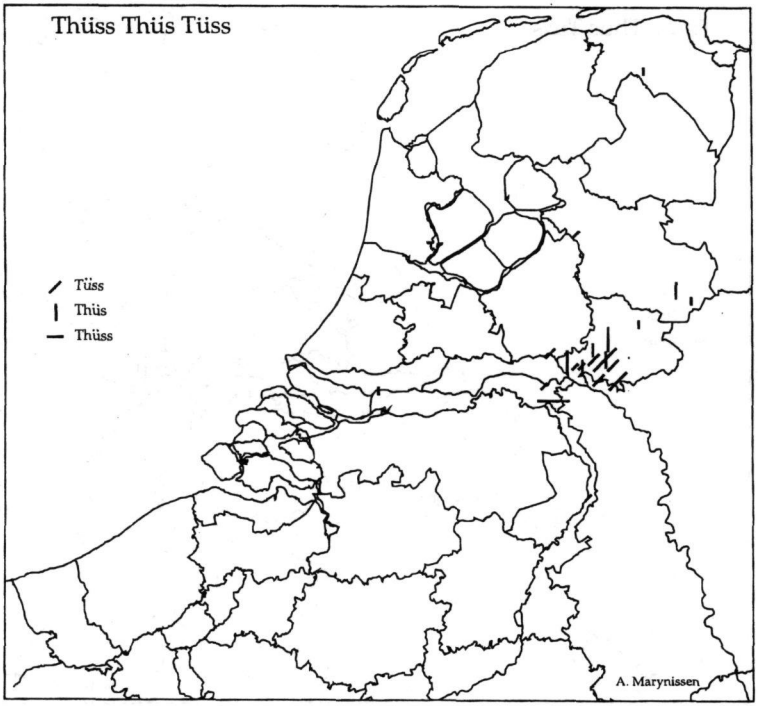

KAART 8: *Thüss, Thüs en Tüss in 1993*

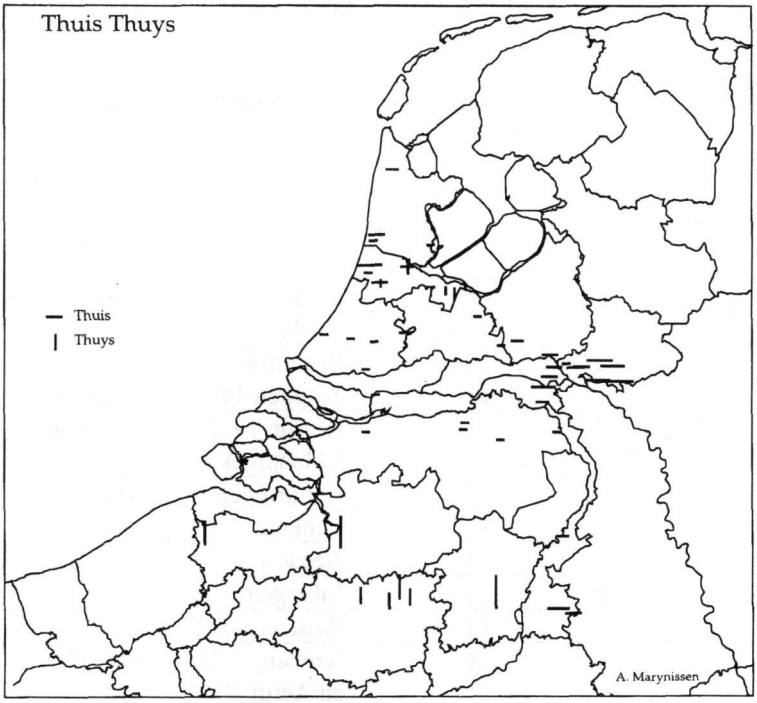

KAART 9: *Thuis en Thuys in 1993*

De Liemerse en de Veluwse dialecten hebben o.a. als kenmerk dat de grens tussen *old* en *oud* er doorheen loopt: het oosten van de Veluwe en het grootste deel van de Liemers kennen - evenals de Achterhoek - *old*, terwijl ten westen van de lijn Dieren, Apeldoorn, Wezep, Zwolle *oud* voorkomt, evenals in het westelijke deel van de Liemers. Het betreft een grens die nog maar een paar eeuwen oud is en door westelijke invloed ontstaan is: *oud* verdringt *old*.[19] De oppositie *old* - *oud* en parallel daaraan *holt* - *hout*, *gold* - *goud* en *kold* - *koud* komt ook in de Gelderse familienamen voor. Analyse van de woonplaatsen van een selectie van naamdragers waarin deze elementen voorkomen, leert dat de verspreiding vaak een totaal andere is dan die in de dialecten. Tot slot van deze bijdrage als illustratie hiervan een selectie van familienamen met *hold*, *holt*, *houd*, *hout*.

KEUZE UIT FAMILIENAMEN MET *HOLD, HOLT, HOUD, HOUT* IN 1947

naam	**aantal dragers**	**aantal gemeenten**	**aantal per gemeente**

familienamen met alleen *-hold, -holt*:

Nijholt	40	9	Renkum 13, Arnhem 12, Apeldoorn 6
Holtslag	227	27	Brummen 43, Arnhem 29, Zutphen 19, Warnsveld 18
Sprokholt	73	13	Heerde 19, Epe 14, Hattem 11, Oldenbroek 8
Verholt	45	7	Gendringen 20, Arnhem 13, Renkum 8
Groothold	4	1	Neede 4
Grootholt	5	1	Eibergen 5
Hoenhold	1	1	Westervoort 1
Hoenholt	42	9	Arnhem 7, Duiven 18, Herwen en Aerdt 10

familienamen met *-hold, -holt* en *-houd, -hout:*

Kelholt	3	8	Hengelo 8, Lochem 6, Zutphen 6, Borculo 5
Kelhout	8	2	Lochem 7, Neede 1
Eijkholt	7	8	Nijmegen 3
Eikholt	59	2	Groesbeek 56
Eykhoudt	1	1	Nijmegen 1
Eykhout	140	6	Groesbeek 75, Nijmegen 52, Arnhem 10
Eikhoudt	18	5	Nijmegen 10, Wageningen 4
Eikhout	38	2	Groesbeek 29, Nijmegen 9

Westerholt	36	8	Zutphen 16, Arnhem 7, Neede 4, Warnsveld 5
Westerholt van Hackfort	3	1	Vorden 3
Westerhoud	4	2	Zutphen 3, Oldenbroek 1
Westerhout	13	10	Haaften 2, Nijmegen 2, Westervoort 2
Oosterholt	79	10	Groenlo 38, Lichtenvoorde 16, Winterswijk 12
Oosterhout	46	7	Wijchen 29, Ewijk 8, Nijmegen 4
Oosterhout, van	51	5	Nijmegen 22, Arnhem 11, Groesbeek 6, Rheden 6

In bovenstaand geval is sprake van een regionale tegenstelling: in de oostelijke Achterhoek komt *-holt* voor; rond Arnhem-Nijmegen (waar een dorp van die naam ligt) Oosterhout.

Vastenhold	1	1	Arnhem 1
Vastenholt	17	3	Arnhem 11, Apeldoorn 4, Rozendaal 2
Vastenhoud	6	1	Ermelo 6
Vastenhoudt	1	1	Nijmegen 1
Vastenhout	9	1	Apeldoorn 9
Vastenhouw	9	3	Harderwijk 4, Apeldoorn 3, Ermelo 2

Opmerkelijk is de variant op *-houw*; de relatie met *-holt* is hier geheel verdwenen.

Noten

0. Met dank aan dr. R. Ebeling voor zijn waardevolle suggesties en commentaar.
1. A.H.G Schaars, "De hond van Bosman, de spurriekoo en Willem de Wepse". In: *Het Dialectenboek 5, In vergelijking met dieren*, onder redactie van V. De Tier en S. Reker, Groesbeek 1999, blz. 123-143.
2. *Nederlands repertorium van familienamen, deel VIII*, ingeleid door K. Heeroma en R.A. Ebeling, Assen 1971, blz. 7.
3. R.A. Ebeling, "Gelderse herkomstnamen in Gelderland". In: *Driemaandelijkse Bladen* 22 (1970), blz. 109-125.
4. *Boerderij- en veldnamen in Hummelo en Keppel*, red. Loes H. Maas e.a., Doetinchem 1997, blz. 10; A.H.G. Schaars *Woordenboek van de Achterhoekse en Liemerse Dialecten WALD, De mens en de weerld - A* Doetinchem 1987, blz. 7 en A. Colenbrander m.m.v. A.H.G. Schaars *Achterhoeks plat met plaatjes bi-j-ene-egaard in Varsseveld*, Doetinchem 1985; Telge van 't WALD 6, blz 102.
5. A.H.G. Schaars, *De bosbouw van het Entel in de tweede helft van de 19e eeuw*, Zutphen 1974, blz. 12-13.
6. *Boerderij- en veldnamen in Winterswijk*, red. Loes Maas en A.H.G. Schaars, Doetinchem 1992, blz. 10-11.
7. Zie b.v. haar inleidingen in: *Boerderij- en veldnamenonderzoek in Warnsveld*, Doetinchem 1991, blz. 8 (oudste vermelding: de Leesterenk 1473); *Boerderij- en veldnamenonderzoek in Zelhem*, Doetinchem 1998 blz. 11; *Boerderij- en veldnamenonderzoek in Vorden*, Doetinchem 1996 blz. 13.
8. B.J. Hekket, *Oost Nederlandse familienamen*, Enschede 1975, blz 176.
9. Zie noot 2.
10. WNT 14, 2514; WNT 28, 1752.
11. Hekket 1975, blz. 108 (zie noot 8).
12. WNT 12, 621; WNT 16, 96.
13. *Boerderij- en veldnamenonderzoek in Borculo*, red. Loes H. Maas en A.H.G. Schaars, Doetinchem 1995, blz. 57; *Boerderij- en veldnamen-onderzoek in Winterswijk*, blz 94; *Boerderij- en veldnamenonderzoek in Zelhem*, blz 62 (zie noot 6 en 7).
14. WNT 12, 524.
15. B.J. Hekket *Oost Nederlandse familienamen*, Hengelo 1983, blz 98. 16. Jo Daan en M.J. Francken, *Atlas van de Nederlandse klankontwikkeling ANKO*, Amsterdam 1977, krt. 14.
17. Hekket 1975, blz. 118 (zie noot 8).
18. Hekket 1983, 117 (zie noot 15).
19. A. Weijnen, *Nederlandse Dialectkunde*, Assen 1966, blz. 410; zie ook de kaart van Ann Marynissen op blz. 84 in dit boek.

Leendert Brouwer

SPECIFIEKE FAMILIENAMEN IN NOORD-HOLLAND, ZUID-HOLLAND EN UTRECHT

1.0 Familienamen zijn "gevormd volgens specifieke, regionaal variërende mechanismen" (MARYNISSEN 1995: 139). Bovendien laat taalkundig onderzoek zien dat er een samenhang bestaat tussen dialect- en familienaamgeografische patronen. Vergelijk b.v. het onderzoek van Jan Stroop naar de namen *Schouten/Scholten* en de namen die op het appellatief boomgaard zijn gebaseerd zoals *Van den Boogaard* en *Bongers*, waaruit de conclusie wordt getrokken dat migratie blijkbaar altijd van bescheiden omvang is gebleven (STROOP 1993: 44). Wie zich in de familienamen in Holland en Utrecht verdiept, kan echter ten aanzien van deze onomastische inzichten beter een slag om de arm houden. Twee cultureel bepaalde factoren dingen immers mee bij een beschouwing over de Noordwest-Nederlandse familienamen: het is de regio waar het standaardnederlands geconcipieerd is en het is vanaf de 15e eeuw hét immigratiegewest. Men kan hier dus minder dialectisch gevormde en meer geïmporteerde namen verwachten. En om Ann Marynissen nogmaals te citeren: "Vooral de Randstad Holland is werkelijk een smeltkroes van alle soorten familienamen, zodat het in dat gebied vaak moeilijk is om autochtone types te onderscheiden" (MARYNISSEN 1995: 143).
Maar familienamen zijn relicten, hoe het ook zij. Het zijn op zijn minst relicten van vóór de invoering van de burgerlijke stand aan het begin van de 19e eeuw. Spelling en dialect van zeker twee eeuwen terug zijn zichtbaar in de huidige namenvoorraad. Ook in Noordwest-Nederland vinden we sporen uit de oudere, regionale taallagen van vóór de 19e eeuw. We kunnen zelfs substraat aanboren uit de periode vóór het Oudnederlands, zeker als we de familienamen die aan topografische namen zijn ontleend erbij

betrekken. Hoewel ik me daarmee op het terrein van de toponymie begeef, zal ik daarvan zijdelings enkele voorbeelden geven.
1.1 Voor dit verkennende artikel heb ik in eerste instantie de namen geselecteerd die veelvuldig in Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht voorkomen en in de andere provincies niet of in geringe mate. Daarvoor heb ik gebruik gemaakt van de gegevens van het Nederlands Repertorium van Familienamen, dat de situatie van 1947 weergeeft op basis van de volkstelling in dat jaar. Deze namenverzameling wordt in het vervolg de 'Noordwest-namenlijst' genoemd[1]. Het is een voor de hand liggende benadering om tot een corpus van Hollandse en Utrechtse namen te komen. Wel moet hierbij worden opgemerkt dat er zowel namen tussen zitten die door het hele, dichtbevolkte gebied, met haar aantrekkelijke steden, verspreid zijn, als namen die streek- of plaatsgebonden zijn. Het zal echter duidelijk zijn dat een familienaam pas taalkundig specifiek voor een regio of plaats is als hij daar onomastisch is gevormd. Familienamen zijn aan personen verbonden en die kunnen zich verplaatsen. Dialectkenmerken in een familienaam zijn soms zelfs elders bewaard, terwijl de betreffende naam in het oorsprongsgebied verdween of genormaliseerd werd. De naam *Van Oortmerssen* bijvoorbeeld, duidend op herkomst uit Ootmarsum in Twente, bevat een Twents kenmerk als de gerekte tweeklank *-ooe-* (Oòetmörsche of Oatmörsche), weergegeven met een *-r-* (HEKKET 1975: 11). Deze naam komt in Den Haag en Rotterdam voor en nauwelijks in Twente en het oosten van het land.

1.2 Ook als we naar de namen kijken die in een bepaalde plaats of regio veel voorkomen en elders niet of nauwelijks, moeten we deze namen niet al te gemakkelijk met het taaleigen van de betreffende plaats of regio willen verbinden. Veel voorkomende namen kunnen evengoed elders ontstaan zijn. Zo is de naam *Pronk* een van de meest voorkomende namen in de gemeente Den Haag en in het bijzonder in het daarvan deel uitmakende vissersdorp Scheveningen. De eerste *Pronk* is echter in Haarlem aangetroffen en de hoge frequentie van de naam is te danken aan de vruchtbaarheid van de nakomelingen van de eerste Pronk die zich in Scheveningen vestigde[2]. Men zou dus kunnen stellen dat er niets Haags aan de naam *Pronk* is.

1.3 Nu ik in het voorgaande heb aangegeven inzake migratie op mijn hoede te zijn, kan ik vervolgens gerust melden dat er niettemin veel

inheemse namen tussen de frequente Hollandse en Utrechtse namen zitten. De Noordwest-namenlijst bevat veel familienamen die verwijzen naar de wateren die hier stromen, de nederzettingen aan de dijken en namen die nog herinneren aan de uithangborden van de herbergen en neringen in de steden en dorpen.
Bovendien zijn er wel degelijk enkele specifieke naamtypen en streekgebonden kenmerken van de familienamen in deze provincies aan te wijzen. Het meest in het oog springen de korte naamsvormen, namen zonder voorzetsels, lidwoorden of uitgangen, vooral in Noord-Holland. Verder treffen we in de omgeving van Rotterdam een groep namen aan die met het lidwoord 'den' worden ingeleid, zoals *Den Hartog*, *Den Boer*, *Den Ouden*, *Den Hollander* en *Den Besten*. Verderop in het artikel worden deze twee naamtypen behandeld.

2.0 De grootste moot van de Noordwest-namenlijst bestaat uit de familienamen die aan toponiemen ontleend zijn. Dat is niet opmerkelijk: niet alleen zijn er over het algemeen meer van dit soort namen dan van andere naamtypen, maar generaliserend kan men veronderstellen dat herkomst- of adresnamen die ontleend zijn aan toponiemen in een bepaald landsdeel meer voorkomen binnen dat gebied dan er buiten. Beroepsnamen, bijnamen en patroniemen ontstonden daarentegen over het gehele areaal van het taalgebied; lexicale of morfosyntactische bijzonderheden kunnen deze typen specifiek voor een bepaalde regio maken.

2.1 Bij de zogenaamde herkomstnamen, die voornamelijk verwijzen naar steden en dorpen, valt het ontbreken van het voorzetsel 'van' op in vergelijking met bijvoorbeeld de provincie Noord-Brabant, waar 'van' steevast van de herkomstnamen deel uitmaakt. Ook bij de twee- en meerledige adresnamen, die aan microtoponiemen (de namen van huizen, wegen, terreinen, enz.) zijn ontleend, is dit het geval. Het betreffen op de Noordwest-namenlijst voornamelijk Zuid- en Noord-Hollandse namen; Utrecht geldt als een overgangsgebied.
Een aantal Zuid-Hollandse herkomstnamen op de Noordwest-namenlijst heeft geen 'van'-variant. Hiertoe behoren de familienamen *Barendregt* en *Barendrecht*, *Monster*, *Goudriaan*, *Hoogvliet*, *Maasland*, *Honkoop* (= Hoenkoop bij Oudewater), *Melissant*, *Rietkerk* (= Ridderkerk?) en *Klapwijk*, welke naam

verwijst naar een buurtschap bij Pijnacker. Utrechtse plaatsnamen op de lijst zijn de namen *Agterberg*, duidend op herkomst uit de buurtschap Achterberg onder Rhenen, *Westbroek* (gemeente Maartensdijk), *Driehuis* (gemeente Wilnis) en *Portengen* (gemeente Breukelen).
Noord-Hollanders op de lijst zijn *Schermer*[3], *Schoorl*, *Opdam* (vermoedelijk evenals de familienaam *Obdam* ontleend aan de plaatsnaam Obdam), *Ursem*, *Blokdijk* (gemeente Venhuizen), Boekel (gemeente Akersloot) - de naam *Van Boekel* komt weliswaar in Noord-Brabant voor, maar duidt op herkomst uit het dorp Boekel in deze provincie -, *Castricum*, *Beemster* en *Bobeldijk* (gemeente Berkhout). De naam *Schellingerhout*, ontleend aan het Noord-Hollandse *Schellinkhout*, komt meer in Zuid-Holland voor.
Maar het ontbreken van het voorzetsel 'van' bij Hollandse topografische familienamen is geen regel. In het wordingsproces zien we bij de eerste generaties vaak nog wel het voorzetsel in documenten genoteerd; soms is het voorzetsel gehandhaafd.
Herkomstnamen met een minder voorkomende van-variant: *Ouwerkerk* (Ouderkerk aan den IJssel of Ouderkerk aan den Amstel), *Nieuwpoort*, *Alkemade*, *Odijk*, *Bakkum*, *Moerkerken* en *Moerkerk* (Mijnsheerenland), *Meerkerk*, *Bunnik*, *Maasdam* en *Schalkwijk*. Vrijwel gelijk: *(Van) Wensveen* (= Waddinxveen), *(Van) Vianen* en *(Van) Oosterom*, alsmede de samengetrokken vormen *(Van) Oostrom* (= Oostrum bij Houten)[4]. De balans wil zelfs nog wel eens de andere kant overhellen, zoals bij de namen *Schagen*, *Nierop* (= Niedorp), *Reeuwijk*, *Amsterdam*, *Bodegraven*, *Montfoort*, *Hamersveld*, *Adrichem* en *Tienhoven* die minder voorkomen dan *Van Schagen*, *Van Nierop*, *Van Reeuwijk*, *Van Amsterdam*, *Van Bodegraven*, *Van Montfoort*, *Van Hamersveld*, *Van Adrichem* en *Van Tienhoven*. De plaats Haastrecht bood verschillende mogelijke herkomstnamen: *Van Haaster(en)*, *Van Haastert*, *Van Haastrecht* en *Van Haastregt* met beduidend minder voorkomende pendanten zonder voorzetsel. Naast de meer dan 300 *Van Harmelens* zijn er slechts enkele personen met de naam *Harmelen*.
De namen *Van Kralingen* en *Van Waveren* (Waver(veen)) hebben geen tegenhanger zonder voorzetsel, evenals *Van Zwieten* en variant *Van Swieten*, welke namen een voormalige nederzetting of een landgoed bij Zoeterwoude aanduiden. Ik permitteer me hier een toponymisch zijsprongetje voor een Kustnederlands relict: de

plaatsnaam Zwieten (918-948 cop. eind 11e Suetan; 1125-1130 cop. ca. 1420 Zweten) is afgeleid van de waternaam Zwete, later Zwiet < *swôti 'zoete'; vgl. Eng. sweet (KÜNZEL, BLOK en VERHOEFF 1989, BLOK 1959a: 17-18 en BLOK 1959b: 22).

De Noordwest-namenlijst bevat ook herkomstnamen die laten zien dat regionaal frequente namen van elders kunnen komen. Een voorkeur voor vestiging in Holland en Utrecht blijkt bij de families *Van Yperen* uit Ieper in West-Vlaanderen, *Van Garderen*, *Remmerswaal* van het verdronken Reimerswaal in Zeeland, *Van Eeden* (wellicht uit E(e)de onder Aardenburg of Ede bij Wetteren in Oost-Vlaanderen)[5], *Van Hengel* (vermoedelijk uit Hengelo in Gelderland), *Van Heiningen* (Fijnaart, NB), *Van Bochove* (Bokhoven, NB), *Van Bodegom* (waarmee wellicht Sint-Martens-Bodegem bij Brussel wordt bedoeld of de Vlaamse toponiemen Booigem en Beugem, waarvan de oude vormen overeenkomen), *Van Toledo*, *Van Vuure* uit het Betuwse Vuren, *Van Looij* (Venlo, Lb), *(Van) Praag*, *Beijersbergen* uit Bergen (= Mons) in Henegouwen dat aan het Beierse Huis toebehoorde, *Van Walsum* (gemeente Didam), *Van Scheppingen* (= Schöppingen), *Deutekom* (= Doetinchem), *Van Gemeren* (= Gemert), *(Van) Nederpel(t)* uit Neerpelt in Belgisch Limburg, *Grimbergen* (de van-variant van de Belgische plaatsnaam treffen we in Limburg en Noord-Brabant aan) en *Van Weenen*.

2.2 In navolging van Rudi Ebeling heb ik hierboven ter onderverdeling van de familienamen die naar toponiemen verwijzen de termen herkomstnaam en adresnaam gehanteerd (EBELING 1993: 108 en 117). Men moet echter beide begrippen niet strikt uit elkaar willen halen. De herkomstnamen die strikt genomen aangeven waar iemand vandaan komt en in de nieuwe woonplaats zijn gevormd, komen overeen met de middeleeuwse namen die landsheerlijk bezit aanduiden. Genealogische sporen kunnen echter leiden naar takken van de betreffende families, zodat men kan vaststellen dat de naam al in de familie was voordat men zich elders vestigde. Vergelijk bijvoorbeeld de naam *Van Amstel* (= Amstelland) in Noord-Brabant, die wel degelijk daar terecht is gekomen dankzij de verbannen Gijsbrecht van Amstel, een van de samenzweerders tot de moord op Floris V in 1296 (VAN AMSTEL 1998). Een onderscheid is evenmin duidelijk te maken als de familienamen verwijzingen naar gehuchten, buurtschappen en waterlopen betreffen. Het gaat

bijvoorbeeld bij *Van der Gaag* ongetwijfeld om een of meerdere families die ten tijde van de naamsaanneming in de 16e of 17e eeuw land aan dit riviertje bezaten met verwanten en nakomelingen die in de naburige dorpen en steden waren gehuisvest en nog een (erfelijke) relatie met 'thuis' onderhielden.
De Gaag stroomt van Delft via Schipluiden richting Maassluis. De familie(s) *Van der Gaag* hechtten zich ook in de volgende eeuwen aan de vertrouwde omgeving: het verspreidingsgebied van deze naam, die anno 1947 door ongeveer 1350 personen werd gedragen, beperkt zich vrijwel tot de plaatsen in en rondom Delfland.
Op de Noordwest-namenlijst treffen we verscheidene waternamen aan: *Van der Vlist*, *Van der Merwe*, *Verwaal*, *Van der Zwet*, *Helsloot*, *Van der Aar*, *Van der Voorn*, *Van der Wilk*, *Van den Blink*...

2.3 Waar zoveel dijken het land tegen het water beschermen, vinden we stellig namen van dijken in de familienamen terug. Exclusieve Hollandse dijknamen in familienamen zijn in frequentievolgorde de namen *Hordijk*, *Buitendijk*, *Luijendijk*, *Reedijk*, *Ouwendijk*, *Westdijk*, *Breedijk*, *Nieuwendijk*, *Meuldijk*, *Zoutendijk*, *Blokdijk*, *Hagendijk*, *Hoogerdijk*, *Oudijk*, *Bobeldijk*, *Oudendijk* en *Buijtendijk*. Alle in 1947 met meer dan 250 naamdragers en buiten de drie noordwestelijke provincies met minder dan 25 naamdragers per provincie.
Een gecomprimeerde dijknaam die hier nog tussen hoort en die hoog op de lijst staat, is *Verkaik* (ZH 675, NH 225, Ut 65). We kunnen deze naam vooral in de plaatsen in en rondom de Krimpenerwaard lokaliseren. *Ver-* is samengetrokken uit 'van der' en *Kaik* is een samentrekking van Kaaidijk. Een *ka(ai)dijk* is een soort lichte dijk. Als naambasis in de Krimpenerwaard komen in aanmerking een Kadijk of Kaik te Haastrecht (vgl. het toponiem Kaikse watering aldaar) en de Kadijk boven Bergambacht (VAN DEN BERGE 1960: 20). De familienaam *Kaaijk* is een minder frequente Noord-Hollandse variant, hier nog te verbinden aan de waterloop de Kaaik te Assendelft. De kadijk waaraan het water haar naam heeft ontleend, is er niet meer (SCHÖNFELD 1955: 20).
Ook de verwante naam *Verkade* (< Van der Kade, *kade* = 'wal langs waterloop') is exclusief Hollands (ZH 740, NH 125, Ut 20). Met het woord *kade* komt bovendien een uniek woord van Keltische oorsprong aan de oppervlakte: *kaai* < **kajo(s)*; *kade* met *-d-* is een hypercorrecte vorm[6].

2.4 Nu we in de microtoponymische sfeer zijn beland, kan aandacht worden besteed aan enkele historisch taalkundige verschijnselen die nog in een aantal familienamen resteren. Een klankverschijnsel dat kenmerkend is voor het kustgebied en dat bestempeld wordt als een ingwaeonisme, is ontronding: de *u* in het woord *put*, die door umlaut in gesloten syllaben uit westgermaans *u* ontstaan was, werd ontrond tot *i*: *pit*, respectievelijk *e*: *pet*. Op den duur werd deze klinker echter teruggedrongen door de oostelijke *u* (*put*), die vervolgens in het standaard Nederlands ingang heeft gevonden (SCHÖNFELD 1970: 50; vgl. SCHRIJVER 1999).
Ontronding is bijvoorbeeld herkenbaar in de specifiek Hollandse naam *Bregman*, variant van *Brugman*, alsmede in enkele minder voorkomende varianten als *Breg*, *Breggeman*, *Van der Breggen* en *Briggeman*. Deze laatste vorm is op het Zuid-Hollandse eiland Voorne geconcentreerd, wat in overeenstemming is met het dialectgeografische kaartbeeld: de grens tussen het *i*- en het *e*-gebied ligt zo ongeveer ten noorden van de Zuid-Hollandse eilanden. Hoewel inmiddels de ontronde vormen in de Zuid-Hollandse dialecten vrijwel verdrongen zijn en de *e*-vormen zich beperken tot Noord-Holland en Friesland[7], is de naam *Bregman* in Zuid-Holland wijdverspreid. Benthuizen en Pijnacker zijn de plaatsen met de meeste naamdragers.

2.5 Een ander overblijfsel waarmee Hollandse dialecten zich onderscheiden van het gangbare Nederlands, is de consonantcluster *-ft-* in plaats van *-cht-*. De klankverandering *-ft-* > *-cht-* die in het Oudnederlands plaatsvond, drong niet, of pas veel later, in het westen door[8]. Ook dit relict is in een aantal familienamen van toponymische aard bewaard gebleven, zoals in *Van der Graft* versus *Van der Gracht/Gragt*, *Van der Kroft* versus *Van der Krogt*[9] en *Kluft* versus *Van der Klugt*[10].

2.6 Specifieke adresnamen zijn de familienamen die aan huisnamen zijn ontleend. De Noordwest-namenlijst wordt aangevoerd door een vertegenwoordiger uit deze categorie: *Van der Zwan*. In 1947 leefden er 2000 *Van der Zwannen* in Nederland, waarvan 1500 in de gemeente Den Haag. Hoewel we in 1562 in de Rotterdamse Hoogstraat ene *Ariaen Ariaensz in de Zwan* kunnen lokaliseren, vinden we de oorsprong van (één van) de Haagse familie(s) *Van der*

Zwan wél in Scheveningen terug. In 1635 kocht de uit Ter Heide afkomstige Crijn waaruit 'de Swaen' hangt. De familienaam *Van der Zwan* kwam in de 18e eeuw bij zijn nakomelingen in zwang (zie VAN DER ZWAN 1987): met korte vocaal en met het verbogen lidwoord 'der', dat vermoedelijk eerder aan fonetische omgevingsfactoren is te danken dan aan het vrouwelijk geslacht van het substantief; in Holland was het geslacht van het woord zwaan mannelijk en daaruit zou de constructie **Van den Zwan* kunnen zijn voortgekomen[11].

De volgende op de lijst is eveneens een huisnaam: *'t Hart*, een familienaam uit Delfland en omgeving, in het bijzonder uit Rotterdam. Waarschijnlijk moet hier niet aan het orgaan 'hart' worden gedacht, maar aan de vele afbeeldingen van het dier 'hert' op uithangborden, zoals bij *'t Gekroonde Hert*, een 17e eeuwse brouwerij te Delft, en *In 't Drinkend Hert*, een herberg te Leiden (VAN LENNEP 1867: 327). In enkele dialecten werd *e* uit de westgermaanse *i* vóór *r* en consonant immers tot *a* (SCHÖNFELD 1970: 67).

Ook de familienaam *Vliegenthart* behoort tot de exclusieve Zuid-Hollandse namen. Een uithangbord met de afbeelding van een vliegend hert hing in de vorige eeuw bijvoorbeeld nog aan een logement in Naarden, waar voorheen een paardenposterij was gevestigd (VAN LENNEP & TER GOUW 1867: 328).

De Hollandse namen *Van der Starre* en *Van der Star* wijken eveneens af van de vorm die het appellatief in het standaard Nederlands heeft gekregen: ster. De vormen *ster* en *star* werden in het Hollands evenwel door elkaar gebruikt. Ook de namen *Van der Ster* en *Van der Sterre* behoren tot het Hollandse namendomein, zij het minder frequent, terwijl *Van der Sterren* de Brabants-Limburgse naamvorm is. Het is opmerkelijk dat de niet-geapocopeerde vorm *Van der Starre* de meest voorkomende variant is. Overige aan huisnamen ontleende familienamen die hooggeklasseerd op de Noordwest-namenlijst staan, zijn *Van der Knaap* (schildknaap), *Van der Lans*, *Van der Kraan* (kraanvogel), *Van der Blom*, *Van der Kruk*, *Van der Wilt*, *Van der Windt*, *Anker* (en/of beroepsbijnaam van een ankersmid?), *Van der Zon*, *De Vreugd*, *Schilt*[12], *Van der Lely*, *'t Hoen*, *Van der Ruit*, *Van der Voet*, *Van den Engel en Van der Klaauw*. Iets lager, maar vermeldenswaard: *Maan* en *'t Mannetje*, beide verwijzend naar een uithangbord met de voorstelling van 't Mannetje in de Maan[13]

3.0 In Noordwest-Nederland valt een tweetal specifieke naamtypen op. Niet exclusief in Noord-Holland, maar wel kenmerkend voor deze provincie, zijn de korte, eenstammige familienamen. Bij de vorming van familienamen uit patroniemen valt Noord-Holland op met een aantal namen die gelijk zijn aan korte roepnamen. Flexiekenmerken of *-zoon*-suffixen ontbreken.

G.J. Boekenoogen liet al in zijn studie van de Zaanse volkstaal uit 1897 zien hoe deze namen in de 16e en 17e eeuw ontstonden met voorbeelden als *Dirck Jansz. anders Dirck Jan* (Wormerveer 1617) en *Cornelis Pietersz. alias Kees Heyn* (Westzaanden 1625) (Boekenoogen 1897: 120). Het tweede voorbeeld is op het eerste gezicht vreemd. Hoe kon deze Cornelis zowel een patroniem Pietersz. als een patroniem Heyn hebben? Maar het wordt begrijpelijk als men beseft dat zijn volledige naam Cornelis Pietersz Heyn geweest moet zijn. Heyn verwijst naar de voornaam van een voorouder uit eerdere generaties, wellicht naar de voornaam van zijn grootvader. In deze periode is veelal sprake van een drieledig namensysteem: voornaam - patroniem - familienaam. Zolang het patroniem zijn daadwerkelijke patroniemfunctie behield, verscheen het in de bronnen in de vertrouwde vorm van doop- of roepnaam met *-sz.* Maar als het patroniem familienaam werd en in een volgende generatie in positie doorschoof, werd hij veelal verkort. Men zou ook eenvoudigweg kunnen zeggen dat een roepnaam geleidelijk aan de status van een familienaam verwierf.

Als uit genealogisch-archivalisch bronnenonderzoek geen concrete aanwijzingen naar voren komen, kan het problematisch zijn om een aantal van dit soort korte namen als patroniemen te identificeren, omdat we in deze namen vaak geen algemeen bekende hedendaagse roepnamen herkennen. Bovendien is de kortheid van familienamen in Noord-Holland niet tot de patronymica beperkt. Onverbogen adjectieven zonder lidwoord komen hier bijvoorbeeld meer voor dan adjectieven met lidwoord: *Groot, Groen, Zwart, Bruin, Swart, Klein, Oud*, enz. Voorkeur voor het weglaten van preposities, lidwoorden en suffixen geldt ook voor andere categorieën, waarin namen als *Bos, Kok, Koning, Schaap, Kroon, Laan, Post, Kooij, Roos* en *Tol* zijn onder te brengen.

Een groot aantal namen is niet in één categorie indeelbaar. Veel voorkomende namen als *Boon, Mol, Bos, Buis, Vos, Blom, Mooij* en *Kok* zijn meervoudig verklaarbaar. Voor de naam *Boon* houd ik het in de eerste plaats op een familienaam die uit een voornaam

voortkomt. Dit wordt genealogisch aangetoond door een filiatie van enkele generaties waaruit blijkt dat *Boon* teruggaat op de vormen Boudynsz., Boynsz. en Bowens[14]. Maar vormen als *De(n) Boon* en *Van der Boon* zouden ook in een andere richting kunnen wijzen.[15]
Exclusieve Noord-Hollandse namen die in ieder geval tot het korte patroniemtype kunnen worden gerekend, zijn de namen *Kos* en *Kes* (< Corstiaan/Christiaan of Constantinus), *Nooij* (< Arnold), *Bart* (< Bartold of Bartholomeus), *Ris* (< Rissent), *Bas* (Sebastiaan), *Sijm* en *Zijm* (< Simon), *Bank* (< Bankras, Pancratius), *Piet* (< Pieter), *Rem* (< Remmert, Reimert), *Heijn* (< Hendrik), *Luijt* (< Ludolf, Ludger), *Reijn* (Reindert), *Rep* en *Rip* (< Rippert, Rikbert), *IJff* (Ive, Ivo), *Lub* (< Lubbert), *Sier* (< Zeger, Segher), *Swier* (< Zweder), *Al* (< Aldert, Alwin, Albert), *Dijt* (< Diede, Diethard), *Meijn* (< Meindert), *Joor* (< Joris), *Does* (< Theodorus), *Louw* (Louwerijs), *Kuin* en *Kuijn* (< Kuindert, Koendert), *Eg* (< Egbert), *Huijg* en *Huig* (< Hugo), *Vas* (< Vasterd), *Aaij* en *Aij* (< Aijelt). Deze opsomming, die ook niet zoveel voorkomende namen bevat, kan ongetwijfeld worden aangevuld.
Bij enkele vormen kan men behalve aan mansnamen ook aan vrouwennamen denken, zodat sprake kan zijn van een metroniem, bijvoorbeeld bij *Nan* (< Nanne)[16], *Kee* (< Cornelis of Cornelia), *Nel* (< Cornelis, Cornelia of Petronella) en de naam *Mak* (< mansnaam Macco of vrouwennaam Machteld), die in Noord- én Zuid-Holland voorkomt.
Overigens treffen we verschillende van dit soort namen ook vrij exclusief in Zuid-Holland aan, zoals *Snoeij*[17], *Jol* (< Jolle), *Reijm* (variant van Rem uit Noord-Holland), *Beij* (< Beydin, ontronde vorm van Bouden/Boidin).
In beide provincies en sommige namen ook in Utrecht: *Baaij*, *Bon* (evenals Boon < Boudijn, Boudewijn), *Floor* (< Floris), *Hus* (< Huso), *Kloos* en *Klees* (< Nicolaas), *Looij* (< Ludolf), *Sprong*[18], *Teeuw* (< Mattheus).

3.1 In Zuid-Holland, vooral in Rotterdam en omgeving, vinden we een aantal namen die worden ingeleid door het lidwoord *den*, het bepaalde lidwoord dat een oorspronkelijke mannelijke genus-n bevat. Familienamen met het lidwoord *den* zijn in feite het gevolg van het naamvalverlies in de middeleeuwen. Door de teloorgang van het naamvalsysteem kon het accusatieve *den* bij masculiene subjectieven in de nominatief verschijnen. Dat wil zeggen dat het lidwoord voor

een zelfstandig naamwoord in onderwerpspositie de vorm van de lijdend voorwerpspositie kon aannemen.
We horen dit *den* nog in dialecten onder de grote rivieren. Het is opvallend dat de familienamen met *Den* nu juist geconcentreerd zijn in het overgangsgebied, in het mondingsgebied van deze rivieren; in het zuiden komen slechts enkele vormen voor.
Het lidwoord *den* staat alleen voor namen die beginnen met een klinker, een *h*, *d*, *b*, *t* of in enkele gevallen een *r*: *Den Ouden, Den Hartog, Den Dulk, Den Boer, Den Toom, Den Ridder*, enz. Ze moeten in de 16e en 17e eeuw ontstaan zijn. Daarom wordt wel verklaard waarom deze verbogen lidwoordsvorm niet in Brabantse en Vlaamse familienamen voorkomt: het proces van naamvorming vond daar in de vroegere periode plaats toen de nominatiefvorm van het lidwoord *de* nog onderscheiden werd van *den* in de accusatief[19].
We kunnen echter constateren dat in het Nederlandse rivierengebied achternamen in de 16e eeuw ook al erfelijk konden zijn, maar nog aan vormverandering onderhevig waren. Bij 16e-eeuwse generaties van een familie *Den Hartog* uit Tiel verscheen de naam bijvoorbeeld nog als *die Hartogh*, *die Hertoch* en *die Hertich* (SPRUIT 1989: 40). Overigens zijn ook in het Nederlandse *Den*-namengebied de *de*-varianten frequent aanwezig, maar hier getuigen zij er eenvoudigweg van dat men met zijn tijd meeging en dat men zich aanpaste aan het moderne systeem, waarin men nog slechts gebruik ging maken van de bepaalde lidwoorden *de* en *het*, zonder enige referentie aan een onderscheid tussen van origine mannelijke en vrouwelijke woorden.
De taalkundige G. Geerts gaf in zijn beschouwing van genus en geslacht in de Gouden Eeuw aan, dat de *-n*-vorm van de adnominale woorden in het 17e-eeuwse Holland geen casusmorfeem meer was en evenmin nog genusindicator. De anlaut van het volgende woord is van betekenis voor het gebruik. Niettemin kwijnt de *-n* weg. "*Den* leidt in het zuiden van Holland een iets zekerder bestaan dan in het noorden. (...) Naarmate men meer naar het noorden toe gaat, vervalt m.i. eerst de r als *den*-behoudende anlaut, vervolgens de b en tenslotte ook d en t. In Noord-Holland komt *den* zelfs niet meer voor vokalen voor. In chronologische zin is de evolutie in dezelfde richting verlopen" (GEERTS 1966: 179).

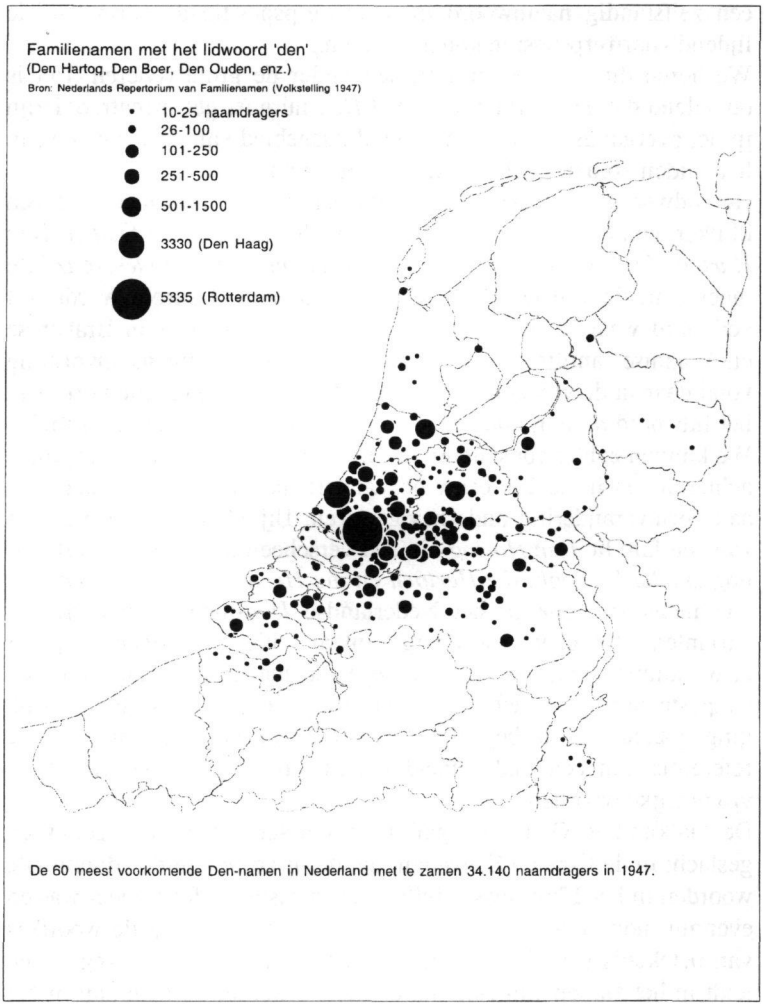

KAART 1: *Familienamen met het lidwoord 'den': De 60 meest voorkomende Den-namen in Nederland met te zamen 34.140 naamdragers in 1947* [20]

Met behulp van de dialectgeografie kan worden geconstateerd, dat *den* nog niet uit de Hollandse dialecten weg is. Als we het lidwoord *den* in nominatieve positie uit de Reeks Nederlandse Dialectatlassen cartograferen, blijkt dat de inwoners van enkele boven de Lek gelegen plaatsen *den* vóór de woorden duivel en dominee gebruikten, dus *den* vóór *d*-anlaut. De Lek is echter de noordgrens voor het gebruik van *den* voor *b*- en *t*-anlaut, in concreto bij de woorden *bok*, *(bier)brouwer* en *timmerman/tummerman*.[21]

We tellen in Nederland ongeveer 200 *Den*-namen, die halverwege de 20ste eeuw door 39.000 personen werden gedragen. In Zuid-Holland woonden meer dan 23.000 Den-mensen, in Noord-Holland 4200, in Noord-Brabant 3600, in Utrecht 2500, in Gelderland 2400, in Zeeland 1950 en in de overige provincies is dit type naam zeldzaam.

De Den-namen kunnen in verschillende betekeniscategorieën worden ingedeeld.

Beroepsnamen: *Den Boer* (ZH, Zl), *Den Dekker* (NB, NH, Zl, ZH), *Den Boef* (ZH) en *Den Boeft* (Zl) - mnl. boef, boeve 'knecht', *Den (H)outer* (ZH) - een houter is iemand die eikenhakhout ontbast (voor leerlooierijen en bakkerijen), *Den Herder* en *Den Harder* (Gl, ZH), *Den Drijver* (ZH), *Den Heijer* (ZH) - de werkman die heit, palen in de grond slaat voor een fundering, of betreft het bij deze Scheveningse naam iemand afkomstig uit de nabijgelegen kustdorpen Ter Heijde (gemeente Monster) of Berkheij (voormalige nederzetting ter hoogte van Wassenaar)?, *Den Bakker* (ZH, NB) en *Den Bekker* (Gl, NB), *Den Tuinder* (ZH), *Den Boesterd en Den Boestert* (Ut) - < *bootser/boetser* = grappenmaker?, *Den Bezemer* (ZH), *Den Bleijker* (Lb, Zl), *Den Blijker* (ZH), *Den Ble(e)ker* (ZH), *Den Baas* (Ut, ZH), *Den Bode* (Ut), *Den Brouwer* (ZH), *Den Aantrekker* (ZH), *Den Buitelaar* (ZH).

Bijnamen op basis van een adjectief, veelal evenals het lidwoord met een slot *-n*: *Den Ouden* (ZH, NB, NH, Ut), *Den Oudsten* (ZH, Ut) en *Den Oude* (ZH, NH); *Den Besten* (ZH, Gl, Ut); *Den Bree(i)jen* (ZH); *Den Dunnen* (ZH, NB); *Den Brave(n)* (ZH); *Den Adel* (ZH, Gl) en *Den Edel* (ZH); *Den Heeten* (ZH) en *Den Heten* (Gl); *Den Rooijen* (ZH); *Den Dikken* (ZH); *Den Blaauwen* (ZH); *Den Eerzamen* (ZH); *Den Rappen* (Asd). Voorzichtig zet ik ook de Scheveningse naam *Den Dulk* in dit rijtje: een bijnaam uit mnl. *dullike* = 'dwaselijk, op een domme, malle, dwaze wijze'? Of is bij deze naam sprake van een klankvariant van *dolk*: persoon met een dergelijk steekwapen of wonend 'in den Dulk/Dolk'?

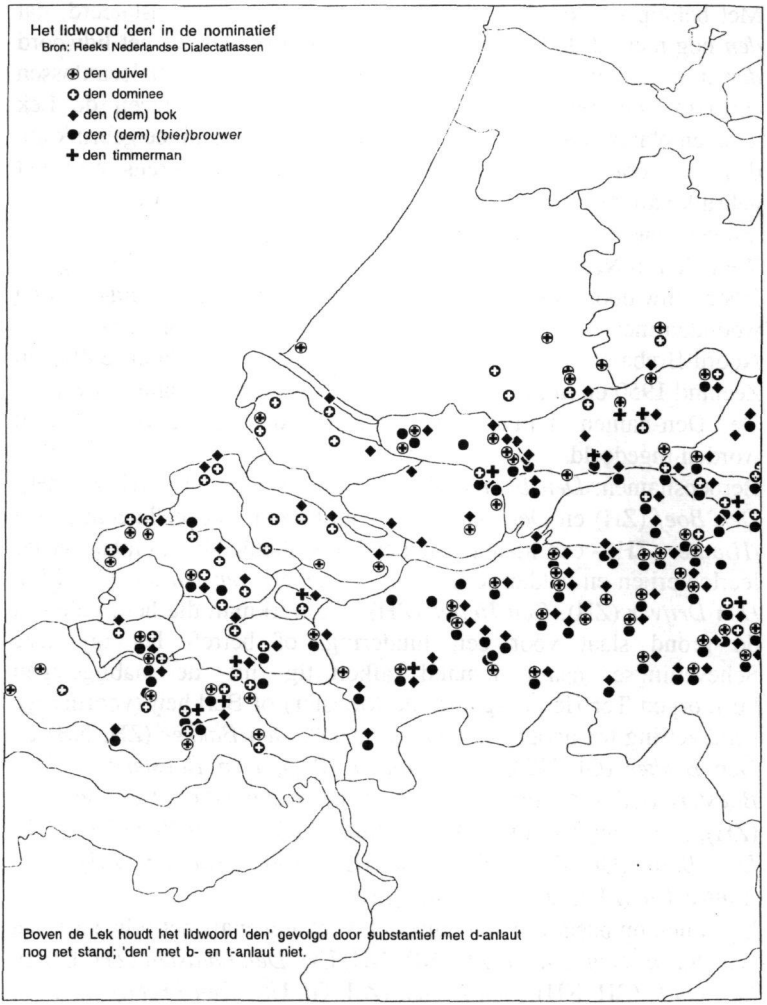

KAART 2: *Het lidwoord 'den' in de nominatief*

Een groot deel van de *Den*-namen komt uit de huisnamensfeer, waarbij echter de verschillende mogelijkheden van bijnaamgeving op basis van appellatieven niet hoeven te worden uitgesloten. *Den Hartog* (ZH, Gl, Ut), de meest voorkomende *Den*-naam, met varianten als *Den Hertog* (ZH, NH, Ut), *Den Hartigh* (ZH, NH), *Den Hartogh* (ZH, Ut, Gl) en *Den Hartoog* (Ut), kan in deze categorie worden ingedeeld. Men kan zich voorstellen dat deze naam naar een huis- of herbergnaam 'De Hertog van Gelder' verwijst. Maar ook een dienstverband bij of een andere relatie met een hertog kan in deze naam tot uitdrukking gebracht zijn. Men zou in dat geval kunnen denken aan nakomelingen van een onecht kind uit hertogelijke kringen of bijvoorbeeld aan de beheerder van het jachthuis van de hertog (het Hertogenhuis).
Onder de huisnamen, of eventuele (beroeps)bijnamen, treffen we verschillende diernamen aan: *Den Haan* (ZH, Zl), *Den Otter* (NB, ZH)[22], *Den Uijl* (ZH, Ut) en *Den Uil* (ZH); *Den Daas* (Ut, ZH)? - Debrabandere (1993) brengt de naam *Daas* eenvoudigweg in verband met de betekenis daas = 'paardenvlieg': bijnaam voor een druk persoon; deze naam is dan synoniem met *Den Breems* (ZH), eveneens een soort vlieg behorend tot de familie der dazen of paardenvliegen, zo genoemd naar haar brommend, gonzend geluid, *Den Os* (ZH, Asd), *Den Exter* (ZH, NB, Zl), *Den Haring* (ZH)[23], *Den Harink* (Asd) en *Den Haerinck* (Zl), *Den Arend* (ZH), *Den Hengst* (ZH), *Den Draak* (ZH), *Den Hond* (ZH), *Den Haas* (ZH), *Den Bra(a)sem* (ZH), *Den Das* (NH), *Den Baars* (ZH), *Den Beer* (Zl, ZH), *Den Bok* (Ut, NB), *Den Duijf* (ZH).
Als niet-dierlijke adresnamen of (beroeps)bijnamen kunnen gelden: *Den Hoed(t)* en *Den Toom* (ZH). Een specifieke beroepsbijnaam is *Den Butter*, en misschien ook *Den Bouter*, duidend op een boterboer; deze namen worden verderop uitvoeriger behandeld.
De vierde opmerkelijke groep onder de Den-namen bestaat uit herkomstnamen: *Den Hollander* (ZH, NB, Zl, NH), *Den Braber* (ZH, Zl, NB), *Den Heijer*? (zie boven), *Den Engelsman* (Zl, ZH), *Den Engelse* (NB, ZH, NH), *Den Engelsen* (NB, ZH), *Den Houdijker* (Ut) - van de Hou(t)dijk te Geestdorp boven Woerden?, *Den Turk* (ZH, NH), *Den Hooglander* (Zl, Asd), *Den Ottolander* (ZH), *Den Ottelander* (Asd, Rtd), *(Van Goor) den Oosterlingh* (NH), *Den Dijker* (ZH, Ut), *Den Oudendammer* (NH, Rtd), *Den Duytsen* (ZH), *Den Bremer* (NH), *Den Hagenaar* (Rtd), *Den Eilander*.

4.0 Hoewel het officiële Nederlands grotendeels gebaseerd is op de taal die in Holland werd gesproken, treffen we in de Noordwest-namenlijst ook familienamen aan die teruggaan op appellatieven die wat hun vorm betreft niet tot de erkende schrijftaal zijn doorgedrongen.
Een representant hiervan is de naam *Butter*, in Zuid-Holland tevens met lidwoord: *Den Butter*. Het is een beroepsbijnaam voor een boterboer of een zuivelkoopman . Dialectgeografisch onderzoek laat zien dat in West-Nederland (Noord-Holland, Zuid-Holland, Zeeland) overwegend *butter* voor boter wordt gezegd. Ten oosten van dit gebied zegt men *botter*. De woordvorm *boter* is vanuit het Vlaams en Brabants via de hogere sociale klasse in Holland tot het algemene Nederlands doorgedrongen (zie o.a. HEEROMA 1935: 27, VEREECKEN 1938: 89; KLOEKE 1950: 78 en DE VAAN 1997: 133). Wanneer we de diffusie van de namen *Butter* en *Botter* met de *boter*-kaart vergelijken, kunnen we constateren dat de naam *Butter* vrijwel uitsluitend in het butter-gebied voorkomt (maar in Zeeland niet). De naam *Botter* is in Zuid-Drente en Noord-Overijssel geconcentreerd, rondom de kern Hoogeveen, maar we vinden ook tientallen naamdragers in Noord-Holland, in het bijzonder in Amsterdam. De namen *Boter* en *Booter* komen aanzienlijk minder voor, voornamelijk in Leiden, respectievelijk in Amsterdam. In België komen deze twee naamsvormen niet voor!
Op de verspreidingskaart zijn ook de naamsvormen met *-man* opgenomen: *Boterman(s), Botterman* en *Butterman*. En ik waag het erop om de Zuid-Hollandse naam *Bouter* als variant te beschouwen, hoewel dit allerminst vaststaat. Deze naam zou net als *Bouterse* een patroniem kunnen zijn, maar de nevenvorm *De(n) Bouter* biedt de mogelijkheid om dit uit te sluiten. Een voetnoot van G.G. Kloeke bij de vermelding van de vorm *bouter* voor boter in Hoorn, waarbij hij reageert op J. van Ginneken, gaf tenslotte de doorslag om ook deze vorm op te nemen: "Van Ginneken bewijst op zijn 'zoon'-kaart aan de *ou*-schrijfwijze te veel eer, wanneer hij deze diftongische uitspraak constateert voor Westmaas, Broek in Waterland en Hoorn. Deze *ou* is slechts te danken aan de toevallige omstandigheid, dat alleen deze drie correspondenten *ou* hebben geschreven. Maar iedere Hollander weet dat de *ou*-uitspraak vrijwel voor heel Holland geldt. Wanneer Van Ginneken aan Amsterdam een deftige *oo* toewijst, berust dat op de schrijfwijze van een der correspondenten. Maar de ene invuller voegt eraan toe "de *o* klinkt meestal als *ou*" en de andere "al deze *oo*'s zwemen naar *au*" (KLOEKE 1950: 78). De naam *Bouter* zou dus een weergave van *Boter* met deze naar *au* zwemende

o kunnen zijn, waarmee de naamdragers zich in het *Butter*-gebied onderscheidden. Nader onomastisch-genealogisch onderzoek dient hier uitsluitsel te geven.

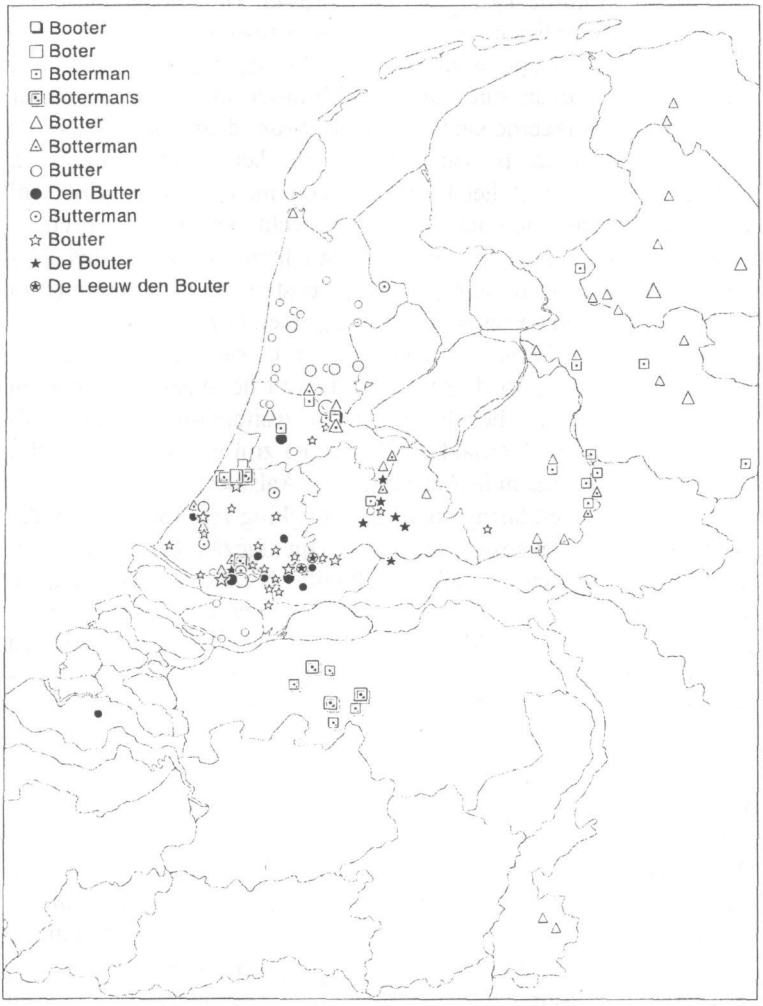

KAART 3: *De familienamen Bo(o)ter(man(s)), (Den) Butter(man), Botter(man) en (De(n)) Bouter in Nederland*
Bron: Nederlands Repertorium van Familienamen (volkstelling 1947)

4.1 Een naam die veel voorkomt in Zuid-Holland en elders in het land niet veel, is *Breur*, een gepalataliseerde nevenvorm van *Broer*. Als we het verspreidingsgebied van de naam *Breur* vergelijken met de *broer*-kaart uit de Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland[24] valt ons iets merkwaardigs op. De umlaut-grens tussen de woorden *broer* en *breur/bruur* loopt midden door de provincie Utrecht, via Gorinchem en Breda zuidwaarts. De familienaam *Breur* zit echter geheel aan de verkeerde kant van de isoglosse, daar waar volgens de kaart geen sprake is van umlaut in het woord *broer*. In overeenstemming met het kaartbeeld zou men de naam *Breur* of vergelijkbare varianten met *-eu-* in Utrecht boven de Lek en in Gelderland, Overijssel en Drente verwachten. In het westen zegt men *broer* en in het Rivierengebied ten oosten van Gorinchem en in Noord-Brabant ten oosten van Breda zegt men *bruur*.
De familienaam *Breur* is echter in de eerste plaats een Zuid-Hollandse naam die in de rivierendelta van de Waal, Merwede en Maas voorkomt, in het bijzonder in Rotterdam, Hardinxveld-Giessendam en op Overflakkee. Daarnaast zijn er Noord-Hollandse families met deze naam in Amsterdam en Aalsmeer.
Een eenvoudige verklaring voor deze afwijking zou kunnen zijn, dat de *Breurs* vanuit het oosten de rivieren zijn afgezakt of in ieder geval uit het oosten komen. Vergelijk de familie *Breurken* in Amsterdam, waarvan bekend is dat een voorvader *Brörken* heette en in Niedersachsen leefde[25]. Maar deze verklaring kan terzijde worden geschoven, omdat naast *Breur* ook enkele andere broeders met *-eu-* in ongeveer hetzelfde gebied voorkomen: *Breure(n), Jongebreur en Bestebreur(tje)*.
Ook deze *breur*-vormen komen aan de verkeerde kant van de grens voor. De naam *Breure* treffen we in Zuid-Holland in de regio Rotterdam-Hoekse Waard aan, in Noord-Holland in de regio Amsterdam-Haarlemmermeer en verder in Zeeland op Noord-Beveland en Tholen, en in Noord-Brabant eveneens aan de verkeerde kant, namelijk in Dinteloord en Steenbergen. De minder voorkomende vorm *Breuren* heeft de meeste naamdragers in Wilnis, Amsterdam en Rotterdam. De samengestelde vormen *Jongebreur* en *Bestebreur(tje)* zijn te vinden in de regio Schiedam-Rotterdam-Capelle, respectievelijk Rotterdam-IJsselmonde (*Bestebreurtje*) en de Hoekse Waard (*Bestebreur*)[26]. De Dialectatlassen van Van Oyen en Weijnen (RND) sluiten aan bij het kaartbeeld in de Taalatlas van

Noord- en Zuid-Nederland: de opgave voor het woord *broer* is bij de plaatsen in Zuid-Holland steeds *broer*. We weten echter dat 17e-eeuwse Hollandse schrijvers als Bredero het woord *breur* gebruikten[27]. We kunnen dus constateren dat in delen van Zuid-Holland in het verleden de umlaut-vorm *breur* gangbaar was en dat hij inmiddels is teruggedrongen. De familienaam *Breur* is een relict dat dit bevestigt.

5.0 Een vluchtige conclusie ter afsluiting van deze naamkundige verkenning is dat het karakter van de autochtone familienamen in Holland en Utrecht kort en krachtig is. Geen opmerkelijke vaststelling als men bedenkt dat hier onder andere het eerst het afvallen van de slot *-e* bij substantieven plaatsvond (*bed* < *bedde*, *graf* < *grave*). Bij de familienamen vinden we veel korte, monosyllabische namen, vooral in Noord-Holland; bij herkomstnamen ontbreekt vaak het voorzetsel.
Bij dit onderzoek is een namencorpus in beschouwing genomen dat veel voorkomende namen in Holland en Utrecht omvat die elders nauwelijks voorkomen. Wellicht treffen we onder de minder voorkomende namen meer dialectvormen of relicten aan. Als we bijvoorbeeld de naam *Van Vuure* op de Noordwest-namenlijst tegenkomen, een familienaam die in deze vorm vrijwel uitsluitend in Noord-Holland (i.h.b. in Amsterdam) voorkomt en duidt op herkomst uit Vuren in de Betuwe, constateren we het ontbreken van de slot *-n*. Dat is bepaald geen ongebruikelijk verschijnsel in de Hollandse dialecten[28]. Herkomstnamen waarin we dit duidelijk kunnen zien, zijn de namen *Van Aggele, Van Ardenne, Van Aste, Van Ballegoie, Van Beijere Berge Henegouw, Van Bezuije, Van Bochove, Van Diggele, Van Donge, Van Drieberge, Van Esse, Van Haastere, Van Heijninge, Van Leeuwe, Van Prooije, Van Staalduine, Van Velse, Van Wageninge* en nog een aantal. Het zijn echter vrijwel allemaal (beduidend) minder voorkomende varianten[29]. Het ontbreken van zo'n slot-*n* staat natuurlijk niet netjes. Men mag de Hollanders bondigheid toeschrijven, maar geen slordigheid!

Noten

1. Als we de namen uit het NRF selecteren met meer dan 250 naamdragers in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht te zamen en met minder dan 25 naamdragers in de overige provincies afzonderlijk, dan resteert een lijst met 850 namen.
2. Voor zover bekend betreft de eerste naamsvermelding *Willem Hendricksz Pronck,* in 1493-94 wonend in de Damstraat te Haarlem. Omstreeks 1600 ontstaat op Scheveningen een familie Pronk die wel uitermate talrijk zou worden (S.E. Pronk & F.H.J. van Aesch, 'Het geslacht Pronk uit Berkenwoude'. In: *Gens Nostra* 44 (1989), blz. 439-444).
3. Ook in Rotterdam en Den Haag wonen families met deze naam. Men zou hier ook kunnen denken aan een beroepsnaam voor een schermer. Vergelijk de naam Schermers en de vermelding van *Didderic die Scermer* in Dordrecht 1285-86 (Stadsrek. Dordrecht 1283-87, blz. 48).
4. Maar meer Van Oostrum dan Oostrum.
5. "Het geslacht Van Eede(n) behoorde tot de vele naar hier uitgeweken Vlamingen. Men kende in Lisse zelfs een 'Vlaamse buurt'." Pieter Pietersz van Eede, lathouwer, kwam uit Sinaai in het land van Waas; grootvader van Thomas Mauritsz (van Eede), schepen van Lisse in 1665 (A.M. Hulkenberg: *Keukenhof.* Hollandse Studiën 7, Dordrecht 1975, blz. 56).
6. Dutch kaai, kade 'quay' - "This item stands a good chance of being a direct borrowing from Celtic, either British or North-West Continental Celtic, into Old Dutch (...). The situation as laid out above is that the earliest attestations of the borrowing *kajos in Dutch and French are roughly contemporary, so that it is not possible to argue that the Dutch word was borrowed from French on the basis of the date of the earliest attestations alone. Moreover, within French the word is found earliest in dialects bordering on Old Dutch, and within Germanic Dutch is the first language in which the word appears. This, and the large amount of Germanic loanwords in French in general, and the specific semantics of kaai/quai, which are connected with coastal activities, point to the likelihood that French borrowed the word from Dutch rather than vice versa. If this is correct, Du. kaai, kade is the first and as far as I know the only clear instance of a Celtic word directly and exclusively borrowed by Dutch" (SCHRIJVER 1999: 36).
7. Vgl. Heeroma 1935, kaart 2: brug-brig-breg; *ANKO*, 1, kaart 'rug'.
8. "De overgang van *ft* tot *cht* begint op Frankisch gebied reeds in de 10de eeuw en breidt zich dan in oostelijke en noordelijke richting uit, tegelijk in kracht afnemend.(...) In het fri. bleef de *ft* bewaard. Holland behoorde oorspronkelijk, althans grotendeels tot het *ft*-gebied (b.v. craft, graft bij Dirc van Delf; vercoft, after in Leidse stukken van de 14de eeuw). Tot diep in de

17de eeuw handhaafde zich daar de *ft* tot in Delfland (...). In het Zaans zijn nog verschillende woorden met *ft* in gebruik, b.v. after, zaft, kroft (krocht: mnl. crocht, croft < lat. crupta); in het Drechterlands daarentegen legde *ft* het in latere tijd af. (...) Velare en labiale consonant zijn acoustisch verwante geluiden: bij verslapte articulatie is overgang van *f* in *X* mogelijk" (SCHÖNFELD 1970: 99-100).

9. *Kroft/krocht* betekent 'duinakker' of 'tussenveld, nog niet uitgegraven stuk land te midden van veenderijen'. "De familienaam Van der Croft kwam al in de 14e eeuw voor, later schreef men ook Vercroft, totdat aan het eind van de 18e eeuw definitief twee familienamen ontstaan: Van der Kroft en Van der Krogt. De eerste bekende vermelding van een persoon met deze naam staat in de grafelijkheidsrekening van 1316: Hughe van den Crofte of Hughe uten Crofte huurde land in het Haagambacht 'up den Vene' resp. 'up den Gheest'. Omdat dit in het duingebied bij 's-Gravenhage is, mogen we aannemen dat de krocht waar Hughe zijn naam aan ontleende in deze omgeving gelegen was" (P.C.J. van der Krogt, 'Stamreeks Van der Krogt'. In: *Zuid-Hollandse stam- en naamreeksen*, Rotterdam 1986, blz. 113-122).

10. "Het Zaanse toponiem Kloft, waarnaast Klofter, bij kluft, duidt evenals het Zaanse toponiem Splitkamp een stuk land aan dat in verschillende tongen uitloopt, als het ware gespleten is" (SCHÖNFELD 1980: 40). Naamsvermelding: Pancras Dammas Cluft, geb. (Lisse?) 1536, zoon van Dammas Gerrits alias Cluft (A.M. Hulkenberg: *Keukenhof*. Dordrecht 1975, p 19; vgl. idem: *De Aagtenkerk van Lisse*, p 44).

11. Vgl. Van Loon 1980: 150: "Het jongere en het - ik zou haast zeggen af en toe artificiële - schrijftalige karakter van de Hollandse herkomstnamen komt ook tot uiting in de vaak diachronisch afwijkende morfologie van het dativische lidwoord: Van der Stoel, Van der Valk, Van der Woude (...). Dialecten waar toponymische toenamen reeds van in de Middeleeuwen tot het vaste en erfelijke toenamenbestand behoren, bewaren over het algemeen nog getrouw de Middelnederlandse uitgangen: Van den Broek, Van der Kerken, Vanden Hoof (...)."]

12. Albert Gerbrantsz Schilt, Amsterdam 1585, was een zoon van Gerbrant Albertsz, zeilmaker in 't Schilt op de Nieuwendijk (VAN DILLEN 1941: 87)

13. *Cornelisz Meesz, bijgenaempt 't manneken in de maen*, woonde omstreeks 1600 in Zouteveen (gem. Schipluiden). In 1624 werd hij postuum als *Cornelis Meesz uijten Maen* vermeld. Zijn zoon heettte *Cornelis Cornelisz Maen* (J. Maan, 'Stamreeks Maan'. In: *Zuid-Hollandse stam- en naamreeksen*, Rotterdam 1986). In Rijswijk woonde omstreeks 1585 *Cornelis Aemsz alias 't Mannitgen*, die eveneens als *Mannitgen in de Maen* werd vermeld (A. Gordijn, 'Over bijnamen en familienamen in de zestiende eeuw'. In: *Kroniek. Orgaan van de Historische Vereniging Rijswijk* (1986)).

14. Stamreeks: Pieter Jansz Boon, schout van Peursum in 1649; zoon van Jan Pieter Boonse; zoon van Pieter Adriaensz; zoon van Adriaen Boudynsz / Boynsz / Bowens, in 1554 schepen te Peursum (J. Kooijman, 'De drie Arkelse lenen in Peursum'. In: *De Kroniek. Kwartaalblad van de Geschiedkundige Vereniging Giessenburg en Schelluinen* 12 (1991), nr 1, blz. 4).

15. Wellicht moeten we ons niet laten afleiden door de vormen De(n) Boon en Van der Boon en kunnen we deze naam als patroniem beschouwen en niet anders. In Holland hebben wel meer patroniemen een lidwoord en een voorzetsel gekregen; vergelijk Van der Arent < voornaam Arend, Van der Sar < Saers, De Snoo < Sno(e)(ij) en Van Spronsen < Spronksz (A. Slootweg, 'Slootweg-Cattel'. In: *Kronieken Prometheus* 6 (1997), blz. 121; G. van Niekerken, 'De herkomst van de Westlandse familie Van der Sar'. In: *Ons Voorgeslacht* 46 (1991), blz. 120; informatie van W. de Snoo te Hoogvliet; P.C.J. van der Krogt, 'Stamreeks Van Spronsen'. In: *Zuid-Hollandse stam- en naamreeksen*, Rotterdam 1986, blz. 226-232).

16. Vergelijk Fays ver Nannen sone, Dordrecht 1284-85 (Stadsrek. Dordrecht, p 16); vervolgens in Holland en Utrecht in de eerste helft van de 14e eeuw: Bruning Nannensoen, 1308-09 (OBA, nr 31), Willaem Nannensone, 1309 (Reg. Guidonis, nr 42), Willaem Nannekinesone, 1319 (Ibid., nr 265), Willam Nanne te Noordwijk in 1337-38 (Rek. Henegouwsche Huis, p 80-81), Willaem Nanne Boyssoen in Haarlemmerveen (Ibid., p 101) (vgl. C.L. Verkerk, 'Baljuw Bernd van den Dorenwerde en zijn domicilie in Amstelland'. In: *Jb. Amstelodamum* 88 (1996), blz. 35, 42).

17. "Allereerst moeten wij vaststellen dat Snoey (of Snoy) een voornaam is en betrekkelijk veel voorkwam in de Krimpenerwaard, de provincie Utrecht en Gelderland" (B. de Keijzer, 'De familie Snoey te Ouderkerk a/d Ijssel'. In: *Ons Voorgeslacht* 32 (1977), blz. 113).

18. Vgl. voetnoot 15.

19. Van Loon 1989: 211: "Het chronologisch verschil in het opkomen van *den* bij zaaknamen en agentia verklaart ook, waarom *den* niet voorkomt in Zuidnederlandse familienamen met inleidend lidwoord (De Backer, De Bock, enz.). Het gros van de Zuidnederlandse familienamen was namelijk reeds erfelijk geworden in de late middeleeuwen, op een ogenblik dus dat een *den*-nominatief bij persoonsaanduidingen nog uitgesloten was." Vgl. Marynissen 1995: 156-159.

20. Met dank aan Boudewijn van den Berg voor de verzorging van de kaarten en Tineke Tegelaers voor de bewerking van gegevens.

21. Het enquetemateriaal van de verschillende RND-atlassen die geraadpleegd werden, is helaas niet homogeen. Zo werd in sommige delen niet naar het woord duivel gevraagd, maar naar Lucifer. In het deel Noord-

Brabant, dat ook een stuk Zuid-Holland bevat, werd naar het woord pastoor gevraagd in plaats van dominee, met de uitwijkmogelijkheid om het plaatselijke woord voor burgemeester te geven. Men kan uit het kaartbeeld dus niet concluderen dat men niet 'den dominee' zei in het zuidelijk Zuid-Holland en Noord-Brabant.

22. Uit genealogisch onderzoek blijkt overigens dat een aantal Den Otters gereïnterpreteerd zijn uit het patroniem Otten. Zo was Hillebrandt Florisz den Otter (Amsterdam 1567-1637) een nakomeling van Claes Wouter Ottenzn., een 15e eeuwse koopman uit Purmerend (G.A.F. Maatje & W.R.C. Alkemade: 'Wat vliegt daar?'. In: *Jb. Centraal Bureau voor Genealogie* 48 (1994), blz. 94). Hillebrant Gerritsz. den Otter, belastingbetaler te Amsterdam in 1585, had echter zijn naam te danken aan het pand van zijn vader, Gerrit Heusenz., korenkoper in den Otter op het Water (Damrak) (VAN DILLEN 1941: 172). In de Rivierenstreek ontstond de naam vervolgens omstreeks 1700 in de familie van Jan Weyertse den Otter, die in 1733 te Leerdam huwde; hij was een zoon van Weyert (den) Otter, gedoopt Opijnen 1674, zoon van Jan Otten, die in 1674 in Opijnen woonde (H. Burggraaf: 'Kwartierstaat Burggraaf'. In: *Gens Nostra* 41 (1986), nr 1, blz. 24).

23. Vergelijk Simon Jansz. in den Haringh op den Nieuwendijk (Amsterdam 16e eeuw), achter welk huis hij een haringpakkerij bezat (VAN DILLEN 1941: 51).

24. *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland*, Deel I, aangevangen door Prof.Dr. G.G. Kloeke, aflevering 5, no. 4. Leiden 1952. De broer-kaart is vervaardigd door Johanna Daan 1937-1945.

25. Stamreeks: Jan Frederik Breurken, geb. Amsterdam 1850; zoon van Willem Breurken, geb. Den Helder 1817; zoon van Bernardus Benes Breurken, geb. Sappemeer 1786; zoon van Bene Benes Breurken, geb. in Emsland 1737; zoon Bernardus Benes Brörken, geb. Dörpen in Niedersachsen 1692 (Nederlandse Familienamen Databank, informant: Anneke Breurken-Hendriks, 29-2-2000).

26. De klankvariant Bestebroer komt in Zuid-Holland tamelijk verspreid in het mondingsgebied van de grote rivieren voor (Rotterdam, Schoonhoven, Rozenburg, Numansdorp).

27. Schönfeld 1970: 46: "Moeilijk te verklaren is de umlaut die voorkomt bij broer; ongeveer op dezelfde wijze als de umlautsvormen bij groen, zijn breur en bruur inheems in 't oosten van ons land. De vorm breur is ook ingedrongen in Holland, waar hij in de 17de eeuw bij Bredero e.a. zeer gebruikelijk is."

28. Winkler 1885 :498: "Aan eenige Nederlandsche gouspraken, bepaaldelik aan de frankische in 't algemeen, aan de hollandsche in 't byzonder, is eigen dat men de slot-n der woorden in d'uitspraak achterwege laat. Aan deze

uitspraak, welke aan de Nederlanders die van frieschen en saksischen stam zijn, zoo zonderbaar in d'ooren klinkt, danken geslachtsnamen als Tiggeloove (tichel-oven), Jansse, Van Heusde, Van Ake, Van Campe, Van Emde, Minde, Van Vuure (Vuren is de naam van een geldersch dorp), hun ontstaan". Vergelijk H. Kollis & Chr. van Vuure, *Jacob Arysz van Vueren en Trijntje Cornd. Muijs met hun afstammelingen*, Bergen/Amsterdam 1982.

29. Uitzondering in dit rijtje is de naam Van Ardenne die meer voorkomt dan Van Ardennen.

Bibliografie

Referenties met betrekking tot de in het artikel besproken namen zijn ontleend aan de Nederlandse Familienamen Databank (http://www.meertens.knaw.nl/NFD/nfd.html)

Van Amstel, Th.A.A.M., *De Heren van Amstel 1105-1378. Hun opkomst in het Nedersticht van Utrecht in de twaalfde en dertiende eeuw en hun vestiging in het hertogdom Brabant na 1296*. Hilversum 1998.

ANKO - Jo Daan & M.J. Francken: *Atlas van de Nederlandse klankontwikkeling*. Amsterdam 1972.

Van den Berge, J., 'Over polderwateren in Zuid-Holland'. In: *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam* 36 (1960), blz. 1-31.

Blok, D.P., 'Nogmaals: Friese invloed aan de Rijnmond". In: *Fryske Plaknammen* 12 (1959), blz. 17-18. (=Blok 1959a)

Blok, D.P., 'De vestigingsgeschiedenis van Holland en Utrecht in het licht van de plaatsnamen'. In: *Studies over de oudste plaatsnamen van Holland en Utrecht, Bijdragen en Mededelingen der Naamkunde-Commissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam*, XVII, Amsterdam 1959, blz. 13-34. (= Blok 1959b)

Boekenoogen, G.J., *De Zaanse Volkstaal*. Zaandijk 1971 (eerste druk 1897).

Debrabandere, F., *Verklarend woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*. Brussel 1993.

Van Dillen, J.G., *Amsterdam in 1585. Het kohier der capitale impositie van 1585*. Amsterdam 1941.

Ebeling, R.A., *Voor- en familienamen in Nederland. Geschiedenis, verspreiding, vorm en gebruik*. Groningen/'s Gravenhage 1993.

Geerts, G., *Genus en geslacht in de Gouden Eeuw. Een bijdrage tot de studie van de nominale klassifikatie en daarmee samenhangende adnominale flexievormen en pronominale verschijnselen in Hollands taalgebruik van de zeventiende eeuw. Bouwstoffen en studiën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands*. 1966.

Heeroma, K., *Hollandse dialectstudies*. Groningen 1935.
Hekket, B.J., *Oost Nederlandse familienamen*. Enschede 1975.
Kloeke, G.G., *Herkomst en groei van het Afrikaans*. Leiden 1950.
Künzel, R.E., D.P. Blok & J.M. Verhoeff: *Lexicon van nederlandse toponiemen tot 1200*. Amsterdam 1989.
Van Lennep, J. & J. ter Gouw, *De uithangteekens in verband met geschiedenis en volksleven beschouwd*. Leeuwarden 1974 (reprint van de eerste druk uit 1867).
Van Loon, J., 'Morfeemgeografie van de Nederlandse herkomstnamen'. In: *Naamkunde* 12 (1980), blz. 33-99.
Van Loon, J., 'Een peiling naar het ontstaan van het Zuidnederlandse accusativisme'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 105 (1989), blz. 209-223.
Marynissen, A., 'De atlas van familienamen in het Nederlandse taalgebied'. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 67 (1995), 139-171.
OBA - P.H.J. van der Laan, *Oorkondenboek van Amsterdam tot 1400*. Amsterdam 1975.
Nederlands Repertorium van Familienamen,I-XIV. Uitgegeven door het P.J. Meertens-Instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen onder redactie van P.J. Meertens, H. Buitenhuis en E.N. Palmboom. Assen/Zutphen 1963-1988.
Reg. Guidonis - *Registrum Guidonis. Het zogenaamde register van Guy van Avesnes, vorst-bisschop van Utrecht (1301-1317)*, uitgegeven door P.W.A. Immink & A.J. Maris. Utrecht 1969.
Rek. Henegouwsche Huis - *De rekeningen der graven en gravinnen uit het Henegouwsche huis*, uitg. door H.J. Smit, dl. 2, *Nalezing*, Utrecht 1929.
RND - *Reeks Nederlandse Dialect-atlassen*, onder leiding van Dr. E. Blancquaert en Dr. W. Pée. Antwerpen 1935-1982.
L. van Oyen: Dialektatlas van Zuid-Holland en Utrecht. Antwerpen 1968 (deel 11).
A. Weijnen: Dialect-atlas van Noord-Brabant. Antwerpen 1952 (deel 9; met een deel van Zuid-Holland!).
E. Blancquart en P.J. Meertens: Dialect-atlas van de Zeeuwsche eilanden. Antwerpen 1939 (deel 5; inclusief Goeree Overflakkee).
Schönfeld, M, *Nederlandse waternamen*, Bijdragen en Mededelingen der Naamkunde-Commissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, VI. Amsterdam 1955.
Schönfeld 1970 - A. van Loey, *Schönfelds historische grammatica van het Nederlands*. Zutphen 1970 (8e druk).
Schönfeld, M., *Veldnamen in Nederland*. Arnhem 1980 (Herdruk van de uitgave uit 1949).

Schrijver, P., 'The Celtic contribution to the development of the North Sea Germanic vowel system, with special reference to coastal Dutch'. In: *North-western European Language Evolution (= NOWELE)* 35 (1999), blz. 3-47.

Spruit. D., 'Kwartierstaat van J.H. den Hartog'. In: *Genealogie van enkele Betuwse geslachten*. Kesteren 1989.

Stadsrek. Dordrecht - J.W.J. Burgers & E.C. Dijkhof (uitg.), *De oudste stadsrekeningen van Dordrecht 1283-1287*. Hilversum 1995.

Stroop, J., 'Namen, appellatieven en fonologie'. In: *Taal en Tongval* 45 (1993), nr 1, blz. 13-49.

De Vaan, M., 'Suiker in de Limburgse dialecten en de ontwikkeling van Wgm. u in gesloten syllabe'. In: *Taal en Tongval* 49, (1997), nr 2, blz. 115-138.

Vereecken, C., 'Van *slut-ila naar sleutel. Umlaut en spontane palatalisering op Nederlands taalgebied'. In: *HCTD* 12 (1938), blz. 33-99.

Winkler, J., *De Nederlandsche geslachtsnamen in oorsprong, geschiedenis en beteekenis*. Haarlem, 1885.

Van der Zwan, F (red.), m.m.v. E.A.L. Maartense en R.A. Mos, *Van der Zwan*. Lelystad 1987.

Jan Berns

VAN *AALBRECHTSE* EN *BREUNESSE*: FAMILIENAMEN IN ZEELAND

Binnen de Nederlandse dialecten nemen die van Zeeland een bijzondere plaats in. Ze worden beschouwd als een brug tussen Vlaanderen en Nederland en de geïsoleerde ligging zorgde ervoor dat tal van oude verschijnselen er bewaard zijn gebleven. Binnen de wat nauwere context van het Noord-Nederlandse taalgebied zijn de meest opvallende verschijnselen het feit dat de Nederlandse zogenaamde "lange *ij*" en de *ui* er geen tweeklanken zijn, maar als *ie* en *uu* worden uitgesproken: *ies*, *mien* (ijs, mijn); *(h)uus*, *muus* (huis, muis). Het bekende zinnetje "*kiek, kiek, een kacheltje op de diek*" illustreert dit verschijnsel ten dele en laat bovendien zien dat de woordenschat heel eigen trekjes heeft, want een *kacheltje* is een veulentje. Het de Zeeuwen zo typerende zinnetje "*ons zien zunig*" (wij zijn zuinig) bevat beide verschijnselen.
De officiële regeling van de burgerlijke stand en in samenhang daarmee van de Nederlandse familienamen dateert van de Franse tijd en is dus betrekkelijk jong. De wet is in wezen voor een belangrijk deel niets anders dan de consolidering van een bestaande toestand, want iemand die reeds een familienaam voerde, moest deze laten vastleggen en degenen die niet over een min of meer vaste achternaam beschikten, moesten er een aannemen. We mogen ervan uitgaan dat zo rond 1811 een groot deel van de Zeeuwse bevolking nog eentalig was en in de dagelijkse omgang alleen maar dialect sprak. Van de gemeenteambtenaren die verantwoordelijk waren voor de inrichting van de burgerlijke stand mogen we aannemen dat ze de Nederlandse standaardtaal machtig waren en bij het noteren van de familienamen de op dat moment vigerende regels van de Nederlandse spelling volgden. In 1804 kreeg Nederland de eerste algemene spellingregeling, opgesteld door Matthijs Siegenbeek. Deze spelling, die uitging van het principe "schrijf zoo als gij

spreekt" werd in feite de grondslag voor de hedendaagse spelling. Er moest dus gespeld worden volgens de uitspraak, maar dan wel die van de "beschaafde", in Holland geldende uitspraak. Dat betekende dat niet de uitspraak *zeun* maar *zoon* en niet de uitspraak *foil* maar *vuil* de officiële spelling werd. In België werd de persoonsregistratie veel vroeger ingevoerd, al in 1795; er bestond daar toen nog geen wetgeving met betrekking tot de spelling, die kwam voor de Nederlandssprekende gebieden pas in 1839. Deze spelling sloot aan bij die van Siegenbeek (MARYNISSEN 1995: 143).

Familienamen kennen we eigenlijk alleen in hun geschreven vorm; de Vlaamse zijn in hun spelling ouderwetser dan de Nederlandse: de lange *aa* is vaak als *ae* gespeld en vooral door het gebruik van de tekens *c*, *q*, *x* en *y* in allerlei combinaties vallen Vlaamse familienamen op. Van de voorbeelden die Meertens in zijn boekje van 1943 gaf, komen in de volkstelling van 1947 de volgende familienamen voor: *Dhont*, met 91 naamdragers waarvan 27 in Zeeland, *Van Waesberghe*, 99 en 51 in Zeeland, en *Van Renterghem* met 34 naamdragers waarvan 13 in Zeeland. Een andere Vlaamse eigenaardigheid zijn namen op *-aert*. In 1947 kwamen er in Nederland 6555 namen van dit type voor, waarvan 2792 in Zeeland, gevolgd door Noord-Brabant met 1400.

Een mooi voorbeeld van archaïsche spelling is de familienaam *Cocquit*, die volgens het Nederlands Repertorium van familienamen (NRF) alleen in Zeeland voorkomt met 18 naamdragers. Debrabandere behandelt deze naam onder *Kockuyt*, waar hij wel meer dan 30 varianten geeft. Het betreft hier het Oudfranse woord *cocu*, 'koekoek'. De familienaam *Koekoek*, die in heel Nederland 515 naamdragers heeft, komt in Zeeland slechts één maal voor.

Voor de Nederlandse namen moet de Siegenbeekse regel van de "beschaafde" uitspraak grote gevolgen gehad hebben, want we mogen aannemen dat de eenvoudige dialectsprekende Zeeuw die tegen de ambtenaar zei dat zijn achternaam *Van Dieke* was toch als *Van Dijke* werd genoteerd. Dat betekent dat in veel van de geschreven naamsvormen de dialectische herkomst nauwelijks meer te achterhalen is. Tot de Zeeuwse eigenaardigheden behoort ook de g-h-wisseling, een uitspraakprobleem dat aanleiding heeft gegeven tot allerlei anecdotes, waarvan die van de dominee die sprak van het "*geilige guwelijk*" wel de bekendste is, maar zorgvuldige bestudering van de lijst van Zeeuwse namen beginnende met g en h leverde in

dezen niets op, terwijl het bekend is dat de plaatselijke uitspraak van een familienaam vaak aansluit bij het dialect en dat iemand die normaal van *diek* en *huus* spreekt, de drager van een familienaam met een van die woorden als element ook die familienaam zo zal uitspreken. Uit mijn eigen niet-diftongerend dialect - Pannerden - ken ik gevallen als *Rieswiek* voor *Riswijk*, *Van Ophuuze* voor *Van Ophuizen*, *Iesveld* voor *IJsveld* en *Pienappel* voor *Pijnappel*, maar de ons ter beschikking staande Zeeuwse bronnen laten dat helaas niet zien.

Over de Zeeuwse familienamen is door de "Zeelandoloog" P.J.Meertens uitvoerig geschreven. In 1947 publiceerde hij *Zeeuwse familienamen* (herdruk 1981) en twintig jaar later, in 1967, verscheen van zijn hand een uitvoerige inleiding op het deel Zeeland in de reeks Nederlands Repertorium van Familienamen (NRF). Daarvoor had hij al een algemene karakteristiek van de Nederlandse familienamen gegeven in zijn "De betekenis van de Nederlandse familienamen" (eerste druk 1941, tweede 1943).

Het meest kenmerkende type familienamen in Zeeland wordt gevormd door patronymica op *-se*, van *Aalbrechtse* tot *Zachariasse*. Blijkens de volkstelling van 1947, waarop het NRF is gebaseerd, kwamen er toen in Zeeland zeven *-se*-namen voor die door 300 of meer inwoners werden gedragen: *Janse* (843), *Louwerse* (605), *Jobse* (521), *Dingemanse* (420), *Roelse* (380), *Joosse* (368) en *Adriaanse* (335).

Kijken we naar het geheel van het namenbestand uit 1947 dan blijkt dat de naam *Jans* 2098 naamdragers kent, waarvan er slechts 6 in Zeeland woonachtig zijn, terwijl de vorm *Janse* in heel Nederland 2437 keer voorkomt, en dat Zeeland met 843 naamdragers verreweg op kop staat; *Adriaans* komt 832 keer voor, maar nooit in Zeeland. *Dingemanse* komt 505 keer voor; de vorm op -s, *Dingemans*, 928 keer, waarvan 518 keer in Noord-Brabant en *Dingman* vier keer, met drie naamdragers in Zeeland. Zonder meer mag van de namen op -se gezegd worden dat ze in Zeeland verreweg het frequentst zijn. De uitgang -se is het afgesleten restant van het suffix -zoon, dat tot *-sen* verzwakt was of het is een uitbreiding met *-e* van de tweede naamval op *-s*.

Het dialectkenmerk dat in deze *-se*-namen aanwezig is, is het behoud van de slot *-e*. Ebeling (1993: 94) wijst er op dat met het afzwakken van *-zoon*, ook de betekenis 'zoon' vervaagd moet zijn, anders zijn de

reeds aan het einde van de 17de eeuw in Holland en Zeeland voorkomende vrouwelijke voornamen met het achtervoegsel *-sen* niet te verklaren. Meertens (1947: 32) merkt op: "een specifieke eigenaardigheid is dat de patronymicale uitgang -s bij voorkeur tot -se wordt verlengd" en wijst op namens als *Boutens*, *Maljers* en *Meertens*, "die in het spraakgebruik der boeren" klinken als *Bouterse*, *Maljerse* en *Meertense*. Inderdaad geven veel Zeeuwse namen de indruk dat een achtervoegsel *-se* door de taalgebruiker aangevoeld werd als een mogelijkheid om van een voornaam een familienaam te maken. De naam *Dingmanse* zou daarvan een mooi voorbeeld kunnen zijn. Volgens Debrabandere is het een metroniem, de vrouwennaam *Dinge(n)*, afgeleid van Dymfna met het liefkozende suffix *-man*, dat vooral bekend is in vleivormen als Janneman, Pieterman en Hanseman. Van zo'n vleinaam kan een achternaam gemaakt worden door er *-se* aan toe te voegen. *Dingemanse* kan overigens ook een afleiding op *-zoon* zijn van *Dingeman*. Van der Schaar beschouwt de voornaam *Dingeman* als samengesteld uit *ding*, 'rechtszaak' en het vleisuffix *-man*, wat toch wel onwaarschijnlijk lijkt. Eerder zou men dan aan een beroepsaanduiding kunnen denken: *dingeman*, 'iemand van het gerecht'; in het Middelnederlands is *dincman* 'getuige' bekend.
Patronymica zijn afleidingen van voornamen. Ze behoren tot een zeer oud naamgevingstype. Sommige namen, zoals *Huibrechtse* naast *Hubrechtse* en *Kruse* naast *Kruijsse* lijken iets van dialectische variatie te tonen, als we tenminste spellingen als *ui* en *uij* als tweeklanken mogen interpreteren.
Johan te Winkel wijst nog op het feit dat in de zuidwestelijke dialecten - hij heeft dan vooral West-Vlaanderen op het oog - de z.g. "lange *ij*" niet alleen als *ie* wordt gerealiseerd, maar ook als *uu* in woorden als *puupe* (pijp), *bluven* (blijven) en *wuuf* (wijf) en hij noemt dan de familienaam *Puype*, die hij beschouwt als de weergave van *puupe* en als tegenhanger van *pijp*. Welnu blijkens het NRF komt de familienaam *Puype* 78 keer voor, met meer dan de helft, 43 naamdragers, in Zeeland.

Naast een aantal kenmerkende klankontwikkelingen heeft het Zeeuws ook een eigen woordenschat, vaak aansluitend bij de Vlaamse en daarom vreemd op Nederlandse bodem. Meertens geeft in zijn al genoemde studie over de Zeeuwse familienamen een aantal

voorbeelden, zoals *vate* (dialectische uitspraak *vaete* en *vaote*) en *dulve*.
In of bij veel Zeeuwse dorpen bevindt zich nog een *vaete*, dat is een openbare waterput, die dient als drinkput voor het vee en als brandput. De familienamen *Bij de Va(a)te* en *Van de Va(a)te*, die blijkens het NRF in totaal 238 naamdragers kennen waarvan 147 in Zeeland, zijn ervan afgeleid.
Dulve, voor sloot, is een typisch Zeeuws woord; de familienamen *Overdulve* en *Van Overdulve*, met 159 naamdragers, waarvan 135 in Zeeland, zijn ervan afgeleid.

KAART 1: *De familienamen Overdulve en Van Overdulve*

Bij de beroepsaanduidingen zijn de namen *Van Ast* (432/104), *van As* (1626/146), *van der Est* (145/47), *van der Reest* (1556/81) en *Poerstamper* (68/48), die alle met het meekrapbedrijf samenhangen, als typisch Zeeuws te beschouwen. *Ast* en *eest* zijn twee

verschillende woorden voor 'droogoven'; bij de naam *Van der Reest* is de *-r* van het lidwoord ten onrechte aan de naam geplakt. *Poerstamper* is 'poederstamper'.
In Zeeland zelf komen betrekkelijk weinig herkomstnamen voor die afgeleid zijn van Zeeuwse plaatsnamen. Dit type familienaam mag men toch met goed recht Zeeuws noemen en daarom horen ze wel thuis in dit hoofdstuk. De getallen achter de namen geven het aantal naamdragers in heel Nederland aan, de getallen tussen haakjes die in Zeeland. In de overgrote meerderheid van de gevallen komen deze Zeeuwse herkomstnamen buiten Zeeland voor.

Aardenburg: 177
van Aardenburg: 2;
Sint Annaland: 9
van St. Annaland: 2
Van Sint Annaland: 97
Bath: 2
Biervliet: 2
Van Biervliet: 1
Van Borsele: 1
Van Borselen: 32
Brouwershaven: 12
Van Brouwershaven: 179
Van Bruinisse: 89
Van Bruinissen: 2
Bruines: 201
Bruinesse: 2
Van Bruinesse: 9
Bruinessen: 2
Van Bruinessen: 79
Breunisse: 27
Breunesse: 101
Van Burgh 118 (52)
Van Cadzand: 20 (13)
Clinge: 2 (Zl. 1)
Clinge Doorenbos: 7 (1)
Domburg: 300
van Domburg: 250 (2)
Domburgh: 2
Van Domburgh: 19
Ellemeet, Jonge van-: 10
Goes: 833 (Zl. 1)
Van de Goes: 298
Graauw: 64
Langendam: 152 (1)
Hulst: 1195 (1)
van Hulst: 1331 (1)
Kapelle: 102 (7)
Kapellen: *7
Kruiningen: 1
van Kruiningen: 61 (36)
Maartensdijk: 1
van Sunter Maartensdijk: 11
Sint Maartensdijk: 7
van Sint Maartensdijk: 73
Sinte Maartensdijk: 43
van Sinte Maartensdijk: 4
Middelburg: 368 (1)
Middelberg: 66 (1)
Middelbergh: 3
Nieuwerkerk: 11
Oostburg: 11
Oosterland: 2
Ouwerkerk: 1578 (8)
van Ouwerkerk: 428 (32)
Filippine: 1
Poortvliet: 502 (225)
Van Poortvliet: 130 (79)
Renesse: 5
Van Renesse: 32
Scherpenisse: 484 (207)

van Scherpenisse: 4
Serooskerke, Tuyl(l) van-: 59
Sluis: 753 (7)
van Sluis: 370 (64)
Terneuzen: 22
Tholen: 513
van Tholen: 72 (1)
Tolen: 77
Vlissingen: 5
van Vlissingen: 58
van Waarde: 180
Wissekerke: 83 (37)
Zierikzee: 23

Interessant zijn de familienamen die samenhangen met de plaatsnaam Bruinisse, *Bru* is de plaatselijke uitspraak. Daarvan is in de achternamen niets terug te vinden. Maar het aantal varianten is toch groot: *Bruinisse*, *Bruinesse* en *Bruinessen*, met en zonder van, *Breunisse*, *Breunesse* en tenslotte *Bruines*. De oudste vermelding van Bruinisse die Van Berkel en Samplonius geven, dateert van 1481: Brunesse. We mogen dus aannemen dat de variant *Bruinesse* het dichtst bij deze oudste vermelding staat. Daaraan is aan de ene kant een slot-*n* toegevoegd: *Bruinessen*, en van de andere kant de stomme slot-*e* weer afgevallen: *Bruines*. Ook Sint Maartensdijk is royaal vertegenwoordigd. De plaatselijke uitspraak van de naam is *smurdiek*, de familienaam *Smeerdijk* en *van Smeerdijk* komt resp. 54, met twee naamdragers in Zeeland, en 28 keer voor.
Een nog niet genoemde eigenaardigheid van het Zeeuws is dat de korte *i* meer open wordt uitgesproken en klinkt als de korte *e*; de vorm op *-nisse* zou daarop een reactie kunnen zijn.
Naast de familienaam *Middelburg* komt ook *Middelberg* voor. Deze sluit aan bij een oude vorm: Middelberg uit 1189, die Van Berkel en Samplonius geven.

Al zijn er in de Zeeuwse familienamen weinig kenmerken terug te vinden die samenhangen met typisch Zeeuwse klankverschijnselen, er zijn in woordenschat en spelling, in het grote aantal namen op *-se*, in de herkomstnamen en in de archaïsche spellingen zeker voldoende kenmerken aan te wijzen om van een eigen Zeeuws karakter te spreken.

Bibliografie

G. van Berkel en K. Samplonius, *Nederlandse Plaatsnamen. De herkomst en betekenis van onze plaatsnamen*. Utrecht, Antwerpen 1995.

R.A. Ebeling, *Voor- en familienamen in Nederland. Geschiedenis, verspreiding, vorm en gebruik*. Groningen, Den Haag 1993.

F. Debrabandere, *Woordenboek van familienamen in België en Noord-Frankrijk*. Twee delen. Brussel 1993.

A. Marijnissen, 'De atlas van familienamen in het Nederlandse taalgebied'. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en dialectologie*, (1995), blz. 139-171.

P.J. Meertens, *De betekenis van de Nederlandse familienamen*. Naarden 1941. Tweede druk 1943.

P.J. Meertens, *Zeeuwse familienamen*. Naarden 1947. Herdruk Zierikzee 1981

NRF = *Nederlands Repertorium van Familienamen. Deel V: Zeeland*. Met een inleiding van Dr. P.J. Meertens. Assen 1967.

J. van der Schaar, *Spectrum voornamenboek*, bewerkt door D. Gerritzen en J.B. Berns. Derde druk, Utrecht, Antwerpen 1993.

J. Winkler, *De Nederlandsche geslachtsnamen in oorsprong, geschiedenis en beteekenis*. Haarlem 1885. Herdruk Neerijnen 1971.

Piet Vos

NOORD-BRABANTSE FAMILIENAMEN ALS *RAAIJMAKERS* EN *MUSTERS*

1. Inleiding

Uit de inleiding bij het *Nederlands Repertorium van Familienamen, XI Noordbrabant* (NRF XI: 5-44) blijkt dat in 1947 Noord-Brabant 1.180.133 inwoners telde. Met 38.409 familienamen betekent dat een gemiddeld aantal naamdragers per naam van 30,73. In deze inleiding van het Noord-Brabantse NRF-deel wordt getracht een voorlopig antwoord te vinden op de vraag of er in Noord-Brabant, ondanks de industrialisatie, sprake is van een sterke 'autochtone' bevolking. De vraag wordt gesteld of in de lijst van 100 en meer naamdragers zoveel typisch Noord-Brabantse namen te vinden zijn dat men duidelijk kan spreken van 'autochtone namen'. Tot dat 'autochtone Brabantse namengoed' worden toponymische namen (namen, afgeleid van aardrijkskundige aanduidingen), herkomstnamen (onderdeel van de toponiemen) en beroepsnamen die zich in hun vorm onderscheiden van dezelfde beroepsnamen elders in het land gerekend. Deze drie types worden in het NRF als volgt omschreven:

a) toponymische namen zijn namen die ontleend zijn aan begrippen als dam, dijk, veen, bos, woud, heide, broek, heuvel, berg, donk, huis enz. Sommige typen kunnen streekbepaald zijn. Voorbeelden zijn b.v. *v.d. Heijden*, *Meulendijks*, *Bergmans* etc.

b) herkomstnamen zijn familienamen die afgeleid zijn van lokaliseerbare plaatsnamen, b.v. *Van Tilburg*, *Van Eyndhoven* etc.

c) beroepsnamen als *Smulders* en *Raaijmakers* zijn familienamen die naar de vorm als typisch Noord-Brabants te beschouwen zijn, omdat het beroepsnamen zijn die gekenmerkt worden door de tweede naamvals -s, die in enkele gevallen zelfs vóór de beroepsnaam

bewaard is gebleven. Als voorbeelden vinden we *Dekkers*, *Kuypers*, *Smulders* en *Smolders* (= van de mulder, van de molenaar), *Bekkers*, *Wagemakers* en *Swagemakers* (= van de wagenmaker).
Beroepsnamen komen ook elders in Nederland voor maar dan meestal zonder het suffix *-s*.

In een schema[1] dat we hieronder overnemen zien we dat in de groep van "100 en meer naamdragers" er 96 Brabantse beroepsnamen (4,88 %) zijn en 62.140 naamdragers.

Namen	
Brabantse herkomstnamen (zonder toponymische namen)	383 of 17,62% van het aantal namen in deze groep
Brabantse toponymische namen (zonder herkomstnamen)	73 of 3,31% van het totaal aantal namen in deze groep
Brabantse beroepsnamen	96 of 4,88% van het totaal aantal namen in deze groep
Totaal Brabantse namen	552 of 25,81% van het totaal aantal namen in deze groep
Naamdragers	
Brabantse herkomstnamen (zonder toponymische namen)	178.910 of 44,37% van de naamdragers in deze groep
Brabantse toponymische namen (zonder herkomstnamen)	74.760 of 18,54% van de naamdragers in deze groep
Brabantse beroepsnamen	62.140 of 7,47% van de naamdragers in deze groep
Totaal Brabantse naamdragers	315.810 of 70,38% van de naamdragers in deze groep

Een voorlopige conclusie uit het voorafgaande betoog luidt dat we hier voornamelijk "te maken hebben met namen die wijzen op migraties op korte afstand, dus binnen de grenzen van de provincie Noordbrabant." Daarvoor wordt in de volgende bladzijden een bewijs beproefd m.b.v. de lijst van kernnamen, namen waarvan de naamdragers voor meer dan 50 % in één gemeente voorkomen bij

namen met meer dan 100 naamdragers, waarna de conclusie met meer stelligheid getrokken wordt. Als men deze inleiding leest, moet men uiteraard bedenken dat dit bewijs geleverd werd in aflevering XI van het NRF en dat de latere afleveringen (XII Noordholland, XIII Zuidholland en XIV Limburg) nog aanzienlijke nuanceringen kunnen hebben gebracht wat betreft dit "autochtone Brabantse namengoed" en "de migraties op korte afstand"; met name Limburgse gegevens zouden het beeld wel eens aanzienlijk kunnen wijzigen (vgl. MARYNISSEN 1994: 270 e.v.). Bovendien is er naar mijn mening sinds 1947 veel gebeurd in Noord-Brabant.

Ik zal mij in dit artikel beperken tot enkele typisch Noord-Brabantse beroepsnamen, zoals *Raaijmakers* en *Muster(d)s*, die gekenmerkt worden door de tweede-naamvals-s, maar niet die welke zelfs een 's' vóór de beroepsnaam hebben (*Swagemaker*, *Smolders*, *Smulders*), al is die laatste groep natuurlijk ook interessant als familienamen. Het gaat mij echter vooral om een vergelijking tussen woorden die enigszins dialectisch gekleurd zijn en daarvan afgeleide beroepsnamen die terug te vinden zijn in familienamen in Noord-Brabant. Nochtans worden hier dialectkaarten gegeven voor het gebied van het Woordenboek van de Brabantse Dialecten[2] (WBD) en familienaamkaarten voor het hele Nederlandstalige gebied. De nadruk van het artikel ligt op enkele klankverschijnselen in deze woorden en/of familienamen. Alleen die varianten van familienamen die oorspronkelijk een beroep aanduidden, die nog iets van de oorspronkelijke dialectklank vertonen en vooral in Noord-Brabant voorkomen, worden hier dus besproken en zoveel mogelijk gelokaliseerd.

Ik heb dus twee groepen van familienamen met verschillende spellingvarianten gekozen en wil die vergelijken met woordvarianten (appellatieven) uit het WBD waarbij de aandacht vooral uitgaat naar klankverschijnselen. Het gaat hier om enkele dialectbenamingen voor het beroep van wagenmaker (*rade(n)maker* en varianten) en om dialectwoorden voor het begrip 'takkenbos, rijsbos' (*mutsaard* en varianten).
Deze benamingen leverden in Noord-Brabant een aantal familienamen op met verschillende spellingvarianten. Het gaat hier om afleidingen van beroepsnamen (de rademaker-benamingen) en

afleidingen van een zaaknaam die beroepsnaam wordt (alleen afleidingen met een tweede-naamvals-s komen hier aan de orde; zie ook GOOSSENS 1978).
Deze namen hebben we geselecteerd uit twee lijsten met Noord-Brabantse familienamen samengesteld met het computerprogramma voor de verspreiding van Belgische en Nederlandse familienamen. De eerste lijst bevat regiospecifieke familienamen voor Noord-Brabant die op slechts één naamdrager na in geen enkele andere provincie voorkomen (pas op: alleen in die spelling van de namen); de tweede lijst is een lijst met familienamen die in Noord-Brabant meer dan honderd keer voorkomen, maar ook wel in andere provincies geattesteerd werden, zij het in mindere mate (dus minder dan 100 keer). Hieruit koos ik een aantal varianten die met dialectologische verschijnselen, met name klankverschijnselen, in verband te brengen zijn.

2. "Rademaker" en varianten

In de regiospecifieke namenlijsten komen een aantal varianten voor van het woord *rade(n)maker*, dat één van de dialectwoorden is voor een wagenmaker of voor een maker van wagen- of karwielen. Deze Noord-Brabantse varianten zijn *Raaijmakers* (902), *Raaymakers* (362), *Raijmakers* (207), *Raijmaekers* (7), *Raaijmaakers* (4), *Raaymaakers* (4) en *Raijmaakers* (2).

2.1. De dialectwoorden en de familienamen

Om de varianten van de familienamen te kunnen vergelijken met de dialectbenaming, tekende ik een kaart met de verschillende dialectwoorden (zie kaart 1). Deze dialectwoorden zijn verzameld in de lemmata wagenmaker (blz. 2693-2694) en rademaker (blz. 2694-2695) in aflevering *WBD II.8* (*Houtbewerking II*). Het dialectmateriaal uit de enquêtevragen dateert uit 1940, 1955, 1957 en 1963. De wagenmaker wordt er gedefinieerd als de vakman die karren, wagens en wielen vervaardigt en repareert. Met een rademaker wordt in deze aflevering een vakman die gespecialiseerd is in het maken van kar- en wagenwielen bedoeld. Over die specialisatie moet wel een opmerking gemaakt worden. Eylenbosch

1967: 100 en 110 en Goossens 1978: 229 (noot 45) wijzen ons erop dat benamingen van het type *wagenmaker*, *rade(n)maker* en *stelmaker* etc. altijd "alleen maar verschillende namen voor dezelfde vakman" zijn geweest en dat de verklaring van die benamingen niet kan "gezocht worden in de oude organisatie van de wagenmakerij", "de middeleeuwse werkverdeling" waarbij men specialisten zou hebben gehad voor het maken van b.v. wielen, karbak (benaming *stelmaker*) etc. Dat wil echter niet zeggen dat er geen specialist zou kunnen zijn in b.v. het maken van kar- en wagenwielen, maar de verklaring voor de benaming *rade(n)maker* voor 'wagenmaker' moet men niet zoeken in die veronderstelde oude werkverdeling.

In het lemma wagenmaker (zie WBD II.8, blz. 2693-2694) komen natuurlijk meer benamingen voor dan alleen maar *rade(n)maker*. De benamingen van het type *wagenmaker*, *wagelmaker* maar ook *kar(ren)maker*, *boerenkarrenmaker*, *kallier*, *kruiwagenmaker* en *domme(n)draaier* zijn echter weggelaten op kaart 1, omdat het in dit artikel gaat om varianten van de benaming *rade(n)maker*. Vervolgens moet worden opgemerkt dat volgens het NRF XI (register) de familienamen *Wagemaker, De Wagemaker, Wagemakers, Wagenmaekers* en *Wagenmakers* wel vaak voorkomen in Noord-Brabant (de een meer dan de ander) maar dat ze dialectologisch geen interessante vocaalverschillen vertonen. Het dialectwoord *wagelmaker* (interessant door een afwijkend consonantisme: *l* in plaats van *r*) komt niet voor in Noord-Brabant, maar wel in het oosten van de provincie Vlaams-Brabant (in het Hagelands en in het Getelands) en een familienaam *Wagelmakers* komt noch in Nederland, noch in Vlaanderen voor.
Het dialectwoord *kallier* komt in het gebied van het WBD wel voor in het westen van Vlaams-Brabant (in het Pajottenlands), maar niet in Noord-Brabant; ook een familienaam die daarvan is afgeleid, is niet te vinden in het NRF XI (register). De familienaam *Callier* komt wel voor in Vlaanderen. De woorden *kar(ren)maker*, *boerenkarrenmaker*, *kruiwagenmaker* en *domme(n)draaier* die wat Noord-Brabant betreft in het oosten voorkomen (zie hierboven), komen eveneens niet in enige vorm als familienaam voor in Noord-Brabant.
Van het lemma rademaker (de specialist in wielen; zie WBD II.8, blz. 2694-2695) zijn de benamingen *wiel(en)maker* en *spekensteker*

weggelaten. Deze benamingen worden wel besproken in Eylenbosch 1967 (met een kaart met alleen dialectwoorden) en in Goossens 1978 (met o.a. kaart 6 met dialectwoorden en familienamen).
Op onze kaart zouden de varianten van het woordtype *wagenmaker* zich moeten bevinden in het westen, waar men nu de lege plekken ziet.

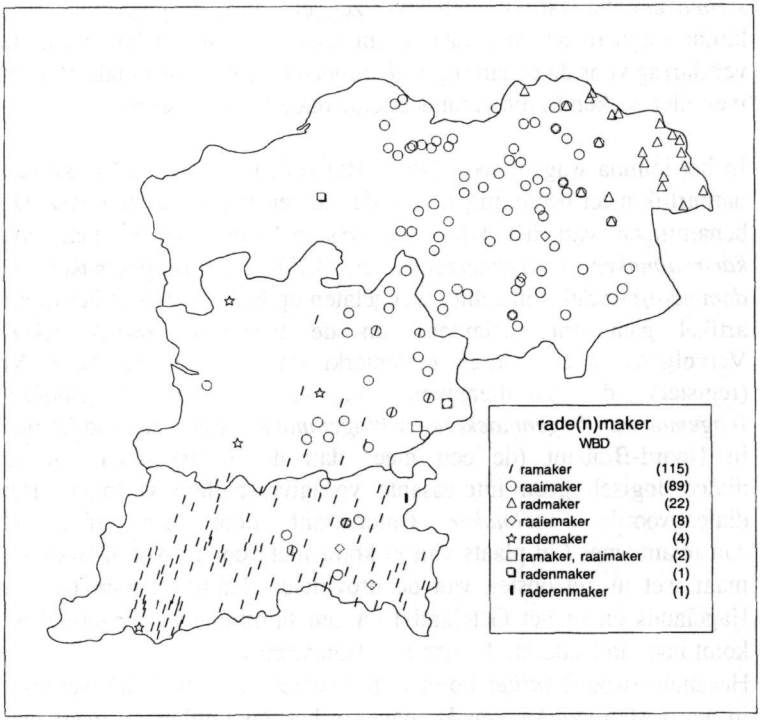

KAART 1: *De wagenmaker in de Brabantse dialecten*

Over *wagenmaker* dat ook heel frequent voorkomt (in het westen van Noord-Brabant en Antwerpen bestrijkt het ongeveer een derde deel, in Vlaams-Brabant komt het voor in een klein gebiedje ten noorden van Asse) leest men in Eylenbosch (1967: 95)[3] dat ten westen van de lijn Assen-Zwolle-Amersfoort-Brussel de benaming *wagenmaker* overheerst in de helft van ons taalgebied maar dat dit woord ook ten

oosten van die lijn nog wel driekwart van de uitgestrekte provincies Overijssel en Gelderland samen beslaat.
Interessant is het om op te merken dat, als we ons tot Noord-Brabant beperken, het woordtype *wagenmaker* vooral in westelijk Noord-Brabant voorkomt en contrasteert met *karrenmaker* in oostelijk Noord-Brabant (zie WBD II.1: 2693). Dat sluit aan bij Eylenbosch (1967: 119) die opmerkt dat *wagenmaker* wel de naam lijkt in streken waar "een vierwielige wagen het typische landbouwvoertuig van een betrekkelijk welgestelde boerenbevolking uitmaakte" en dat *rademaker* ruw gezegd voorkomt "in armere landbouwstreken, waar de goedkopere kar het als voertuig bleef doen".

Zoals op kaart 1 te zien is, tekenen zich voor het hele WBD-gebied (de provincies Noord-Brabant, Antwerpen en Vlaams-Brabant) vrij aardig gebieden af voor de groep (globale) varianten *radmaker*, *rademaker*, *radenmaker*, *raderenmaker*, *raaimaker*, *raaiemaker* en *ramaker*.[4]
Kijken we nu op die kaart waar de diverse varianten in Noord-Brabant voorkomen, dan merken we dat *radmaker* voorkomt in het noordoostelijke gedeelte van de provincie, nl. in het Maaslands, het Cuijks, in het noordoosten van het Noord-Meierijs en in het noorden van het Peellands. De rest van het Oost-Noord-Brabants en van het Midden-Noord-Brabants heeft voor het grootste gedeelte een van de andere varianten. *Raaimaker* komt overal voor in het Oost-Noord-Brabants en het Midden-Noord-Brabants behalve waar *rademaker* gezegd wordt en *raaiemaker* komt hier en daar voor in het Noord-Meierijs en het Kempenlands.
De benaming *radenmaker* wordt opgegeven voor Breda (het Baronies) in 1836 in het woordenboek van Hoefft en wijst er wellicht op dat de benaming *rad* en *rade(n)maker* vroeger westelijker voorkwamen. De varianten die voor ons in deze bespreking van belang zijn, zijn *raaimaker* en *raaiemaker,* omdat ze de intervocalische overgang *d* > *j* vertonen.

Over de verspreiding van het dialectwoord *rade(n)maker* (met alle varianten) over een groter gebied dan dat van het WBD leest men bij Eylenbosch (1967: 97): "Het benamingstype *rademaker* bestrijkt een niet onaanzienlijk, overwegend zuidoostelijk gebied dat wij zeer schematisch kunnen begrenzen door de lijn Brussel-Zwolle in het

westen en Zwolle-Enschede in het noorden; het wordt dus gevormd door meer dan twee derde van Vlaams-Brabant, zowat de helft van de provincie Antwerpen, de beide Limburgen in hun geheel, ongeveer twee derde van Noord-Brabant en een duidelijke uitloper langs de Gelders-Utrechtse provinciegrens naar het IJselmeer toe, waarbij ook de eerder sporadische verspreiding in Gelderland aansluit, die alleen in de Achterhoek nog een zekere dichtheid bereikt. Dit *rademaker*-gebied valt globaal wel samen met een deel van de oostelijke helft van ons taalgebied waar de wielen van een wagen *raderen* heten en wel bepaald met het zuidelijk part daarvan.[5] In het Belgische gedeelte van het *rademaker*-gebied ondervindt deze benaming nauwelijks mededinging van *wagenmaker*; in Nederland doet deze concurrentie zich wel gevoelen, ook al in Brabant en Limburg; in de grote-rivierenstreek neemt ze krachtig toe en de noordelijkste posten die *rademaker* in Gelderland en zelfs in Overijsel (vooral Twente) nog betrekt, verschijnen op de kaart als het ware overspoeld door *wagenmaker*-opgaven" (zie ook GOOSSENS 1978 (met kaart 6)).

Over de klinkers in de spelling van de varianten van de familienamen *Rade(n)makers* (*-a-* en *-aa-*; zie hierboven onder par. 1) is weinig te zeggen, ook al zullen ze in de verschillende dialecten misschien niet allemaal op dezelfde manier uitgesproken worden. De Noord-Brabantse varianten die we hier bespreken, vertonen echter allemaal de intervocalische overgang *d* > *j*. Op haar kaart 20: 'Ramaker' in Marynissen 1994: 270, die hier als kaart 2 wordt afgedrukt, komen echter een enkele keer ook de familienamen *Rademaker* en *Ramaker* voor in Noord-Brabant.[6] In Marynissen 1994: 268-269 lezen we hierover: "Een laatste geval van fonologische variatie dat resulteert in een tegenstelling binnen Limburg, is de syncope van de tweede lettergreep in de familienaam *Ramakers* en varianten. In Belgisch en Nederlands Limburg is de tweede lettergreep *-de-* in deze FN meestal in zijn geheel verdwenen: *Ramaekers*. In Brabant en Antwerpen daarentegen heeft er zich in de plaats van de intervocalische *-d-* in de regel een overgangsklank *-j-*, een zgn. glide, ontwikkeld: *Raeymaekers*. De niet-gesyncopeerde vorm *Rademakers* tenslotte is vooral in het zuiden van Nederlands Limburg courant, hoewel deze naam er toch minder verspreid is dan de vorm *Ramakers* (kaart 20: 'ramaker': -de-/-j-/-0-)."

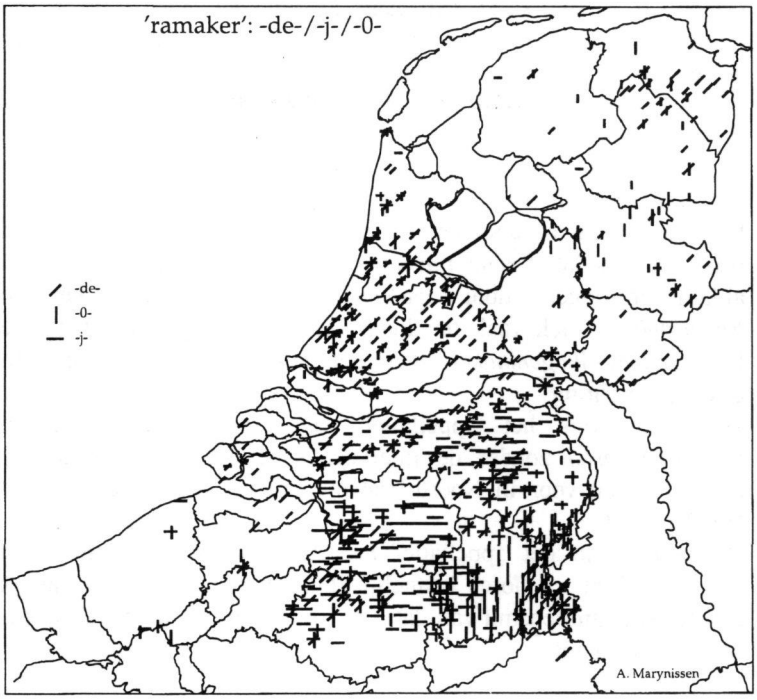

KAART 2: *'ramaker': -de-/-j-/-0-, uit Marynissen 1994, blz. 270*

We kunnen hier voor dit artikel over Noord-Brabant aan toevoegen dat die 'overgangsklank *-j-*' volgens de kaart ook op grote schaal voorkomt in Noord-Brabant, ook al vindt men op de kaart ook her en der familienamen van het type *Ramaker(s)* en *Rademaker(s)*.

2.2. Conclusies uit de vergelijking van dialectkaart en familienamenkaart

-Het gebied waarin de intervocalische overgang van *d* > *j* voorkomt bij varianten van de familienaam *Rade(n)makers* komt, ook voor Noord-Brabant, vrij goed overeen met dat verschijnsel bij het dialectwoord (zie kaart 1 en 2).

-Men ziet op de kaart van Ann Marynissen (kaart 2) dat de familienaam *Rade(n)maker* en zijn varianten in een veel groter gebied voorkomt dan de benaming voor het beroep (zie hierboven).
-Volgens Goossens 1978: 229-332 (met o.a. kaart 6: 'wagenmaker-rademaker-stelmaker') zijn er overlappingen, stroken waarin zowel de familienaam *Rade(n)maker(s)* als *Wage(n)maker(s)* en varianten voorkomen. *Rade(n)maker(s)* staat blijkbaar wat sterker als familienaam dan als appellatief. Goossens stelt vast dat in een gebied waar het appellatief *rade(n)maker* onder druk van de standaardtaal al lang verdrongen is door *wagenmaker*, de familienaam van het type *Rade(n)maker* zich vaak handhaaft, terwijl in beperktere mate de familienaam *Wagenmaker* met het appellatief wat oprukt in oostelijke richting.
-Varianten van het appellatief *rade(n)maker* en de naam *Rade(n)maker(s)* zonder de intervocalische overgang van *d* > *j* komen zelden voor in Noord-Brabant, net als in de rest van het WBD-gebied.
-Varianten van het appellatief *ramaker* vinden we evenmin in Noord-Brabant; zij horen kennelijk thuis in een meer zuidoostelijk gebied. De familienaam van dat type komt dan ook nauwelijks voor in Noord-Brabant. [7]

3. "Mutsaard" en varianten

Op de Noord-Brabantse namenlijsten (zie boven) komt ook een aantal familienamen voor die teruggaan op het woord *mutsaard*, dat 'takkenbos' betekent: *Mutsaers* (485), *Musters* (344). *Mutsaerds* (5) en *Mutsaards* (4). Debrabandere (1993) neemt een aantal varianten van deze naam op in zijn woordenboek. We lezen er dat *Mutsaard, -aert(s), -aerts, -aers* en *Mutsers* verband houden met het Middelnederlandse *mutsaert*. Hij verklaart deze namen als bijnamen voor een houthandelaar of een houtsprokkelaar.
In wat volgt behandel ik onder meer de namen *Musters* en varianten, die metathesisvormen (het van plaats verspringen van medeklinkers: *-ts-* > *-st-*) zijn van het woord *mutsaard*.

3.1. De dialectwoorden en de familienamen

Op basis van gegevens uit verschillende WBD-afleveringen (WBD I.1: 33, WBD II.1: 68-69, WBD II.5: 1646, WBD II.6: 1821 en WBD II.8: 2979) kon voor het hele WBD-gebied kaart 3 met dialectwoorden voor 'mutsaard' getekend worden. Het dialectmateriaal uit de enquêtevragen dateert van tussen 1936 en ± 1978 [8]. Dit leverde de volgende globale varianten[9] op voor kaart 3:

-mutsaard (incl. *mutsaad* en *mutsaar*)
-mutserd (incl. *mutser*)
-mutterd (incl. *mutter*)
-mutseld (incl. *mutsel*)
-mutsterd
-mustaard
-mussaard (alleen als *mussaad* aangetroffen)
-musterd (incl. *muster*)
-musserd

Als we die dialectvormen vergelijken met de ermee corresponderende familienamen, dan vinden we twee vormen die in familienamen overgeleverd zijn, nl. *mutsaard* en *musterd*. Met de eerste vorm corresponderen de familienamen *Mutsaards, Mutsaerds* en *Mutsaers*, met de vorm *musterd* en *muster* stemt de naam *Musters* overeen.

Net zoals bij de rademakersvarianten, hebben we hier alleen maar dialectwoorden voor het begrip 'takkenbos/rijsbos' van het type *mutsaard/mutserd* en varianten opgenomen om deze te kunnen vergelijken met de overeenstemmende familienamen. In Noord-Brabant (of in het WBD-gebied) komen immers nog andere gelijksoortige benamingen voor zoals *schans(bos)*, *rijsbos*, *heetsel* etc. Deze zijn echter niet relevant voor het onderwerp dialect in familienamen.

Op kaart 3 is te zien dat in Noord-Brabant *mutserd* en *musterd* de belangrijkste woordvarianten zijn. *Mutserd* (en *mutser*) komen vooral voor in het Oost-Noord-Brabants (en ook wel in het zuiden van de provincie Antwerpen en incidenteel in Vlaams-Brabant).

Deze variant heeft een corresponderende familienaam in het zuidoosten van Noord-Brabant, maar het verspreidingsgebied van de familienaam is heel wat kleiner dan dat van het appellatief.

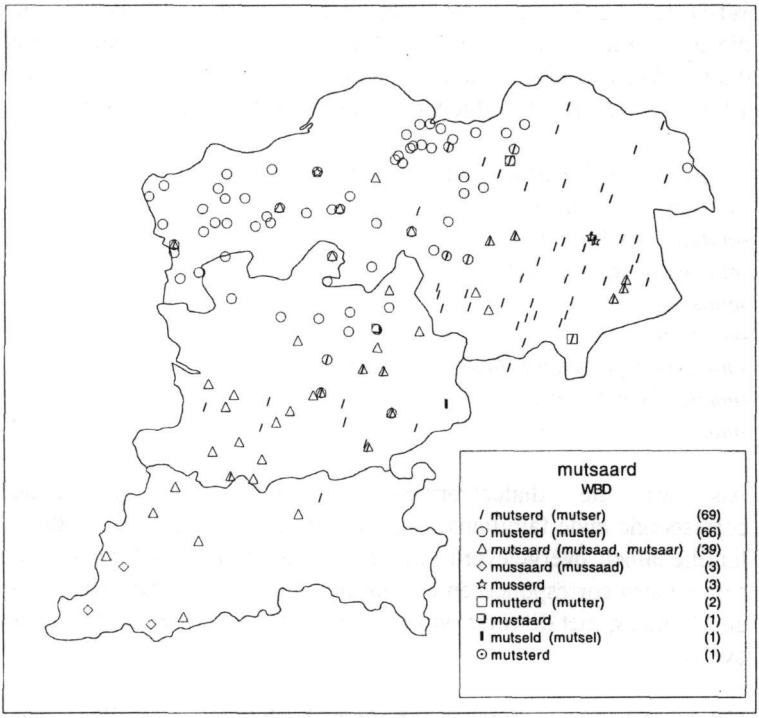

KAART 3: *Mutsaard in de Brabantse dialecten*

De variant *musterd* (en *muster*) is te vinden in het Midden-Noord-Brabants en het Noord-West-Brabants (ook wel in het noorden van de provincie Antwerpen). Deze variant correspondeert met de familienaam *Musters* (zie kaart 4 en kaart 5), die in hetzelfde gedeelte van Noord-Brabant een goede verspreiding heeft.

De familienamen *Mutsaards*, *Mutsaerds* en *Mutsaars*, met de volle vorm van het suffix, komen in ruime mate voor in Noord-Brabant (de een meer dan de ander) zoals ook uit het NRF XI (register) blijkt: vermeld zijn *Mutsaards, Mutsaars, Mutsaarts, Mutsaerds,*

Mutsaers en *Mutsaerts*. Daarnaast zijn er een aantal familienamen met gereduceerd suffix: *Mutsers, Mutsters* en *Mutzers*.

KAART 4: *De familienamen Mutsaard(s) en Mutsers*

Het is opvallend dat de woordvariant *mutsaard* (*mutsaad, mutsaar*) veel minder in Noord-Brabant voorkomt dan in Antwerpen en Vlaams-Brabant, maar als familienaam in Noord-Brabant daarentegen goed vertegenwoordigd is, terwijl de naam *Mutsaer(d)s* in het Vlaamse Antwerpen en Brabant slechts in beperkte mate verspreid is.

De in Noord-Brabant voorkomende woordvariant *musserd,* met geassimileerde *-ts-*, heeft geen corresponderende familienaam in ons gebied. De in het zuidoosten van Noord-Brabantse bekende dialectvorm *mutterd (mutter)* daarentegen is in hetzelfde gebied ook eenmaal als de familienaam *Mutter* overgeleverd.

KAART 5: *De familienamen Musters en Mutsers*

Met betrekking tot de metathesis (plaatsverwisseling *-ts-* en *-st-*), zijn de dialectologische en de naamkundige gegevens goed vergelijkbaar, tenminste wat de vormen met gereduceerd suffix *-ers* betreft. In het dialect is het oostelijk Noord-Brabantse *-ts*-gebied groter dan bij de familienamen; de westelijke helft van de provincie is zowel bij de eigennamen als bij de soortnamen een *-st*-gebied. Deze laatste vaststelling staat wel in contrast met de familienaamvormen *Mutsaard(s)* (zie kaart 4), met niet-gereduceerd suffix en zonder metathesis, die frequent in het dialectologische *musterd*-gebied opduiken.

Als toelichting bij de metathesis in deze namen gaan we iets dieper in op de etymologie (de herkomst van het woord) en het benoemingsmotief. Weijnen noemt *mutsaard* in zijn etymologisch

woordenboek (EDW) bij *mutsel* en geeft er de volgende verklaring: "wschl. afl. bij mnl. *mutsen* 'afsnijden', wschl. afl. van een aan een Romaanse taal ontleend woord dat ook in *muts* 'netmaag, vulva' voortleeft. HCTD XIII 369"[10].
De familienaam *Musters* en de woordvarianten *musterd* en *muster* zijn dus duidelijk metathesisvormen. Dat blijkt ook uit het WNT, waarin *motsen* en *moetsen* als lemma's zijn opgenomen. Er wordt verwezen naar Kiliaan, die volgens deze bron onder *moetsen, mutsen, mutilare, trancare* het volgende opneemt: "1) Eigenlijk. Een dier verminken, door b.v. een stuk van zijn oor of zijn staart af te snijden (...). 2) Bij uitbr. Iemand dooden door hem het hoofd af te slaan (...)."
Deze betekenis is dus kort samen te vatten als: verminken of doden door afsnijden van min of meer vitale delen. Het is vrij duidelijk dat 'afsnijden' het benoemingsmotief is bij woordtypen als *mutsaard, mutserd* en varianten (de afgesneden takken, het afsnijdsel, wordt in bossen verzameld).

3.2. Conclusies uit de vergelijking van dialectkaart en familienamenkaart

- Het gebied waarin de metathesis van *-ts-* > *-st-* voorkomt bij de familienamen *Mustert, Musterd* en *Musters* komt goed overeen met dat verschijnsel bij het dialectwoord (zie de kaarten 3 en 5). Dat geldt evenwel niet voor de familienamen met niet-gereduceerd suffix *-aar(d)s: Mutsaers* en varianten (zie kaart 4).

- Het dialect en de familienamen stemmen niet goed overeen wat de vorm van het suffix betreft: een volle vorm *-aar* of een gereduceerde vorm *-er*. In de familienamen treden de vormen op *-aars* in Noord-Brabant sterk op de voorgrond. Ze zijn er veel beter verspreid dan de dialectvormen *mutsaard* en *mussaard*, die vooral in de Vlaamse provincies Antwerpen en Brabant te vinden zijn. De dialectvorm *mutserd* is in het oosten van Noord-Brabant goed verspreid, maar is als familienaam *Mutsers* slechts enkele malen in het zuidoosten van de provincie overgeleverd.

4. Besluit

-Opzienbarende conclusies zijn er natuurlijk niet in dit artikeltje, omdat het beperkt was tot het onderzoek van enkele kleinere klankverschijnselen. Het is interessant om te zien dat er klank-overeenkomsten zijn tussen dialectwoorden en familienamen en na te gaan in welke mate de verspreiding van de klankvarianten overeenstemt, in dit geval voor de *rademaker-* en de *mutsaard-*varianten. Dialectwoorden en -vormen zijn terug te vinden in familienamen.
-Ik hoop dat ook in dit artikel duidelijk geworden is dat vergelijking van dialectkaarten en familienaamkaarten interessante inzichten kan opleveren; vergelijkingen met grotere gebieden - verder kijken dan de provinciegrenzen van Noord-Brabant - leveren vermoedelijk nog meer bewijzen op van invloed van het dialect op de moderne familienamen.

Noten

1. Zie p. 28.
2. De Nederlandse provincie Noord-Brabant en de Belgische provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant.
3. Zie ook de overzichtskaart 'wagenmaker' na p. 120; dat is een vereenvoudigde weergave van de gekleurde stempelkaart van Eylenbosch in TNZN afl. 9, kaart 5.
4. Met *'ramaker, raaimaker'* op de legenda van de kaart wordt het probleem van de globale typering van opgaven als *rowie-* en *rowe-* in de Antwerpse plaatsen Balen en Meerhout aangegeven. Het is op de kaart goed te zien dat de variant *ramaker* slechts in de provincies Antwerpen (in mindere mate) en Vlaams-Brabant (massaal) voorkomt; de familienaam *Ramaker* (met varianten) komt ook nauwelijks voor in Noord-Brabant.
5. Schrijver verwijst daarbij naar TNZN afl. 3, krt. 7 'de wielen van een wagen'.
6. Ze zijn dus niet regiospecifiek.
7. Zie hierover ook de bijdrage over Belgisch en Nederlands Limburg.
8. WBD I.1: 33: woordtype *mutsaard* uit het lemma vitselhout; 54: *mutsaardhoek* uit het lemma hoek bij de haard; 122: *mutsaardhout* en *mutsaardhouten* uit het lemma schelfhout; 122: *schelfmutsaard, hooimutsaard, bodemmutsaard, schoormutsaard* en *schoringmutsaard* uit het lemma schelftakkebossen. WBD II.1: 68-69: woordtypen *mutsaard,*

[moesjoet], *mutsaardhout*, *mutsaardshout*, *dennemutsaard*, *berkemutsaard*, *eikemutsaard*, *elzemutsaard*, *schaarhout(en)mutsaard* uit het lemma bakkershout; WBD II.5: 1646: woordtypen *potmutsaard*, *berkemutserd*, *eikemutserd*, *elstemutserd*, *mastemutserd*, *mutsaard* en *mutserd* uit het lemma pottenbakkershout; WBD II.6: 1821: woordtype *mutserd* uit het lemma smidsbrandstof; WBD II.8: 2979: woordtype *mutserd* uit het lemma wissenmijt. Het dialectmateriaal uit de enquêtevragen dateert van 1936, 1956, 1959, 1960, 1967, 1970, 1972 en 1977/1978 (?).

9. Daarbij wordt de variatie in het vocalisme (/ö/uu/oe/ec/ voor het eerste gedeelte en /a/ao/ui/ voor het tweede gedeelte) verwaarloosd en wordt het consonantisme vereenvoudigd (sj > s), terwijl aangegeven wordt dat de -r- en de -d- soms verdwijnt.

10. De afkorting "HCTD XIII" staat voor Verstegen 1939 (zie de literatuurlijst). De kaart 'mutsaard' vindt men daar tegenover p. 368 (voor de provincies Antwerpen, Vlaams-Brabant en Vlaams-Limburg) en de kaart over "samengebonden hout (voor den oven)" tegenover p. 384 (zie vragenlijst ZND 22, vraag 33c; voor alle provincies van Vlaamstalig België). Voor Oost-Noord-Brabant en omgeving vond ik overigens ook een kaart 'takkenbos' in De Bont 1962: LX (zie de literatuurlijst). Voor Twente staat er een kaart van het begrip 'takkenbos' in Bezoen 1948: 202 (zie de literatuurlijst).

Bibliografie

H.L. Bezoen, *Taal en volk van Twente*. 1948.

A.P. De Bont, *Dialekt van Kempenland, meer in het bijzonder d'Oerse taol, Deel I, Klank- en vormleer en enige syntaktische bijzonderheden*. Assen 1962.

F. Debrabandere, *Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*. Brussel 1993.

E. Eylenbosch en E. Goossens, 'De wagenmaker in het Nederlandse Taalgebied'. In: *TT 19 (1967)*, blz. 95-120. Met uitslaande kaart na p. 120: 'wagenmaker, overzichtskaart'.

J. Goossens, 'Naar een Nederlandse familienaamgeografie'. In: *Naamkunde* 10 (1978), blz. 213-233. Met 8 losse kaarten waarop de woorden voor de beroepen bakker en wagenmaker worden vergeleken met de familienamen die met deze woorden zijn gevormd.

J.H. Hoeufft, *Proeve van Bredaasch taal-eigen of Lijst van eenige in de stad en den lande van Breda gebruikelijke en in sommige oorden van ons vaderland min gewone woorden en spreekwijzen, verzameld en toegelicht*. Breda 1836.

A. Marynissen, 'Limburgse familienamengeografie'. In: *Naamkunde* 26 (1994), blz. 243-301.

Nederlands repertorium van familienamen (XI Noord-Brabant). Assen 1977. Afgekort als NRF XI.

Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland, Leiden 1939-1972 (9 afleveringen). Aflevering 9, Leiden 1972, bevat een woordkaart (nr. 5) over de wagenmaker van E. Eylenbosch. Afgekort als TNZN.

V. Verstegen O.F.M., 'Woordgeografische studiën van de Zuidnederlandse Dialectcentrale, XXI, De mutsaard'. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* (HCTD), XIII (1939), blz. 361-384.

Woordenboek van de Brabantse Dialecten (dl. I en II). Afgekort als WBD.

WBD, I.1

dr. A. Weijnen, dr. J. van Bakel, Woordenboek van de Brabantse Dialecten, Deel I, afl. 1 (*behuizing en landerijen*), Assen 1967.

WBD, II.1

drs. P.H. Vos, drs. W.A.M.M. Janssen Steenberg, dr. A. Weijnen, Woordenboek van de Brabantse Dialecten, Deel II, afl. 1 (*huisslachter en bakker*), Assen 1979.

WBD, II.5

drs. P.H. Vos, drs. H. van Lieshout, Woordenboek van de Brabantse Dialecten, Deel II, afl. 5, Bewerking andere stoffen (*kaarsenmaker, sigarenmaker, pottenbakker, diamantbewerker*), Assen/Maastricht 1990.

WBD, II.6

drs. P.H. Vos, Woordenboek van de Brabantse Dialecten, Deel II, afl. 6, *Metaalbewerkende beroepen*, Assen/Maastricht 1992.

WBD, II.8

drs. P.H. Vos, m.m.v. M.H. Lubbers, Woordenboek van de Brabantse Dialecten, Deel II, afl. 8, *Houtbewerking II*, Assen 1996.

A.A. Weijnen, *Etymologisch dialectwoordenboek*, Assen 1996. Afgekort als EDW.

Woordenboek der Nederlandsche Taal. Afgekort als WNT.

Ton van de Wijngaard

LIMBURGSE FAMILIENAMEN: VAN *AUSSEMS* TOT *ZWEIPHENNING*

1. Inleiding

Wanneer een gebruiker in één van de boeken van de telefoongids van Nederland bladert, krijgt hij aan de hand van de passerende familienamen al snel een idee, in welk deel van Nederland hij zich bevindt. Grote hoeveelheden namen die eindigen op *-ma* bijvoorbeeld, zullen eerder wijzen op Friesland, veel familienamen van het type *Leusink*, *Mensink*, *Meyerink* en *Wissink* duiden erop dat hij zich waarschijnlijk in de provincie Overijssel bevindt.
Ook Limburg heeft zo zijn karakteristieke namen waarvan men intuïtief aanvoelt dat ze uit Nederlands meest zuidelijke provincie afkomstig zullen zijn. *Houben*, *Smeets*, *Rutten*, *Habets*, *Slangen* en *Dohmen*, het zijn allemaal familienamen met een zuidelijk tintje.
Die intuïtieve vermoedens over familienamen kunnen ook met gegevens onderbouwd worden. Wanneer we aan de hand van het telefoonboek van de PTT de vijftien in Limburg meest voorkomende familienamen bij elkaar zetten, krijgen we het volgende overzicht: (MARYNISSEN 1994: 246)

Janssen
Smeets
Peeters
Peters
Jacobs
Hendriks
Hermans
Willems
Jansen
Driessen
Beckers
Houben
Franssen
Timmermans
Simons

Het eerste dat in dit lijstje opvalt, is het feit dat een groot deel van die namen eindigt op een *-s* en daarmee hebben we gelijk al het meest kenmerkende van de Nederlands-Limburgse familienamen opgemerkt. Deze zogenaamde genitief-s geeft een verwantschapsrelatie aan. De familienaam *Smeets* kunnen we dus lezen als *van Smeet* '(kind) van de smid', *Peeters*, *Peters*, *Jacobs*, *Hendriks*, *Hermans*, etc. als '(kind) van Peter, Jacob, Hendrik, Herman...' Deze laatste reeks geeft verder nog een andere opvallende eigenschap van de Limburgse familienamen: zij zijn heel vaak gevormd uit een mannelijke voornaam of roepnaam. In de naamkunde wordt zo'n naam een patroniem genoemd, een familienaam die is afgeleid van de doopnaam van de vader. Bij *Hendriks* en *Simons* zijn de namen Hendrik en Simon nog goed herkenbaar, bij andere is dat soms veel minder het geval. Zo gaan bijvoorbeeld de Limburgse familienamen *Crijns*, *Frijns* en *Wintjens* terug op respectievelijk de voornamen Quirinus, Severinus en Winandus.
In het overzichtslijstje van de vijftien meest verspreide Limburgse familienamen valt nog iets anders op, namelijk dat ook het beroep van onze verre voorvaderen de basis voor een familienaam kan zijn. Een duidelijk voorbeeld daarvan uit het overzicht is *Timmermans*, iets minder opvallend zijn het al eerder genoemde *Smeets* 'van de smid' en *Beckers* 'van de bakker' (zie ook MARYNISSEN 1994: 243 e.v.). Maar ook hier zijn er wel Limburgse familienamen te noemen die veel ondoorzichtiger zijn, denk maar eens aan namen als *Pluymaekers*, een verbastering van *Pleugmaeker* 'ploegmaker', of *Sijstermans/Sistermans* dat teruggaat op een woord *zicht*, een oud maaiwerktuig, en dus eigenlijk 'de man met zicht' betekende. We komen hier nog op terug.

2. Broens, Paumen en *Metsemakers*

De familienamen in het Nederlandse taalgebied weerspiegelen een ouder taalstadium, een fase waarin er nog geen sprake was van een Nederlandse standaardtaal. In de familienamen kunnen we dus klankverschijnselen terugvinden, die kenmerkend zijn voor een oudere fase van het Nederlands en die in het moderne Nederlands inmiddels al weer heel anders klinken.

Hetzelfde geldt ook voor de dialecten die binnen het Nederlandse taalgebied gesproken worden. Ook zij vertegenwoordigen vaak een eerdere fase uit de ontwikkeling van onze taal. Zo kennen de dialecten in het midden en zuiden van Limburg in een groot aantal gevallen nog de oorspronkelijke *oe*-klank in woorden als *moes*, *hoes*, *oet*, waar het Nederlands intussen een *-ui-* is gaan gebruiken: *muis*, *huis*, *uit*. Die oudere fase is ook bewaard gebleven in de uitspraak van de familienamen. De Nederlandse familienaam *Pluim* bijvoorbeeld, wordt in Limburg bij voorkeur uitgesproken als *Ploem*, soms ook genoteerd als *Ploum*. Hetzelfde geldt ook voor andere namen waarin in de rest van het Nederlandse taalgebied een *-ui-* wordt gebruikt. Voorbeelden daarvan zijn de Limburgse varianten *Hoebrechts* of *Houbrechts* naast de Nederlandse uitspraak *Huibrechts* of de familienaam *Bruins*, die in Limburg vooral als *Broens*, *Broenen* en *Broun(t)s* wordt genoteerd, waarbij moet worden opgemerkt dat de *-ou-* in die woorden in het plaatselijk dialect steeds als *-oe-* wordt uitgesproken (zie ook MARYNISSEN 1994: 255-258).
Ook andere klankverschijnselen uit de Limburgse dialecten zien we terugkeren in de familienaamgeving. In het hier al eerder genoemde lijstje van Limburgse familienamen is ook de naam *Beckers* opgenomen. Die afwijkende klinker *-e-* komt in het Limburgs in heel veel gevallen voor. Hij wordt met name gebruikt in gevallen waarbij een persoon moet worden aangeduid die een bepaalde handeling uitvoert. Bij *bekker* is dat het werkwoord *bakken*, maar er zijn er wel meer te noemen zoals *sjlechter* ('slager, slachter', bij *sjlachte*, 'slachten') en *bruier* ('brouwer', bij het werkwoord *brouwe*, 'brouwen'). Bij die laatste vorm heeft zich overigens ook weer een familienaam ontwikkeld die in Limburg een behoorlijke verspreiding kent: *Breuer*. Andere voorbeelden waarbij een wisseling van klinker optreedt, zijn de familienamen *Schlösser* (bij *slot*, dus 'slotenmaker') en -in het tweede deel van de naam- *Fleischhuiers* (bij *houwen*, 'slaan', 'slachten'). Die wisseling van *-o-* naar *-ö-* in *Schlösser* is overigens een zelfstandige ontwikkeling in de dialecten uit het betreffende gebied, want het Duits kent weliswaar een vergelijkbaar woord *Schlosser*, dat onder meer 'bankwerker' en 'sleutelmaker' betekent, maar daarin heeft die klinkerwisseling niet *plaatsgevonden*. In de familienaam *Schlösser* komt nog een tweede dialectverschijnsel voor dat eveneens kenmerkend is voor de dialecten uit die regio, namelijk de wisseling van *-t-* naar *-s-* (*sloter*

> *Schlösser*). Deze verandering van medeklinker wordt gerekend tot een verschijnsel dat in de taalkunde de Hoogduitse klankverschuiving wordt genoemd. Ook twee andere medeklinkers, de *-k-* en *-p-*, kunnen in bepaalde gevallen zo'n wijziging ondergaan. Zij veranderen dan in *-ch-* en *-f-* of *-pf-*. Het verschijnsel komt in Nederland alleen voor in de dialecten van een aantal plaatsen in het uiterste zuidoosten van de provincie, zoals Kerkrade, Bocholtz en Vaals. Daar gebruikt men in het plaatselijke dialect bijvoorbeeld dus het woord *wasser* voor 'water', *brèche* voor 'breken', *lofe* voor 'lopen' en *leffel* voor 'lepel'. Een voorbeeld van de medeklinkerwisseling van *-p-* naar *-f-* in een familienaam is de met name in Kerkrade en omgeving veel voorkomende naam *Paffen*. Meer naar het noorden wordt die naam vooral als *Paepen* gerealiseerd. *Paap* is een ander woord voor 'geestelijke' of 'priester'. De familienamen *Paffen* en *Schlösser* worden in de naamkunde *kernnamen* genoemd. Dat betekent dat ze in de provincie Limburg meer dan honderd keer voorkomen, waarbij meer dan vijftig procent van de naamdragers zich in één gemeente concentreert. Bij *Schlösser* en *Paffen* is dat, zoals gezegd, de stad Kerkrade.

Een ander typisch klankkenmerk uit de Limburgse dialecten dat we ook in de familienamen uit die provincie zien optreden, is het gebruik van de tweeklank *-au-* op plaatsen waar het Nederlands de combinatie *-al-* kent. Het gebied waar dat verschijnsel voorkomt, reikt van ongeveer Roermond en Weert in het noorden tot de rijksgrens in het zuiden van de provincie. In het midden van de streek, het deel waar Limburg op z'n smalst is, komt het verschijnsel het vaakst voor. Het dialectwoordenboek van Sittard bijvoorbeeld, een plaats uit die regio, vermeldt voor de Nederlandse woorden *kalf*, *half*, *zalf*, *wolf* en *wolk* dan ook de uitspraakvarianten *kauf*, *hauf*, *zauf*, *wouf* en *wouk*. Bij de Limburgse familienamen zien we dit verschijnsel terugkeren bij de achternamen *Palmen* en *Paumen*. In het familienamenregister van Limburg, dat op basis van de volkstelling uit 1947 werd opgesteld, blijkt dat de familienaam *Paumen* vooral voorkomt in zes gemeenten in het zuiden van de provincie: Maastricht, Beek, Elsloo, Geleen en Stein. Maastricht kent 1 naamdrager, Beek 7, maar een concentratie van de naam is er toch wel in de drie laatstgenoemde gemeentes met respectievelijk 22, 26 en 90 vermeldingen. Elsloo, Geleen en Stein liggen rondom

Sittard gegroepeerd en centraal in het gebied waar de dialecten in dit geval bij voorkeur de tweeklank *-au-* of *-ou-* gebruiken.

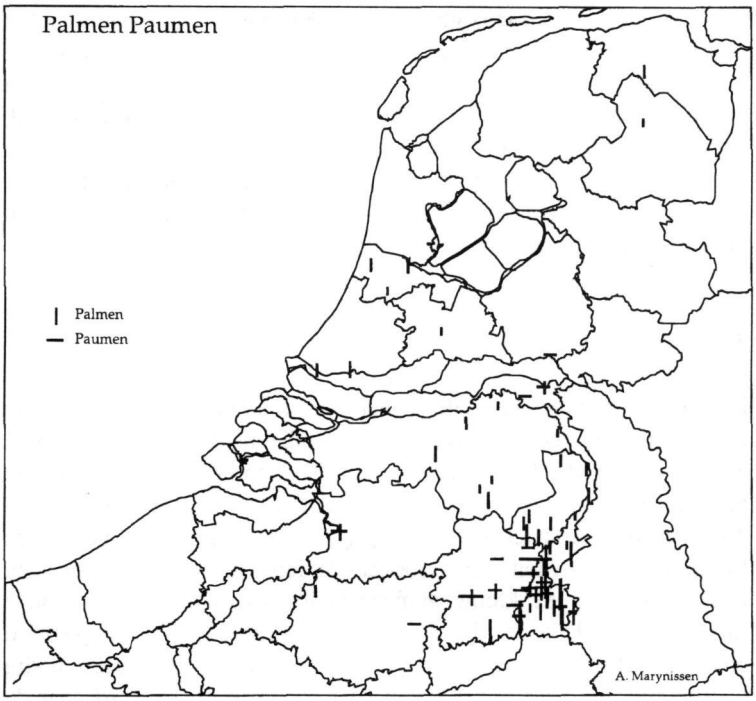

KAART 1: *De familienamen Palmen en Paumen*

In de lijst van meest voorkomende Limburgse familienamen komt, met 111 vermeldingen, ook de naam *Metsemakers* voor. Deze naam is algemeen verspreid in Limburg, met opvallende concentraties naamdragers in het midden van Limburg, in plaatsen als Herten, Maasniel, Roermond en Neer. De familienaam is afgeleid van de beroepsnaam, namelijk messenmaker. De messenmaker was een smid die zich vooral toelegde op het vervaardigen van snijwerktuigen. De naam *Metsemakers* komt ook een paar keer voor in Noord-Brabant en, in de vorm *Messemaekers*, verder nog in de provincie Vlaams-Brabant. Opvallend in de naam is de notering *metse-*, dus met *-ts-*, in het eerste deel ervan, die, zoals gezegd, vooral in Limburg wordt aangetroffen. Ook in dit geval zien we weer

dat een klankverschijnsel uit het dialect is weten door te dringen in de familienaam. Een mes wordt in een groot deel van de dialecten Limburg namelijk een *mets* genoemd, ook weer met die ingevoegde *-t-*. Het gebied waar dat gebeurt, loopt ruwweg van Venlo in het noorden tot in het zuiden in het Duitstalige gedeelte van de provincie Luik in België. Het voorkomen van die *-t-* kan niet verklaard worden als invloed uit het oosten, uit het aansluitende Duitstalige gebied, want daar noemt men een mes een *Messer*. Er is hier dus sprake van een zelfstandige klankontwikkeling die zich alleen in een groot aantal dialecten in Limburg heeft voorgedaan en haar weerslag in deze specifieke familienaam heeft gekregen.

3. *Schurgers* en *Essers*

Een van de belangrijkste categorieën familienamen is die waarvan de namen zijn ontleend aan een beroep, ambacht of functie. In het al eerder genoemde lijstje met de meest voorkomende Limburgse familienamen zagen we er al een paar van: *Beckers, Smeets* en *Timmermans*. Ambachtslieden zoals de smid, de molenaar en de timmerman hoorden in vroeger tijden tot de belangrijkste ingezetenen van de kleine gemeenschappen, waaruit de provincie Limburg destijds bestond. De smid bijvoorbeeld besloeg de paarden en vervaardigde en herstelde de ploegijzers die de boeren nodig hadden om hun veld te bewerken. Het geoogste graan werd naar de molenaar van het dorp gebracht, die er vervolgens meel van maalde. De plaatselijke timmerman vervaardigde niet alleen de kapconstructies voor nieuw gebouwde huizen, maar leverde ook de ramen, deuren en trappen en in voorkomende gevallen zelfs het meubilair voor de nieuwe woning. Het is dus niet verwonderlijk dat het ambacht dat werd uitgeoefend, al snel als tweede naam aan de voornaam werd toegevoegd. Deze aan de voornaam toegevoegde bijnaam werd dan door de volgende generaties geërfd, waarbij de tweede naamvalsuitgang, - de genitief-*s* -, aan de naam werd toegevoegd om de familiale afkomst aan te geven. Bijvoorbeeld: de zoon van Johannes de Timmerman > timmermanszoon > familienaam *Timmermans* of de zoon van Dries de Corver ('mandenmaker') > corverszoon > familienaam *Curvers*.

Vaak zijn familienamen die zijn ontstaan uit beroepsbenamingen heel doorzichtig. Bij familienamen als *Brouwers, Schoenmakers, Timmermans* en *Kuipers* bijvoorbeeld liggen de verklaringen voor de hand, maar soms is de oplossing minder makkelijk te vinden. Dat is bijvoorbeeld het geval met de in Limburg redelijk vaak voorkomende naam *Pisters* die is afgeleid van de Latijnse vorm *Pistorius* ('bakker') en die dus eigenlijk de chique uitvoering is van de al eerder genoemde familienaam *Beckers* of met de familienaam *Cordewener*, een afleiding van *corduanier*, 'maker van geitenleren schoenen of laarzen' die we vooral in Heerlen, Hoensbroek en Kerkrade aantreffen.
Bij het achterhalen van de herkomst van een familienaam kan het plaatselijke dialect vaak goede diensten bewijzen. Dat zien we bijvoorbeeld bij familienamen die maar in een klein gebied worden aangetroffen. Een voorbeeld daarvan is de Limburgse familienaam *Schurgers* die vooral in het zuiden van de provincie voorkomt, in plaatsen als Heer (bij Maastricht), Sittard, Maastricht, Munstergeleen, Kerkrade en Valkenburg. Op kaart 2 is de verspreiding van de naam afgebeeld. Basis voor het samenstellen ervan vormden de telefoonboekenbestanden van de PTT in 1993.
Ook bij *Schurgers* is er sprake van een beroepsnaam waarbij aan het eind een zogenaamde genitief-s optreedt. *Schurger* is een afleiding bij het werkwoord *schurge* of *sjurge*, dat in Limburg algemeen verspreid is in de betekenis 'met de kruiwagen rijden'. Het gebied waar dit werkwoord bekend is, loopt ongeveer van Venlo in het noorden tot de rijksgrens met België in het zuiden. Alleen in de dialecten van Weert en omgeving en in plaatsen in het noorden van de provincie wordt nog een ander werkwoord gebruikt: kruien. Een kruier, in Limburg dus vooral de *schurger*, was volgens het grote *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) in vroeger dagen de benaming voor een 'persoon die vrachten per handwagen vervoerde, pakjes droeg en in opdracht boodschappen deed'. Het Limburgse *schurge/sjurge* is een leenwoord dat is overgenomen uit de aangrenzende dialecten van het Rijnland. Daar wordt het vooral gebruikt in de dialecten uit het Ripuarische gebied, de centrale strook aan beide zijden van de Rijn waarin plaatsen als Keulen, Bonn, Düren en Aken liggen. Het woord is afkomstig van het Oudhoogduitse *scurgan*, wat 'schuiven' of 'stoten' betekent. Het woord wordt in Limburg ook gebruikt in de samenstellingen

schurkkar, *schurgkar*, *schurgskar*, *schurreskar*, *schurskar*, *schurgelskar* en *schurgerskar*, allemaal dialectbenamingen voor de kruiwagen.

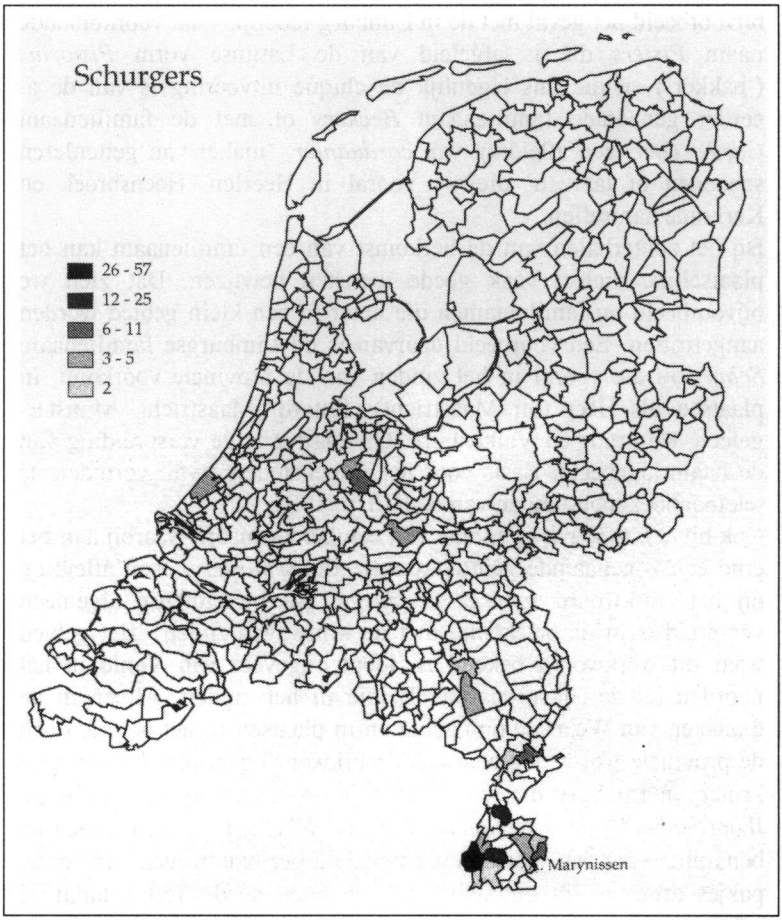

KAART 2: *De familienaam Schurgers*

Een andere belangrijke ambachtsman uit de dorpsgemeenschap van vroeger tijden was de wagenmaker. De wagenmaker vervaardigde en herstelde de karren en wagens die de boer nodig had voor het uitoefenen van zijn beroep. Een belangrijk onderdeel van zijn werkzaamheden waarbij met name veel ambachtelijke vaardigheid

nodig was, was het maken van spaakwielen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het beroep van de wagenmaker in veel provincies in de familienaamgeving terugkeert. Dat is bijvoorbeeld het geval in de provincies Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland, waar we de familienaam *Wagenmakers* verspreid aantreffen (zie ook GOOSSENS 1978: 228-231)
In Limburg is de familienaam *Wagenmakers* niet echt gebruikelijk. Hetzelfde geldt voor het dialectwoord *wagemaker/-maeker*, want dat komt alleen sporadisch voor in de dialecten in het noorden van het gebied. In Limburg is vooral de naam *Ramakers* of *Ramaekers* verspreid. *Ramaker*, en met name de uitspraakvariant *ramééker*, zijn ook de dialectwoorden voor de wagenmaker in vooral het zuidelijke deel van de provincie. In de dialecten in het noorden vinden we daarentegen meer een vorm met een *-j* aan het eind van het woord *rad*: *raaimaker*. Ook in de aansluitende provincie Noord-Brabant is dit de meest verspreide variant voor 'wagenmaker', zowel als dialectwoord als familienaam. Zie ook de bijdrage over Noord-Brabant in deze bundel.

In Zuid- en Midden-Limburg is verder nog een andere familienaam verspreid, die van het wagenmakersambacht is afgeleid: *Esser* of *Essers*. De familienaam *Esser(s)* komt ook wel in de aan Limburg grenzende provincies Noord-Brabant en Gelderland voor, maar een concentratie van naamdragers is er toch wel in Nederlands zuidelijkste provincie. Cijfers op basis van de volkstelling uit 1947 bevestigen dat:

Provincie	*Esser*	*Essers*
Gelderland	43	40
Noord-Brabant	67	98
Limburg	187	396

In alledrie de provincies wisselen de vormen met en zonder genitief-s elkaar af; de vormen met eind-s zijn in Noord-Brabant en Limburg echter wel duidelijk in de meerderheid. De familienaam *Essers* komt in laatstgenoemde provincie vooral voor in Heer (bij Maastricht), Maastricht, Margraten, Valkenburg en Heerlen, terwijl de vorm zonder *-s* met name in Posterholt, Born en Heerlen werd opgetekend.

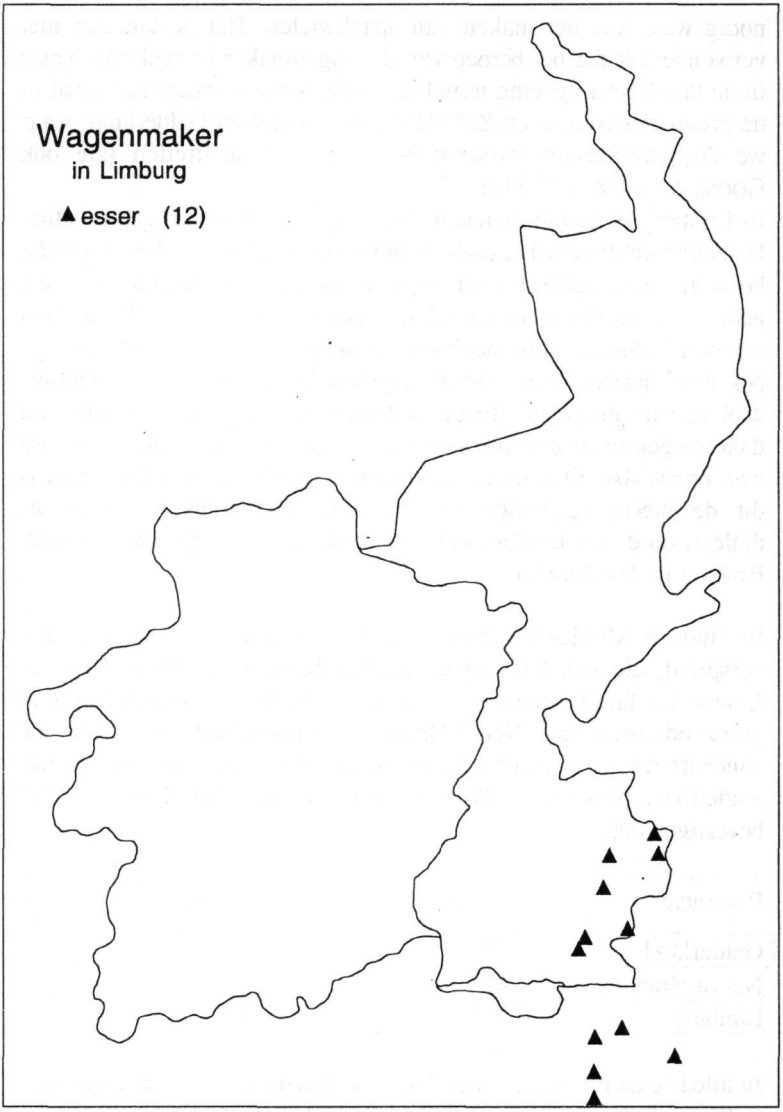

KAART 3: *Dialecten waar het woord esser wordt gebruikt voor 'wagenmaker'*

We vinden het woord *esser* in de betekenis 'wagenmaker' terug in de dialecten van het zuid-oostelijke gebied van Limburg in de dialecten

van Heerlen, Waubach, Eygelshoven, Wittem, Wahlwiler en Bocholtz en het is ook in de dialecten van het Duitstalige deel in het noorden van de provincie Luik bekend. Het werd in dit gebied opgetekend voor de plaatsen Montzen, Kelmis, Welkenraedt, Baelen en Raeren. De verspreiding van het dialectwoord is ook afgebeeld op kaart 3.

In het aan Limburg grenzende, Duitstalige Rijnland is het woord eveneens gebruikelijk. Het grote *Rheinische Wörterbuch*, het woordenboek van de dialecten in het Rijnland, vermeldt het onder het trefwoord *Ächser* onder meer voor de plaatsen Keulen, Aken, Sieg en Mönchen-Gladbach in de betekenis 'asmaker, wagenmaker' en merkt erbij op dat *Esser* een veel voorkomende Rijnlandse familienaam is. Uit het trefwoord uit het woordenboek kunnen we ook tegelijkertijd al de herkomst van dit woord herleiden. Het is gevormd door achterplaatsing van het achtervoegsel *-er* bij het zelfstandig naamwoord *as*, waarbij weer een wisseling van klinker optrad, zoals we die ook al eerder hadden geconstateerd bij woorden als *bekker* en *sjlechter*. De *esser* is dus eigenlijk een benaming voor de ambachtsman die de as van de kar vervaardigde en ook in dit geval hebben we weer te maken met een zelfstandige ontwikkeling uit de dialecten tussen Rijn en Maas. Het woord *esser*, of op zijn Duits gespeld *Ächser*, komt namelijk niet in het Hoogduits voor. Daar gebruikt men de woorden Wagenmacher of Stellmacher.

De beroepsbenaming heeft zich in het zuiden van de provincie behoorlijk verspreid als familienaam. Kaart 4 geeft een overzicht van die verspreiding. Dat is niet gebeurd met een ander dialectwoord dat ook weer in het zuidoosten van Limburg sporadisch werd opgetekend voor 'wagenmaker': *sjtelmaker* of *sjtelmacher*. *Sjtelmaker/-macher* wordt gebruikt in de dialecten van Eygelshoven, Kerkrade, Vijlen en Vaals, en in het noordoosten van de Belgische provincie Luik, in Kelmis, Lontsen, Walhorn en Eupen. Het woorddeel *stel-* uit het woord verwijst naar het gestel, de constructie van onderstel en wagenbak, dat door de wagenmaker werd vervaardigd. *Stelmaker/-macher* is in Limburg geen familienaam geworden. Ook in een andere provincie waar dit woord in de dialecten gebruikt wordt voor 'wagenmaker', namelijk Groningen, is dit niet het geval. De familienaam komt alleen in Vlagtwedde voor

met slechts drie naamdragers en wordt dan ook nog als *Stellmacher* gespeld. Waarschijnlijk betreft het hier dus een uit het naburige Duitstalige gebied naar hier verhuisde familie.

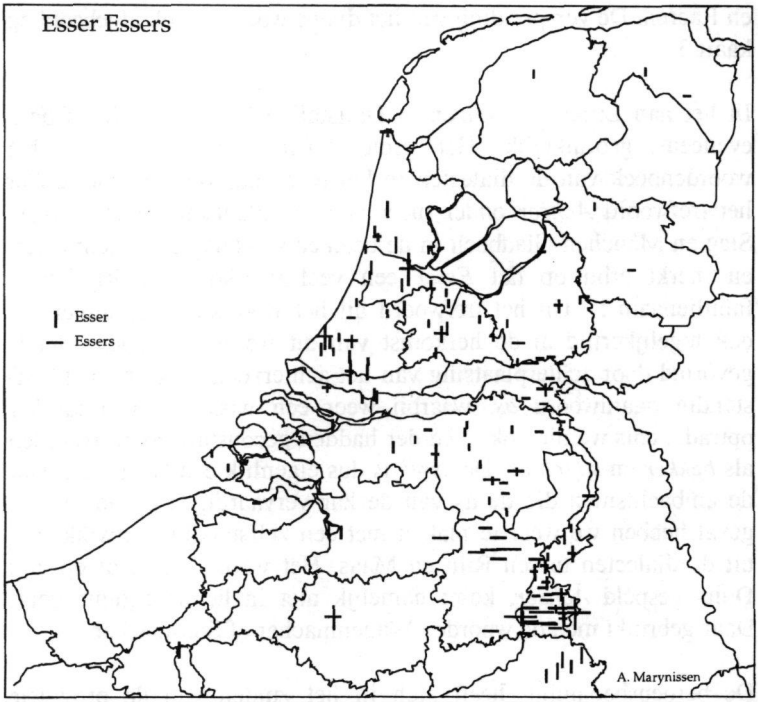

KAART 4: *De familienaam Esser(s)*

4. Pepels

Niet alleen dialectbenamingen voor ambachten en beroepen kunnen de basis vormen voor familienaamgeving, ook voorwerpen uit de dagelijkse leefwereld kunnen daarvoor gebruikt worden. Een bekend voorbeeld daarvan zijn familienamen die zijn ontleend aan aardrijkskundige verschijnselen zoals *Van den Berg*, *Bergmans*, *Van der Heijden* en *van den Heuvel*. De dierenwereld kan eveneens bij tijd en wijle inspiratiebron zijn bij de naamgeving, denk maar aan familienamen als *De Beer, De Vos, Krekels, Quaedflieg*, etc. En ook

bij de verklaring van deze groep familienamen kan het dialect soms een bijdrage leveren bij het achterhalen van de herkomst ervan.
In de lijst van de honderd meest voorkomende Limburgse familienamen is ook de naam *Pepels* opgenomen, met 185 vermeldingen. De naam komt verspreid voor in een aantal gemeentes, maar opvallende concentraties zijn er in het midden van de provincie in de plaatsen Geleen, Elsloo, Ulestraten en Stein. In die laatstgenoemde gemeente wonen maar liefst 92 dragers van de naam *Pepels*. In de bijgevoegde kaart 5 is de verspreiding van de familienaam voor heel Nederland afgebeeld. Het zwarte blokje in Zuid-Limburg is de gemeente Stein.

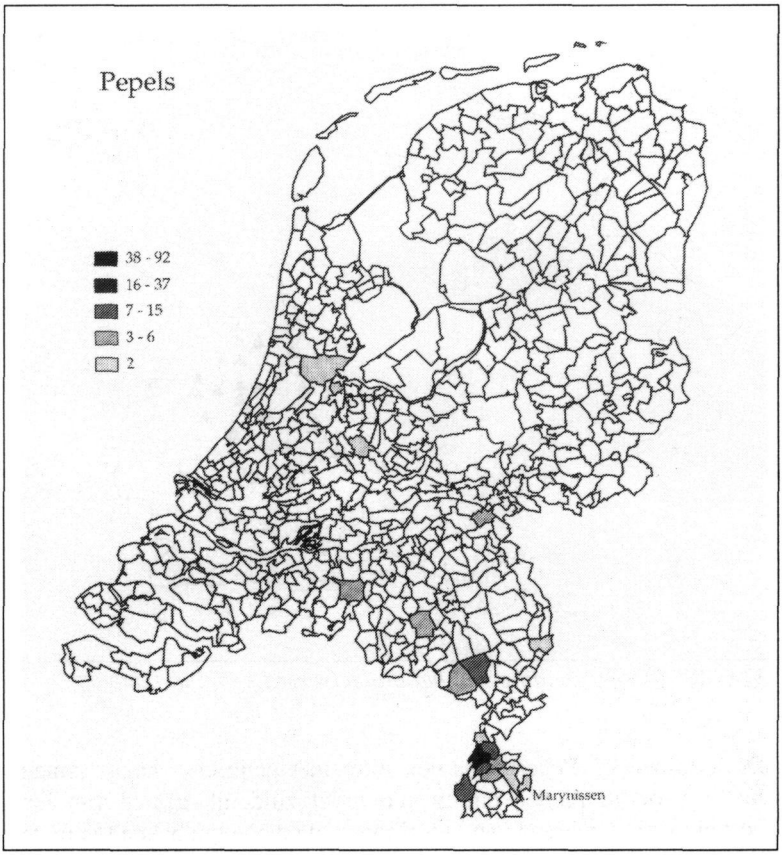

KAART 5: *De familienaam Pepels*

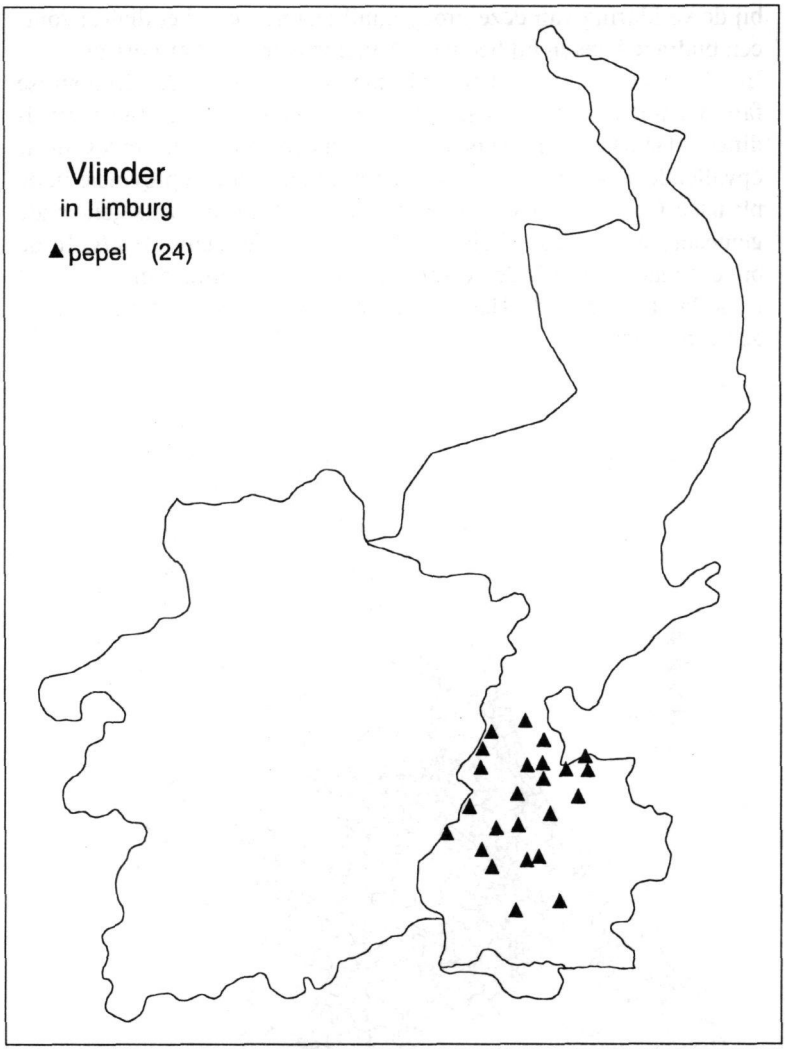

KAART 6: *Verspreiding van het dialectwoord pepel in Limburg*

De familienaam *Pepels*, dus ook weer met genitief-s, hangt samen met het woord *piepel*, dat in een groot zuidelijk gebied van het oosten tot aan de grens met Duitsland in de dialecten bekend is in de betekenis 'vlinder'. In Limburg komt het vooral voor in de dialecten

uit het midden en zuiden van de provincie. Het dialectwoord *piepel* is een leenwoord uit het Romaans en gaat terug op het Latijnse *papilio*. De ontlening dateert uit de Romeinse tijd. De Romeinen gebruikten het woord *papilio* in twee betekenissen: 'vlinder' en 'tent'. De tweede is metaforisch uit de vlinder-betekenis ontstaan. Waarschijnlijk sloegen de Romeinse soldaten aan de ingang van hun tenten het tentzeil naar twee kanten omhoog, zodat de tentingang de vorm kreeg van twee vlindervleugels. Ook het moderne Franse woord *papillon* gaat op het Latijnse woord terug.

De meest verspreide uitspraakvariant van het woord in de Limburgse dialecten is *piepel*. Heel het zuidelijk deel van de provincie gebruikt die uitspraak. Alleen in een klein gebiedje tussen Sittard en Maastricht komt in de plaatselijke dialecten de vorm *pepel* voor. In de binnenkort te verschijnen aflevering over de woordenschat van de fauna van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* worden onder meer de volgende plaatsen genoemd: Limbricht, Urmond, Stein, Sittard, Geleen, Meerssen, Valkenburg en Wijlre. De verspreiding van de dialectuitspraak *pepel* is ook nog eens getoond in kaart 6. Vergelijk met kaart 5 maakt dan al heel snel duidelijk dat het dialectwoord voor de vlinder in deze streek wel moet hebben bijgedragen tot het ontstaan van de familienaam. De wisseling van *-ie-* naar *-ee-* komt in de dialecten in het genoemde gebied overigens wel vaker voor: *brief* wordt daar als *breef* uitgesproken, *lief* als *leef*, *diep* als *deep*, etc. Opmerkelijk is verder dat de uitspraakvariant *piepel*, die zoals gezegd vooral in Zuid-Limburg voorkomt, niet tot de vorming van een familienaam **Piepels* heeft geleid.

Tot slot

De in deze bijdrage besproken familienamen zijn slechts enkele voorbeelden van dialectverschijnselen die invloed hebben gehad op het ontstaan en de vorming van Limburgse familienamen. Bij de familienamen die zijn gevormd uit beroepsnamen zijn er uiteraard nog wel meer te noemen zoals de naam *Schreurs* naast het dialectwoord *schreur* of *sjreur* 'kleermaker' of *Mullenders* naast het Zuid-Limburgse *mullender* of *mulleter* 'molenaar'. Hopelijk hebben ze wel duidelijk gemaakt dat de dialectologie een belangrijke bijdrage kan leveren bij de verklaring van de herkomst van onze achternamen.

Bibliografie

Crott, J. en J. Hoen, *Familienamen in Limburg*. Geleen 1995.

Eylenbosch, E. en E. Goossens, 'De wagenmaker in het Nederlandse taalgebied'. In: *Taal en Tongval 19* (1967), blz. 95-120.

Goossens, J., 'Naar een Limburgse familienaamgeografie'. In: *Naamkunde* 10 (1978), blz. 213-233.

Keymeulen, J. Van, *De dialectbenamingen voor de vlinder. Commentaar bij de kaart "(Gekleurde) vlinder"*. Gent 1994.

Marynissen, A., 'Limburgse familienamengeografie'. In: *Naamkunde* 26 (1994), blz. 243-301.

Müller, J. (e.a.), *Rheinisches Wörterbuch*, Bonn/Berlin 1928-1971.

Nederlands Repertorium van familienamen. Deel XIV: Limburg. Zutphen 1988.

Woordenboek van de Limburgse Dialecten. Assen 1983 - ...

Rob Belemans

"HOE SCHRIJFT JANG VAN ZJIER VAN ZJEF DE SMEED ZICH ?" OVER LIMBURGERS DIE NIET NAAR JAN, PIER OF KLAAS GENOEMD ZIJN.

1. Inleiding

In deze bijdrage over de familienamen in Belgisch Limburg wordt geen werk gemaakt van vergelijkingen met het Nederlandse deel van Limburg. De familienamen die hierna aan bod komen, zijn in de Belgische context 'typisch Limburgs' te noemen. Dat wil zeggen dat het grootste deel van de Belgische naamdragers tegenwoordig (nog steeds) in deze provincie woont. Deze regiospecifieke namen hoeven daarom geen hoge frequentie te hebben. Om een indicatie te geven van frequentie en regiospecificiteit, wordt bij de besproken familienamen tussen haakjes telkens het absolute aantal naamdragers in België vermeld en daarna het aantal daarvan dat in de provincie Limburg woont (en eventueel ook aantallen voor andere provincies).[1] Dat ook oudere historische banden dan de groot-Limburgse - denk maar aan de vroeg-middeleeuwse Keulse invloedssfeer die tot een stuk in Limburg reikte, aan de inlijving van het graafschap Loon bij het prinsbisdom Luik en van de latere invloed van het hertogdom Brabant - uit de verspreiding van familienamen af te lezen zijn, zal zijdelings blijken uit de verspreiding van de behandelde Limburgse namen. Van een aantal typisch Limburgse namen situeert het kleinere deel van de naamdragers zich bijvoorbeeld in de provincie Luik, terwijl de verspreiding van andere Limburgse namen dan weer de cultuurgeografische samenhang van de Limburgse en de Antwerpse Kempen illustreert. Uiteraard is in hoofdzaak gezocht naar Limburgse familienamen die ook sporen van de variatie en ontwikkeling van de Limburgse dialecten meedragen. Omdat ze in Limburg zo talrijk aanwezig zijn, beginnen we met enkele minder doorzichtige patroniemen.

2. In nomine patris e(s)t filius

Limburg maakt deel uit van een groot zuidoostelijk gebied waar een opvallend hoog aantal familienamen zogenaamde patroniemen zijn. Dat zijn namen van het type *Jans(s)en(s), Peeters, Claesen(s)*, die afgeleid zijn van de voornaam (*Jan, Peter, Claes*) van de vader. Uit een studie van A. Marynissen (1994: 3) blijkt dat maar liefst 38 van de 50 meest voorkomende familienamen in Belgisch Limburg van het patroniemtype zijn. De dialectuitdrukking '*Jan, Pier en Claos*' voor 'iedereen, alleman' weerspiegelt meteen de top-3 van de frequentste Limburgse familienamen aan Belgische zijde: *Claes, Peeters* en *Janssen*. Deze manier van identiteitstoekenning door verwijzing naar de vader is in Limburg heel gewoon. Reeds lang voor de familienamen een officieel karakter hadden en ook nog een hele tijd daarna kreeg zowat iedereen in zijn lokale gemeenschap een bijnaam. Indien die neutraal van aard was, dan bestond hij vaak uit één of een reeks vadersnamen van het type '*Jef van Zjang van Zjier van Kuubke*' (Jozef van Jan van Gerard van Kobusje). Tot halverwege de 20ste eeuw werd in menig Limburgs dorp de meerderheid van de inwoners nog bijna uitsluitend aangeduid met dergelijke lokale bijnamen en speelde de officiële familienaam slechts een marginale, papieren rol. Het is dan ook niet verwonderlijk dat heel wat familienamen eveneens vadersnamen zijn.

Het patroniem *Kenen* is volgens Debrabandere (1993: 775) een Brabants-Limburgse vleivorm van de doopnaam Christianus. Van de reeks familienamen die hierop teruggaan, kunnen die met een lange klinker en het zwakke genitiefsuffix *-en* als typisch Limburgs beschouwd worden: *Kenens* (667/462 Limb./98 Antw.), *Keenens* (24/22 Limb.), *Keenen* (33/32 Limb.). De variant *Keenen* komt hoofdzakelijk in Meeuwen-Gruitrode en omgeving voor, terwijl de familie *Keenens* in Beringen en omstreken woont. De dragers van de familienaam *Kenens* vindt men in de ganse provincie Limburg, met uitzondering van het zuidoosten. In Oost-Limburg treft men de familienaam *Caenen* (236/129 Limb./41 West-Vlaanderen) en zijn gemoderniseerde spellingvariant *Kaanen* (24/13 Limb.) aan. Deze namen gaan volgens Debrabandere (1993:236) eveneens terug op de voornaam *Christianus*, maar dan via de Middelnederlandse vleivorm

Canin. De *aa/ee*-klinkerwisseling tussen *Canin* en *Kenen* heet umlaut en is een regelmatig klankverschijnsel in de Limburgse dialecten van het Nederlandse taalgebied (bv. *kaas-kees*; *schaar-scheer*) (BELEMANS & GOOSSENS 2000:139 + kaart 51). Als de Limburgse namen *Caenen/Kaanen* op *Canin* teruggaan, zijn ze dus om een of andere reden aan de umlautswerking ontsnapt (zoals bv. ook de variant Broers naast Gebruers voorkomt). Een andere mogelijkheid is dat *Caenen/Kaanen* in Oost-Limburg op een ander grondwoord teruggaat, waarin de umlaut geen rol kon spelen.[2]
Van *Kenen* bestaan er ook een aantal varianten op *-es/-is* in plaats van *-en*, zoals *Kennes*, *Kennis*, *Kenis*. Deze familienamen worden vooral in de provincie Antwerpen aangetroffen. Enkel de variant *Kenis* (1585/828 Antw./610 Limb.) - met een lange umgelautete klinker - komt ongeveer even veel voor in de Antwerpse en de Limburgse Kempen en vormt zo een mooie overgang tussen de Limburgse naam *Keenen* en de Antwerpse naam *Kennes*.
Op de voornaam *Hen(dri)k* zijn ook enkele voor Limburg typische patroniemen gebaseerd. De familienamen *Henkens* (539/348 Limb.) en *Henckens* (322/241 Limb.) komen hoofdzakelijk in de streek van Maaseik voor. De varianten *Henckaerts* (88/57 Limb.) en *Henckaers* (25/25 Limb.) zijn centraal-Limburgs en komen vooral in Diepenbeek en Hasselt voor. De historische samenhang van Limburg en Luik in het vroegere Prinsbisdom blijkt bij deze patroniemen uit het feit dat spellingvarianten zoals *Henkaers*, *Henkaerts*, *Henkard*, *Henkart* en *Henkin* overwegend in het Luikse thuis zijn.
Ook de namen van regionale heiligen hebben aanleiding gegeven tot de vorming van Limburgse familienamen. Naar de bekende Tongerse en later Maastrichtse bisschop Servatius (4de eeuw), waarover Hendrik van Veldeke reeds dichtte, zijn Limburgers genoemd die de familienaam *Vaesen* (791/640 Limb./63 Luik/34 Antw.) dragen. Deze naam komt hoofdzakelijk in het Maasland en Noord-Limburg voor, terwijl centraal- en Zuid-Limburg overwegend de kortere variant *Vaes* (3376/1643 Limb./733 Antw./231 Luik) kennen. Beide Servatius-varianten komen buiten Limburg ook, maar in mindere mate, in het Luikse en in de Antwerpse Kempen voor. Zoals bij andere patroniemen met een lange *aa* (bv. *Claes(sens)-Klaas(sen)*, *Maes-Maas(en)*) komen de varianten *Vaasen* en *Vaas* met modernere *aa*-spelling hoofdzakelijk in Nederlands Limburg voor, terwijl de *ae*-spelling Belgisch is (MARYNISSEN 1994:3-4).

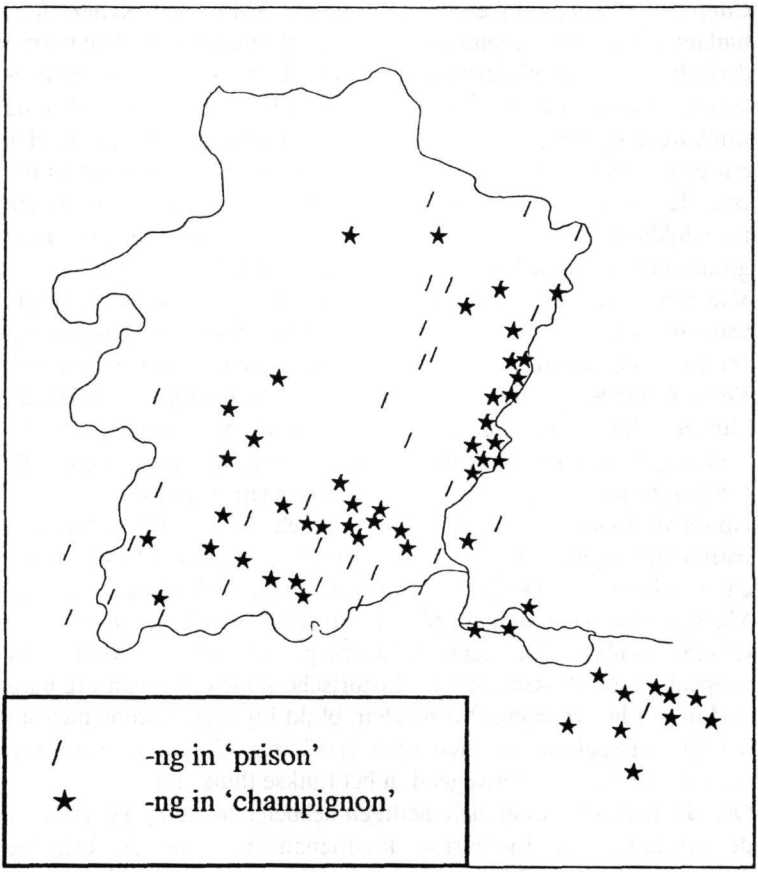

KAART 1: *-ng in prison en champignon*

De naam van de Keulse bisschop en patroonheilige Severinus (4de eeuw) is dan weer bewaard in de Maaslandse familienaam *Severijns* (359/194 Limb.). De spellingvariant *Severyns* (203/81 Antw./39 Limb./30 Luik) komt in Limburg minder voor en is eerder thuis in Luik en Mechelen. De korte variant *Frijns* (31/13 Limb./6 Luik) is Zuid-Maaslands, terwijl ook hier de variant met *y*-spelling, *Fryns* (251/162 Luik/35 Limb.), vooral in Luik en de Oostkantons te

vinden is. In dat laatste gebied treffen we ook de Rijnlandse variant *Frings* (111/61 Luik/1 Limb.) aan met velarisering van *-n* tot *-ng*.
Het Romaanse suffix *-on*, waarmee zelfstandige naamwoorden van een werkwoord afgeleid worden (Fr. guider > guidon), ondergaat bij ontlening in de Limburgse dialecten vaak ook een dergelijke velarisering. Dat is te zien in de Limburgse vormen van onder meer volgende leenwoorden: *persóng* (prison), *sjampeljóng* (champignon), *bedóng* (bidon), *giedóng* (guidon), *b(e)lóng* (ballon), *plastróng* (plastron), *charlatang* (charlatan).

KAART 2: *De familienamen Goffing(h)s, Verding(h), Rasking en Judong*

Datzelfde verschijnsel doet zich voor bij een aantal Romaanse familienamen op *-in* en *-on*, die in de streek van Luik frequent voorkomen, zoals *Goffin, Verdin, Raskin* en *Judon*. In Zuid-Limburg en vooral de streek rond Tongeren (STEVENS 1986:726-727) hebben

deze namen Limburgse tegenhangers met een gevelariseerde *-ng(s)*: *Goffing(h)(s)* (269/226 Limb.), *Verding(h)* (151/134 Limb.), *Rasking* (75/71 Limb.) en *Judong* (118/79 Limb./31 Luik). In het Tongerse dialect worden ook de familienamen *Schaltin* en *Bastin* met velarisering uitgesproken als *Sjalténg* en *Basténg*. Bij deze beide namen werd de velarisering echter niet in een eigen Limburgse variant vastgelegd. De familienamen *Gustin, Rasquin, Riskin, Tomsin, Tilkin, Renson, Thonnon, Tihon, Volont, Wathion* en *Simmon* worden door de Tongenaar dan weer steeds op z'n Frans uitgesproken, hetgeen volgens Stevens op jongere inwijking van deze families wijst. Voor Hasselt kan in dit verband ook nog gewezen worden op de plaatselijke uitspraak van de familienaam *Bottin*, die daar *Bedèng* luidt (STAELENS 1989:558). De Romaanse familienaam *Beaumont* heeft eveneens een gevelariseerde Limburgse tegenhanger in *Bemong* (96/81 Limb.), maar die komt bijna uitsluitend in Maasmechelen in het centrale Maasland voor. Ook de Zuid-Limburgse naam *Jolling(s)* (235/199 Limb.) lijkt in dit rijtje te passen, maar hiervan bestaat geen Romaans equivalent op *-in*. Debrabandere (1993: 752) meent dat het hier om een patroniem van de heiligennaam Julianus gaat.

3. Familienamen met lexicale relicten

Sommige familienamen zijn afgeleid van woorden die eertijds blijkbaar algemeen voorkwamen (in een bepaalde streek), maar nadien in de dialecten en de standaardtaal verdwenen zijn of door iets anders vervangen werden. Een voorbeeld daarvan is de Noord-Limburgse familienaam *Kwanten* (456/343 Limb.), die ook als *Quanten* (310/241 Limb.) gespeld wordt en één keer als *Quante* voorkomt. Voor de verklaring ervan verwijst Debrabandere (1993: 182) naar het Middelnederlandse woord *quant*, dat 'gezel, kameraad' of ook pejoratiever 'guit, snaak, windbuil' betekende. Het *Woordenboek der Nederlandse Taal* (dl. VIII 1916: 701-702) vermeldt erbij: "in de algemeene taal vrijwel verouderd". Voor zover mij bekend, is het ook in de hedendaagse Limburgse dialecten niet meer gangbaar. In zijn *Tüngërsë Dïksjënêer* vermeldt Stevens (1986: 314) wel een bijvoeglijk naamwoord *kwant* met als betekenis 'zonderling, amusant, geestig, pront, aardig'. Voor de herkomst

denkt hij aan een ontlening uit het Bargoens, maar voegt er veelzeggend '(wsch!)' aan toe. Zouden we hier te maken kunnen hebben met een dialectrelict van het oude *quant*?

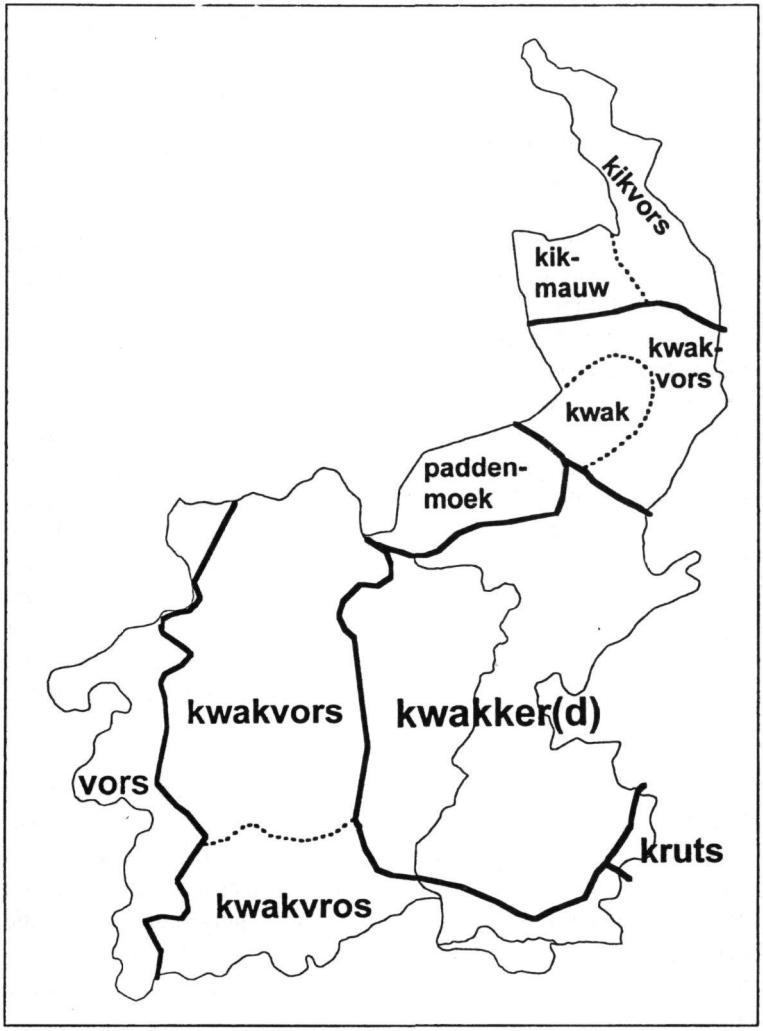

KAART 3: *De dialectwoorden voor kikker in Limburg*

De Noord-Maaslandse familienaam *Kwaspen* (79/51 Limb.) blijft voorlopig een echt raadsel. Het standaardwerk van Debrabandere maakt er geen melding van en er blijkt volgens het WNT al evenmin een woord **kwasp* te bestaan. Zou het hier kunnen gaan om een vervorming van *kwast* in de betekenis 'rare kerel, zot', dat in de dialecten ook als *kwastelorum, kwasteldorom* of *kwispedorus* voorkomt?
Duidelijker is het benoemingsmotief achter de Maaslandse familienaam *Quax* (17/13 Limb.) uit Maasmechelen en omgeving. De eerste drager ervan moet een opvallend kwakend stemgeluid gehad hebben, zoals een kikker.
De dialectvorm *kwak-* komt in heel Belgisch Limburg ook voor in de lokale benamingen voor de kikker. In de oostelijke helft van Belgisch Limburg en het aansluitende centrale en zuidelijke deel van Nederlands Limburg heet het beestje *kwakker(d)* (= kwak + aard). In westelijk Belgisch Limburg doet zich evenwel de invloed van het nabije Brabant gelden, waar de kikker *vors* of *kikvors* heet. In het grootste deel van West-Limburg is een mengvorm van *kwakker(d)* en *(kik)vors* ontstaan: *kwakvors* of *kwakvros*. In deze laatste vorm is de *r* van plaats versprongen, zoals in het Duitse *Frosch* (zie ook BELEMANS 1999: 12-13). In het uiterste westen van Belgisch Limburg zijn de kikkers al helemaal verbrabantst en heten tegenwoordig *vros* of *(kik)vors*. Als die verbrabantsing van Limburg zich verder doorzet of - hetgeen waarschijnlijker is - als de oude dialectwoorden ooit allemaal vervangen zijn door standaardnederlandse *kikkers*, dan zal in Limburg enkel de familienaam *Quax* nog een spoor bevatten van de kwakende *kwakker(d)s*.

Een beetje verspreid over Limburg, in en rond Peer, Neerpelt en Lanaken, komt de familienaam *Dolders* (69/49 Limb./12 Luik) voor. Volgens Debrabandere (1993: 431) is deze naam afgeleid van het werkwoord *doelen* in de betekenis 'naar een doel schieten'. De naam zou oorspronkelijk leden van de schutterij aangeduid hebben die goed op doel konden schieten. Het werkwoord *doelen* is volgens de lokale dialectwoordenboeken niet meer gangbaar in de Limburgse dialecten.
Het kan ook verrassend zijn om een naamgevingsmotief in Limburg niet aan te treffen dat men daar toch bij voorbaat zou thuiswijzen.

Wie een familienaam ziet die verwijst naar carnaval - in veel Limburgse dialecten *vastelaovend* genoemd -, verwacht wellicht de naamdragers ervan in Limburg aan te treffen. Ten onrechte, zo blijkt: de familienamen *Vastenavond(t)* (265/137 Vl.-Br./55 O.-Vl./6 Limb.) en *Vastersavendts* (29/22 Vl.-Br.) komen hoofdzakelijk in het Pajottenland en de streek rond Aalst voor. Is dit als typisch Limburgs geldende volksfeest dan nergens in Limburg de basis voor een familienaam geweest? Toch wel, maar via de - opnieuw Luikerwaalse - omweg van een Romaans leenwoord. De katholieke vastenperiode wordt in het Frans aangeduid met de term *carême*, afgeleid van het Latijn *quadragesima* (Volkslatijn *quaresima*) dat verwijst naar de 40 dagen van Aswoensdag tot Pasen. Met *carême* duidt men beneden de taalgrens ook het feest aan de vooravond van die vastentijd, de vastenavond, aan. In de betekenis 'vastenavond(svierder)' komt dit woord ook in heel Wallonië als romaanse familienaam met een vrij lage frequentie voor: *Carême, Carème, Carem(m)e, Carémé*. In Zuid-Limburg is deze familienaam ook enigszins verspreid, maar dan in de spellingvariant *Quarem(e)* (102/96 Limb.).

4. Fossiele beroepsnamen

Ook in Limburgse familienamen die naar het beroep van de eerste naamdrager verwijzen, kan men heel wat regionale dialectkenmerken aantreffen. Het kan daarbij gaan om de dialectische uitspraak van de beroepsnaam die in de familienaam is overgenomen, zoals bij de naam *Smeets*, waar de lange *ee* conform is aan het Limburgse *smeed* voor smid. De spelling kan daarbij soms verraderlijk zijn. Zo lijkt in de West-Limburgse familienamen *Windmolders* (332/298 Limb./10 Luik) en *Wintmolders* (172/159 Limb./3 Luik), die vooral thuis zijn in Nieuwerkerken en Wellen, de oude *o* uit het Latijnse grondwoord *molinarius* bewaard te zijn en de umlautregel dus niet gewerkt te hebben. Aannemelijker is echter dat de *o* hier een oude grafie is voor de korte *ö* (zoals in *höbben* en *röstig*) en er dus ook bij dit woord wel degelijk umlautswerking heeft plaatsgevonden (MARYNISSEN 1994: 6). In de variant *Mulders* (468/243 Limb.), die in het noordoosten van Limburg voorkomt, is de umlaut van de *o* dan weer duidelijk herkenbaar in de spelling.

In andere gevallen kan het beroep in kwestie met een totaal ander woord aangeduid worden in het dialect. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de kleermaker, die in Limburg *sjruur* of *schreur* genoemd wordt (cf. het Middelnederlandse *scroder* en het Duitse *Schröder*) en in de familienamen *Schreurs* (1505/1025 Limb./192 Luik) voortleeft (cf. MARYNISSEN 1994: 16). De *eu* in *Schreurs* is het umlautsproduct van de *oo*. In de veel minder voorkomende varianten *Schreuder* (36/2 Limb./13 Luik) en *Schreuders* (43/12 Limb./10 Luik) is de oorspronkelijke *d* tussen de beide klinkers behouden. In de Limburgse dialecten verdwijnt de *d* in die positie of wordt ze vervangen door een *j*: *laai* (lade), *ri-jen* (rijden), *loeje* (luiden), *huuj* (hoeden); *ha(a)n* (handen), *en ròn taofel* (een ronde tafel), *ne vaam* (een vadem, draad), *ne zaal* (een zadel). De in Peer en omgeving voorkomende familienaam *Schriers* (16/16 Limb.) wordt door Debrabandere (1993: 1264) verklaard als een ander geval van weglating van zo een *-de-* in de tweede lettergreep. Hij gaat uit van de naam *Schrieder* als oorsprong, die elders als *(de) Schreyer* voorkomt en naar het beroep van omroeper of belleman zou verwijzen. Gezien de zeer lage frequentie van *Schrier(s)* in Limburg en het ontbreken van varianten als *Schrieder(s)* of *Schreijer(s)*, lijkt het echter waarschijnlijker dat we hier te maken hebben met een nevenvorm van *Schreurs*. De geronde *eu*-klinker is daarin ontrond (zie beneden onder punt 4) tot een *ie*. Vermits Peer net aan de westrand binnen het Limburgse ontrondingsgebied ligt, zou dit kunnen.

Geen twijfel over de *de*-weglating is er in de Limburgse familienaam *Ramaekers* (1917/1429 Limb.), waarvan de volle vorm *Rademakers* luidt. De varianten *Schroeyers* en *Raeymaekers*, met vervanging van de intervocalische *d* door een *j*, komen vooral in Antwerpen en Vlaams-Brabant voor (MARYNISSEN 1994:9). Weglating van '*-de-*' in de tweede lettergreep is ook de sleutel voor het begrijpen van de centraal-Limburgse familienaam *Remans* (474/414 Limb./14 Luik). Debrabandere (1993: 1168) geeft als mogelijke herkomst de vorm *Redemans*, waarbij het Nederduitse *Rede* voor moeras het grondwoord zou zijn. Een laatste voorbeeld van een ondoorzichtig geworden beroepsnaam met een Limburgse variant waarin *-de-* weggevallen is, vormt de West-Limburgse familienaam *Buekers* (244/194 Limb.), die in Herk-de-Stad en omgeving voorkomt. Debrabandere (1993:134) verklaart deze naam als *Beudeker*, hetgeen

kuiper betekent en afgeleid is van het Oostmiddelnederlandse *bo(e)deker*. Zonder *-de-* en met umlaut van de *oo/oe* tot *eu/uu* komt men inderdaad bij *buuker*. De *ue*-spelling in deze Limburgse naam is een oude grafie voor de lange *uu*.

Ook andere Limburgse familienamen kunnen verwijzen naar een beroep dat tegenwoordig niet meer bestaat of anders genoemd wordt. Zo is de centraal-Maaslandse familienaam *Kenzeler* (67/62 Limb.) - de lokale dialectuitspraak luidt *kénzelaer* met dus in de laatste lettergreep een lange klinker - het Limburgse equivalent van kanselier. De *a* heeft geheel volgens de Limburgse klankregels umlaut ondergaan en is een *e* geworden (cf. BELEMANS & GOOSSENS 2000: 95-97). De naam verwijst naar de kanselier (DEBRABANDERE 1993: 775), eertijds het hoofd van de kanselarij of schrijfkamer van een plaatselijke heer, maar is enkel in Oost-Limburg van beroepsnaam tot familienaam geworden.
De familienamen *Tiesters* (87/84 Limb.) en *Thiesters* (5/4 Limb.) zijn eveneens specifiek voor het Limburgse Maasland, maar dan meer voor het noordelijke deel ervan. Zij gaan terug op het Latijnse *textor* (Oudfrans *tistre*), dat wever betekent (DEBRABANDERE 1993: 1372).
De vorige bisschop van Hasselt was de zeer populaire Mgr. *Heusschen* (221/111 Luik/25 Limb.). Deze naam en ook de variant met één s, *Heuschen* (277/201 Luik), komen uit het Luikse. Ze zijn verwant aan de Romaanse familienaam *Houseau* en gaan terug op het Oudfranse woord *hosel*, dat kous of laars betekent. *Heus(s)chen* is dus een oude beroepsnaam voor de kousenmaker (DEBRABANDERE 1993: 709). Ook in het Middelnederlands was *hose* en zijn verkleinvorm *hosekin* voor beenbedekking of kous bekend. De Limburgse dialecten kennen het woord *hose* eveneens voor kousen of - in een jongere betekenis - voor damespanty's. Daarnaast kennen Limburgers ook *hausj* of *haas* als dialectwoord voor handschoen. Debrabandere (1993:726) verklaart de grotendeels Limburgse familienaam *Housen* (349/237 Limb./26 Luik/26 Antw.) enkel als patroniem van de Germaanse voornaam *Huso*. Zou hierachter geen Limburgse kousen- of handschoenmaker schuil kunnen gaan?
Een Noord-Limburgse en Maaslandse familienaam met een aanzienlijke frequentie is *Plessers* (979/829 Limb./74 Antw.) met zijn varianten *Pletsers* (54/37 Limb./12 Bruss.) en *Pletzers* (18/7

Limb./7 Bruss.). De korte *e* uit de eerste lettergreep is weer het umlautsproduct van een oorspronkelijke korte *a*. Deze namen gaan immers terug op de Oudfranse beroepsnaam *plakieres* voor een pleisterwerker, muurwitter, leemplakker of een stukadoor (DEBRABANDERE 1993: 1117).

5. Dialectklanken in Limburgse familienamen

In de hierboven besproken Limburgse familienamen kwamen reeds een aantal klankkenmerken uit de dialecten in deze provincie ter sprake. Uiteraard is de klankvorm van de familienamen zoals die eertijds in de streektaal uitgesproken werden tot op zekere hoogte ook in de geschreven vorm ervan vastgelegd. Toch is het om twee redenen niet zo vanzelfsprekend om in streekeigen familienamen nog overeenkomsten met lokale of regionale dialectkenmerken vast te stellen. Vooreerst hebben de familienamen in hun geschreven vorm toch ook een zekere standaardisering ondergaan. Bovendien is de klankstructuur van de dialecten als levende gesproken talen in ontwikkeling gebleven. Familienamen kunnen dus, ook als ze zeer regiogebonden zijn, enerzijds dialectkenmerken opgegeven hebben onder invloed van een uniformiserend schrijftaalgebruik of anderzijds taalkenmerken vertonen die inmiddels niet meer tot het gesproken dialect behoren. Dat maakt de gevallen waarin de schrijftaalvorm van de familienaam overeenstemt met de lokale dialectuitspraak eerder zeldzaam. Ter illustratie volgt hier een Limburgs voorbeeld van elk van deze mogelijkheden.

In de oostelijke helft van de Limburgse Kempen en een langgerekt gebiedje in westelijke richting met Hasselt als kern komt in de dialecten zogenaamde ontronding voor (BELEMANS 1999[2]: 86-87). Dat wil zeggen dat de geronde klinkers *uu*, *u*, *eu*, *ö* en *öö* daar niet voorkomen, maar systematisch vervangen worden door hun gespreide tegenhangers: *ie*, *i*, *ee*, *è*, *èè* en *aa*. Een rijtje voorbeelden maakt meteen duidelijk dat deze klankwet een grote impact heeft op de klankkleur van de dialecten uit dit ontrondingsgebied: *mierke* (muurtje), *limmel* (lummel), *deer* (deur), *keere* ('keuren', aaien), *gelèk* (geluk) en *vèèl* (veel). De familienaam *Bikkembergs* (43/37 Limb.), die in Hasselt en omgeving voorkomt, draagt een duidelijk spoor van dit ontrondingsprincipe. De klinker *i* is hier namelijk het

ontrondingsproduct van de korte *u* uit de variant *Buckenberghs* (13/13 Limb.), die in Ham en Beringen voorkomt. Deze plaatsen liggen buiten het Limburgse ontrondingsgebied. Deze familienamen verwijzen naar het gehucht Beukenberg bij Olmen, net over de provinciegrens in de Antwerpse Kempen. In Balen, Mol en omgeving komt deze naam ook voor met een lange geronde *uu*: *Bukenbergs* (87/70 Antw./16 Limb.) en *Bukenberghs* (12/8 Antw./3 Limb.).

Een duidelijk Limburgs voorbeeld van schrijftaalconventies die de herkenbaarheid van dialectkenmerken in familienamen bemoeilijken, vormt de reeds door A. Marynissen (1994: 5-6 + kaarten 6-10) behandelde naam *Houben*. De klinker in deze en een hele reeks andere namen gaat terug op een Westgermaanse lange *oe* (*û*), die omstreeks de 12de eeuw in het Westmiddelnederlands tot *uu* werd (palatalisatie). In de West-Vlaamse dialecten is hij zo bewaard, zodat daar vandaag nog steeds van *huus* en *muus* gesproken wordt. In het centrale deel van het huidige Vlaanderen (Oost-Vlaanderen, Antwerpen en Vlaams-Brabant) is de *uu* in een volgende fase *ui* geworden (diftongering), met dus *huis* en *muis* als resultaat. In het Limburgse gebied heeft de palatalisatie tot *uu* niet plaatsgevonden. De West-Limburgse dialecten hebben wel aan de diftongering deelgenomen, maar dan van de oorspronkelijke lange *oe*, die daar tot *ou* werd: *hous* en *mous*. In de Oost-Limburgse dialecten is er helemaal niets gebeurd en is de oorspronkelijke lange *oe* bewaard: *hoes* en *moes*.[3] Het resultaat van deze klankontwikkelingen in de dialecten is een vierdeling van het huidige Vlaanderen, met dus van west naar oost: *uu/ui/ou/oe*. Ook de familienamen met oorspronkelijk een lange *oe* laten dat mooi zien: *Hubrechts/Huibrechts/Houben/Hoeben*. De twee laatste namen komen hoofdzakelijk in Limburg voor: *Houben* (3205/2313 Limb./286 Luik) en *Hoeben* (265/183 Limb./52 Antw.). De geografische verdeling van beide is echter niet zoals verwacht een duidelijke west-oost-verdeling en dat is het gevolg van een spellingverschijnsel. De *Houben*-vormen komen in heel Limburg voor, omdat het spellingteken *-ou-* eertijds zowel voor de tweeklank *ou* als voor de lange *oe* gebruikt werd. Het is bijgevolg onmogelijk om op basis van de schrijfvormen te achterhalen waar de grens tussen het West-Limburgse *ou*-gebied en het Oost-Limburgse *oe*-gebied gelegen heeft. De moderne dialectuitspraak biedt hier wel enige houvast. West-Limburgers,

zoals mevrouw de gouverneur, die *Houben* heten en hun naam uitspreken met de *ou* van *koud* hebben dus net zoveel gelijk als Oost-Limburgers met dezelfde naam die hem met de *oe* van *koe* uitspreken. In de oostelijke helft van Limburg worden op die manier een hele reeks namen met *ou*-spelling in het dialect terecht met *oe* uitgesproken, denk maar aan: *Douven, Doumen, Drouven, Brouns, Mousen, Bouts(en), Savelkoul(s), Schoubs, Coun, Roubben, Poulmans, Souverijns.*

Een voorbeeld van het vasthouden van klankkenmerken in de familienamen die in de hedendaagse Limburgse dialecten (bijna) niet meer bestaan, leveren de namen met *-alt* en *-olt* voor AN *-oud/t*. Een vergelijkend rijtje Nederlandse, Engelse en Duitse woorden leert dat de historische combinatie *a/o + l + d/t* enkel in het Nederlands tot de tweeklank *ou* geëvolueerd is (BELEMANS & GOOSSENS 2000: 193-195). Kijk maar naar: *koud/cold/kalt - oud/old/alt - zout/salt/Salz - houden/hold/halten - goud/gold/Gold* enz. In de Limburgse dialecten is de historische *a/o + l + d/t* evenmin systematisch bewaard gebleven, enkel in het noorden van Nederlands Limburg zijn er nog relicten van aan te treffen. Aan sommige Limburgse familienamen is echter nog te zien dat ze dateren van voor de diftongering van *a/o + l + d/t* tot ou in de dialecten.
Zo hebben de namen *Alders* (239/213 Limb./13 Antw.) en *Salden* (374/248 Limb./59 Antw.) allebei *oud* als grondwoord, ook al vermeldt Debrabandere (1993:1230) dat niet voor de tweede naam. *Salden* is een centraal-Maaslandse familienaam, die ook in Nederlands Limburg voorkomt, en staat dus tegenover de vorm *Sauwen* (68/44 Limb.), die eveneens in Maasmechelen en omgeving thuis is. De varianten met genitief-s, *Sauwens* (247/212 Limb.) en *Souwens* (53/43 Limb./9 Luik), komen vooral in en rond Bilzen voor. Een derde Limburgse naam op *alt* is de Oost-Limburgse familienaam *Haldermans* (80/57 Limb.). Vermits deze naam thuis is in het centraal-Maaslandse gebiedje waar de begin-*h* in de dialecten steeds weggelaten wordt, is de *h* van *Haldermans* een hypercorrecte toevoeging uit de schrijftaal. Ter plaatse heten de dragers van deze naam gewoon *Aldermans*, net zoals een hand er *en and* is en een huis *en oes*.
De historische vorm *alt* voor *oud* is ook bewaard in enkele Limburgse plaatsnamen zoals: Alden Biesen, Alt-Hoeselt en

Aldeneik. Dat de dialecten de ontwikkeling van *alt* naar *oud* wel degelijk ondergaan hebben, bewijst bv. ook het feit dat men in Maaseik en omgeving tegenwoordig in het dialect *Ouweneik* zegt, wanneer men het over Aldeneik heeft. Andere plaatsnamen hebben zich in de loop der eeuwen dan weer aangepast aan de vernieuwing van *alt* naar *oud*. Zo heten twee deelgemeenten van Bilzen tegenwoordig Grote- en Kleine-Spouwen, maar vermeldt een document uit 1158 een zekere Godefridus de Spalden (DEBRABANDERE 1993: 1312), die hier thuis was.

Ook *woud* is in Limburg nog in zijn oude *wald*-gedaante geattesteerd in de plaatsnaam Waltwilder. Datzelfde is het geval bij de Genker familienaam *Borgwald* (11/11 Limb).

De Germaanse voornaam *Boudewijn* betekent letterlijk 'stoutmoedige vriend' en is afgeleid van 'baltha' en 'wini' (DEBRABANDERE 1993: 182). De oude *a+l+d* is bewaard in de Zuidoost-Limburgse familienamen *Baldewijns* (345/281 Limb./25 Luik) en *Baldewyns* (212/81 Limb./90 Luik), die in Tongeren en omgeving voorkomen. De varianten *Boudewijns* en *Boudewyns* zijn typisch voor de stad Antwerpen en de Antwerpse Kempen.

Hout gaat terug op *holt* en deze oudere vorm is ook in enkele Maaslandse familienamen bewaard. In Lanaken en omgeving woont de familie *Holtackers* (13/11 Limb.) en ook enkele dragers van de naamvariant *Houtackers* (5/4 Limb.). De naam verwijst uiteraard naar het beroep van de houthakker. Eveneens in Lanaken, maar tevens in Diepenbeek en omgeving, komt de familienaam *Holtappels* (125/94 Limb.) voor. *Houtappel* is de benaming voor een bosappel of wilde appel (DEBRABANDERE 1993: 713). De naam *Houtappels* (4/4 Antw.) komt slechts enkele keren in Turnhout voor. In Leut en omgeving wonen de dragers van de familienaam *Holtof* (44/38 Limb.), die naar het toponiem hout-hof verwijst (DEBRABANDERE 1993: 700). De variant *Houtoff* (3/3 Antw.) komt slechts enkele keren voor in de stad Antwerpen.

Soms hebben onze voorzaten zich ook vergaloppeerd bij het toepassen van klankontwikkelingen. Zo heeft de Lommelse familienaam *Pouders* (70/58 Limb.) een hypercorrecte *ou*. De naam is namelijk afgeleid van het werkwoord *polen* of *pollen* dat 'uit de pel doen' of 'doppen' betekent. De naam *Polders* (277/229 Limb.) is centraal-Limburgs en komt in de omgeving van Hasselt en Lummen voor. De variant *Pollers* (97/75 Limb.) is West-Limburgs en komt in

Heusden-Zolder en omstreken voor. Hier heeft assimilatie van *-ld-* tot *-ll-* plaatsgevonden, zoals in *ne wille* voor *een wilde* en *de gul(le)* voor *de gilde*. In het eertijds Brabantse Lommel werd de '*ol+d(er)*' in de familienaam *Polders* echter ten onrechte als '*o+l+d*' begrepen en tot '*ou*' gemoderniseerd.
Ook in Limburgse plaatsnamen is *holt* nog geattesteerd. Zo draagt het Noord-Limburgse Bocholt in feite dezelfde naam als het Vlaamse Boechoute, dat in de oudste ambtelijke oorkonde in de volkstaal (de schepenbrief van Boechoute uit 1249) reeds met een *ou* gespeld wordt.[4] Opmerkelijk is dat de familienaam *Van Bocholt* (3/3 Luik) wel bestaat, maar in Limburg niet voorkomt, enkel in Luik. Hetzelfde geldt voor de familienaam *Van Boechout* (10/10 Luik), die wellicht niet naar de Noord-Limburgse gemeente verwijst, maar naar het Haspengouwse plaatsje Boechout (gemeente Gingelom) op de taalgrens. In de omgeving van Bocholt komen in Noord-Limburg wel de familienamen *Van Bogget* (122/46 Limb./19 Luik) en *Vanbogget* (13/6 Limb./5 Luik) voor. Zij vormen een zeldzaam geval van attestatie in een familienaam van de lokale dialectuitspraak van een plaatsnaam, want dat is *Bògget(sj)*. Debrabandere (1993: 161) verwijst bij de naam *Van Bogget* dan ook ten onrechte naar *Van Boechout* (zie over *oud/old/ald* ook blz. 83-89 in deze bundel).

6. Plaatsnamen in Limburgse familienamen

A. Marynissen heeft erop gewezen dat nederzettingsnamen in het Limburgse familienamenbestand een zeldzaamheid zijn (1994: 3). Toch zijn er wel enkele te noemen, waarvan de hedendaagse naamdragers bovendien bijna uitsluitend in Limburg wonen. Het gaat daarbij wel telkens om zeer kleine bewoningskernen, die het vaak zelfs nooit tot de status van zelfstandige gemeente gebracht hebben. Zo verwijst de in Kortessem, Hasselt en Alken voorkomende familienaam *Van Nitsem* (105/46 Limb./25 Luik) naar een gehuchtje of boerderij waaraan nu enkel nog de Nitsemstraat tussen Stevoort en Kozen herinnert. In Herk-de-Stad en omgeving komt de naam *Vannitsens* (199/153 Limb./11 Luik) voor, die hiermee verwant kan zijn. In dezelfde streek treft men alleszins ook de Nitsenbeek aan, die ten zuiden van Stevoort in de Herk uitmondt. Limburgers met de familienaam *Schoonis* (126/76 Limb./49 Antw.), zijn in oorsprong

afkomstig van het gelijknamige West-Limburgse gehucht bij Tessenderlo en wonen ook nu nog steeds overwegend in de Kempense grensregio tussen Ham en Balen. Soms kan een familienaam zelfs verwijzen naar de specifieke boerderij waar het geslacht in oorsprong vandaan komt. Zo danken de zuidwest-Limburgers die *Vanschoenwinkel* (175/147 Limb.) heten hun naam niet aan een zelfstandige schoenverkoper als stamvader, maar aan het toponiem en de gelijknamige hoeve Schoonwinkel bij Kortessem (zie kaart 4). Naar het Kanenhof bij Stevoort zou de familienaam *Kanen* kunnen verwijzen, die onder punt 1 reeds ter sprake kwam. Bijna alle dragers van de naam *Van Quaethoven* (51/48 Limb./3 Luik) wonen in Hasselt. Dat is niet verwonderlijk, wanneer men weet dat de naam verwijst naar de winning Quadehoven (vroeger ook Koethoven en Katehoven gespeld) in de buurt van Hasselt.

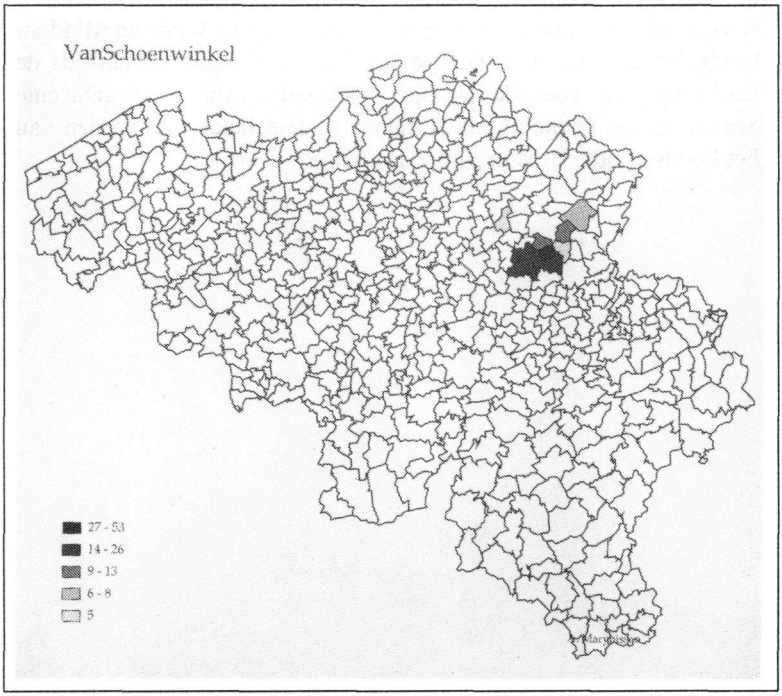

KAART 4: *De familienaam Van Schoenwinckel*

Dialectologisch interessant aan deze familienaam is het eerste deel ervan. *Kwaad* betekent hier nl. niet zoals in hedendaags Nederlands 'boos', maar wel 'klein' of 'minder', een historische betekenis die reeds door Kiliaen werd vastgelegd[5]. Diezelfde oude betekenis vinden we in de Limburgse dialecten nog steeds in de uitdrukking *kaod gaelt(sj)* voor 'kleingeld'. In de Limburgse toponymie komt *kwaad-* in deze historische betekenis ook enkele keren voor. De West-Limburgse gemeente Kwaadmechelen heet dus letterlijk 'het kleinere Mechelen' en dat in vergelijking met de tweeherige Brabants-Luikse stad Mechelen onder Antwerpen. Het buurdorp van Kwaadmechelen is Oostham en een gehucht daarvan, tegenwoordig gereduceerd tot een straat, heet Kwamol. Hier is van *kwaad-* zelfs de lokale dialectuitspraak in het toponiem versteend, uiteraard om een onderscheid te maken met de nabijgelegen Kempische gemeente Mol. Nog een voorbeeld vormen de Houthalense gehuchten Laak en Kwaadlaak. Dat *kwaad* op deze wijze niet enkel in West- en Midden-Limburg gebruikt werd, bewijst het feit dat Kwaadbree eertijds de benaming was voor de huidige Nederlands-Limburgse gemeente Maasbree, die kennelijk aldus diende onderscheiden te worden van het Loonse stadje Bree in Noord-Limburg.

Noten

1. Deze aantallen werden ontleend aan de database van hedendaagse naamdragers in België op basis van het bevolkingsregister, die via de website 'Patronymica Romanica'. van Jean Germain geraadpleegd kan worden: http: //patrom.fltr.ucl.ac.be
2. Voor de naam Kaanen kan ter verklaring alvast op een Limburgs toponiem gewezen worden. Zie onder punt 5.
3. Zie ook: J. Leenen, Van 'muis' naar 'maus'. In: *Handelingen van Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, Jg. 4 (1930), blz. 165-215.
4. Zie over de schepenbrief: J. Taeldeman, Woord vooraf. In: *Van vader-naar moedertaal. Latijn, Frans en Nederlands in de dertiende-eeuwse Nederlanden*. [= Handelingen van de Kon. Zuid-Nederlandse Maatschappij LIII (1999)] Brussel 2000, blz. 4-6.
5. cf. Limburg 2 (1920-21), blz. 132-134.

Bibliografie

Belemans, R., 'De wispelturige /r/ in de Brabantse dialecten'. In: *Handelingen van de Kon. Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* LII (1999), blz. 5-22.

Belemans, R., 'Ontronding in Belgisch Limburg'. In: *Veldeke* 74 (1999), nr. 4, blz. 86-87.

Belemans, R. & J. Goossens, *Woordenboek van de Brabantse Dialecten. Deel III, Inleiding & Klankgeografie*. Assen 2000.

Marynissen, A., *Limburgse familienamengeografie*. Hasselt 1994 [= Mededelingen van de Limburgse Vereniging voor Dialect- en Naamkunde nr. 76] (ook verschenen in: *Naamkunde* 26 (1994), blz. 243-301.)

Staelens, X., *Dieksjenèèr van 't (H)essels. Nederlands-Hasselts woordenboek*. Hasselt 1989.

Stevens, A., *Tüngërsë Dïksjënêer*. Tongeren 1986.

Miet Ooms

"ZEDDE NEN ANTWERPENÈÈR OF NIE ?" FAMILIENAMEN IN DE PROVINCIE ANTWERPEN

De grote charme van familienamen ligt voor veel mensen in het feit dat je aan de hand daarvan een tipje van de sluier van je afkomst kunt oplichten. Kaartjes met de verspreiding van familienamen zeggen meestal iets over zowel de vroege herkomst als de honkvastheid van een familie. Ondanks de sterk verhoogde mobiliteit van de laatste vijftig jaar blijkt uit dat soort kaartjes dat de meeste mensen toch niet zomaar eventjes naar de andere kant van hun land trekken om er zich te vestigen (zie ook MARYNISSEN 1997: 29-30).

Naast de verspreidingskaarten kunnen de familienamen zelf ook een indicatie geven van de herkomst van een familie. Namen afgeleid van een plaatsnaam of een beroepsnaam komen veelvuldig voor en geven veel informatie over die herkomst. Maar ook dialectkenmerken vinden hun weerslag in de familienamen, zowel op fonologisch als op lexicologisch vlak. En ook die geven aan waar een familie in oorsprong vandaan kwam en of ze honkvast is of was. Over dit type familienamen gaat dit artikel.

Dit artikel is gebaseerd op twee lijsten van familienamen. De eerste en belangrijkste bevat alle familienamen die enkel en alleen in de provincie Antwerpen voorkomen. Het gaat hier om 3325 namen. De tweede lijst bevat de familienamen die minstens 100 keer in Antwerpen voorkomen, en minder dan 100 keer elders. Deze lijst bestaat uit 1981 namen[1]. Deze lijst is uiteraard veel te lang om hier volledig te bespreken, en bovendien bevat de grote meerderheid geen kenmerken die uit de plaatselijke dialecten afkomstig zijn. De meeste namen zijn immers gebaseerd op plaatsnamen (type *Van Turnhout*) of persoonsnamen (type *Bastiaens*). Dit soort familienamen komt alleen in aanmerking als iets in de spelling op een fonologisch kenmerk wijst. Een andere grote categorie, de familienamen van buitenlandse oorsprong (type *Vecchiarino*) valt volledig buiten dit artikel.

1. Fonologische kenmerken

1.1. De *h*- in de provincie Antwerpen

De Klankgeografie[2] meldt dat de begin-*h* niet uitgesproken wordt in het westen van het Brabantse gebied. In Noord-Brabant is dat het uiterste westen, in Antwerpen strekt dat gebied zich tot ongeveer de helft van de provincie uit en in Vlaams-Brabant valt alleen het uiterste oosten buiten dit *h*-loze gebied (zie kaart 1)[3]. Het verschijnsel zou in de late middeleeuwen door de Brabanders uit het toonaangevende Vlaams overgenomen zijn (GOOSSENS 1992: 35-37).

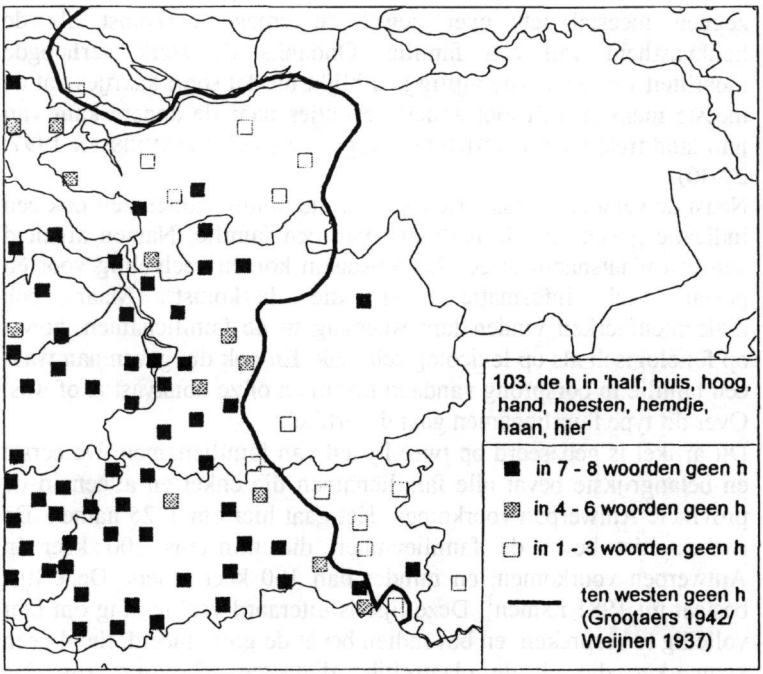

KAART 1: *de h- in de provincie Antwerpen*

Uiteraard heeft dit ook zijn weerslag in de familienamen, vooral in namen die van plaatsnamen (verder afgekort als Pln.) afgeleid zijn. Voorbeelden hiervan zijn de (vooral) Antwerpse familienamen *Van Akendoven* (Pln. Hakendover), *Van Arwegen* (Pln. Herwegen), *Van*

Eester (heester), *Van Erk* (Pln. Herk), *Van Evercoren* en *Van Evercooren* (plaats waar *haverkoren* groeit), *Van Uffel* en *Van Uffelen* (Pln. Huffel). Deze familienamen komen vooral in het westen van de provincie voor, waarbij onderstaande kaart, voor *Van Eester* (kaart 2), typerend is. Uiteraard vinden we in Antwerpen ook voorbeelden van namen waarbij de *h-* niet weggevallen is, zoals bijv. *Van Hoofstat*.

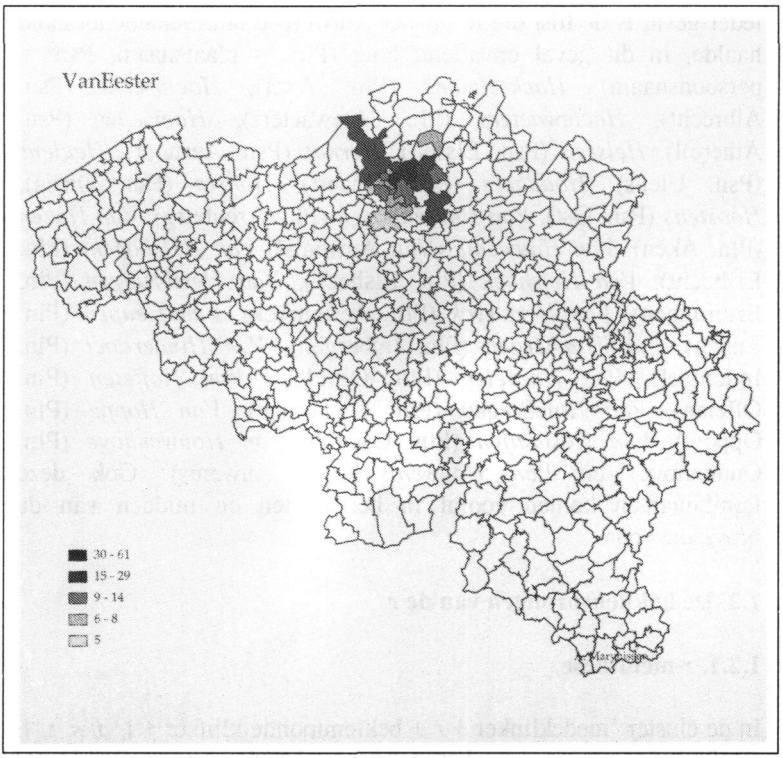

KAART 2: *De familienaam Van Eester*

Een neveneffect van die weglating van de *h-* in dit gebied is het hypercorrecte gebruik van de *h-*, d.w.z. daar waar ze eigenlijk niet voorkomt. Zo kan iemand die op zijn taalgebruik wil letten het al wel eens over de *haarde* en een *herwt* hebben, als hij *aarde* en *erwt* bedoelt. Hetzelfde verschijnsel vinden we in de familienamen. Opvallend hierbij is dat het hypercorrecte gebruik van de *h-* veel

meer voorkomt dan het weglaten van de *h-*. Waarschijnlijk komt dit door het officiële karakter dat een familienaam uiteindelijk gekregen heeft.
Sommige mensen zullen bij een geboorteaangifte extra hun best hebben willen doen om de familienaam goed en duidelijk uit te spreken en hebben dan ineens de juist gewaande *h-* toegevoegd. Een andere mogelijkheid is dat de beambte van dienst de naam zo juist mogelijk wou schrijven en hier en daar een *h* teveel noteerde. In ieder geval is de lijst die ik uit het Antwerpse familienamenbestand haalde, in dit geval opvallend lang (Pln. = plaatsnaam, Psn. = persoonsnaam): *Hackselmans* (Pln. Axel), *Haelbrecht* (Psn. Albrecht), *Haelewaeters* (Pln. Alewaeters), *Hameeuw* (Psn. Ame(e)l), *Helssen* (Psn. Elssen), *Hernot* (Psn. Aernout), *Heulens* (Psn. Ulens), *Hoddaers* (Psn. Odaert), *Honsia* (Psn. Onsia), *Hoostens* (Psn. Ost), *Van Haerenborgh* (Pln. Arenburg), *Van Haken* (Pln. Aken), *Van Hauwenis* (Van Auwenis), *Van Helshoecht* (Pln. Elshocht), *Van Helshoek* (Pln. Elshoek), *Van Hertbruggen* (Pln. Ertbruggen), *Van Herteryck* (Pln. Aertenryck), *Van Heupen* (Pln. Eupen), *Van Himbergen* (Pln. Imbergen), *Van Hinderdael* (Pln. Inderdael), *Van Hoevelen* (Pln. Oevelen), *Van Hoffelen* (Pln. Offelen), *Van Hombergen* (Pln. Ombergen), *Van Hoppe* (Pln. Oppem), *Van Hostauijen* (Pln. Ostade), *Van Houwenhove* (Pln. Oudenhove) en *Van Houwenis* (Pln. Auwenis). Ook deze familienamen komen vooral in het westen en midden van de provincie voor.

1.2. De bokkensprongen van de *r*

1.2.1. *r*-metathese

In de cluster 'medeklinker + *r* + beklemtoonde klinker + *t, d, s, z, l, n* of *r*' (b.v. *gras*) kan het gebeuren dat de *r* over de klinker heenspringt (b.v. *gars/gers*). Dit verschijnsel noemt men metathese. Een belangrijk verschil tussen het Nederlands en het Duits is dat in het Nederlands die metathese in vrijwel alle gevallen die daarvoor in aanmerking kwamen, ook plaatsgevonden heeft: *sport* vs. *Sprosse*, *vors* vs. *Frosch*, *borst* vs. *Brust*, *derde* vs. *dritte*, *Kerst-* vs. *Christ-*. In de Nederlandse dialecten heeft die metathese zich zeker niet altijd voltrokken. Uit het onderzoek van Goossens 1998 blijkt immers dat

de *r*-metathese een bij uitstek westelijk verschijnsel is, waarbij de oostgrens per geval anders kan zijn. In de provincies West- en Oost-Vlaanderen treedt de metathese altijd op. Hoe verder men vanaf de Schelde-Dendergrens oostelijk gaat, hoe minder vaak de metathese optreedt (kaart 3: r-metathese[4]). Enkele van die grenzen lopen dwars door het Brabantse gebied en dus ook door de provincie Antwerpen: *sport* vs. *sproot*, *gers* vs. *gras* en *berd* vs. *breed* ('plank'). Dat betekent dat in het westen van de provincie vaker metathese optreedt dan in het oosten.

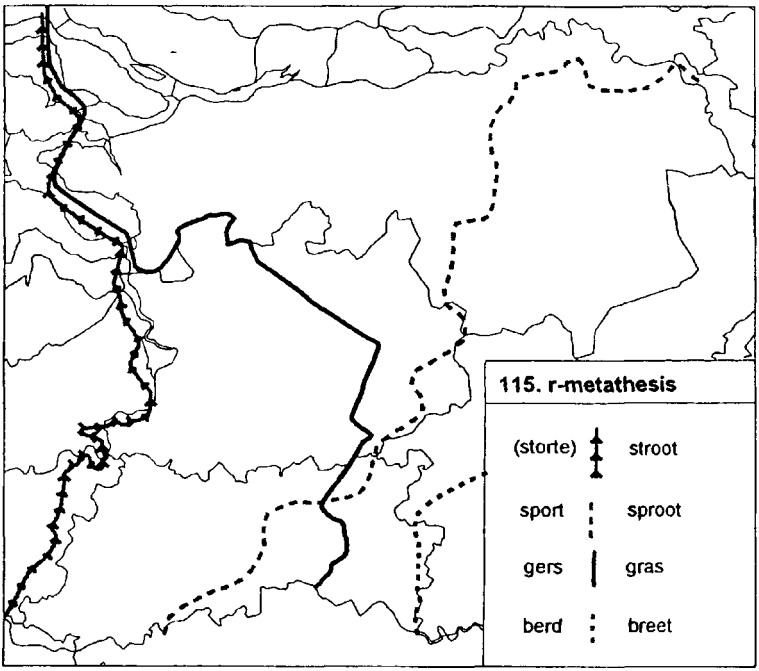

KAART 3: *r-metathesis*

In ons familienamenbestand vinden we enkele familienamen die aan metathese onderhevig waren. Het zijn allemaal namen die afgeleid zijn van de persoonsnaam Christiaan (of Christijn): *Cerstiaens*, *Corstiaens*, *Kerstens* en *Caerstiaens(s)en*. De vorm zonder metathese: *Christiaensen* en varianten, komt ongeveer in gelijke

mate voor in de provincie. Als voorbeeld is hier kaart 4 met de familienaam *Kerstens* toegevoegd.

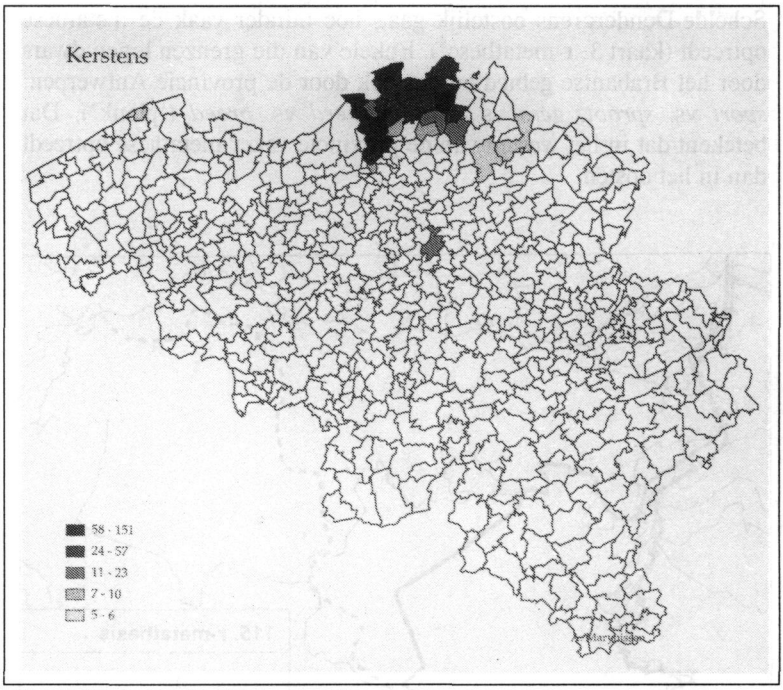

KAART 4: *De familienaam Kerstens*

1.2.2. Toevoeging van de *-r-*

In het woord *konijn* wordt in heel wat Antwerpse dialecten verspreid over de hele provincie een *r* tussengevoegd: *kornijn*. Dit verschijnsel noemen we *r*-epenthese. Het gebeurt ook bij een aantal andere woorden, zoals *azijn/arzijn*, *vakantie/verkansie*, *cotelette/kortelet*.
Ook in bepaalde familienamen vinden we de *r*-epenthese terug: *Carsau* en *Carsauw* (vs. *Casseel*), *Ceurstemont* (vs. *Costermans*), *Ceursters* (vs. *de Koster*), *Kersters* (vs. *de Keister*) en *Marstboom* en *Marsboom* (mastboom = denneboom). De meeste van die namen komen voor in het westen van de provincie, enkele ook in het oosten (*Marsboom*, *Ceursters*).

1.3. Meer open realisatie van -er- tot -ar-

In het noordwesten van de provincie Antwerpen wordt de cluster *e* + *r* extreem open gerealiseerd, zodat ze als *-ar-* klinkt. *Berg* bijv. wordt dan *barg*, *gerst* wordt *garst*. Dit verschijnsel vinden we ook terug in enkele typisch Antwerpse familienamen: *Carvers* (kerver, iemand die iets op de kerfstok heeft), *Vanderparre* (vs. *Vanderperre*), *Starckx* (vs. *Sterckx*) en *Caerstiaens(s)en* (vs. *Cerstiaens*). De eerste twee namen komen inderdaad vrijwel uitsluitend in het noorden en oosten van de provincie voor, de laatste twee hebben een belangrijke kern in het noordwesten. Dit zijn waarschijnlijk uitlopers van een vrij groot gebied in het oosten van Noord-Brabant, waar *e* + *r* ook als *-ar-* gerealiseerd wordt, en dat tot aan de rijksgrens reikt (zie hiervoor de Klankgeografie: 101)[2].

1.4. Ontronding

Ontronding is het verschijnsel waarbij klinkers die normaal gerond uitgesproken worden (*uu*, *eu*, *u*) met gespreide lippen uitgesproken worden (*ie*, *ee*, *i*). *Deur* bijvoorbeeld wordt dan als *deer* uitgesproken. Dit verschijnsel komt slechts in een beperkt aantal gebiedjes in het Brabantse gebied voor, die hoofdzakelijk in Vlaams-Brabant liggen. In de provincie Antwerpen vinden we alleen ontronding in de streek van Mechelen en Heist-op-den-Berg.
In de Antwerpse familienamen vinden we slechts 1 voorbeeld van ontronding: *Dekeninck* (vs. *De Koninck*, *De Keuninck*). Deze naam komt vooral voor in de streek van Mechelen.

1.5. Sluiting van *e* tot *i* voor *ng*: hengst/hingst

In Vlaams-Brabant en Limburg heeft men de neiging een *e* voor *-n* meer gesloten uit te spreken, zodat bijv. *mens* als *mins* klinkt. Hetzelfde komt voor in het Antwerpse stadsdialect. Bij *e* + *ng* strekt dat gebied zich verder uit naar het westen, en overschrijdt het in het westen even de grens met de Antwerpse provincie. *Hengst* bijv. klinkt er als *hingst*. Het woord *hengst* is ook vertegenwoordigd in een familienaam die vrijwel uitsluitend in de provincie Antwerpen voorkomt: *Hinckxt*. Deze naam vinden we vooral in de omgeving van Mechelen, waar men ook die sluiting van *e* voor *ng* kent.

1.6. De uitgang *-ng*

In tweelettergrepige woorden met een uitgang op *-ng*, wordt die uitgang in de provincies Antwerpen en, vooral, Vlaams-Brabant als *-nk* gerealiseerd (*ring* wordt *rink*). In het Kempense gebied valt, volgens gegevens uit de jaren vijftig, ook de *-n-* weg en wordt bijvoorbeeld *koning* gerealiseerd als *kunnik* en *haring* als *herik*. In de lijst die mij ter beschikking gesteld werd, vind ik slechts twee familienamen met telkens zeer weinig naamdragers in dit gebied met een uitgang op *-k(s)*: *Conix* (cf. *Coninckx*) en *Te Blick* (Pln. Brink). Ook *Suerickx* past mogelijk in dit rijtje, indien we de naam als een vervorming van *Zurings* beschouwen en niet, wat een tweede mogelijke betekenis is, als een afgeleide naam van de Germaanse voornaam Zeuderick. Waarschijnlijk gaat het hier om een weliswaar oud, maar zeer marginaal dialectkenmerk, dat zich bijna niet in de spelling van familienamen heeft kunnen manifesteren en dat vaker gestandaardiseerd werd tot *-nks*.

2. Een lexicologisch kenmerk: -wouwer

Familienamen geven, door het feit dat ze al twee eeuwen geleden vastgelegd werden en sindsdien niet meer gewijzigd zijn, vaak een oude dialectsituatie weer, die nu verdwenen is. Een voorbeeld hiervan is de familienaam *Vandewouwer* (ook: *Vandenwouwer* of *Vandewouer*). *Wouwer* is een Middelnederlands woord voor (vis)vijver en is afgeleid van het Latijnse *vivarium*. In het Middelnederlands waren in het zuiden van het taalgebied drie afgeleide vormen van *vivarium* in gebruik voor het begrip vijver: *wijer/wieër* in het oosten, *wouwer* in het midden en *viver(e)* in het westen (zie ook de bijdrage van Magda Devos in deze bundel). In de huidige dialecten heeft deze driedeling plaatsgemaakt voor een tweedeling. De oudere ontlening *wijer* vinden we nog steeds terug in het oosten, in vrijwel geheel Limburg en *viver(e)/vijver* heeft in West- en Oost-Vlaanderen en in Vlaams-Brabant standgehouden. *Wouwer* daarentegen is vrijwel geheel van de kaart verdwenen en heeft plaatsgemaakt voor het meer recente *vijver*. In oudere bronnen vinden we *wouwer* wel terug: in het Algemeen Vlaamsch idioticon (1865-1870) staat het op pag. 873 vermeld met als streekaanduiding

Kemp. (Kempisch) en in het Antwerpsch Idioticon (1899-1906) vinden we *wouwer* terug met de vermelding 'O. der K.' (oosten der Kempen). In de twintigste-eeuwse bronnen, met name de vragenlijsten 8 (1925) vraag 47 en B2 (1940) vraag 379 van de Zuid-Nederlandsche Dialectcentrale, wordt *wouwer* niet meer opgegeven in de provincie Antwerpen.

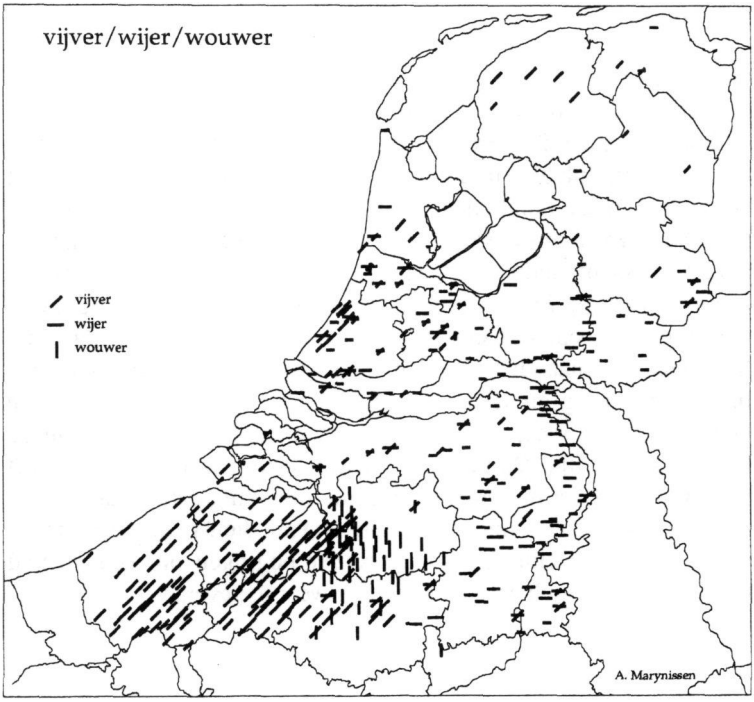

KAART 5: *Vijver, wijer, wouwer in familienamen*

In de familienamen, die zoals gezegd een oudere taalsituatie weergeven, vinden we de driedeling *wieër/wouwer/viver* wel weer terug. *Wieërs* en varianten is een typisch Limburgs familienaam, *Vandevivere* en varianten is de West-Vlaamse versie en *Vandevijver* de Oost-Vlaamse. *Vandewouwer* en varianten blijkt de bij uitstek Antwerpse versie te zijn, die in de hele provincie verspreid is. Het feit dat de familienaam niet alleen tot de Kempen beperkt blijft, wijst erop dat het woord *wouwer* ooit, voordat de familienamen vastgelegd

werden, algemeen gebruikelijk moet geweest zijn in de hele provincie Antwerpen. In de loop van de tijd werd het geleidelijk aan vanuit het westen verdrongen door het jongere *vijver*, een proces dat vermoedelijk eind negentiende eeuw volledig voltooid was.

3. Een Antwerpse eigenaardigheid: oude uitheemse familienamen

Om dit artikel te besluiten wil ik de lezers een niet-dialectologische eigenaardigheid binnen het Antwerpse familienamenbestand niet onthouden, namelijk namen van mensen van buitenlandse herkomst die waarschijnlijk al vrij lang in de provincie wonen. Het feit dat het vooral om Duitse familienamen gaat en dat ze zich meestal rond de stad Antwerpen concentreren, lijkt er op te wijzen dat het hier om joodse diamanthandelaars gaat: *Wajnsztok*, *Najman*, *Wajsbaum*, *Szajnsznajder* (!), *Finkelsztejn* (!), *Brotsztein* enz. Het gaat hier nooit om grote groepen naamdragers (hooguit een vijftiental per familienaam), maar het aantal namen van dit type schommelt toch tussen de twintig en vijfentwintig. Op het eerste gezicht lijken ze Oost-Europees, maar als je ze hardop leest, wordt de Duitse herkomst duidelijk. De vreemde, vaak vrij fonetische spelling, doet vermoeden dat het niet om heel recente inwijking gaat, waarbij men zijn papieren maar aan de ambtenaar van dienst voorlegt die de naam dan overneemt. Dit lijken eerder pogingen om een vreemd klinkende naam toch zo goed mogelijk weer te geven.

Noten

1. In deze lijsten is er geen rekening gehouden met spaties en hoofdletters in de familienamen. Tussen bijvoorbeeld *Van Den Brande*, *Van den Brande*, *Vanden Brande* en *Vandenbrande* wordt er geen onderscheid gemaakt.
2. Klankgeografie verwijst naar Belemans, R. en J. Goossens, *Woordenboek van de Brabantse Dialecten. Deel III Inleiding en Klankgeografie*. Assen 2000.
3. Deze kaart is overgenomen uit de in noot 2 genoemde Klankgeografie, blz. 202.
4. Ook deze kaart is overgenomen uit de Klankgeografie, blz. 217.

Bibliografie

Belemans, R. en J. Goossens, *Woordenboek van de Brabantse Dialecten. Deel III Inleiding en Klankgeografie*. Assen, 2000.

Cornelissen, J. en J. B. Vervliet, *Idioticon van het Antwerpsch dialect (stad Antwerpen en Antwerpsche Kempen)*, Gent 1899-1906.

Debrabandere, F., *Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*. Brussel 1993.

D'haene, P., *Bijdrage tot het historisch en geographisch onderzoek van Latijnse en Romaanse leenwoorden in de Zuid-Nederlandse dialecten*. Leuven 1946 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

Goossens, J., 'Dialecten in het centrale zuidnederlandse stedennetwerk'. In: A. Hagen, e.a. (red.), *Stadsdialecten* (=Taal en Tongval themanummer 5), (1992), blz. 29-47.

Goossens, J., 'r-Metathese vor Dental im Westen der kontinentalen Germania'. In: E. Schmitsdorf, N. Hartl, B. Meurere (red.). *Lingua Germanica. Studien zur deutschen Philologie. Jochen Splett zum 60. Geburtstag*. Münster/New York 1998, blz. 10-22.

Marynissen, A., 'Waar komt mijn familienaam voor? Automatische kartering van de geografische spreiding van (types) familienamen in het Nederlands taalgebied'. In: *De Aardrijkskunde* 21 (1997), nr. 3, blz. 25-38

Schuermans, L., *Algemeen Vlaamsch Idioticon*, Leuven 1865-1870.

Weijnen, A., 'Romeinse invloed in Noord-Brabant'. In: *Taal en Tongval* 4 (1952), blz. 171-174.

Jacques Van Keymeulen

DE 430 FREQUENTSTE VLAAMS-BRABANTSE FAMILIENAMEN

1. Inleiding

In ons artikel gaan we uit van de lijst met regiospecifieke familienamen die in Vlaams-Brabant meer dan 100 keer voorkomen.[1] Het zijn er 430. Brussel werd niet in de lijst verwerkt, maar we kunnen aannemen dat de meeste Vlaams-Brabantse namen ook in Brussel aanwezig zijn. De oorsprong van al die namen hebben we in DB (= DEBRABANDERE 1993) opgezocht. Nagenoeg alle etymologische uitleg in ons artikel is dus van DB. Die uitleg is hier vrij kort gehouden; voor meer details verwijzen we naar DB zelf.

We hebben de namen ingedeeld volgens een aantal bekende criteria: 1.Afstammingsnamen; 2.Woonplaats- en herkomstnamen; 3. Namen naar beroepen en bezigheden, en 4. Namen naar opvallende eigenschappen. Die indeling is niet steeds volledig sluitend omdat heel wat namen verschillende oorsprongen kunnen hebben; in een aantal gevallen wordt dezelfde naam dus in verschillende paragrafen behandeld. Een mooi voorbeeld daarvan is de naam *Cumps/Kumps*, die als afstammingsnaam, beroepsbijnaam, bezigheidsnaam en bijnaam verklaard kan worden. (Voor een bevattelijke uitleg over de naamkunde in het algemeen, zie DEVOS 1995).

Op het einde van de paragrafen 3, 4 en 5 staat een korte uitleg over dialectische taalverschijnselen. Die uitleg is uitgebreider voor de namen die met appellatieven (= de 'gewone' woorden) zijn gevormd, dan voor de namen die met andere eigennamen in verband staan. We hebben overigens afgezien van commentaar over toponiemen of over specifiek naamkundige taalverschijnselen, als b.v. de manier waarop de familienamen afgeleid worden van andere persoons- of plaatsnamen. De uitleg betreft uitsluitend de dialectfonologie; de dialect-

woordenschat kan (nog) niet systematisch met de familienamen vergeleken worden. Daarvoor moeten we de publicatie van Deel III 'Algemene Woordenschat' van het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten* (WBD) afwachten. Pas dan zullen we een goed beeld hebben van het voortleven en de geografische verspreiding van de Middelnederlandse woordenschat in de huidige dialecten. De besproken verschijnselen bestrijken doorgaans een veel groter dialectgebied dan Vlaams-Brabant alleen. Sommige zijn algemeen Brabants; andere komen ook buiten het Brabantse gebied voor.

Hoewel het werk van DB onovertroffen is, willen we toch een paar kanttekeningen maken bij sommige etymologieën. We hebben de naam *Potoms* in DB niet kunnen terugvinden; misschien kan hij gelijkgesteld worden met *Botton* (<korte vorm van *Lamboton*, *Liboton*). In enkele gevallen menen we een alternatieve verklaring te kunnen voorstellen. *De Wille* kan o.i. hetzelfde zijn als *De Wilde*; in een aantal dialecten valt de *d* na *l* weg (zoals bij *Vellemans* uit *Veldemans*). Bij de naam *Ickx*, die DB afleidt uit de Germ. voornaam Icco, vragen we ons af of ook de ondertekening met een kruisje (een x) door analfabeten niet aan de basis van de naamgeving gelegen kan hebben, net zoals bij de eigenaardige familienaam *O*, waar DB niet goed raad mee weet, maar die misschien op dezelfde manier verklaard kan worden. Een naam als *Debreucker* wordt door DB in verband gebracht met o.a. *Debruycker*, een naam die o.i. waarschijnlijk een pachter aanduidde (zie het MWB i.v. *bruker*). Voor *Schrevens* lijkt me een ontleding in 's Grevens niet onmogelijk.

2. Afstammingsnamen

In de lijsten die volgen, maken we eerst een onderscheid tussen afstammingsnamen naar de vader (patroniemen) en naar de moeder (metroniemen), en vervolgens naar de taal (Germaans of Latijn) waaruit ze stammen. Daarbij valt op dat een aantal namen afgeleid zijn van de korte vorm of de vleivorm van de 'volle' naam en dat het Romaans (Frans, Waals en Picardisch) in ruime mate aanwezig is en soms aanleiding geeft tot hybride vormingen. Een korte paragraaf is gewijd aan de andere verwantschapsnamen.

2.1. Afstammingsnamen naar de vader (patroniemen)

2.1.1. Namen die een oude Germaanse (voor)naam bevatten

Bollaerts, Buedts, Bauman, Buttiens, Buelinckx, Billens (<Boudewijn, baltha-wini'stoutmoedig-vriend', of een andere naam met Boud-, of een vleivorm of verkleinwoord ervan), *Robberechts, Robeyns* (vleivorm), eventueel *Roobaert* (<Robrecht, hrôthi -berhta 'roem - schitterend'), *Verdeyen* (<naam met het element frithu- 'vrede'), *Mommaerts, Mombaerts* (<Mombert, Mumprecht), *Godts* (<Godo, of andere god-naam), *Allard* (<Adelhard, athala - hardu 'adel-sterk'), *Sente* (herinterpretatie van Germ. naam op -sind<-swind), *Cumps, Kumps* (<Campo 'kamper, vechter'), *Rummens* (<Romboud, Romoud of Romond), *Imbrechts* (<Ingbert, Ingwio-berhta 'god van de Ingweonen- schitterend'; of haima - berhta 'heem - schitterend'), *Thiry, Thirion* (vleivorm)(Fr., <Diederik), *Herinckx* (<een naam met harja- 'leger'), *Ulens* (<naam met ôthala 'vaderlijk erfgoed'), *Cloetens* (naam met hlutha 'roem'), *Arnauts, Nolmans* (<Arnold, aran - walda 'arend - heerser'), *Steeno* (<Steenhout, staina - waldaz 'steen - heerser'), *Huygh* (<Hugo, hugu/ hugi 'denkende geest, verstand'), *Hernalsteen* (=Heren Alsteen, athala - staina 'adel - steen'), *Meurrens* (<een naam met maur 'moor'), *Duerinckx* (<Duro), *Roekens* (<Rutger, Roger of van Rocco, hrôk 'roek'), *Ickx* (<Icco), *Steens, Stiens* (<Staina 'steen'), *Wierinckx* (<Widerik, wîga - rîkja 'strijd - rijk' of widu - rîkja 'hout, boom - rijk'), *Libert* (<Fr. <Liebrecht, leudi - berhta 'lieden - schitterend'), *Meynaerts* (<Meinhard, magina - hardu 'kracht - sterk'), *Lories* (Fr. <Loderik), *Rondou* (Fr. <Randolf, rand - wulfa 'schild(rand) - wolf of <Radolf, rêda -wulfa 'raad - wolf'), *Weemaels* (<Wenemaar, wini - mêrja; 'vriend - beroemd'), *Gordt* (<Godevaerd, guda - frithu 'god - vrede' of <Godhard, guda - hardu 'god - sterk'), *Frooninckx* (<uit een naam met fruman-, zoals Vromond of Vromoud), *Roesems* (<Razo, rêda 'raad'), *Poffe* (<Bovo. Of bakervorm van Bodefrid), *Wittemans* (<Wijt, Wido), *Guillaume* (< Fr. <Wilhelm, wiljan - helma 'wil - helm'), *Haine* en *Henot* (Fr. vleivormen van Henri <Hendrik, haima -rîkja, 'heem - heerser'; Henot ook uit Jean), *Ringoet* (<Reingot, ragin - guda 'raad - god'), *Schets* (<Scatto), *Luppens* (<soms vleivorm van Liebrecht), *Gerard* (Fr. <Gerhard, gaiza - hardu 'speer - sterk'), *Beynaerts* en *Breynaert* (<Bernhard, beran - hardu 'beer - sterk'), *Huybrechts* en *Hoebrechts* (<Hubrecht,

hugi - berhta 'verstand - schitterend'), *Thibaut* (<Dietbald, theudô - baltha 'volk - moedig'), *Severs* (<Ziveerd, Sivert, sigi - frithu 'zege - vrede'), *Wets* (<korte vorm van Wouter), *Weynants* (< Wichnand, Winand, wîga - nanth 'strijd - moed'), *Leonard* (<Leo + hardu 'sterk'), *Amerijckx* (<Amalrik, amal - rîkja 'bedrijvig - machtig'), *Elpers* (<Elbrecht, alja - berhta 'ander - schitterend'; <Albrecht, athala - berhta 'adel - schitterend'; Eilbrecht, agil - berhta 'scherp - schitterend'), *Vranckaert, Franckx, Servrankx* (<Franco 'vrij, vrank', volksnaam van de Franken), *Ots* (<Otto <Odo of naam met auda-), *Gentens* (<vleinaam van naam met gand-, zoals Genthard, Gendulf), *Fobelets* (<Fr. verkleinvorm van Fobert <Volbrecht, fulka - berhta 'volk - schitterend), *Goemans* (het eerste element kan zowel 'god' als 'goed' zijn), *Buelinckx* (=Boelens <Bodilo, Bodila of B(u)olo), *Conard* (<Koenhard, kônja - hardu 'koen - sterk'), *Lambeets* (<Lambrecht, landa - berhta 'land - schitterend'), *Potoms* (=Boton? <Lam-, Liboton, korte vorm van Lambrecht, Librecht), *Willockx* (<vleivorm op -oc van Willem), *Humblet* (<Fr. verkleinvorm <Humbert<Humbrecht, hûn - berhta), *Weets* (korte vorm van Wouter <Walter, waldaz - harja 'heerser - lerger'), *Walckiers* (vernederlandsing van Fr.-Pic. vorm van walhan - harja 'Volcae (Kelten, Romanen) - leger'), *Minnart* (<Meinhard, magina - hardu 'kracht - sterk'), *Henot* (= Henau <Heinold, hagin - wald 'heg-heerser'), *Abbeloos* (<vleivorm van bakernaam Abbe).

2.1.2. Afstammingsnamen uit oorspronkelijk Latijnse (heiligen)namen

Ameys (<Amicus), *Marcelis* (<Marcillus = Marcilius), *Peetroons* (<Petronius), *Cresens* (= Gresens <Gratianus), *Marissens* (<Mauritius), *Anthoon* (<Antonius), *Ponsaerts* (<Ponce <Pontius), *Polleunis, Leunens* (<Apollonius), *Mattheus* en *Matthues, Tollet* (uit Matholet), Mahy (Fr. vleivorm) (<Mattheus), *Kestens, Kesteman* (<Christianus), *Mues* en *Massaer* (<Thomas), *Col(l)in, Claeskens, Closset, Collaer, Ceuleers, Laes* (<Nikolaus, + korte vormen en vleivormen), *Leuckx* (<Lucas), *Berthels, Tollet* (uit Bertolet) (<Bartholomeus), *Jacquemeyn, Minnoye* (<Jacquème, Jacques <Jacobus, Jacomus), *Taes* (<Eustachius?), *André* (<Andreas), *Luppens* (<Philippus), *Sergooris* (='s Heren Goris <Gregorius), *Gregoire* (<Gregorius), *Remy* (<Remigius), *Brams* (< Abraham), *Laes* (<Elias), *Dan(n)au* (<Daniël), *Abeloos* (< dim. van Abel?), *Michaux* (<Michel

<Michaël), *Moonens* (vleivorm), *Sermon* (<Simon), *Hannaert* (<Johannes), *Jochmans*, *Juchtmans* (<Joachim), *Gielens, Gillet* (vleivorm Gillis <Egidius), *Petre*, *Pierre*, *Peremans* (<Petrus), *Torbeyns* (<Saint-Orbain <Urbanus), *Desiron* (vleivorm van Désir)(<Desiderius).

Een drietal familienamen zijn afgeleid van namen die uit de middeleeuwse literatuur stammen: *Paridaans* (<Paridaen uit de Roman der Lorreinen), *Fieremans* (korte vorm van Olivier, figuur uit Chanson de Roland), en *Magits* (Fr. <Madelgijs. Deze naam van de tovenaar Malegijs werd in het Waals een soortnaam met als betekenis 'deugniet, nietsnut').

2.2. Afstammingsnamen naar de moeder (metroniemen)

2.2.1. Namen die een oude Germaanse voornaam bevatten

Vanermen (<Ermelendis, ermina - linde 'groot - strijd', of uit Ermgart), *Maho* (= Fr. Mahaux <Machtild, mahti - hildjô 'macht - strijd'), *Vrebos* (<Fredeburgis, frithu - brug 'vrede - burg'), *Isenborgs* (<Isenburgis, îsan - burg 'ijzer - burg'), *Mattens* (< korte vorm van Machtild, Matilde of mathala-naam), *Mergaerts* (<Mergard, mêrja - garda 'beroemd - omheining').

2.2.2. Afstammingsnamen uit oorspronkelijk Latijnse (heiligen)namen

Sente (<Sancta ..., of vrouwelijke vorm van (Vin)cent of vleivorm Centin), *Barbe* (Fr.<Barbara), *Agneessens* (<Agnes).

2.3. Andere verwantschapsnamen

Een aantal namen geven andere verwantschapsrelaties aan dan afstamming van vader of moeder: *Devadder* (<Mnl. vadder 'doopvader, geestelijke vader'), *Moyson* (= moeyensoon <Mnl. moeye 'tante, stiefmoeder'), *Nevens* (<Mnl. neve 'neef, kleinzoon'). Ook *Mombaerts* (<Mnl. mombaer 'voogd') kan in dit rijtje gezet worden; eventueel ook *Spreutels* (<Mnl. sprute 'spruit', wellicht in betekenis 'telg').

3. Woonplaats- en herkomstnamen

Bij de familienamen die afgeleid zijn van plaatsnamen kan men twee categorieën onderscheiden: woonplaatsnamen en herkomstnamen. Woonplaatsnamen werden gegeven aan mensen van de plaatselijke gemeenschap of aan personen die zich toch tenminste binnen het blikveld van zo'n gemeenschap ophielden. Veelal gaat het om een naam die teruggaat op een woord dat een opvallend landschappelijk element aanduidt: een bos (*Vandenbossche*), een boom (*Verbomen*), een put (*Vandeputte*), een brug (*Bruggeman*) ... en dat achteraf soms een toponiem is geworden. Ook de familienamen die teruggaan op hoevenamen of huisnamen kunnen tot de woonplaatsnamen gerekend worden. Het valt op dat in dergelijke familienamen de oorsponkelijke (appellatieve) betekenis van de oorspronkelijke woorden meestal nog goed herkenbaar is.

Herkomstnamen werden door de plaatselijke gemeenschap oorspronkelijk aan vreemdelingen gegeven, aan mensen dus aan wie men moest vragen waar ze vandaan kwamen. Herkomstnamen bevatten dus de naam van een streek, een gemeente, een gehucht. Aan de etymologische uitleg voor een herkomstnaam is recht gedaan zodra men het toponiem dat het bevat, heeft kunnen identificeren. De meeste plaatsnamen kunnen in Brabant (B) of Antwerpen (A) thuisgewezen worden, wat wijst op de relatieve honkvastheid van de bevolking. Andere toponiemen komen (ook) voor in Noord-Brabant (NB), Oost-Vlaanderen (OV), West-Vlaanderen (WV), Limburg (L), Zeeland (Z), Luik (Lu), Henegouwen (H), Namen (N), Luxemburg (Lux.), Pas de Calais (PdC) ...

3.1. Woonplaatsnamen

3.1.1. Benoeming naar landschappelijke elementen

Tot de woonplaatsnamen kunnen gerekend worden: *Puttemans* (<put), *Keyaerts* (<kei), *Vaneeckhout* ('eikenbos'), *Buekenhout* ('beukenbos'), *Vellemans* (<veld), *Stiens* (<Van de Steene <steen), *Wellemans* (<wal), *Vandegucht* (<gehucht), *Vanderperren* (<perre/parre 'omheinde plaats'), *Vaneycken* (<eik), *Vandervaeren* (varen), *Verstreken* (<Germ. striki 'streek'), *Fontaine* (<fontaine

'bron'), *Vrebos* (<vrijbos 'ingesloten, gereserveerd bos'), *Vancappelen* (<kapel), *Vanderwegen* en *Deweghe (?)* (<weg), *Vanherwegen* (<heerweg 'grote weg'), *Vanderhulst* (<hulst), *Es*, *Vanesch* en *Vanessche* (<es), *Behets* (<verkleinwoord van Luikerwaals boh- 'bos'; Fr. bosquet), *Uyttebroe(c)k* en *Vandenbroeck* (<broek 'moeras, waterland'), *Verboomen* (<boom), *Blockmans* (<blok, bulk 'weide'), *Vandenhout* (<hout 'bos'), *Vandervoorde* (<voorde 'doorwaadbare plaats'), *Verspecht* (<spekt 'plaats waar spekken, d.i. stokken, staan') staan, *Vanroost* (<roos 'riet'), *Vandermosten* (<most, plaats waar most groeit), *Sablon* (<sable 'zand'), *Vandenberg(h)en* (<berg), *Vandenhouwe* (<houw, hauw 'bos dat geregeld gehakt wordt'), *Vandenhoeck* (<hoek), *Vandennest* (<nest), *Vanderweyden* (<weide), *Vandenput* (<put), *Vandencruyce* (<kruis), *Vandendael* (<dal), *Pierreux* (<pierreux 'met stenen'), *Vanleemputten* (<leemput), *Verreck* (< Van der Eeckt <eik), *Vanpaesschen* (<Lat. pascua 'weide'), *Vaneertbruggen* (< brug aan een aard), *Valvekens* (<valveken 'sluitboom'), *Vaeremans* (<Van der Vaeren(t) < varen), *Vandegaer* (=Van de Geer; <geer 'spits toelopend stuk land'), *Evenepoel* (<even poel 'vlakke poel'), *Dechamps* (<champ 'veld'), *Sluys* (gen. van De Lu(w) <Mnl. luw 'voor de wind beschut, veilig, voor een beschutte woonplaats), *Brams* (<braamstruik).

3.1.2. Huisnamen

Oorspronkelijke huisnamen (herbergnamen?) kunnen zijn *Vanhemelrijck*, *Ons* (<hoen of hond), *Croon* (<kroon), *Corbeels* (<Ofr.corbel, Fr. corbeau = raaf), *Dehaen* (<haan) en *Bollaerts* (<bol). *Verspecht* kan afgeleid zijn van de hoevenaam Hof ter Specht in Opwijk. Een ander bekend Brabants geslacht, *Vanoverstraeten*, is genoemd naar het Hof ter Overstraeten in Sint-Martens-Lennik.

3.2. Herkomstnamen

3.2.1. Streken

Een herkomstnaam kan de naam van de streek zelf bevatten of is afgeleid van de naam van de inwoner. De meest voorkomende Vlaams-Brabantse familienamen van die types zijn resp. *Artoos* en *Artois* (<Artesië in Noord-Frankrijk), *Henot* (<Hainaut = Hene-

gouwen), en *Dekempeneer* (<Kempen), *Swaelens*, *Swalens*, *Vallons* (<Wallonië), *Schotsman* en *Schodts* (<Schotland)

3.2.2. Gemeenten en gehuchten

De herkomstnamen hebben we verdeeld in namen die de naam van een gemeente of een gehucht bevatten (meestal - maar niet altijd - vooafgegaan door het voorzetsel 'van') en familienamen die afgeleid zijn van inwonersnamen. We hebben de Nederlandstalige en Franstalige namen apart gepresenteerd. Tussen haakjes staat de naam (of namen) van de gemeente(n) of gehucht(en), met de aanduiding van de provincie of het land waar het toponiem te vinden is.

Mellaerts, Vanmellaert (< Mellaar, L, Meldert, B, L), *Coeckelberghs* (<Koekelberg, B), *Vangoidsenhoven* (<Goetsenhoven, B), *Vandegaer* (<De Gader, L), *Vandiest* (< Diest, B), *Vanbellinghen* (<Bellegem, WV), *Vanhore(n)beek* (<Horebeke, OV, Horenbeke, OV, Horlebecq / Horelbeke, H), *Vanmeerbeek* (<Meerbeek, B, Meerbeke, OV), *Vanhoegaarden* (<Hoegaarden, B), *Vanpee* (<St.-Gertrudis-Pede, B, St.-Anna-Pede, B, Neerpede, B), *Vannerom*, *Vannerum* (<Nerem, B, L), *Vandervelpen* (<Velpen, L), *Vanzeebroeck* (<Zeebroek, o.a. in WV, OV), *Eylenbosch* (<Hellenbos, B, Hellebos, OV), *Vaneylen* (<Nijlen, A, Heile, Z), *Vandevorst* (<Vorst, A, B, Vurste, OV), *Holsbeek* (<Holsbeek, B), *Vanhaelen* (<Halen, L, Houthalen, L), *Keymolen* (<Keimolen, WV en OV), *Steeno* (<Steenhout, B en OV), *Vangossum* (<Gorsum, L), *Vanroelen* (<Roelen, L), *Vanschepdael* (<Schepdael, B), *Hazendonck, Vanhaesendonck* (<Haasdonk, OV, A, Hazedonk, Geld., Hazendonk, A, Hazeldonk, A, NB, L), *Vancleynenbreuge* (<Kleine-Brogel, L), *Vanhassel* (<Hasselt, L), *Vanpassel* (<Paskerle, A), *Goedhuys*, *Goethuys* (<Goedhuis, B?), *Vanobbergen* (<Opbergen, B, Obberge, B), *Isenborgs* (<Isenburg bij Koblenz of in Winz), *Sterkendries* (<Sterkendries, L?), *Ausloos* (<Ausloe, B), *Vanhelmont* (<Helmond, NB), *Oversteyns* (<Oversteen, A), *Vangrunderbeek* (< Groene beek, o.a. in WV), *Noppen* (<Oppem, B, OV; Opont (Lux.) of Oppen (Dui.), *Vissenaekens* (<Vissenaken, B), *Dormaels* (<Dormaal, B, NB), *Vanbrusselen* (<Brussel, B), *Vanhoeymissen* (<Hemmessen in Bad-Neuenahr, Dui.?), *Vanautgaerden* (<Outgaarden, B), *Vangilbergen* (<Gilbergen, B),

Vanmalder (<Malderen, B), *Vantongelen* (<Tongerlo, Tongeren, L), *Vanvolsem* (<Volsem, B), *Vankeerbergen* (<Keerbergen, B), *Vanhulst* (<Hulst, Z en elders), *Wambacq* (<Wambach in Würselen bij Aken, Wampach, Groot-Hertogdom Lux.), *Buekenhout* (<Buggenhout, OV en elders), *Vanmolle* (<Mol, A), *Langendries* (<Langdries, NL, Landries OV), *Rampelberg* (<Rampelberg, B, OV), *Vansteenwinckel* (<Steenwinkel, A), *Mergan* (<? Mereghem, Fr.), Meysman (<Meise, B), *Vanrossum* (<Rossem, B, A, Rossum, Gelderland, Overijssel), *Vergaelen* (<Galen, A), *Vanginderdeuren* (<Ginderdeure, OV, Ginderdoor, NB), *Vanlinthout* (<Lindhout, B, OV), *Vanwemmel* (<Wemmel, B), *Vlasselaer* (<Vlasselaar, B), *Vansina* (<Sinaai, OV), *Overloop* (<Overloop, OV), *Vancauwelaert* (<Koudelaar 'koude, verlaten laar', NB, B, A), *Rampelbergh* (<Rampelberg, B, OV), *Sluys* (<Sluis, Z, ook elders).

3.2.3. Inwonersnamen

Een klein aantal namen gaan terug op een benaming voor de inwoner van een plaats, veeleer dan op de naam voor de plaats zelf:

Ronsmans (<Ronse), *Breynaert* (<Braine, Breyne, B), *Lintermans* (<Linter, Oplinter, Neerlinter, B)

3.2.4. Romaanse namen

In Vlaams-Brabant is er heel wat inwijking geweest uit Wallonië en Noord-Frankrijk. Namen hierboven als *Fontaine* en *Sablon* zijn duidelijk samen met de naamdrager uit het zuiden binnengedrongen. Dat lijkt ook het geval te zijn voor de meeste herkomstnamen in het volgende lijstje. Net zoals in het Nederlands komen de Franse herkomstnamen met of zonder voorzetsel (meestal de-) voor. Een aantal Franse gemeentenamen werd in Vlaamse mond tot moeilijk herkenbare vormingen verhaspeld:

Putseys (<Poucet, Lu., Pousset, Lu.), *Sevenants* (<S(a)int-Venant, Pas de Calais), *Serré* (<Cheret, Lu., Chéret, Aisne, Serée, N, Serè = Seraing, Lu.), *Dewaelheyns* (<Walhain, B), *Pittomvils*, *Pittevils* en *Puttevils* (<Pendeville, B, Meuse, Penteville, N), *Binst* (<Bints, Binst

=Mnl. voor Binche, H), *Spinnoy* (<Espinoit, Espinoy, Nord, l' Espinois, Epinois, H, Epinoy, PdC), *Rossignol* (<Rossignol, Lux.), *Demarsin* (<Marchin, W, Marcin, Lu.), *Dehennin* (<Hénin-sur-Cojeul, Hénin-Liétard, PdC), *Derom*, *Deron* (<Rome, H, Lux.), *Harnie* (<Harnies, H, Nord, Ardennes), *Limbourg* (<Limbourg, Lu.), *Vanfraechem* (<Frassem, Lux., ev. <Fransum in Groningen), *Remy* (<Rémy, PdC, Oise),*Vangramberen* (<Granbais, B), *Belsack* (<Balsac, Aveyron, Balzac, Charente), *Lamal* (<Lamalle, Lu.), *Demarie* (<Mary = Maury, PdC), *Fillet* (<Filée in Goesnes, Jallet, N).

In *Putseys* (<Poucet, Pousset) en *Puttevils* (<Pendeville) vermoeden we volksetymologische aantrekking van het woord *put*. Voor de volksetymologie *Sevenants* (<Saint-Venant) sluit DB de etymologie 'zeven handen' voor een handig man niet uit. Een naam als *Dewaelheyns* (<Walhain) heeft vooral door de spelling een inheemse gedaante gekregen.

3.2.5. Enkele dialectologische opmerkingen

Brabants dialect zien we in *Stiens*, een vorm die teruggaat op de uitspraak van het woord steen (*stieën*). Ook typisch zijn de zgn. apocoperingen van de eind-e in *Vandenhoek*, *Vandennest*, *Vandenput*, *Vandenhout*, *Vandendael*; in de Vlaamse dialecten, waar de eind-e van de oorspronkelijke datief-uitgang na 'van' bewaard bleef, zegt men *Vanhoeke*, *Vanneste*, *Vandeputte*, *Vandenhoute*, *Vandaele*.

4. Namen naar beroepen en bezigheden

De lijst die volgt, is in drie delen opgesplitst. Eerst geven we de familienamen die teruggaan op een soortnaam die de beoefenaar van een bepaald beroep aanduidt; daarna geven we de familienamen die een zgn. beroepsbijnaam bevatten. Tenslotte geven we de familienamen die bezigheden aanduiden die strikt genomen niet als een beroep beschouwd kunnen worden.

Alle beroepen of bezigheden in de lijsten slaan blijkbaar op mannen, behalve dan *Matterne* (= moeder overste).

4.1. Namen voor beoefenaars van beroepen

De namen in de volgende lijst slaan op beroepen of functies in het openbare leven. Vele namen zijn nog steeds doorzichtig; bij een aantal ervan hebben we het Middelnederlandse (Mnl.) of Oudfranse (Ofr.) woord aangegeven waarmee de naam in verband staat.

Winnen (Mnl. wenne, winne 'landbouwer, pachter, veldarbeider'), *Baumans* (Mnl. bouwman 'landbouwer, tuinman'), *Schoukens* (= Schalkens <scalkin 'knechtje'), *Denayer*, *Deneyer* (naaier, kleermaker of dekkersknecht die stro en riet op de daken naait), *Puttemans* (aanlegger van waterputten), *Demesmaeker* (messenmaker), *Mosselmans* (mosselverkoper), *Schoolmeesters* (schoolmeester), *Deraedemaeker* en *Dereymaeker* (wagenmaker), *Degieter* (tingieter, loodgieter ...), *Bogemans, Boogmans* (boogmaker of boogschutter), *Taelemans* (Mnl. taalman 'redenaar, pleitbezorger, advocaat'), *Tobback* (uit Mnl. tukken 'slaan' en bake 'varken' voor een varkensslager of varkensfokker), *Veulemans* (paardefokker en -koopman), *Demuylder* (molenaar), *Hemeleers* (plafoncerder, maker van zolderingen), *Scheepmans* (schipper of schaapherder), *Deschuyteneer* (Mnl. scutenaer 'schipper'), *Vaeremans* (varensgezel, matroos), *Cammaerts* (wolkammer of brouwer <Mnl. cam 'brouwerij'), *Debroyer* (<Mnl. bruwer 'brouwer'), *(De)Vogeleer* (vogelvanger, -handelaar), *Laevers* (<Mnl. louwer 'leerlooier'), *Cooremans* (graankoopman), *Dehandschutter* (<Mnl. hand(schoe)-zutter = handschoennaaier), *Cordemans* (touwslager), *Deputter* (waterputter, waterschepper, waterfitter, eigenaar van waterput; eventueel = Depotter, pottenbakker), *Vellemans* (vellenkoper of perkamentbereider), *Bruggemans* (brugwachter), *Smismans* (smid), *Paeps* (<Mnl. pape 'priester'), *Debreucker* (< Mnl. broker, broeker, breuker, 'misdadiger' of 'opzichter van een moeras, een broek' of 'kleinhandelaar' <Lat. brocarius), *Meysman* (<Mnl. merseman 'marskramer'), *Ponsaerts* (<Ofr. espinchier, voor iemand die weefsel zuivert met de noptang; of <Mnl. pense, voor een pensverkoper), *Develder* (boomveller), *Vlasselaer* (vlasbewerker), *Deleener* (te leen geven of te leen houden. Leenheer?), *Deschouwer* (inspecteur), *Dekoster*, *Costers* (koster), *Bollaerts* (<Mnl. bollaard, 'gerechtsbode, gerechtsdienaar, beul'), *Decocq* (<Mnl. coc 'kok' of 'beul'), *Dekelver* (= kerver, die op een kerfstok kerft, die boete of belasting

bepaalt, wellicht ook beeldsnijder), *Schots* (= schutter, de beambte die loslopend vee in een kooi schut), *Rentmeesters* (rentmeester), *Trappeniers* (<draperie 'lakenwever'), *Charlier* (<Ofr. charlier 'wagenmaker' of 'voerman'), *Tondeur* (<Fr. 'wolscheerder'), *Tordeur(s)* (<Fr. 'olieslager'), *Petre* (<Ofr. paistre 'herder'), *Bergiers* (<Fr. berger 'herder'), *Taverniers* (herbergier), *Boulanger* (<Fr. 'bakker'), *Logist* (<Fr. logier 'verhuurder van logies'), *Miseur* (<Ofr. miseur = Mnl. setter 'ambtenaar die de hoofdelijke omslag bepaalt en ontvangt'), *Massaer* (naam van de schatbewaarder in Waals-Vlaanderen, deurwaarder).

4.2. Beroepsbijnamen

Beroepsbijnamen gaan doorgaans terug op het belangrijkste werktuig, het belangrijkste product of een markant fenomeen dat met de beroepsbezigheid in verband staat.

Schets (<schat, voor schatbewaarder of een schatter), *Louckx* (<look, voor een lookteler), *Devalck* (<valk, voor een valkenier), *Cumps*, *Kumps* (<kemp 'hennep', voor de hennepteler), *Herinckx* (<haring, voor de haringverkoper), *Bollaerts* (<bolle 'bollebrood, ronde bal', voor de bakker), *Coeckaerts* (<koek, voor een koekenbakker), *Debast* (<Mnl. bast 'boomschors, touw, halsstrop' voor een boomontschorser?, een touwslager? een beul?), *Deknop, Cnops* (<knop, voor een knopenmaker), *Penninckx* (<penning, voor een penningmeester of ontvanger), *Springael* (<Mnl. springael 'katapult', voor een bediener van groot belegeringstuig), *Paternoster* (<paternoster, voor een rozenkransmaker), *Boghe* (<boog, voor een boogmaker of boogschutter), *Vlayen* (vlaai 'taart', voor een taartenbakker), *Pans* (<Mnl. panne 'pan, zoutpan', voor een pannensmid of zoutzieder), *Panneels* (<panneel, voor een schilder of schrijnwerker), *Taes* (<taats 'kram, haak, spijker met brede kop', voor een timmerman, schoenmaker ...), *Muls* (Mnl. mule 'muil, pantoffel', voor een pantoffelmaker), *Vounckx* (<vonk, voor een smid), *Fillet* (<fil 'draad', voor een kleermaker, naaister), *Mostinckx* (<Ofr., Mnl. most, 'gistende jonge wijn', voor een mostbereider of -drinker), *Trekels* (<Mnl. trekel, 'pin van eg of sleep', voor een maker van trekels), *Vierendeels* (<een vierde deel van..., herinnert aan de leenroerige verplichting om een vierde als cijns te geven),

Lamal (<Ofr. male 'tas, reistas', voor een bode), *Pardon* (<Ofr. pardon, 'angelusklok'; aan het Angelus was een aflaat (pardon) verbonden, voor de luider van de pardonklok), *Marteau* (<Ofr. martel, Fr. marteau 'hamer', voor een smid), *Serré* (<cheret <charet 'karretje', voor een wagenmaker ?), *Bottu* (<Ofr. bote 'schoen, laars', voor een schoenmaker).

4.3. Namen die duiden op andere bezigheden

Deschouwer (<schouden 'met kokend water wassen of begieten', werd bv. gedaan bij het slachten van een varken), *Polspoel* (= pols-poel, voor iem. die in een poel polst, die in het water met een pols roert om vis op te jagen; eventueel overdrachtelijk voor een woelwater), *Cumps*, *Kumps* (Mnl. kampe, kemp(e), kimpe 'kamper, vechter'), *Denruyter* (<Mnl. ruter, rutter 'vrijbuiter, landloper'), *Vrijders* (<Mnl. vrijën 'bevrijden, vrijmaken', of 'minnaar, vrijer'), *Debreucker* (<Mnl. borker, broeker, breuker 'misdadiger'), *Demeuter* (<Mnl. muyten, muiten, moyten 'oproer maken', voor een lastig iem.), *Logist* (< Fr. logier 'huurder'), *Mignon* (<Fr. mignon 'minnaar'; ook Ofr. 'bedelaar').

4.4. Enkele dialectologische opmerkingen

Er zijn in de bovenstaande lijst enkele namen, die wat hun klankvorm betreft als 'oostelijk' gekarakteriseerd kunnen worden. In de eerste plaats trekken een paar umlautsvormen de aandacht. Umlaut is - heel in het algemeen gesteld - de palatalisering van een klinker onder invloed van een *i* in de volgende syllabe; dat verschijnsel heeft in het Brabants en Limburgs veel sterker gewerkt dan in het Vlaams. We treffen umlautsvormen aan in *Deneyer* en *Dereymaker* (vgl. *Denaeyer* en *Deraeymaeker*). De *ei* voor *aai* komt voor in dialecten in het oostelijkste Brabants (en in Limburg); de *ei*-klinker is ontstaan uit een *aai*, waarbij de *i* de *aa* heeft gepalataliseerd (zie BELEMANS EN GOOSSENS 2000: 140-141). Umlautsvormen zijn ook het achtervoegsel *-eer* (<Lat. *-arius*) als in *Hemeleers*, *Deschuyteneer* en *Devogeleer*, de *eu* in *Debreucker* (uit Lat. brocarius) en de *e* in *Herinckx* (<haring); in het West-Vlaams zouden de drie laatste namen luiden: *Devogelaer*, *Debroeker* (Debroucker) en *Harinckx*. Soms komen er namen voor zonder

umlaut, hoewel we dat in Brabant zouden verwachten: bv. *Dekoster* en *Costers*, terwijl men in het dialect *kuster* zegt voor een koster of *Vlasselaer* i.p.v. *Vlasseleer*. Een typisch Brabantse palatale uitspraak van korte a vinden we in *Schets* (voor een schatbewaarder of schatter).
Een mooi voorbeeld van zgn. dissimilatie (= 'ongelijkmaking') is *Dekelver* (= de kerver); als twee *r*'en dicht bij elkaar staan, wordt één *r* dikwijls in een *l* veranderd. Rondingen vinden we in *Cumps*, *Kumps*, waar een *i* tot *u* is geworden o.i.v. de volgende *m*. Dergelijke rondingen zijn een onregelmatig optredend verschijnsel, dat niet tot het Brabants beperkt is. Wijd verbreid is de wegval van *r* voor *s/z*, zoals waarschijnlijk in *Meysman*, uit *Mersman* (marskramer).
Debroyer (voor een brouwer) en *Laevers* (ev. = Delouwer, voor een leerlooier) kunnen Brabantse representaties zijn van A.N. *ou+w*. In een klein gebiedje in het Pajottenland wordt *-ouw* als in *brouwen*, *douwen* (=duwen) als *oi* uitgesproken; in een ruimer Zuid-Brabants gebied als *aa*, waarbij de intervocalische *w* kan wegvallen of *v* kan worden (A.N. *brouwen* = Brab. *braan*; A.N. *duwen*, *douwen* = Brab. *daaven*) (zie BELEMANS EN GOOSSENS 2000: 196-197)
Een naam tenslotte waarvan de vorm ons in eerste instantie op het verkeerde been zet is *Dehandschutter*. Die naam is een volksetymologie voor Dehandschoezutter, nl. een zutter (<Lat. sutor, schoenmaker), die handschoenen maakt.

5. Namen naar opvallende eigenschappen

Heel wat familienamen zijn van bijnamen afgeleid. Die bijnamen hebben veelal te maken met (a) opvallende lichamelijke kenmerken; (b) opvallende geestelijke kenmerken; (c) opvallend (ongewenst) gedrag; (d) andere opvallende kenmerken.

5.1. Bijnamen naar opvallende lichamelijke kenmerken

Bollaerts (<bol, voor iem. met een rond hoofd), *Deknop*, *Cnops* (<Mnl. cnop 'knoop, knoest', voor een korte gezette man), *Crassaerts* (<Ofr. cras, Fr. gras 'vet, dik', voor een dikke man), *Cordemans* (voor iem. van korte gestalte), *Lanckmans* (voor een lange man), *Dereuse* (voor een grote man), *Grauwels* (<Mnl. gruwel 'schrik, afgrijzen', voor een afgrijselijk mens), *Roobaert* (naar de

rode, rosse baard), *Dero* en *Deroost* (wegens het rode haar), *Degroef* (<Mnl. grof 'dik, groot, sterk', voor iem. met grove lichaamsbouw), *Roekens* (<roek, wegens zwarte haarkleur), *Wittemans* (naar het blonde haar), *Vits* (<Mnl. vits 'bleekpaarse kleur', voor iem. met zo'n huidskleur), *Struyven, Strouven* (wegens het borstelige, opstaande haar. Overdrachtelijk ook voor iemand met een stroef karakter), *Billens* (<bil), *Scheveneels* (voor iemand met een scheve hals), *Cleynhens* (= kleine Hannes 'kleine Jan'), *Langendries* (= lange Dries), *Degeyndt* (<Mnl. gent 'mannetjesgans', voor iem. met onzekere gang?), *Fillet* (<Ofr. fillet 'klein kind', voor iemand die erg klein was als kind?), *Moyson* (<Ofr. moisson, mousson 'mus', voor een klein, schriel iem.?), *Massage* (<Ofr. Masenge 'mees', voor een klein iem.?), *Longin* (<Fr. long 'lang'), *Lebrun* (<Fr. brun, wegens de bruine kleur van haar, huid of kleren), *Moriau* (<Fr, naam voor een zwart paard; voor iem. zwarte haarkleur of donkere huid), *Ladang* (<Fr. dent 'tand'), *Lebegge* (< Fr., voor een stotteraar of broddelaar), *Joly* (< Fr. joli 'mooi, knap, lief, aardig'), *Petitjean* (<Fr. 'kleine Jan'), *Grandjean* (<Fr. 'grote Jan').

5.2. Bijnamen naar opvallende geestelijke kenmerken

Devroede, *Devroey*, *Devroye* (Mnl. vroed 'verstandig, wijs, geleerd', voor een wijs iemand), *Debremaeker* (<Zuidovl. breemaker, voor een opschepper), *Guldemont* (voor een welbespraakte), *Cludts* (<Mnl. cloot 'klomp, kluit', scheldwoord voor een lummel), *Keyaerts, Keyen* (< Mnl. keyaert 'zot'), *Taymans* (<taai, voor iemand die volhardend is), *Muls* (Mnl. mule 'muil', voor iemand die een grote bek opzet), *Loosen* (<loos 'sluw'), *Deboes* (<Mnl. bose 'boos, slecht, dom, onnozel'), *Schrevens* (<ww. schrevelen, voor iemand die traag werkt), *Ons* (<hoen, voor een dom iem.? of <hond, als scheldwoord voor een booswicht?), *Cortoos* (< Fr. courtois, Mnl. cortois 'hoffelijk, gemanierd'), *Piot* (<Ofr. piot 'dom' <pie 'ekster').

5.3. Bijnamen naar opvallend (meestal ongewenst) gedrag

Winnepenninckx (voor iemand die goed z'n brood verdient), *Denayer* (voor een vrouwenloper, hoereerder), *Cumps*, *Kumps* (<Mnl. kemp(e) 'bijzit', voor een bastaard), *Haesaerts* (<Ofr. hasart, Fr. hasard 'kansspel, geluk', voor een kansspeler), *Bollaerts* (voor

windbuil, opschepper), *Crab*, *Craps* (<krab, voor iem. met een eigenaardige manier van lopen), *Sevenants*, en reïnterpratatie *Silverans*, (evnt.= 'zeven handen', voor een handig man), *Bronselaer* (< zuidovl. bronseleer 'knoeier'), *Dewandeleer* (voor een wandelaar, iemand die vaak op weg is, of voor iemand die veranderlijk, wispelturig is), *Pappaert* (voor iemand die pap, magere kost eet, 'klein kind, pop'), *Mommaert(s)*, *Mommens* (<Mnl. mommen ('zich vermommen', voor een gemaskerde), *Louckx* (<look, voor een looketer), *Struelens* (< Mnl. streule 'urine'), *Dewil* (= De Wille < De Wilde, voor een wild mens), *Coekaerts* (<koek, voor een koekeneter of < Ofr. cocart 'onnozele hals, opschepper'), *Hemeleers* (<Mnl. he(i)melen 'wegstoppen', voor een heimelijk mens?), *Dehaen* (<haan, voor iem. die trots is) en *Schoukens* (= Schaekens < Mnl. scaden 'schaden', voor iem. die schade toebrengt), *Nackaerts* (<Mnl. naken, 'naderen, raken, bedreigen', ook 'neuken', waarschijnlijk voor iemand die lichtgeraakt is?), *Bruffaerts* (<Ofr. brifer 'gulzig eten', voor een slokker), *Perdieus* (<Fr. krachtterm par dieu, voor iemand die veel vloekt; de oudste voorbeelden doen ook aan een plaatsnaam in Pas de Calais denken), *Brisart* (<Fr. briser 'breken', voor iem. die schade toebrengt?), *Spinnoy* (<Ofr. espine 'doorn', voor een stekelig mens), *Cochez* (<verkleinwoord van Fr. coq 'haan', voor iem. die trots is?).

5.4. Bijnamen naar andere opvallende kenmerken

De oorspronkelijke betekenis van een aantal familienamen is niet steeds eenduidig. De benoemingsmotieven kunnen op een of andere anecdote teruggaan, die nu niet meer te achterhalen is. Waarom heet bv. iemand *Rossignol* (<Fr. rossignol 'nachtegaal') of *Scheys* (<Mnl. scheye 'gekloven stuk hout'). Kon de eerste goed zingen of liep die vooral 's nachts rond; is de tweede naam een beroepsbijnaam voor een houthakker of een woord voor een lompe kerel? We zetten de familienamen die moeilijk in een van de bovenstaande paragrafen onder te brengen zijn hieronder op een rijtje:

(De)Vits (<Mnl. vitse 'peulvrucht, soort linzen, wikke', voor iemand die dat graag at?), *Verdeyen* (= Verdée <Fr. verde 'groen', voor iemand die in 't groen gekleed ging?), *Panneels* (<Ofr. panel 'flard', voor een haveloos iem.), *Raspoet* (< Mnl. rampspoet, voor een

ongelukkig mens), *Swalus* (<Mnl. swaluwe, 'zwaluw', voor iemand die in wit en zwart gekleed liep?), *Debontridder* (<bont 'pelswerk', voor een ridder die bont draagt als teken van zijn waardigheid), *Mergan* (? duistere naam. <Mnl. margant 'haak, gesp, spang'?).

5.5. Enkele dialectologische opmerkingen

Volgende Brabantse dialectische verschijnselen kunnen aan een aantal familienamen gedemonstreerd worden. De intervocalische wegval van de *-d-* en vervanging door een *-j-*, een wijd verspreid verschijnsel zien we in *Devroede*, *Devroey*, *Devroye*. De typisch Brabantse wegval van de eind -e (de zgn. apocopering) is aanwezig in *Devroey*, *Dehaen*, eventueel ook in *Dewil* (in het westelijke Vlaams steeds: *Devroede*, *Dehaene*, *Dewille*). Palataliseringen a>e komen voor in *Scheveneels* (<hals), *Cleynhens* (<Hannes), verkortingen in *Cludts* (<cloot) en *Muls* (<muil), een assimilatie *-mb-* tot *-mm-* in *Mombaerts* > *Mommaerts*. In de *Degroef* is de typische *oe* aanwezig die we in het Brabants ook aantreffen in *poep*, *sloek* ... voor A.N. *pop* en *slok* (voor zover de *e* geen rekkingsteken is).

6. Slot

We hebben ons in ons artikel toegespitst op de verklaring van de frequentste Vlaams-Brabantse namen en de indeling ervan in categorieën. We hopen daarmee een ruim Vlaams-Brabants publiek te hebben aangesproken. De 'typisch' Brabantse, laat staan Vlaams-Brabantse, dialectische verschijnselen die de familienamen als geheel demonstreren, zijn relatief gering. De meeste aangehaalde klankverschijnselen zijn niet typisch Brabants, maar komen in een groter gebied voor; de secundaire umlaut bv. is ook in het Limburgs aanwezig. Ook de appellatieve woordenschat die in de familienamen vervat zit, is lang niet typisch Brabants - al zal het WBD hier uiteindelijk uitsluitsel moeten bieden.

Noten

1. Onze gegevens zijn gebaseerd op een lijst van regiospecifieke namen die is samengesteld op basis van het familienamenprogramma van Ann Marynissen. Het zijn namen die in Vlaams-Brabant minstens 100 keer voorkomen, maar daarbuiten in geen enkele andere provincie 100 naamdragers hebben.

Bibliografie

Belemans, R. en J. Goossens, *Woordenboek van de Brabantse Dialecten. Deel III Inleiding en Klankgeografie*. Assen 2000.

DB = Debrabandere, F., *Verklarend Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*. Brussel 1993.

Devos, M., 'Naamkunde'. In: J. Art (red.), *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente ? Deel 3a: Hulpwetenschappen*. Gent 1995, blz. 2-63.

MWB = Verwijs, E. en J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*. 's-Gravenhaghe 1885-1929.

WBD = Weijnen, A. et al., *Woordenboek van de Brabantse Dialecten*. Assen 1967-.

Veronique De Tier

DIALECTSPOREN IN OOST-VLAAMSE FAMILIENAMEN

1. Inleiding[0]

Voor deze bijdrage over Oost-Vlaamse familienamen hebben we gebruik gemaakt van een aantal bronnen, zoals een lijst met regiospecifieke familienamen, die ons ter beschikking is gesteld door Ann Marynissen[1]. Daarin hebben we een aantal namen geselecteerd waarin duidelijke dialectinvloed aanwezig was. Een aantal ervan waren namen die te maken hadden met dieren en planten of beroepsnamen. We hebben ons uiteindelijk beperkt tot die drie groepen: 1) familienamen die verband houden met dieren; 2) namen die verwijzen naar planten en 3) beroepsnamen. We bespreken vooral lexicale kenmerken, maar fonologische verschillen in familienamen die onder te brengen zijn in die drie categorieën hebben we niet geweerd.
Voor de verklaring van deze namen hebben we ons gebaseerd op Debrabandere (1993). Bij de verwerking hebben we gebruik gemaakt van een aantal websites (zie de bibliografie) en van familienamenkaarten gemaakt door Ann Marynissen. Om de frequentie van een naam te geven, hebben we ons gebaseerd op de aantallen die te vinden zijn op de website van J. Germain. Als we getallen opgeven doen we dat meestal tussen haakjes waarbij het eerste cijfer verwijst naar het totale aantal familienamen in België, de daarop volgende cijfers gevolgd door de afkorting van een provincie gelden voor het totale aantal in die specifieke provincie[2].
Voor de dialectgegevens en de dialectkaarten hebben we gebruik gemaakt van diverse afleveringen van het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten* (WVD). De dialectkaarten in deze bijdrage zijn gebaseerd op gegevens uit de database van het WVD. De familienamenkaarten zijn gemaakt door Ann Marynissen.

2. Vroeger, hier en nu

Door Oost-Vlaanderen, de provincie die dialectologisch wat verscholen ligt tussen het homogene West-Vlaamse en het machtige Brabantse gebied, lopen nogal wat verschillende dialectgrenzen. Voor 'buitenstaanders' is deze provincie wellicht het meest bekend door zijn beroemde stad Gent, die terug te vinden is in de familienaam *Van Gent*. Niet alleen Gent, ook kleinere steden en dorpen, en zelfs gehuchten, vonden hun weg in familienamen. Enkele voorbeelden van Oost-Vlaamse kleinere plaatsen in familienamen zijn *Van Eenaeme*, *Van Schoorisse* (of de variant *Van Schoors* - Schorisse wordt in de streek uitgesproken als *schuuəsə*), *Van Hoorebeke* en *Van Welden*. Oudenaarde, na Gent een van de belangrijkste steden in Oost-Vlaanderen, is zelfs in een paar familienamen terug te vinden: *Van Oudenaerde*, *Oudenaert*, *Van Haudenaerde*, *Aunaert*. De laatste variant leunt wellicht het dichtst aan bij de dialectische uitspraak *anóórdə*. Oudenaarde is vooral bekend om zijn mooie stadhuis en zijn wereldberoemde wandtapijten, geweven door bekende of minder bekende tapijtwevers. Zij brachten als een handtekening hun merktekens aan op hun tapijten. Die merktekens zijn opgenomen in een boek[3], waarin naast de merktekens de namen van de bedoelde tapijtwevers staan opgeschreven. Opvallend eraan is dat die namen vertrouwd klinken voor iemand van de streek, omdat het familienamen zijn die nu nog altijd frequent gebruikt worden. Zo blijken er in Oudenaarde in de 16e eeuw tapijtmeesters te wonen met de namen *Cobbaut, Nokerman, De Brauere, Walrave, Benne, Van den Broucke, Moreels, Van den Muelene, Boogaert, De Bleeckere, Van den Neste, De Waghenere* en *Van Boereghem*. In een latere periode vinden we *Blommaert, Verpoest, De Moor, Van Coppenolle, Van der Stichelen, Gaypeerts, Hutze*, enz.

Natuurlijk komen niet alle namen alleen maar in de streek van Oudenaarde voor, een aantal ervan hoor je in de hele provincie of zelfs daarbuiten, zoals de naam *Vandenbroecke*. Voorbeelden van regiospecifiekere namen zijn *Nokerman*, *Hutse* en *Verpoest*, waarover verder meer. Ruimer verspreid zijn namen als *Boogaert, De Moor* en *Moreels*. Sommige van deze namen zijn nu uitgestorven zoals *Van Boereghem* en *Gaypeerts*. Andere worden anders gespeld: *De Brauere* lijkt vervangen te zijn door *De Brouwer(e)* of *De Brauwer(e)*; *Hutze* wordt tegenwoordig als *Hutse* geschreven.

Het is evident dat in het bovenstaande lijstje familienamen van tapijtwevers niet alle namen dialectkenmerken vertonen - en dat is uiteraard ook zo voor de huidige familienamen. Toch kunnen vormen als *Van den Muelene* erop wijzen dat *molen* in deze streek als *meulen* uitgesproken werd of wordt. De naam *Bogaert* verwijst naar het dialectwoord *bogaard* voor boomgaard (zie STROOP 1993). Zowel *bogaard* als *meulen* horen we nog in de dialecten, maar ze zijn niet typisch voor Oost-Vlaanderen alleen. In deze bijdrage zullen we ons nochtans zoveel mogelijk beperken tot een aantal namen die Oost-Vlaamse dialectkenmerken vertonen.

Als we de top-10 van de frequentste familienamen in Oost-Vlaanderen bekijken (*Desmet, Declercq, Vandevelde, Devos, Vandamme, Maes, Dewilde, Janssens, Decock* en *Smet*) dan zien we enkel bij *Smet* en *De Smet* een dialectkenmerk: een *e*-variant tegenover de *-i-* in het standaardtalige woord *smid* (zie kaart 18 in Marynissen 1994: 268). Ook voor de top-10 van de regiospecifieke namen[4] (*Braeckman, Thienpont, Dhooge, Haegeman, Buyle, Detemmerman, Vanvooren, Degeyter, Geirnaert en Rasschaert*) geldt hetzelfde (met uitzondering van *De Temmerman*, maar daarover verder meer). De dialectsporen zullen we dus vooral bij de minder frequent voorkomende familienamen moeten zoeken.

3. Dieren in familienamen

Dat familienamen waarin dieren genoemd worden heel frequent voorkomen, blijkt duidelijk uit Marynissen (1999: 11-49). Zij bespreekt in deze bijdrage welke dieren er aan bod komen in familienamen, hoe die namen ontstaan zijn en hoe het zit met de lexicale en morfologische variatie in dit type familienamen. Heel frequent voorkomende familienamen met een dierverwijzing zijn o.a. *De Pauw*, *De Wolf* en *De Vos*. Marynissen (1999: 11) wees er al op dat vooral vogels en vissen het goed doen in familienamen en dat blijkt eveneens uit de Oost-Vlaamse familienamen die we hieronder meer in detail zullen bespreken.
Er zijn verschillende verklaringen te geven voor het ontstaan van dit type namen: eigenschapsnamen, ontleningen aan huis- en herberg-

namen - vaak zijn het dan namen van het type *Van de(r)* - of verwijzingen naar het beroep van de persoon in kwestie (MARYNISSEN 1999: 11-12).
Dat eigenschappen van dieren gemakkelijk overdraagbaar zijn op mensen blijkt duidelijk uit *Dialectenboek 5. In vergelijking met dieren* waarin heel wat dierenvergelijkingen van het type 'zo sluw als een vos, zo dom als een koe of zo scheel als een otter' besproken worden. Een persoon kan dus *De Vos* genoemd worden omdat hij of zij sluw is, maar evengoed kan het te maken hebben met een uiterlijk kenmerk: iemand met rood haar krijgt gemakkelijk de bijnaam *Vos*.

Ook in Oost-Vlaanderen kunnen we een aantal familienamen in deze groep onderbrengen. Een naam zoals *De Rouck* komt er bijvoorbeeld meer dan 800 keer voor. Andere varianten van deze naam, zoals *De Roeck*, zijn nog populairder en hebben een hoge concentratie in Antwerpen en Oost-Vlaanderen. De Brabandere (1993) verklaart de diverse *roek*-namen als een bijnaam voor iemand met een donkere huidskleur of haarkleur, zoals *De Ra(e)ve*, een naam die eveneens goed vertegenwoordigd is. Vogelnamen als *roek* en *raaf* vertonen in de dialecten weinig lexicale variatie. *De Rouck* (of een spellingvariant ervan) zou eventueel een beroepsaanduiding kunnen zijn; in het dialect van Antwerpen en Zeeland is *roeke* of *rouc* immers bekend als de naam voor een veldwachter of een gerechtsdienaar. Ook hier kan de zwarte kleur (van het uniform?) het benoemingsmotief geweest zijn.
Natuurlijk treffen we in het Oost-Vlaamse bestand familienamen aan die een echt dialectwoord als basis hebben. De opvallendste en vrij veel voorkomende benamingen *De Kerpel* en *Meirlaen - De Meerleer* bekijken we hieronder iets meer in detail. Minder frequente namen gebaseerd op een diernaam komen uiteraard ook aan bod.

3.1. Over karpers en andere vissen

De familienaam *De Kerpel* (750/ 561 OV) komt, zoals op kaart 1 te zien is, vrij vaak voor in (oostelijk) Oost-Vlaanderen. *Kerpel* is een oostelijk Oost-Vlaamse dialectnaam voor de 'karper'. De Standaard-nederlandse naam *karper* heeft in het Nederlandse taalgebied heel wat gewestelijke varianten. Het WNT noemt *kerper*, *kelper*, *kurper*

en *korper*, *karpel*, *kerpel* en zonder *r*- of *l*-suffix *karp* en *kerp*. De vormen met suffix zouden jonger zijn, de etymologie van het woord is nog onduidelijk.
Wellicht was de dialectische vorm *kerpel* vroeger iets algemener bekend en ruimer verspreid. Toch is er nog een duidelijke geografische overeenkomst tussen de familienaam *De Kerpel* en het dialectwoord. In het WVD-gebied komen *karper*, *kerper*, *karpel* en *kerpel* voor. *Kerpel*-vormen komen ook voor in het westen van het Brabantse dialectgebied (Antwerpen) en in Zeeuws-Vlaanderen.

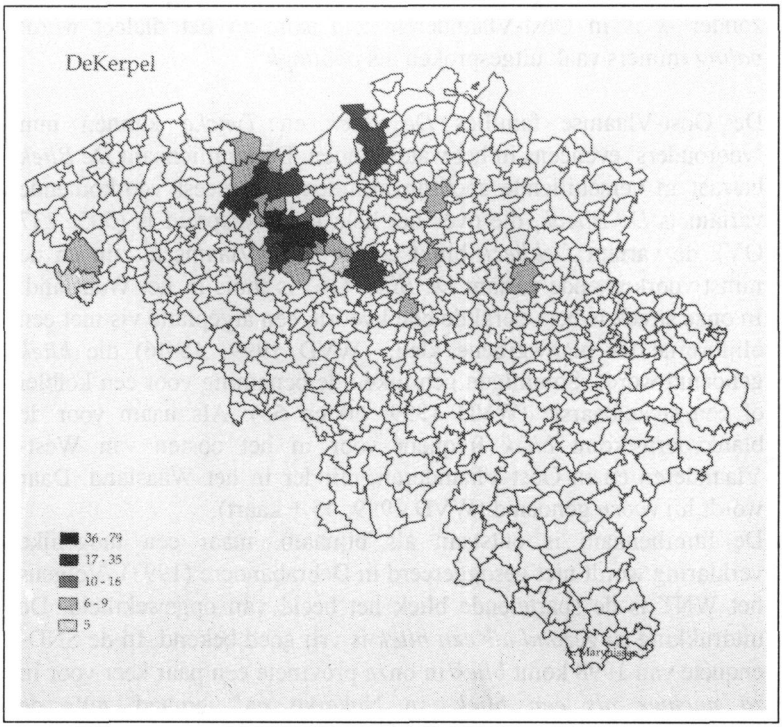

KAART 1: *De familienaam De Kerpel*

Debrabandere noemt *karpel* en *kerpel* West-Vlaamse vormen. *Kerpel* wordt inderdaad opgenomen in het *Westvlaamsch Idioticon*, maar uit de beschikbare dialectgegevens blijkt dat *kerpel* zelden voorkomt in West-Vlaanderen.[5] De vorm *karpel* daarentegen is er

goed verspreid, en dat vindt zijn weerslag in de naam *Carpels* die vrij veel voorkomt in West-Vlaanderen.

In het water leven niet alleen karpers, ook andere vissen hebben er een plaats: palingen, blankvoornen en zeelten bijvoorbeeld vinden we eveneens terug in Oost-Vlaamse namen. De naam *Paelinck* (692/ 419 OV) bijvoorbeeld komt vrij vaak voor. Het kan een bijnaam voor een handige man (een gladde aal) en een beroepsnaam voor een palingverkoper of visser zijn. Deze visverkoper doet het ook goed in Antwerpen, maar hij heet er *Pa(e)linckx* of *Pa(e)lings*. De variant zonder *-k* is in Oost-Vlaanderen zeldzaam; in het dialect wordt *paling* immers vaak uitgesproken als *póólingk*.

De Oost-Vlaamse families *De Bliek* en *Tyncke* kunnen hun 'voorouders' eveneens in het water vinden. De familienaam *De Bliek* bestaat in verschillende spellingvarianten. De meest voorkomende variant is *De Blieck*, die over het hele land verspreid is (505/ 237 OV), de variant *Deblieck* blijkt eerder West-Vlaams te zijn en de minst voorkomende variant *De Bliek* (16) is thuis in het Waasland. In onze streek is het vooral de blankvoorn, een afgeplatte vis met een olijfbruine tot blauwgroene kleur (WVD 1999: 45-46) die *bliek* genoemd wordt. Sommigen gebruiken de benaming voor een kolblei of een stekelbaarsje (WVD 1999: 50 en 53). Als naam voor de blankvoorn komt *bliek* frequent voor in het oosten van West-Vlaanderen en in Oost-Vlaanderen, minder in het Waasland. Daar wordt hij *voorn* genoemd (WVD 1999: 45 + kaart).
De familienaam is ontstaan als bijnaam, maar een mogelijke verklaring wordt niet gesuggereerd in Debrabandere (1993). Volgens het WNT is de spartelende bliek het beeld van opgewektheid. De uitdrukking *zo gezond als een bliek* is vrij goed bekend. In de SND-enquête van 1998 komt *bliek* in onze provincie een paar keer voor in *zo nuchter als een bliek*; in Nukerke gaf iemand zelfs de samenstelling *blieknuchter* op[6]. Er zijn dus wel enkele benoemingsmotieven te vinden.
De familienaam *Tyncke* heeft een beperkte verspreiding (27/OV 19); de spellingvariant *Tincke* (9) vinden we in Brussel en in Waals-Brabant. De variant zonder -e, *Tinck* (113), komt zowel in Oost-Vlaanderen (41) als in Antwerpen (42) voor. Een *tink(e)* is een dialectbenaming voor de zeelt, een grote zoetwatervis. Als

dialectbenaming komt *tinke* vooral voor in het noorden van Oost-Vlaanderen (en ook in West-Vlaanderen). In het zuiden van onze provincie gebruikt men de benaming *lapper* en in het uiterste noordoosten heet de zeelt *lauw* (zie de kaart in WVD 1999: 48). Misschien kregen vooral schele mensen deze naam. Heel bekend zijn immers uitdrukkingen als *zo scheel als een tinke*. Het woord is vooral bewaard gebleven als scheldwoord, en het is niet alleen toepasbaar op schele mensen. Het scheldwoord slaat vrijwel altijd op vrouwen (DE TIER 1999: 15)

In de top-10 van de regiospecifieke namen, vinden we op de 9de plaats *Geirnaert* (1188/855 OV) en natuurlijk zouden we deze naam graag in verband brengen met de garnaal. Dit diertje wordt in onze dialecten immers *geernaar(t)*, *gernaar(t)* of *gernaars* genoemd. Nochtans heeft *Geirnaert* helemaal niets te maken met het roze diertje; het is een patroniem, een naam die gevormd is naar de voornaam van de vader, Gernhard.

3.2. Over merels en andere vogels

Zoals hierboven al is opgemerkt komen niet alleen visnamen, maar ook vogelnamen vaak voor in familienamen. We gaven al de voorbeelden van *De Rouck* en *De Raeve*. Vrij hoog genoteerd als Oost-Vlaamse naam staat *Meirlaen* (611/453 OV). *De Meerleer* is met 296 vertegenwoordigers in onze provincie eveneens een vrij veel voorkomende naam (zie kaart 3 en 4). *Meirlaen* en *meerleer* zijn frequent voorkomende dialectbenamingen voor de merel. Iets minder frequent horen we in Oost-Vlaanderen de familienaam *De Merlier* (97) en eerder zeldzaam vinden we nog *Meireleire* (36), *Merlaen* (55), *Merlon* (6) en *Merlijn* (6), die ook in verband te brengen zijn met de merel.
Debrabandere (1993) behandelt *Meirlaen*, samen met *Merlan(d)*, *Merlaen*, *Meerlaen*, *-land*, *Marland* en *Maerlan* als bijnamen voor een goede zanger: "Liever dan uit Fr. merlan: wijting te verklaren als afl. van Lat. merula, Fr. merle: merel. Vgl Wvl -Zovl. meerlaan: merel." Bij de familienamen *de Meerle(e)r*, *de Meerlaere*, *de Meerleire*, *de Meereleere*, *de Meir(e)leir*, *de Meirlaere*, *Meirlaen*, *Meir(e)leire*, *Merleer* geeft hij twee mogelijke verklaringen: hij verwijst naar het West-Vlaamse *merelare* 'merel' en beschouwt deze

naam dan als bijnaam en hij verwijst naar de plaatsnaam Meerlaar. Andere Belgische merel-familienamen zijn *De Maerel, Maerel, De Meirel, Merle* en *Merli(er)*. Ook *Merlot, Merlo(n), Mirlon, Merlotte, Ma(i)rlot, Morlot* en *Murlot* zouden verwijzen naar de merel, maar dan vanuit het verkleinwoord van *merle*. De laatste reeks *merel*-namen komt vooral in het Franstalige gedeelte van België voor.

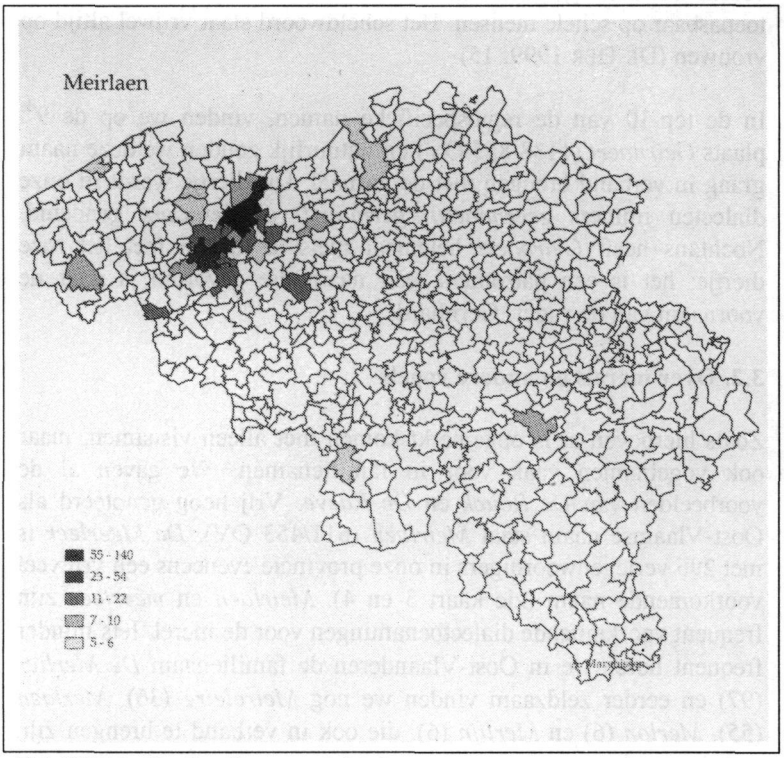

KAART 2: *De familienaam Meirlaen*

In de Vlaamse dialecten vinden we dezelfde diversiteit in namen voor de merel (zie WVD 1996: 54-57 + kaarten): *meerlaan, meerlaar, meerlaard, merel, mer(e)lo* en nog enkele minder frequente benamingen. *Merel* (uitgesproken als *méérel*) komt vooral in het westen van West-Vlaanderen en in Frans-Vlaanderen voor, *merelaar* (met uitspraakvarianten *mereleer, meireleir*, enz.) in het noordelijke deel van West- en Oost-Vlaanderen en *meerlaan* (met

vormen die als *meirlaan* uitgesproken worden) in het zuidoosten van West-Vlaanderen en in de oostelijke en zuidelijke helft van Oost-Vlaanderen. *Merelo* en *merlo* zitten geconcentreerd in de Denderstreek en in het uiterste zuiden van Oost-Vlaanderen.

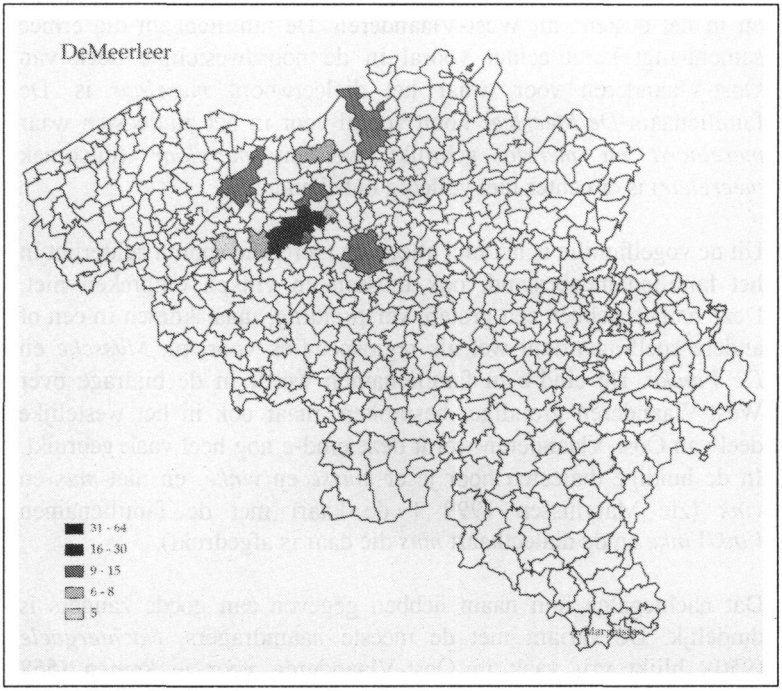

KAART 3: *De familienaam De Meerleer*

Pauwels (1948) schreef al over de merelbenamingen in de dialecten. Het woord *merel* is een ontlening van het Latijnse *merula*. In het Middelnederlands komen o.a. *merle*, *meerle*, *marle* en *maerle* voor. Bij Kiliaan worden *meerle* en *meerlaan* vermeld. Pauwels denkt dat de vormen met een suffix jonger zijn. Vormen met *-aar* werden opgegeven voor West-Vlaanderen en het noordwesten en midden van Oost-Vlaanderen. Het *aar*-suffix komt in diernamen wel meer voor. Pauwels noemt o.a. *masschelaar* voor 'mannelijke eend', dat in het WVD-gebied inderdaad vrij frequent is opgetekend in Frans-Vlaanderen en in het westen van West-Vlaanderen. Verdere opzoekingen in de fauna-afleveringen van het WVD leveren nog

groenselaar, *grasselaar* en *gruiselaar* op, benamingen voor de geelgors, die vooral in het noordoosten van Oost-Vlaanderen werden opgetekend; *muizelaar* is een Oost-Vlaamse benaming voor de kneu De benamingen *meerlaan* of *meirlaan* zijn in die ZND-enquête vooral verzameld voor het zuiden en het oosten van Oost-Vlaanderen en in het oosten van West-Vlaanderen. De familienaam die ermee samenhangt komt echter vooral in de noordwestelijke hoek van Oost-Vlaanderen voor, waar het dialectwoord *merelaar* is. De familienaam *De Meerleer* komt vooral voor in het zuidoosten waar *merelaard* en *merelo* gebruikt worden; *merelaar* (uitspraak *meereleir*) is er echter niet volledig onbekend.

Uit de vogelfamilie is het niet alleen de merel die sporen achterliet in het familienamenbestand, ook mussen en vinken ontbreken niet. Deze namen hebben een grotere verspreiding, maar komen in een of andere spellingvariant wel als regiospecifiek voor, nl. *Mussche* en *De Vincke*. De eind-e in familienamen wordt in de bijdrage over West-Vlaanderen grondiger besproken, maar ook in het westelijke deel van Oost-Vlaanderen wordt deze eind-e nog heel vaak gebruikt. In de huidige dialecten hoor je er *musse* en *vinke*, en niet *mus* en *vink* (zie Marynissen 1999 + de kaart met de familienamen *Vink/Vinke* en de dialectkaart *mus* die daar is afgedrukt).

Dat nachtegalen hun naam hebben gegeven aan goede zangers is duidelijk. De variant met de meeste naamdragers, *Nachtergaele* (950), blijkt vrij vaak in Oost-Vlaanderen voor te komen (558 OV/163 WV). En de minder frequente vormen *Agtergael* (alleen in Ninove) en *Nachtergale* (10 naamdragers in de omgeving van Gent en Kruibeke) komen zelfs niet voor buiten onze provinciegrenzen. Het WNT vermeldt i.v. *nachtegaal* dat *nachtergaal* en *achtergaal* Zuid-Nederlandse vormen zijn. Het WVD tekende de vormen met -r- in haar eigen enquête van de jaren '90 nauwelijks op, maar in de ZND-enquêtes uit de jaren '30 komt *achtergaal* nog frequent voor in het zuiden van Frans-Vlaanderen en in het zuiden van Oost-Vlaanderen, *nachtergaal* in Frans-, West- en Oost-Vlaanderen (WVD 1996: 52-53 met twee kaarten). De *r*-vormen zijn duidelijk terrein aan het verliezen. De familienamen *Nachtegaal* (2), *Nachtegael* (187/ 101 OV) en *Nachtegaele* (165/ 51 OV/ 53 WV) komen beduidend minder voor dan de vormen met -r-.

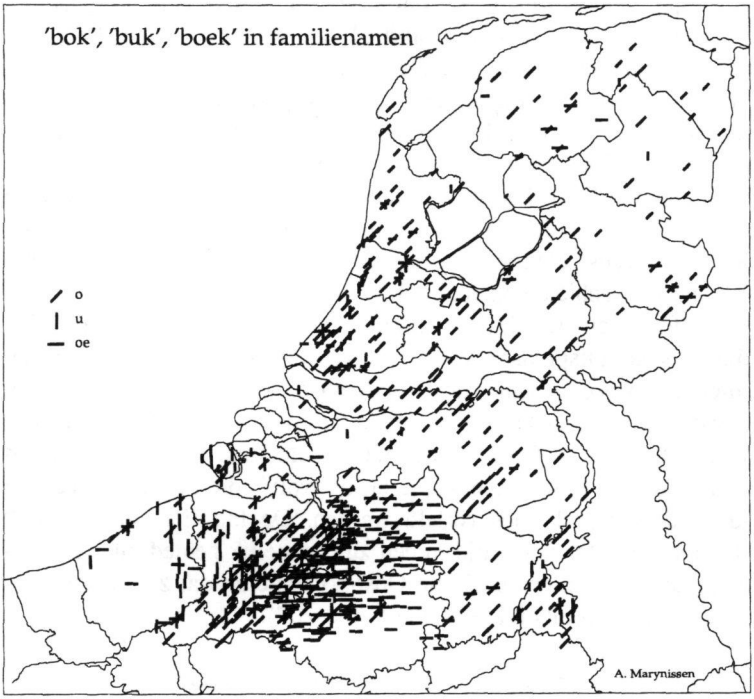

KAART 4: *Bok, buk en boek in familienamen*

3.4. Bokken en wolven: enkele fonologische verschillen

Een familienamentrio dat niet op de lijst van regiospecifieke Oost-Vlaamse namen staat, maar dat toch heel frequent voorkomt in Oost-Vlaanderen zijn de namen *De Bock/De Buck/De Boeck*. Op kaart 4 is te zien dat de vorm met *-u-* de meest westelijke vorm is, *o*-vormen zijn in het hele gebied sterk vertegenwoordigd, en de *-oe-* is een Brabantse vorm, met een sterke concentratie in Vlaams-Brabant en Antwerpen.
Op kaart 93 van de FAND I (blz. 197) is te zien dat het huidige *buk*-gebied beperkt is tot West- en Frans-Vlaanderen, dat Oost-Vlaanderen vrijwel alleen *bok*-vormen heeft behalve een paar

oostelijke *boek*-vormen, en dat *boek* in Antwerpen en Vlaams-Brabant het sterkst staat. Op kaart 91 van de FAND I (blz. 193) zien we de verspreiding van *pop*. Deze kaart toont dat de *pup*-varianten vrij ver in de westelijke helft van Oost-Vlaanderen voorkomen, terwijl *poep*-vormen al frequent in het oostelijke deel van de provincie zitten. De situatie die we nog terugvinden bij de *bok*-familienamen lijkt dus meer op de huidige situatie van *pop* dan op die van *bok*. Taeldeman tekende in 1971 een kaart op basis van de RND-gegevens; daarop was nog een vrij coherent westelijk Oost-Vlaams *buk*-gebied te zien (FAND I: 196).
Hetzelfde zien we bij de familienaam *De Wolf*/*De Wulf*. De dialectische uitspraak *wulf* is nu vrijwel overal, behalve in het uiterste westen van het taalgebied, vervangen door het standaardnederlandse *wolf*, maar de familienaam *De Wulf* komt wel nog vaak voor in Oost-Vlaanderen. Taeldeman denkt aan invloed van sprookjes zoals "Roodkapje en de wolf", die al heel vroeg aan jonge dialectsprekertjes verteld werden. De familienaam *De Wulf* domineert echter nog altijd in een zuidwestelijk gebied, nl. in West-Vlaanderen en in een deel van Oost-Vlaanderen dat zich oostwaarts tot voorbij Gent uitstrekt (FAND I: 206-207).

3.5. *Van Heuverzwijn* en *Hutse*, everzwijn en egel?

Om ons dierenverhaal af te sluiten willen we nog even kijken naar de naam *Van Heuverzwijn* die samen met andere varianten (*Van Heuverswijn*, *Van Heuverswyn*, *Van Heuverzwyn*, enz.) vooral in het westelijke gedeelte van Oost-Vlaanderen en het aangrenzende West-Vlaanderen voorkomt. Debrabandere geeft bij de varianten van deze naam eigenlijk geen sluitende verklaring. Hij denkt aan 'over 't Zwin', maar plaatst er een vraagteken bij. Er zou een herberg met de naam Heuverzwyn geweest zijn in Sint-Denijs in West-Vlaanderen. Als laatste mogelijkheid wijst hij op een mogelijke reïnterpretatie van een bijnaam voor het everzwijn. De moeilijkheid bij de laatste verklaring van deze naam als diernaam is het voorzetsel "van" dat op een herkomstnaam wijst. Dat *everzwijn* met de uitspraak *euverzwijn* bestaat in de streek waar deze familienaam voorkomt, wordt bevestigd door het egel-lemma in het WVD (1999: 21). *Everzwijn* (uitspraak *euverzwijn*) is immers een benaming voor de egel in West-Vlaanderen en de eraan grenzende westelijke rand van

Oost-Vlaanderen (zie DE TIER & DEVOS 2000). De benaming *euverzwijn* voor het echte everzwijn zal wel in een groter gebied verspreid geweest zijn, maar daar hebben we geen dialectgegevens voor. Hoewel we kunnen vermoeden dat de egel hier geen model heeft gestaan voor deze naam, vinden we het toch leuk om even te wijzen op de naam *Hutse* (al bekend bij onze tapijtwevers, maar in de vorm *Hutze*). Deze familienaam heeft waarschijnlijk niets met dieren te maken, maar we willen er toch de aandacht op vestigen dat de egel in het zuiden van Oost-Vlaanderen, in het gebied waar deze familienaam voorkomt, *(h)uts* genoemd wordt. *Hutse* (265/ 126 OV) kan te maken hebben met het Middelnederlandse *hutsen* dat 'schudden, schommelen, dobbelen' betekent. Het zou dus een bijnaam kunnen zijn voor een dobbelaar of iemand met een schommelende stap (DEBRABANDERE 1993). Nochtans komen familienamen als *Egels, Eghels,* enz. voor, namen waarvan Debrabandere zich afvraagt of het bijnamen kunnen zijn die verwijzen naar de egel.

4. Planten en bomen in familienamen

In de Oost-Vlaamse familienamenlijst vinden we vrij veel verwijzingen naar planten. Planten- en bomenbenamingen zitten vaak in woonplaatsnamen. Voorbeelden zijn *Vandereecken*, *Vandenabeele*, *Vanderelst*, *Van De Populiere*, enz. Maar we hebben enkele andere – regiospecifiekere - familienamen uit het bestand gehaald. De meest in het oog springende Oost-Vlaamse familienaam die naar een plant of boom verwijst en waarin duidelijke dialectsporen te vinden zijn is de naam *Herteleer*, maar ook *Botteldoorn*, *Scheerlinck* en *Blauwbloeme* horen in deze categorie thuis.

De benaming *herteleer* wordt in een deel van Oost-Vlaanderen gebruikt als naam voor de haagbeuk. In oudere dialectenquêtes uit de jaren '30 wordt het woord nog enkele keren opgegeven: *hertelerenhout* in Nazareth, vormen zonder -t- (*herreleer, herelerenhaag*) in Mariakerke, Laarne, Kruishoutem, Sint-Lievens-Houtem, Oombergen en Hofstade. Paque (1896) neemt *hirtelirre* (Asper) en *hirelir* (Zwijnaarde en omgeving) op. In het WVD-

materiaal (opgevraagd in de jaren '90) is het woord nauwelijks opgegeven. De familienaam *Herteleer* (249/136 OV) komt vooral in het noordwesten van Oost-Vlaanderen voor. De dialectbenaming is echter duidelijk aan het uitsterven.

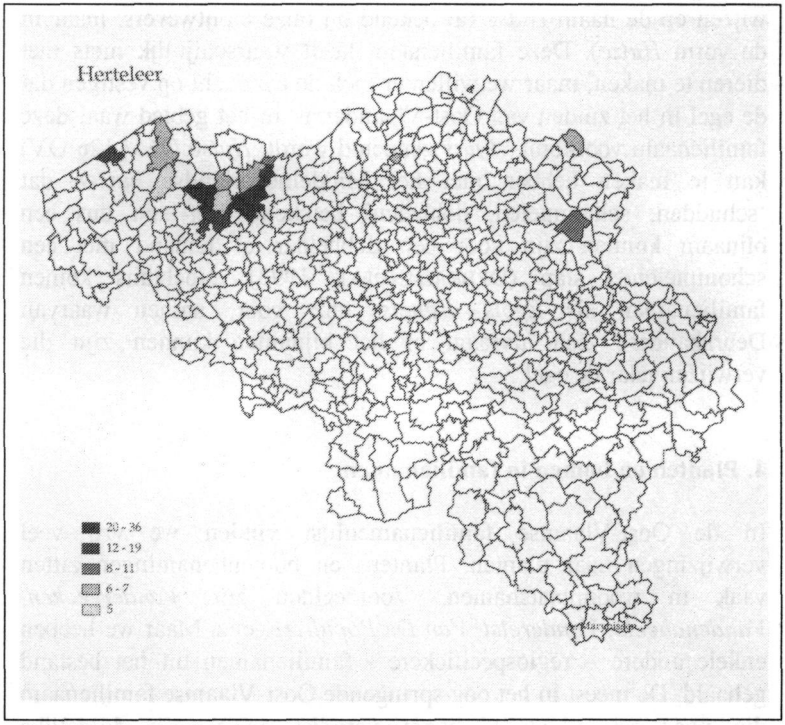

KAART 5: *De familienaam Herteleer*

Scheerlink kan een naam zijn voor 'dolle kervel'. De familienaam *Scheerlinck* en de varianten ervan zouden hiermee te maken kunnen hebben, maar kunnen ook beschouwd worden als een beroepsnaam voor een wever (DEBRABANDERE). De naam *scheerling* 'dolle kervel' wordt in dialectenquêtes inderdaad opgegeven in een aantal plaatsen in Zuid-Oost-Vlaanderen (Hofstade, Aalst en Erpe) en in Astene Als familienaamvarianten treffen we o.a. *Scheerlinck* (1274/ 895 OV), *Scheerlinckx* (48/ 30 OV), *Scheerlynck* (34/ 17 OV), *Scheirlinck* (203/143 OV) , *Scheirlinckx* (182/ 123 OV) en *Scheirlynck* (68/ 23 OV/ 36 WV) aan.

De naam *Blauwbloeme* komt 22 keer voor in Oost-Vlaanderen op een totaal van 28, waarvan een groot deel in de buurt van Oudenaarde; de vorm met *blomme*, *Blauwblomme*, komt vooral in West-Vlaanderen (123), maar ook een paar keer in Oost-Vlaanderen, tussen Leie en Schelde (30) voor. Het is een naam voor de korenbloem. Debrabandere geeft *blauwbloem* op als Middelnederlands en West-Vlaams. Uit de gegevens die wij uit een aantal woordenboeken bij elkaar sprokkelden, blijkt dat *blaabloemeken*, *blaablommeken* en *bloujblomme* door Paque (1896) opgegeven wordt voor een aantal Oost-Vlaamse plaatsen. In West-Vlaamse bronnen zien we vooral varianten van het type *ababloem, ablabloem, ablauw, abla, ablauwblomme, auwblauw,* etc. Dezelfde gegevens vinden we terug in de WVD-database: *blauwbloem* is een overwegend Oost-Vlaamse benaming, maar komt wel voor in West-Vlaanderen, zij het duidelijk minder frequent.

Botteldoorn is de benaming voor de wilde roos of de eglantier. Het kan volgens Debrabandere (1993) een plaatsnaam zijn. De meest verspreide familienaamvariant is *Botteldoorn* (215/163 OV). De andere vormen *Botteldooren* (47/ 30 OV) en *Botteldoorne* (19/ 12 OV) komen minder frequent voor. Ze zijn typisch voor het zuiden van onze provincie, met een concentratie rond Ronse-Oudenaarde-Brakel. Teirlinck (1908-1922) vermeldt het in zijn Zuid-Oostvlaandersch Idioticon met de betekenis 'braam' en voegt eraan toe: "Nog in den familienaam Botteldooren bewaard" en verwijst dan naar het WNT. Het is niet duidelijk of het woord anno 1920 nog in gebruik was in het zuiden van onze provincie. Het deel *bottel* kennen we natuurlijk wel nog in rozebottel, maar *botteldoorn* is in geen enkel ander woordenboek of in geen enkele andere enquête voor ons gebied opgetekend.

Ook noten en notenbomen/notelaars vinden een plaatsje in de familienamen. Een aantal ervan zijn vooral Oost-Vlaams, de meeste komen ruimer verspreid voor. Ze kunnen o.a. verwijzen naar het beroep van een notenhandelaar. In Oost-Vlaanderen wonen er mensen met de familienaam *Notteboom* of *Van Den Neuker*, verwijzingen naar de woonplaats, bij de notenboom. In *Notteboom*, dat vooral in de westelijke helft van Oost-Vlaanderen voorkomt, is

de korte vorm van *Notte-* misschien wel een dialectkenmerk. In dat deel van Oost-Vlaanderen wordt er immers geen onderscheid gemaakt tussen lange en korte klinkers; de lange worden iets korter, de korte worden iets langer uitgesproken. *Noot* klinkt dus meer als *notte*, en kan op die manier in de familienaam terechtgekomen zijn.
Van Den Neuker en andere varianten zoals *Neukerman(s)* en *De Neu(c)ker* - namen waarmee tegenwoordig heel vaak gespot wordt - zijn afgeleid van het Middelnederlandse *noker* dat 'notenboom' betekent. Dat woord is o.a. nog te herkennen in de plaatsnaam Nokere. Een geografisch beperkt voorkomende naam is b.v. *Okerman* (17 OV/ 6 H), dat enkel in de buurt van Ronse bewaard is gebleven, de regio waar het woord *oker* (uitspraak *uuəkər*) 'okkernoot' nu nog gebruikt wordt. *Nokerman(s)* kan een afleiding zijn van de plaatsnaam Nokere of kan een beroepsnaam zijn voor een notenhandelaar. Ook *Nokerman* komt vooral voor in de streek van Ronse, maar dan wel ten zuiden ervan, in Henegouwen.

Vandenab(b)eele is een ruim verspreide naam in Vlaanderen. In het Oost-Vlaamse bestand duiken weinig verspreide varianten op zoals *Vandenabielle* (Maarkedal), *Van den Abiel* (Aalst) en *Abiels* (rond Geraardsbergen) voor. Dit zijn natuurlijk dezelfde namen als *Vandenab(b)eele* en *Abeels*. De *ee* in *abeel* wordt in deze streek als *ieə* uitgesproken en is in een beperkt aantal gevallen blijkbaar zo genoteerd. De naam *Vandenab(b)eele* wordt trouwens door dialectsprekers altijd als *vandənabieələ* uitgesproken. Hetzelfde verschijnsel zien we in de naam *Vanalderwierel(d)t* (14/10 OV) waar eigenlijk *wereld* had moeten staan. De uitspraak *wieərəlt* voor 'wereld' is slechts in een klein gebiedje gebruikelijk, meestal wordt *wéérəlt* gebruikt.
Bij de herkomstnamen zien we o.a. *Van Alboom*. Een alboom is een witte abeel. De benaming lijkt verdwenen te zijn in de hedendaagse dialecten, maar is blijven voortleven in deze familienaam (178/ OV 169). Het WNT vermeldt *albboom* en *alboom* in het supplement.
In de Oost-Vlaamse regiospecifieke lijst staan een paar familienamen die uitspraakvarianten van *ajuin* kunnen zijn. De naam *Antjon* komt 20 keer voor in Oost-Vlaanderen, in heel Vlaanderen is er één *Anjuyn* geteld en die woont in Oost-Vlaanderen. Hij of zij heeft wel het gezelschap van de 8-koppige familie *Anjuijn*. Het zijn beroepsnamen voor een handelaar in uien.

5. Beroepen en familienamen

Familienamen die verwijzen naar het beroep dat de voorouder uitoefende, komen veelvuldig voor. Dat was al te merken in een aantal namen die hierboven besproken zijn en verwijzen naar noten- of uienhandelaars. Bij de meest verspreide familienamen wezen we al op *De Smet* 'smid'. In de Oost-Vlaamse lijst vinden we verder namen als *De Saedeleer* (zadelmaker), *De Spiegeleer* (spiegelmaker), *De Vlees(s)chauwer* (slager), *De Permentier* (kleermaker), *De Waegeneer* (wagenmenner, vrachtrijder), *De Vetter* of *Dhuyvetter* (huidevetter) of *De Blander* (menger of brouwer).

5.1. Boevers en koeiers

Dat de landbouw een grote rol speelt in het leven van de mens hoeft geen verdere uitleg. Koeiers, boevers, poesters, het waren allemaal knechten die met het landbouwbedrijf te maken hadden. De dialectnamen verdwijnen samen met het verdwijnen van deze beroepen, maar leven onder andere verder in familienamen.

De families *De Boever* en hun naamvarianten zoals *De Bouver* wonen vooral in Oost-Vlaanderen, maar komen in veel mindere mate ook voor in West-Vlaanderen. Zelfs de varianten met eind-e (*De Boevere* en *De Boevre*) komen hier frequenter voor dan in West-Vlaanderen. Een boever is een paardenknecht; uit onze dialectenquêtes blijkt dat deze beroepsnaam vooral voorkomt in het zuidoosten van West-Vlaanderen en in het zuidwesten van Oost-Vlaanderen. Ryckeboer (1989) publiceerde in WVD-Contact een kaart met de dialectbenamingen voor de paardenknecht, die we hieronder opnieuw afdrukken. Het woord *boever* hangt samen met het Franse *bouvier* dat 'ossendrijver' betekent. Oorspronkelijk zal het Franse *bouvier* en het Middelnederlandse *boevier, boever* wel 'veehoeder' in het algemeen betekend hebben. De familienaam *(De) Boever* komt reeds voor in Ieper in 1306 en in Kortrijk vanaf ongeveer 1300, wat erop wijst dat het woord toen reeds uit het Frans was ontleend (zie RYCKEBOER 1989: 10).

Een andere benaming die in Vlaanderen gebruikt wordt om een paardenknecht te benoemen is *karton*. In het WVD-gebied is deze benaming opgetekend in Frans-Vlaanderen, het westen en midden van West-Vlaanderen en in het zuidoostelijke deel van Oost-Vlaanderen. *Karton* is de Vlaamse tegenhanger van het Noordfranse *carreton*, dat 'wagenmenner' of 'voerman' betekent. De familienaam *Carton* (1563/169 OV/435 WV) duikt in Vlaanderen pas op rond 1600. (RYCKEBOER 1989). Van de 1563 naamdragers in België wonen er tegenwoordig 538 in Henegouwen, 435 in West-Vlaanderen en toch nog 169 in Oost-Vlaanderen.

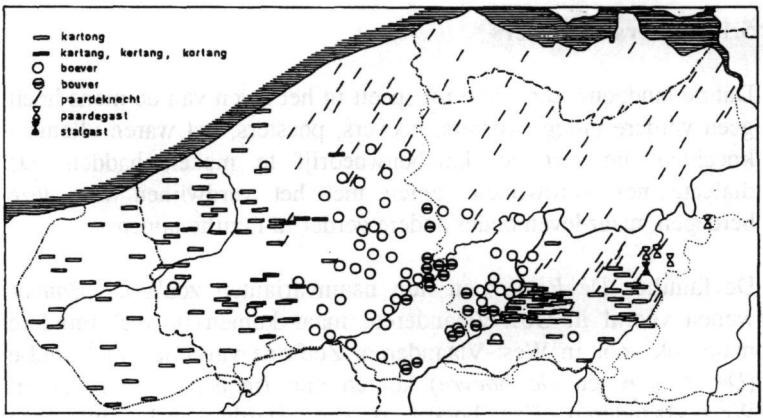

KAART 6: *De paardenknecht in de Vlaamse dialecten*

De Koeyer (89/82 OV) is een Oost-Vlaamse familienaam, maar andere varianten zoals *De Coeyer(e)* of *De Coeijer* zijn wel in andere streken bekend. Debrabandere verklaart het als een beroepsnaam voor de koewachter of de koeherder, die in het West-Vlaams *koeier* wordt genoemd. Als tweede mogelijkheid - maar dat geldt misschien meer voor de *oo*-varianten (*De Coyer*, *Coyere*)[7] - verwijst hij naar een eendenhouder, iemand die eenden in een kooi opsluit. Wij opteren voor de eerste verklaring, en worden daarin gesteund door de dialectbenamingen die we voor 'stalknecht' in het Oost-Vlaams hebben opgetekend. Op kaart 7 is duidelijk te zien dat *koeier* nog frequent voorkomt in Frans-Vlaanderen, West-Vlaanderen en in het westelijk en zuidoostelijk deel van Oost-

Vlaanderen. Verder oostelijk is *koeter* de meest gebruikte term. De familienaam *De Koeyer* noteren we vooral in het noordwesten van Oost-Vlaanderen.[8]

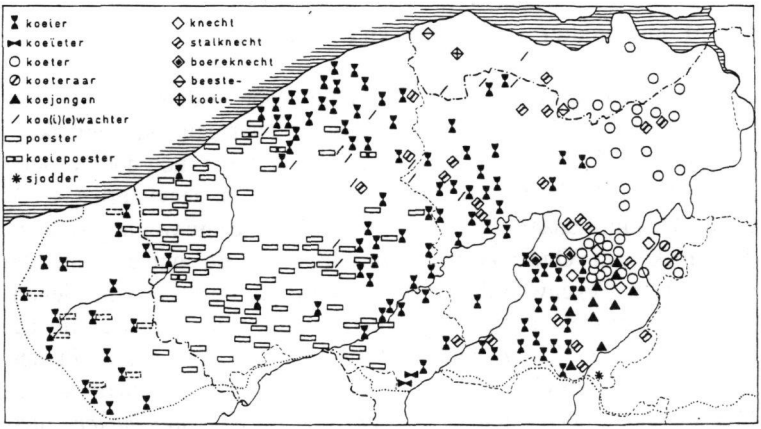

KAART 7: *De stalknecht in de Vlaamse dialecten*

Hoewel *Verpoest* (319/ 186 OV) geen beroepsnaam is, willen we die hier toch behandelen omdat er een duidelijk verband is met de namen die hierboven besproken zijn. Debrabandere noemt *Van der poest* en *Verpoest* plaatsnamen die verwijzen naar de koestal. In de dialecten wordt *poeste* voor 'koestal' niet meer gebruikt. Maar *poester* is wel bekend als 'knecht die runderen verzorgt'; het is dus ook een koeier. Volgens het WVD komt *poester* en *poesteren* ('de runderen verzorgen') vooral in West-Vlaanderen voor. Het WNT haalt *poest* uit Gezelle en De Bo, die het in de betekenis 'koestal' opnemen. Ryckeboer (1988) leidt uit het kaartbeeld af dat *poester* jonger moet zijn dan *koeier*. Frans-Vlaamse informanten gebruiken het immers niet courant. Wat de etymologie van dit *poester* betreft, is de meest voor de hand liggende verklaring dat het een afleiding is van *poest(e)* 'melkstal'. Een poeste zou immers wel eens een afgesloten ruimte in de koestal kunnen zijn, een plaats waar melk opgeslagen en verwerkt werd. Een poester is dan een knecht die de koeien verzorgt en melkt. Er is echter een tweede woordverklaring mogelijk. Poesten betekent ook blazen en is o.a. bewaard in assepoester. Een assepoester is eigenlijk iemand die bij de haard in de as zat te blazen. Niettemin vermoeden wij dat het hier toch om

een afleiding van *poest(e)* 'koestal' gaat, die nu alleen nog in de familienaam *Verpoest* en *Van der poest* is bewaard gebleven. De familienaam **De Poester* hebben we niet geattesteerd.

5.2. Mandenmakers, molenaars en timmerlieden

De naam *Bennesteker* (26/ 25 OV) komt voor in de omgeving van Gent. Het is een familienaam die verwijst naar een mandenmaker. Het woord *benne* wordt in de huidige dialecten o.a. nog door vissers gebruikt om allerlei manden aan te duiden in de zeevisserij (WVD 2000). De familienaam *Benne* kwam in de 16de eeuw wel nog voor in de streek van Oudenaarde zoals bleek uit de namen van de tapijtwevers. Tegenwoordig wonen ze vooral in de streek van Tienen en rond Brussel. Hetzelfde beroep vindt zijn weerslag in de familienaam *De Wannemaeker* (160/ 110 OV), die vooral in het zuiden van Oost-Vlaanderen voorkomt (zie hiervoor kaart 41 in Marynissen 1994). Het WVD (1982) heeft *wannemaker* niet opgetekend, wel *mandenmaker*, *mandenvlechter* en *mandenbreier*.

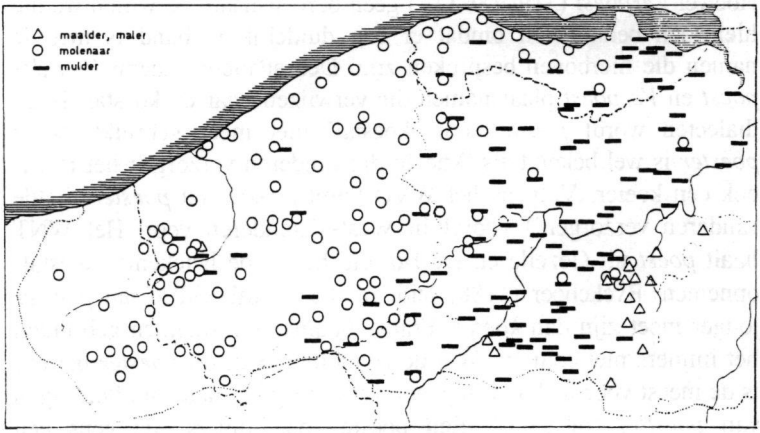

KAART 8: *De molenaar in de Vlaamse dialecten*

Molenaars en molens kwamen overal in Vlaanderen en Nederland voor. Dat mag o.a. blijken uit de verspreiding van allerlei familienamen in het Nederlandse taalgebied die met molens te maken hebben: *Vermeulen*, *Smolders*, *De Meulenaare*, enz.. Dat er

in Oost-Vlaanderen een aantal watermolens zijn, heeft misschien aanleiding gegeven tot de benaming *Watermulder* (2/ 2 OV). Ook de namen *Slagmulder* (261/179 OV) en *Slagmulders* (56/ 29 OV) 'olieslager' hebben een hoge frequentie in Oost-Vlaanderen, in Limburg heten de nazaten van de olieslager meestal *Olieslagers* (MARYNISSEN 1997). *De Mulder* komt heel frequent voor, maar is toch overwegend aanwezig in Oost-Vlaanderen (2138/1189 OV). *Mulder* is in onze provincie de meest voorkomende dialectbenaming voor de molenaar, naast andere vormen als *molenaar* (*meulenaar*) en *maalder*, zoals te zien is op de afgebeelde kaart uit het WVD (1990). De familienamen *De Meulenaere* en varianten hebben een hogere frequentie in West-Vlaanderen

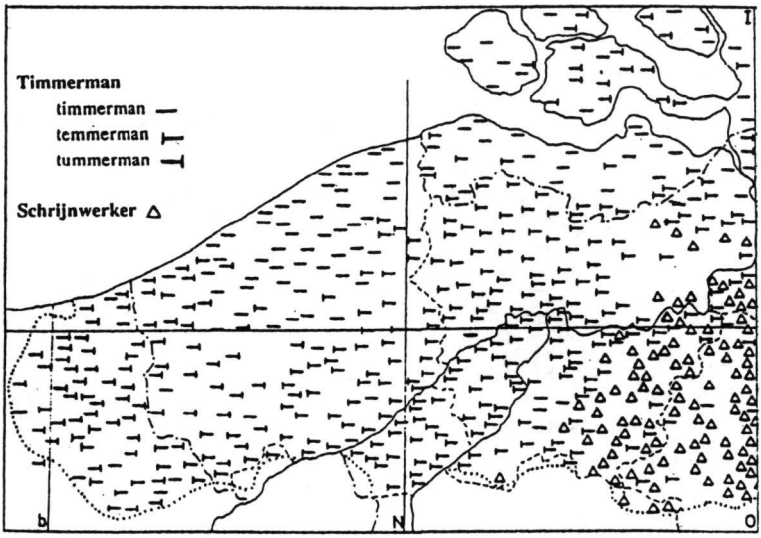

KAART 9: *De timmerman in de Vlaamse dialecten*

Ook de timmerman heeft zijn sporen nagelaten in verschillende familienamen: *De Schrynmaeker*, *De Timmerman*, *Carpentier*, enz. Wij zijn in de eerste plaats geïnteresseerd in *De Temmerman* (1354/911 OV) en *Temmerman* (3641/2531 OV), namen die hoog scoren in het Oost-Vlaamse familienamenbestand. De *e*-uitspraak van timmerman is hoofdzakelijk te situeren in Oost-Vlaanderen. Op

de dialectkaart van de timmerman (kaart 9, gedeelte van een overzichtskaart uit DEVOS 1998) is een gelijkaardig beeld te zien: de *e*-variant is vooral Oost-Vlaams en dat is eveneens aan de familienaamspreiding te zien (kaart 10). In de rest van het gebied zien we vooral i-varianten.

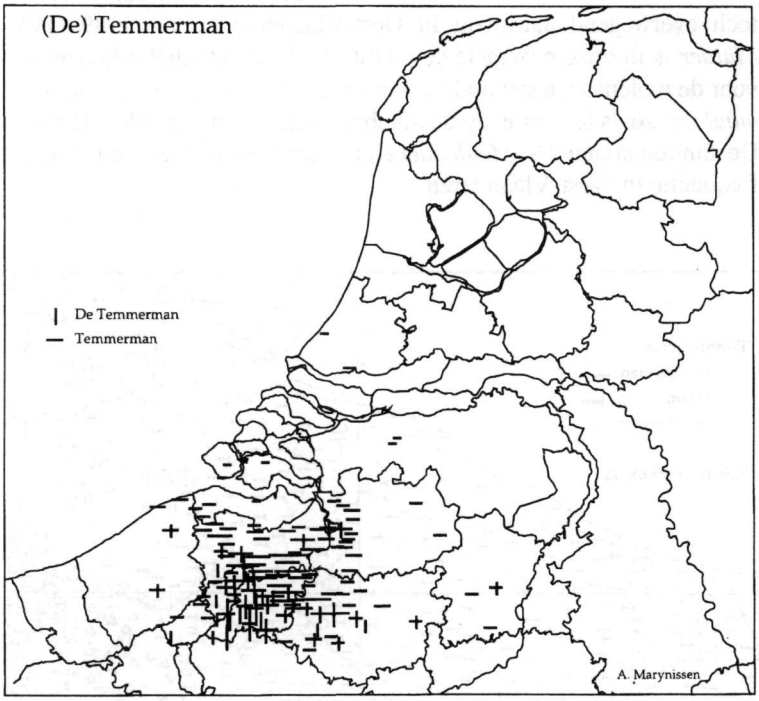

KAART 10: *De familienaam (De) Temmerman*

Hetzelfde verschijnsel, maar algemener verspreid, zien we bij familienamen die gebaseerd zijn op de woorden *smid-smed* en *smidse-smesse*. *De Smet* en *Smet* zijn ruimer verspreide namen: de *e*-varianten komen vooral in België voor, de *i*-varianten in Nederland (Marynissen 1994: 267-268 + kaart 18). De familienamen *Vandersmessen* (16/ 14 OV) en *Versmesse(n)* (195/ 165 OV) blijken Oost-Vlaamse namen te zijn. De smidse wordt hier immers *smesse* genoemd. De families *Vandersmissen* en *Versmissen* zitten verspreid over het hele taalgebied.

En om deze paragraaf af te sluiten, bespreken we nog een laatste familienaam die wel geen beroepsaanduiding is, maar waarin een vergelijkbaar uitspraakverschil te zien is. De naam *Van Kerrebroeck* (428/307 OV) verwijst naar een plaatsnaam, die ook in *Van Karrebroeck* te vinden is. De varianten met *ker(re)*- situeren we vooral in Oost-Vlaanderen, daarnaast ook in een klein stukje West-Vlaanderen. Kaart 17 (kar) uit de FAND I (blz. 34) laat zien dat in Oost-Vlaanderen dit woord als *ker(re)* uitgesproken wordt, terwijl het grootste deel van West-Vlaanderen *kar* heeft. Het is dus niet te verwonderen dat de *kerrebroeck*-varianten vooral in Oost-Vlaanderen (met een sterke concentratie in Gent, Eeklo en Aalter) voorkomen.

Tot slot

De in deze bijdrage besproken Oost-Vlaamse familienamen zijn slechts enkele voorbeelden van namen waarin dialectverschijnselen te vinden zijn. Er zijn ongetwijfeld nog meer namen die in meer of mindere mate Oost-Vlaamse dialectkenmerken vertonen. In deze bijdrage hebben we vooral lexicale kenmerken besproken. Hier en daar hebben we fonologische verschijnselen getoond, maar we kunnen ons terecht afvragen of we de typische Oost-Vlaamse kenmerken zoals tenuisverschuiving zouden terugvinden? Zijn de familienamen *De Stoppeleer* en *De Stobbeleer* hier voorbeelden van? Vertonen *Heyerick* en *Heggerick* de typische wegval van de -*g*- tussen klinkers in een deel van Oost-Vlaanderen?
Wij hopen met deze bijdrage duidelijk te hebben gemaakt dat er - vooral in regiospecifieke familienamen - nog heel wat dialectinvloed terug te vinden is.

Noten

0. Diverse collega's waren in de eindfase van deze bijdrage (en van dit boek) bereid bij te springen waar dat nodig bleek te zijn. Ik dank hen daarvoor heel hartelijk.
1. Voor dit dialectenboek heeft A. Marynissen op basis van haar databank per provincie een lijst gemaakt van regiospecifieke namen, d.w.z. de namen die in een bepaalde provincie een redelijke frequentie halen, maar daarbuiten nauwelijks voorkomen. Een tweede lijst bevatte de namen die enkel in één bepaalde provincie voorkwamen. Die lijsten vormden het vertrekpunt voor deze bijdrage.
2. De website van J. Germain geeft de totale frequentie en de frequentie per provincie. Wij hebben deze getallen tussen haakjes geplaatst waarbij het eerste getal het volledige aantal naamdragers weergeeft, en de volgende getallen de frequentie per provincie. We gebruiken de afkortingen OV voor Oost-Vlaanderen, WV voor West-Vlaanderen en A voor Antwerpen.
3. Deze merktekens met de familienamen van de tapijtwevers zijn te vinden in *De Oudenaardse wandtapijten* van F. Van Ommeslaeghe (zie bibliografie)
4. Deze top-10 is de top-10 van de regiospecifieke Oost-Vlaamse lijst met namen die meer dan 100 keer voorkomen in Oost-Vlaanderen en in alle andere provincies slechts beperkt (minder dan 100 keer) werden gevonden – zie ook noot 1.
5. In de dialectopnames van het GTP-project gemaakt in het kader van de FAND werd *kerpel* één keer opgegeven in het zuiden van West-Vlaanderen. In de WVD-database hebben we *kerpel* niet geattesteerd in West-Vlaanderen. Meer informatie over het GTP-project in A. Goeman en J. Taeldeman, Fonologie en morfologie van de Nederlandse dialecten. Een nieuwe materiaalverzameling en twee nieuwe atlasprojecten. Taal en Tongval 48 (1996), afl. 1, blz. 38-59.
6. Deze gegevens zijn opgevraagd in de SND-enquête van 1998. De enquête diende als basis voor de regiobijdragen van *Het Dialectenboek 5. In vergelijking met dieren*. V. De Tier en S. Reker (red.) De gegevens waarnaar hier wordt verwezen komen uit de Oost-Vlaamse enquêtes, maar zijn niet verwerkt in het boek.
7. Cfr. de naam *Kooiker* in de bijdrage over Friesland.
8. Deze kaart is overgenomen uit WVD-Contact 1988, maar ook W. Pée heeft een aantal kaarten gepubliceerd in het liber amicorum Weijnen. Assen 1980. (W. Pée: Gebruiken en woorden die teloorgaan: koeien hoeden en koewachter, blz. 109-118)

Bibliografie

Carnoy, A., 'De hagebeuk in naamkunde en taalkunde'. In: *Album Edgard Blancquaert* (1958), blz. 419-424.

Debrabandere, F., *Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*. Brussel 1993.

De Tier, V. en S. Reker (red.): *Het Dialectenboek 5. In vergelijking met dieren*. Groesbeek 1999

De Tier, V., 'Schele tinken: dialectwoorden voor de zeelt en andere vissen in vergelijkingen en scheldwoorden'. In: WVD-Contact 13, nr. 2 (1999), blz. 14-20.

Devos, M., 'Is de Vlaamse schrijnwerker (maar) een timmerman ?'. In: WVD-Contact 12, nr. 2 (1998), blz. 11-22.

Devos, M. en V. De Tier, 'De egel in de Vlaamse Dialecten'. In: WVD-Contact 14, nr. 2 (2000), blz. 28-36.

Goossens, J., 'Naar een Nederlandse familienaamgeografie'. In: *Naamkunde* 10 (1978), 213-233.

FAND = J. Goossens, J. Taeldeman en G. Verleyen, *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Deel I: De Westgermaanse korte vocalen in gesloten lettergreep. Deel II: De Westgermaanse korte vocalen in open lettergreep. Deel III: De Westgermaanse lange vocalen en diftongen*. Gent 1998, 2000.

Marynissen, A., 'Limburgse familienamengeografie'. In: *Naamkunde* 26 (1994), blz. 243-301.

Marynissen, A., 'Waar komt mijn familienaam voor? Automatische kartering van de geografische spreiding van (types) familienamen in het Nederlandse taalgebied'. In: *De Aardrijkskunde* (1997), blz. 25-38.

Marynissen, A., 'Den Uyl, Snoeckx, De Leeuw, Haan, Kikkert en varianten: over benamingen van dieren in Nederlandse familienamen'. In: V. De Tier & S. Reker (red.): *Het Dialectenboek 5. In vergelijking met dieren*. Groesbeek 1999, blz. 11-35.

Paque, E., *De Vlaamsche volksnamen der planten van België, Fransch-Vlaanderen en Zuid-Nederland met aanduiding der toepassingen en der genezende eigenschappen der planten*. Namen 1896 + idem. Bijvoegsel. Brussel 1912.

Pauwels, J.L., 'De namen van de merel in de Zuidnederlandse dialecten'. In: *Leuvense Bijdragen* 38 (1948), blz. 49-55.

Ryckeboer, H. 'De Vlaamse 'cow-boys' over 'koeienpastoors' en andere 'poesters'. In: *WVD-Kontakt* 2, nr. 2 (1988), blz. 5-9.

Ryckeboer, H. 'Alle boevers zijn geen boeven'. In: *WVD-Kontakt* 3, nr. 1 (1989), blz. 7-13.

Stroop, J., 'Namen, appellatieven en fonologie'. In: *Taal & Tongval* 45 (1993), blz. 13-49.

Teirlinck, I. , *Zuid-Oostvlaandersch Idioticon*. Gent 1908-1922.
Van Ommeslaeghe, F., De Oudenaardse wandtapijten en hun wevers in hun historisch kader. Oudenaarde 1996.
WNT = *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. 's-Gravenhage, 1864-1998.
Woordenboek van de Vlaamse Dialecten:
WVD 1982 = Devos M, H. Ryckeboer en J. Van Keymeulen, Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, deel II, afl. 1, *De Mandenmaker*, Gent 1982.
WVD 1990 = De Tier, V. en J. Van Keymeulen, m.m.v. H. Ryckeboer en K. Van der Sypt, Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, afl. 5: *De Molenaar*. Gent 1990.
WVD 1993 = Ryckeboer, H., m.m.v. S. Coppens, M. Devos, K. Vandersypt en J. Van Keymeulen, Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, deel I, Afl. *Rund 1*. Gent 1993.
WVD 1996 = Van Den Heede, V. en J. Van Keymeulen, m.m.v. V. De Tier, Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, deel III, afl. 1: *Vogels*, Gent 1996.
WVD 1998 = De Tier, V. en M. Devos, Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, deel II, afl. 6a: *De Timmerman en de Meubelmaker 1*. Gent 1998.
WVD 1999 = De Pauw, T., J. Van Keymeulen en V. Van Den Heede, Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, deel III, afl. 2: *Land- en Waterfauna*, Gent 1999.
WVD 2000 = Vandenberghe, R., m.m.v. V. De Tier, M. Devos, H. Ryckeboer en J. Van Keymeulen. Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, Deel II, afl. 7: *De zeevisser*. Gent 2000.

Internetadressen

Université catholique de Louvain (Louvain-la-Neuve): *Patronymica Romanica. Dictionnaire historique de l'anthroponymie romand. Base de données des noms contemporains de Belgique* (verantwoordelijke: J. Germain): http://patrom.fltr.ucl.ac.be
Geonome [spreiding van familienamen in België volgens telefoongids 1996]: http://www.metaphor.be/geonome

Reinhild Vandekerckhove

WEST-VLAAMSE KLANKEN IN WEST-VLAAMSE NAMEN

1. Toppers en rariteiten

Wie in West-Vlaanderen de naam *Desmet*, *Devos*, *Maes*, *Vandenberghe*, *Declercq* (*Declerck*), *Claeys*, *Vandamme*, *Verstraete*, *Verhaeghe* of *Vandewalle* draagt, heeft vele soortgenoten. Zijn of haar naam maakt, in deze volgorde, deel uit van de top-tien van de West-Vlaamse familienamen. *Desmet* is met andere woorden de absolute topper, op de voet gevolgd door *Devos*. De naam *Vandewalle* sluit de top tien af. Opvallend is dat het lijstje veel toponiemen telt[2], d.w.z. namen die een plaatsaanduiding bevatten. De helft van de top tien hoort namelijk in die categorie thuis: *Vandenberghe*, *Vandamme*, *Verstraete*, *Verhaeghe* en *Vandewalle*. Ook andere toponymische namen als bv. *Vandevelde*, *Vandeputte* en *Vermeersch* scoren in West-Vlaanderen bijzonder hoog. Exclusief West-Vlaams zijn deze namen echter zeker niet. Vooral in Oost-Vlaanderen komen ze haast allemaal ook heel frequent voor.

De West-Vlaming die *Verledens*, *Soonekindt*, *Sloore* of *Schaepdrijver* heet, kan echter op meer originaliteit bogen. De naam *Verledens* is met een 230-tal koppen behoorlijk vertegenwoordigd in West-Vlaanderen, maar buiten de provinciegrenzen nauwelijks te vinden, tenminste niet in die vorm. De naam gaat terug op de oude plaatsaanduiding 'Lee' (Lede, Lee(t)) voor een gegraven of gekanaliseerde waterloop. We vinden hetzelfde plaatsaanduidende element terug in namen als *Van der Lee* en *Verlee*.[3]

De naam *Soonekindt* is niet alleen buiten West-Vlaanderen onbestaande, in West-Vlaanderen zelf is hij een rariteit. Hij heeft een vijftal, al dan niet trotse, West-Vlaamse eigenaars. De naam heeft ongetwijfeld een interessante voorgeschiedenis, al bestaat er geen zekerheid over de interpretatie: *Soonekindt* (ook: *Soonckindt*) zou teruggaan op de naam *Janquin* en varianten als *Jannekeyn* en

Joon(n)ekindt. In dat geval gaat het hier oorspronkelijk om het Middelnederlandse patroniem Jannekin (Jantje) of het metroniem Janekin (kleine Jane, Johanna).[4] De overgang van *Joon-* naar *Zoon-* wordt door Debrabandere (1993) verklaard als een combinatie van dialectinvloed en reïnterpretatie: een West-Vlaamse en Picardische tongval heeft bewerkstelligd dat men de klank *j* in deze familienaam als *z* ging uitspreken. Reïnterpretatie van *joon* tot *zoon* kan dat proces bevorderd hebben. Het laatste element lijkt minder aannemelijk als we rekening houden met het feit dat West-Vlaams *zoon* als *zeune* klinkt. Dat impliceert namelijk dat de gelijkenis tussen *joon* en West-Vlaams *zoon* eerder zwak is. Debrabandere (1993) sluit echter niet uit dat de naam de omgekeerde weg gevolgd heeft, met andere woorden dat *Soonkin* (d.i. zoontje) de oorspronkelijk vorm zou zijn. *Janquin* e.d. zijn dan patronymische reïnterpretaties. In beide gevallen zou het element *-kindt* het resultaat zijn van reïnterpretatie van het diminutiefsuffix *-kin* tot *-kind*. Het verspreidingsgebied van de familienaam en zijn varianten omvat voornamelijk de Westhoek en Frans-Vlaanderen.
Ook de dragers van de naam *Sloore* (een vijftiental) bezitten een typisch West-Vlaamse en weinig voorkomende naam, al zal geen enkele West-Vlaming hen dat benijden. *Sloore* heeft in de West-Vlaamse dialecten nog steeds zijn oorspronkelijke betekenis: slonzig of haveloos persoon. Alleen vrouwen krijgen dit weinig aantrekkelijke predicaat toebedeeld, waar De Bo (1892) de volgende plastische omschrijving voor gaf: "subbedutte, deernisweerdige vrouw die arm is, of ziekelijk, of sukkelachtig, of sulachtig of al te blood...ook in eenen slechten zin: eerloos of vadsig vrouwpersoon, buffe".
De typisch West-Vlaamse naam *Schaepdrijver* (schaapherder) en zijn spellingvarianten *Schaepdryver* en *Schapdrijver* ten slotte wordt door een negentigtal West-Vlamingen gedragen.

Tot zover deze willekeurige greep uit de indrukwekkend lange lijst typisch West-Vlaamse familienamen. Want het moet gezegd: geen enkele andere provincie in het Nederlandse taalgebied telt zoveel 'regiospecifieke' namen, d.z. namen die in de andere provincies niet of nauwelijks voorkomen. Concreet zijn er in West-Vlaanderen 1039 familienamen die dit label verdienen, en dat is bijzonder veel, in vergelijking met bv. Vlaams-Brabant (439) en Belgisch Limburg

(645) (zie ook het voorwoord van dit boek). Dat de cijfers zo hoog liggen, heeft weliswaar gedeeltelijk te maken met het feit dat hierbij niet geabstraheerd wordt van kleine, en vaak irrelevante, spelling-verschillen. Dat laatste geldt echter voor alle provincies, zodat West-Vlaanderen in verhouding hoe dan ook opvallend veel regiospecifieke familienamen bezit. Dat zegt iets over de geschiedenis van het gebied en dan m.n. over de bevolkings-samenstelling: uit de vergelijking kan geconcludeerd worden dat de West-Vlamingen bijzonder honkvast (geweest) zijn en dat de provincie weinig migratie van buitenaf ondergaan heeft. Daardoor wordt de familienaamstudie voor West-Vlaanderen vanuit dialectologisch perspectief des te interessanter.[5]

2. De klankvorm van enkele West-Vlaamse familienamen

In wat volgt, zou ik wat uitvoeriger en systematischer willen stilstaan bij de verschijningsvorm van een aantal West-Vlaamse familienamen. Bedoeling is aan te tonen in welk opzicht die namen typisch West-Vlaams zijn. Dat brengt ons bij de relatie tussen de spreektaal- of dialectkenmerken van de zuidwestelijke periferie van ons taalgebied en de verschijningsvorm van de familienamen in kwestie. Ik zal in de eerste plaats aandacht besteden aan een aantal klankaspecten. Onze familienamen reflecteren namelijk bepaalde klankkenmerken die de West-Vlaamse dialecten eigen zijn en/of waren op het moment dat de familienamen hun definitieve vorm kregen.

De namen *Goe(d)g(h)ebeur* en *Quag(h)ebeur* mogen de spits afbijten. Het bijgevoegde kaartje laat zien dat deze namen voornamelijk in West-Vlaanderen voorkomen, tenminste in die verschijningsvorm. Uit vroeger onderzoek[6] bleek reeds dat de naam *Quaghebeur* zijn sterkste concentratie kent in het zuidelijke en zuidwestelijke deel van de provincie, de naam *Goeghebeur* in het noorden en noordoosten. De naam *Goeghebeur* vindt in het noorden aansluiting bij de variant *Goedgebuur(e)*, die met name in Zeeland en Holland een ruime verspreiding kent. Van een 'kwade buur' is over de rijksgrens echter geen spoor te vinden. Opvallend is verder dat het *Quaghebeur-Goeghebeur*-gebied in het zuiden een

dubbelganger vindt in een perfect parallel lopend Frans *Bonvoisin-Voisin-Malvoisin*-gebied.[7]

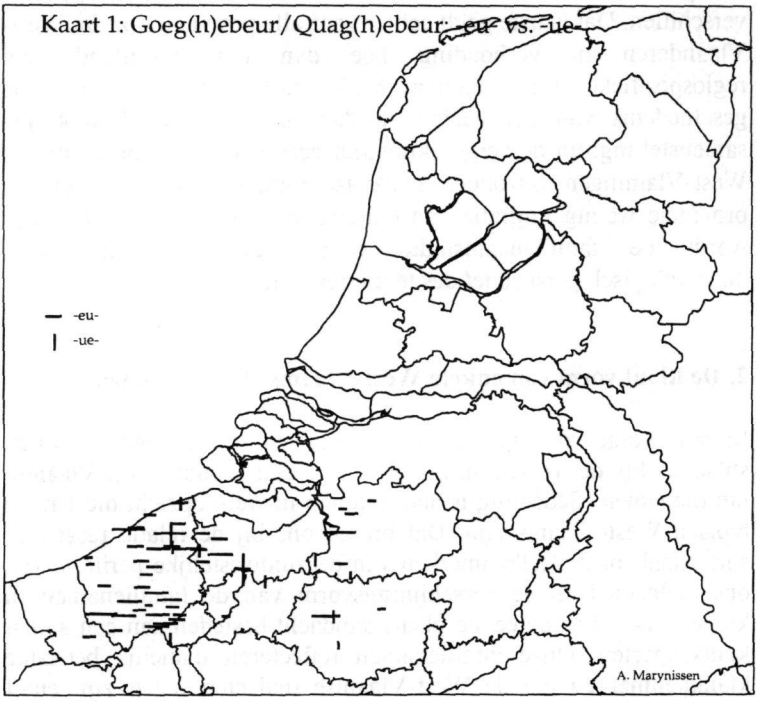

KAART 1: *Goeg(h)ebeur/Quag(h)ebeur: -eu- vs. -ue-*

Aan het noordelijke *Goeghebeur*-gebied grenst namelijk een *Bonvoisin*-gebied in het noordwesten van de Pas-de-Calais, het *Quaghebeur*-gebied heeft een aangrenzend *Malvoisin*-gebied in het zuidoosten van de Pas-de-Calais als buur. Tussen beide tekent zich een gebiedje af met de naam *Voisin*. Dat laatste kent geen Vlaamse tegenhanger. De naam **Ghebeur* of een variant daarvan is in Vlaanderen onbestaande. De opvallende maar onvolledige parallellie voor wat betreft de verspreiding van de twee Vlaamse familienamen en die van hun Franse tegenhangers zette O. Leys (1974) aan het denken over de verklaring van de namen in kwestie: de aanwezigheid van de vorm Voisin in het Frans zou erop kunnen wijzen dat de namen in kwestie oorspronkelijk geen eigenschapsnamen

waren, met de voor de hand liggende betekenissen 'goede buur' en 'slechte buur', maar toponiemen, waarbij het Franse *voisin* zou teruggaan op het oude Gallo-Romaanse *vicinium*, 'wijk'. Vermoedelijk werden de Vlaamse persoonsnamen 'binnen het Frans-Vlaamse menggebied' geconstrueerd naar het Franse voorbeeld. Wat de oorspronkelijke betekenis van *voisin* in de Franse vormen ook moge zijn ('wijk' of 'buur'), het ontbreken van een vorm als **Ghebeur* lijkt erop te wijzen dat de Vlaamse namen in den beginne wel degelijk als eigenschapsnamen fungeerden voor 'kwade' (slechte) en 'goede (ge)buren'.[8]
Maar nu iets meer over de fonetische verschijningsvorm van de naam, meer bepaald over de klinker *eu* in de laatste lettergreep. De realisatie van lange *uu* als *eu* voor een volgende *r* is een typisch westelijk Vlaams dialectkenmerk. In West-Vlaanderen (met uitzondering van de oostrand) en in Frans-Vlaanderen klinkt *zuur* als *zeur* en *muur* als *meur*.[9] Hetzelfde geldt voor *gebuur*. Een West-Vlaamse buur is dus een *gebeur*. De *eu* in de familienamen *Quaghebeur* en *Goeghebeur* verraadt met andere woorden de westelijke herkomst van deze namen. Ook achter de spelling *ue* overigens, die we in deze familienamen ook, zij het in veel mindere mate, terugvinden (*Quaghebuer*, *Goeghebuer*) kan een oude *eu*-uitspraak schuilgaan.[10]

Een typisch West-Vlaamse variant van een in Nederlandstalig België veel voorkomende familienaam is *Derudder(e)*. Het gaat hier om het (West-)Vlaamse equivalent van de naam *Deridder*. Deze laatste variant is bijzonder sterk vertegenwoordigd in de provincies Oost-Vlaanderen, Antwerpen en Vlaams-Brabant. In het hele Nederlandse taalgebied komen overigens familienamen met het element *ridder* voor. Voorbeelden zijn de Noord-Nederlandse varianten *Riddering*, *Riddersma* en *Ridderman*. Geen van die Noord-Nederlandse verwanten bevat echter de klinker *u*.
Voor de vorm *rudder(e)* kunnen we niet terugvallen op onze huidige dialectkennis, want hij maakt geen deel meer uit van onze spreektaal. In Middelnederlandse teksten echter is *ruddere* met *u* voor korte *i* in het Vlaams de courante vorm voor *ridder* (ridder, krijgsman). In de omgeving van de klanken *p*, *b*, *l*, *n* en ook *r* vindt men in oude teksten vaker *u* voor *i*. Zowat overal in het zuiden van het Nederlandse taalgebied komt dat type klinkerronding voor (bv.:

busscop, *gulde*), maar *u* voor *i* in *ridder* is typisch Vlaams.[11] Deze vorm werd m.a.w. alleen in het zuidwesten van ons taalgebied opgetekend. Opvallend is dat de huidige familienaam *Derudder(e)* weinig verspreid is geraakt buiten de grenzen van het gebied waar *rudder(e)* blijkens oudere bronnen ooit in gebruik was. De naam *Derudder(e)* kent tegenwoordig duidelijk zijn sterkste concentratie in West-Vlaanderen. De variant met de oude eind-*e* (*Deruddere*) komt zelfs alleen binnen de West-Vlaamse provinciegrenzen voor. De variant zonder eind-*e* maar mét *u*-vocalisme (*Derudder*) is ruimer verbreid. In Oost-Vlaanderen is hij nog behoorlijk vertegenwoordigd, maar verder oostelijk wordt *Derudder* met *u*-vocalisme een zeldzaamheid. Dat laatste geldt niet voor de variant *Deridder*, die alleen in de twee perifere provincies van Nederlandstalig België, m.n. West-Vlaanderen en Limburg, zwak scoort.
Over de eind-*e* volgt verder nog meer.

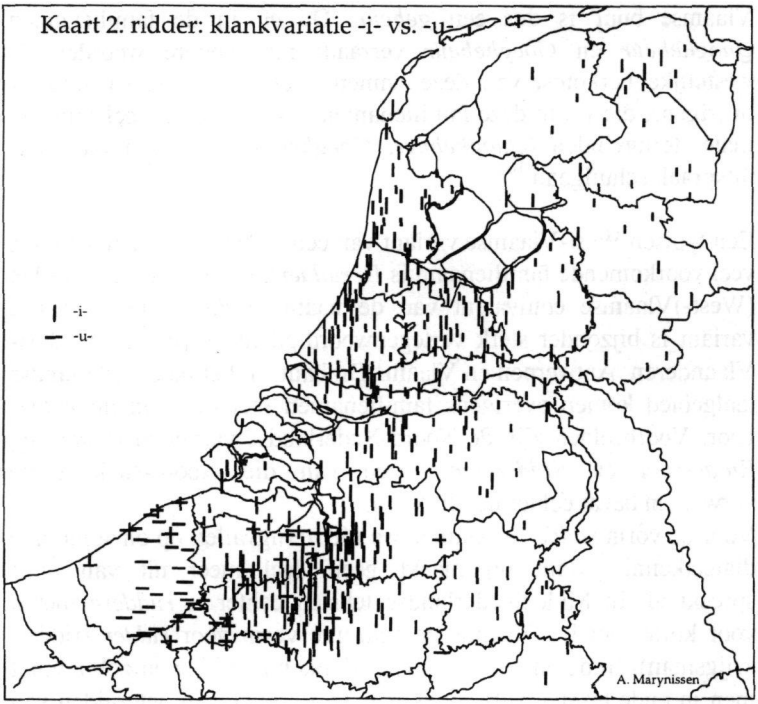

KAART 2: *ridder: klankvariatie -i- vs. -u-*

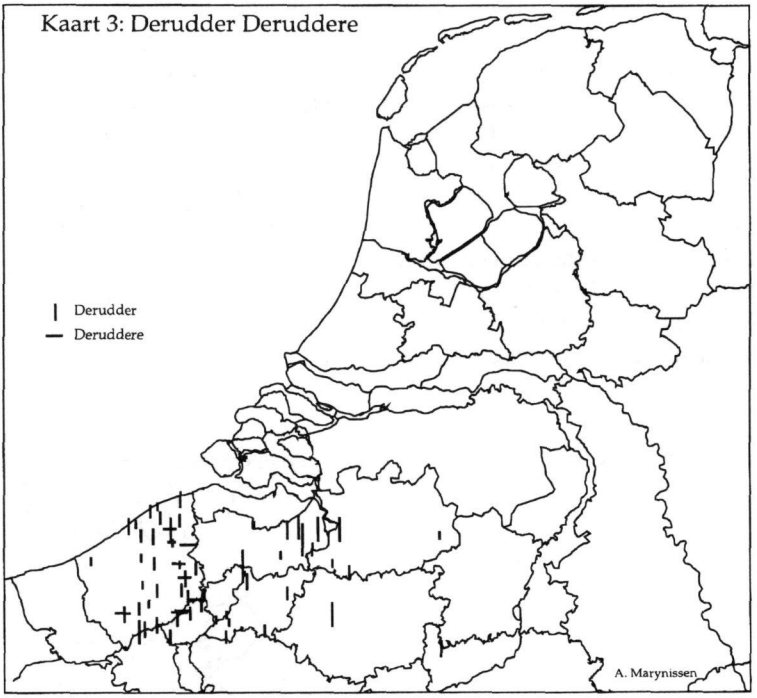

KAART 3: *De familienamen Derudder en Deruddere*

Een dankbaar onderzoeksobject vormt ook de naam *Deveug(h)(e)le*. De familienaam *Deveughele* (*Deveugle*, *Deveugele*) kan als eigenschapsnaam of als beroepsnaam geïnterpreteerd worden. Hij kan oorspronkelijk de toenaam geweest zijn voor iemand met eigenschappen die men aan vogels toedicht (beweeglijkheid...), maar de eerste naamdragers kunnen hun toenaam net zo goed verworven hebben omdat ze het beroep van vogelvanger uitoefenden.[12] De ontwikkeling van lange *oo* tot *eu* is een Kustgermaans verschijnsel dat we in de huidige Vlaamse dialecten in verschillende woorden aantreffen, bv. in *boter*, *zoon* en *door*. Bepaalde van die zogenaamde 'spontane palatalisaties' komen in heel Oost- en West-Vlaanderen voor, andere hebben een beperkter verspreidingsgebied. Een voorbeeld van dat laatste levert het woord *zool*, waarvoor men alleen in de West-Vlaamse kuststreek *zeule*

hoort. Het huidige verspreidingsgebied van *veugel/veugele/veugle* is ruimer. Het omvat Frans-Vlaanderen, West-Vlaanderen en de westelijke 2/3 van Oost-Vlaanderen.[13] De familienaam *Deveughele* blijft echter netjes binnen de West-Vlaamse provinciegrenzen. Er zijn, voor de drie varianten samen, slechts een zestigtal naamdragers en die wonen zonder uitzondering in het zuidoosten van West-Vlaanderen. Familienamen met als basiscomponent *vogel* (*De Vogel*, *Vogel*, *Vogels*...) mogen dan wel in het hele Nederlandse taalgebied voorkomen, eens te meer verraadt de klankvorm van de naam *Deveughele* de zuidwestelijke herkomst van deze variant. Vermeldenswaard in deze context is nog dat er geen variant mét *eu*-vocalisme maar zónder eind-*e* voorkomt.

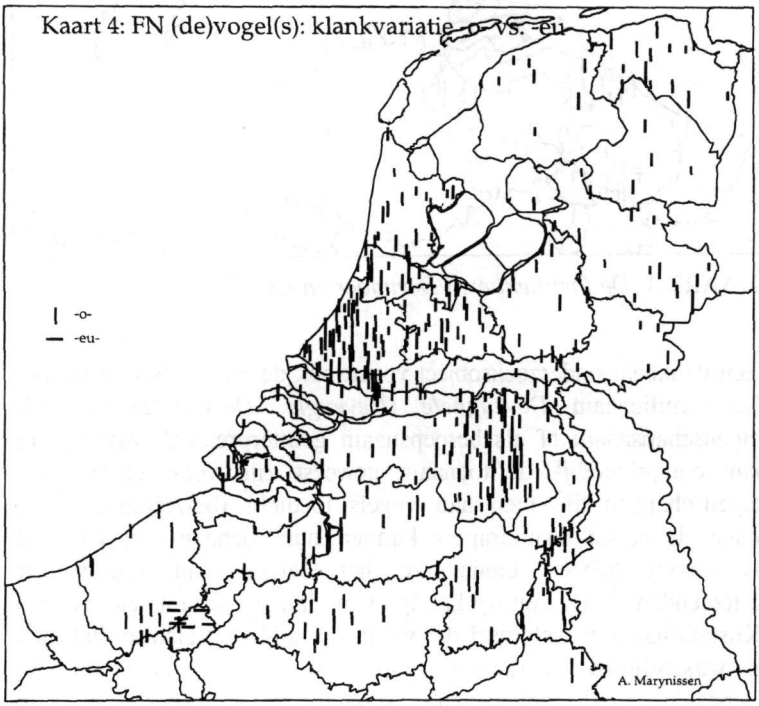

KAART 4: *(de)vogel(s): klankvariatie -o- vs. -eu-*

Bij een naam als *Vandenbussche* is het allemaal wat minder scherp afgelijnd, maar dat neemt niet weg dat we in essentie tot dezelfde vaststellingen komen. Toponymische familienamen met het element *bos* zijn in het hele Nederlandse taalgebied in verschillende gedaantes te vinden: *Bos(ch)*, *Bosman*, *Van Bos*...(zie ook blz. 49). *Vandenbussche* is echter een typisch zuidwestelijke variant, met West-Vlaanderen als zwaartepunt.

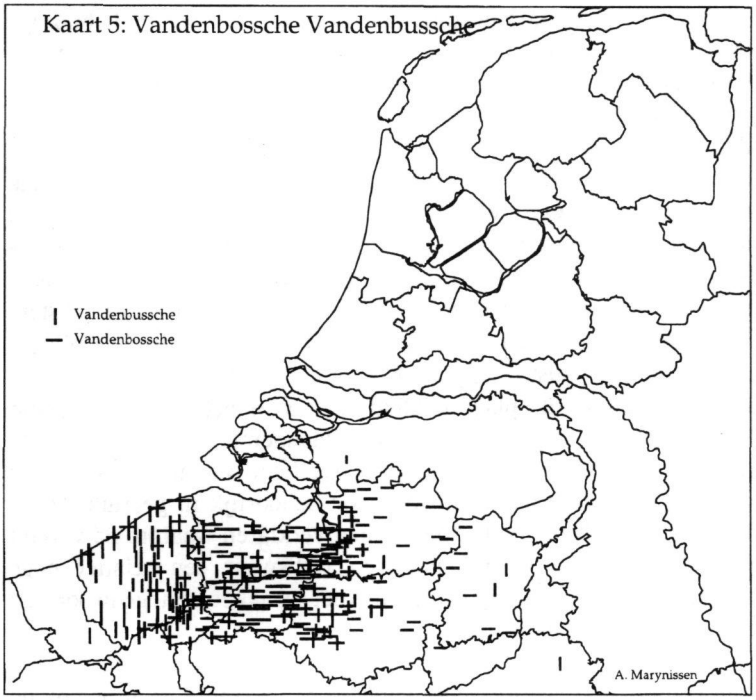

KAART 5: *De familienamen Vandenbossche en Vandenbussche*

Zoals het bijgevoegde kaartje laat zien, kent zijn tegenhanger *Vandenbossche* zijn sterkste concentratie in Oost-Vlaanderen. In westelijk West-Vlaanderen, met uitzondering van de kustzone, komt alleen de variant met *u*-vocalisme voor. In oostelijk West-Vlaanderen vinden we beide varianten broederlijk naast elkaar. Ook in Oost-Vlaanderen en langs de westrand van de provincies Antwerpen en Brabant zijn ze allebei goed vertegenwoordigd, al

heeft de variant *Vandenbossche* in dit menggebied het overwicht. Verder oostelijk is de variant met *u*-vocalisme zo goed als afwezig. Nog afgezien van de typisch Vlaamse familienaamconstructie 'van + de + plaatsaanduiding'[14], biedt ook hier het vocalisme van de naam een indicatie voor de geografische herkomst. Elke West-Vlaming die zijn dialect beheerst - en de meeste West-Vlamingen horen in deze categorie thuis - weet dat een West-Vlaams *bos* een *bus* is. Van dezelfde orde is de uitspraak *buk* voor *bok* (zie ook de kaart over de *-u-* en de *-o-* in de familienamen *De Bock* en *De Buck* in de bijdrage over Oost-Vlaanderen op blz. 313). In West-Vlaanderen schijnt bovendien de *zunne* en niet de *zon* en op West-Vlaamse wegen rijdt men over *bubbels* i.p.v. over *bobbels*. Het verspreidingsgebied van deze woorden met *u* voor korte *o* is niet steeds exact hetzelfde, maar omvat grosso modo Frans-Vlaanderen, West-Vlaanderen en vaak ook westelijk Oost-Vlaanderen. *Bus* voor *bos* hoort men tegenwoordig alleen nog in Frans-Vlaanderen en in West-Vlaanderen, met uitzondering van de oostrand van de provincie[15], maar in vroegere tijden, zo blijkt uit Middelnederlandse teksten, kwam deze vorm ook in Oost-Vlaanderen voor en zelfs in Holland, m.n. aan de kust.[16] Op het moment dat de toponymische familienaam met de plaatsaanduiding *bos* in het zuiden tot stand kwam, stond de variant *bus* in Oost-Vlaanderen misschien al onder druk van de oostelijke variant met *o*. Wellicht was hij dan al wat op de terugweg, maar niettemin toch nog behoorlijk in gebruik. Deze, hypothetische, benadering zou kunnen verklaren waarom de variant *Vandenbussche* in Oost-Vlaanderen weliswaar een relatief hoge frequentie haalt, maar er niettemin veel zwakker vertegenwoordigd is dan in West-Vlaanderen.

Een voor West-Vlaamse dialectsprekers interessante naam is ook de familienaam *Vandepitte*. *Vandepitte* is de West-Vlaamse tegenhanger van het veel ruimer verspreide *Vandeputte*. Het vocalisme in deze naam werd al behandeld door A. Marynissen (1997), maar hij past te goed bij de hierboven behandelde namen om hem onvermeld te laten. Ook bij deze naam is er namelijk een mooie correlatie tussen een bepaald dialectkenmerk en het verspreidingsgebied van de naam. 'Ontronding' van *u* tot *i* is een *kustverschijnsel*, dat niet alleen in West-Vlaanderen, maar ook in Zeeland en in mindere mate in Noord-Holland en Friesland

voorkomt. In West-Vlaanderen, opnieuw met uitzondering van de oostrand, horen we nog steeds *i* i.p.v. *u* in woorden als *put*, *kruk*, *rug*...[17] De naam *Vandepitte* blijkt dan ook typisch West-Vlaams: in West-Vlaanderen ruim verspreid en frequent voorkomend, daarbuiten veeleer een zeldzaamheid. Vermeldenswaard is wel dat ook in Friesland de *i* nog steeds in een familienaam met *put* terug te vinden is, met name in de naam *Pitstra*.[18]

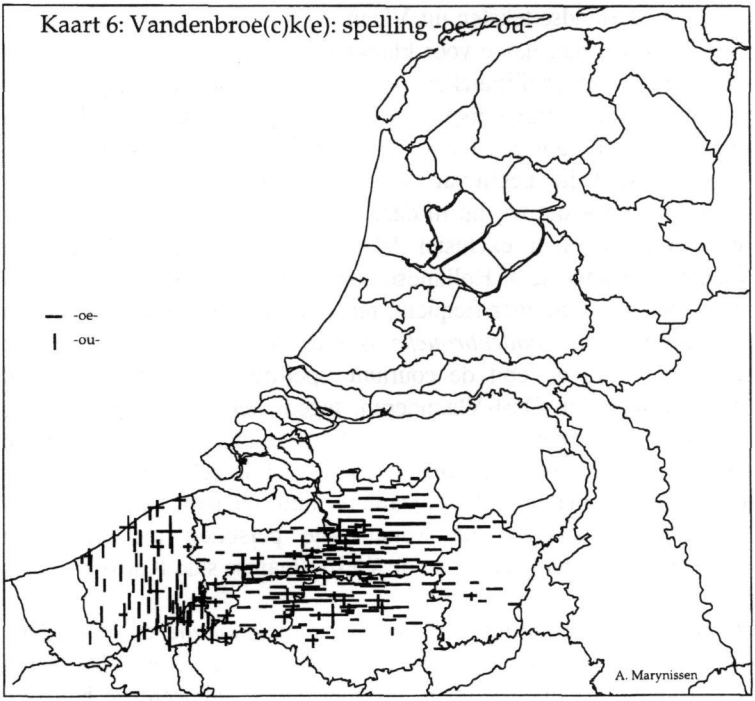

KAART 6: *Vandenbroe(c)k(e): spelling -oe-/-ou-*

Ook de naam *Vandenbroucke* bevat een in familienamen frequent voorkomende plaatsaanduiding: het element *broek* verwijst naar moeras of waterland (zie blz. 29). De naam *Vande(n)broe(c)k(e)* vinden we in alle provincies van Nederlandstalig België, al is hij in Limburg relatief zwak vertegenwoordigd. De *ou*-spelling, zo blijkt uit het bijgevoegde kaartje, is echter onmiskenbaar westelijk, we kunnen zelfs zeggen 'typisch West-Vlaams', wat dan weer niet

wegneemt dat ook elders, minder geconcentreerd en minder talrijk, *Vandenbroucke*'s te vinden zijn. Meer dan bij de andere tot nu toe behandelde familienamen moet spelling hier gescheiden worden van uitspraak. Biedt de *u*-spelling in *Vandenbussche* een perfecte afspiegeling van de uitspraak van de klinker in *bos* zoals we die ook nu nog in de West-Vlaamse dialecten kennen, de *ou*-spelling staat niet voor een vroegere en hedendaagse (diftongische) *ou*-uitspraak, zoals we die nu produceren in woorden als *koud* en *mouw*[19]. In Middelnederlandse teksten uit Vlaanderen komt vaak de spelling *ou* voor *oe* voor, met name voor klanken als *k* (bouc), *p* (roupen) en *f* (behouf).[20] Het spellingteken *ou* is, net als het spellingteken *oe* overigens, van Franse oorsprong. Vermoedelijk stond het grafeem *ou* oorspronkelijk voor een lange *oo*-uitspraak, maar feit is dat die *oo*-uitspraak sinds het begin van de 14e eeuw plaats gemaakt heeft voor de *oe*-uitspraak die wij nu in deze woorden kennen. De *ou*-spelling was overigens niet exclusief Vlaams, ook in oude teksten van Zeeuwse, Brabantse of Hollandse oorsprong is deze schrijfwijze wel eens, maar veel minder frequent, terug te vinden[21]. Hoe dan ook, in de familienaam *Vandenbroucke* is die oude schrijfwijze bewaard gebleven. Was *ou* ooit de courante spellingwijze voor *oe* in het huidige West- en Oost-Vlaanderen, tegenwoordig wonen veruit de meeste *Vandenbroucke*'s in het westen van dat gebied, binnen de West-Vlaamse provinciegrenzen dus. Hetzelfde geldt overigens voor de verwante maar veel zeldzamere familienaam *Opbrouck*. Op enkele uitzonderingen na wonen alle personen met de naam *Opbrouck* in de omgeving van de West-Vlaamse stad Kortrijk.

Twee in het oog springende namen zijn *Liefhooghe* en *Hongenae*. Deze twee, weinig frequent en alleen in West-Vlaanderen voorkomende, namen hebben iets met elkaar gemeen: ze bevatten een *h* waar je er geen zou verwachten. De 'ongemarkeerde' vormen zijn *Liefooghe* en *Ongenae*. De eerste naam komt vooral in West-Vlaanderen voor, de tweede kent een concentratie in het noorden van de provincies West- en Oost-Vlaanderen. *Liefooghe* laat zich interpreteren als een toenaam voor iemand met lieve ogen. De naam *Ongenae (Ongenaden, Ongenaede(n), Onghena(e)...)* gaat terug op middelnederlands *ongenade*. De eerste naamdragers kregen deze weinig vleiende toenaam dus vermoedelijk omwille van hun onbarmhartig karakter.[22] In elk geval is er geen enkele reden om aan

oog en *ongena(de)* in deze namen een *h* toe te voegen. Dat het wel gebeurt, zegt iets over de uitspraak van de medeklinker *h* in dit deel van ons taalgebied. We noemen dit verschijnsel hypercorrectie. In essentie komt het hierop neer: het besef dat de klank *h* vaak niet uitgesproken wordt in woorden waarvan de spelling laat zien dat er (oorspronkelijk) wel een *h* aanwezig is (bv.: *hoed*, *hond*...), leidt vaak tot overdreven aandacht voor de *h*. Dat laatste resulteert dan wel eens in de weergave van een *h*, in uitspraak of, zoals hier, in spelling, waar er geen gerealiseerd zou mogen worden. Dat is het geval in *Liefhooghe* (ook: *Liefhoge*) en *Hongenae*.

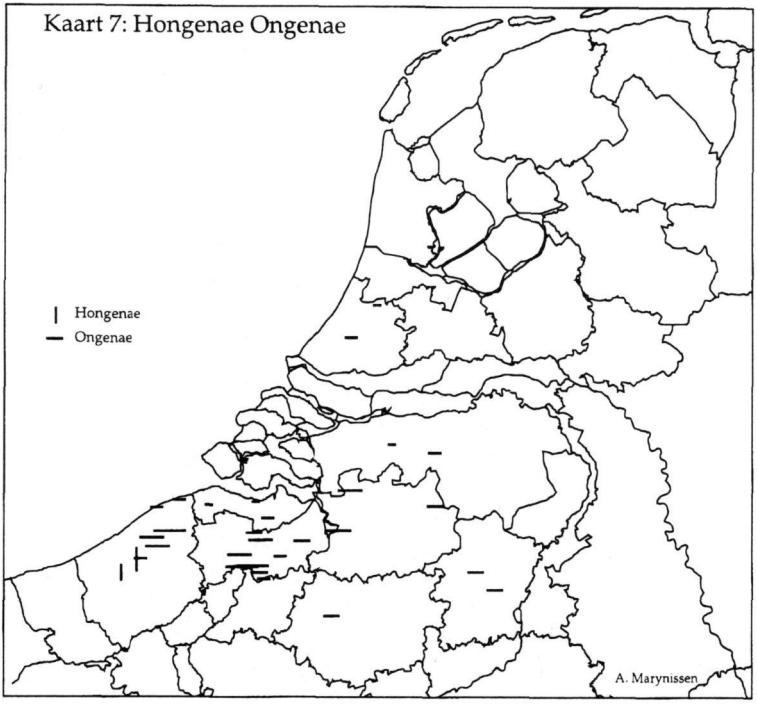

KAART 7: *De familienamen Hongenae en Ongenae*

Ook in andere delen van Nederlandstalig België zijn dat type hypercorrecte *h*'s in familienamen terug te vinden, maar *Liefhooghe*

en *Hongenae* zijn zoals gezegd typisch West-Vlaams. Bovendien gaat het hier om een verschijnsel waar de West-Vlaming wel vaker last mee heeft, niet alleen waar het de productie van de klank *h* betreft, maar minstens evenzeer voor de klank *g* (zoals in *goed*). Is het niet uitspreken van de klank *h* een heel algemeen spreektalig kenmerk in Nederlandstalig België, voor de West-Vlaming is de zaak nog net iets gecompliceerder, omdat Nederlands *g* (bv.: *goed*) in West-Vlaanderen als *h* uitgesproken wordt. Het zou me te ver leiden om op dat laatste in te gaan, maar we weten met z'n allen dat de *g/h*-productie vooral voor West-Vlamingen een moeilijke en netelige kwestie is. Om die reden wou ik de (West-)Vlaamse lezers deze twee namen niet onthouden.

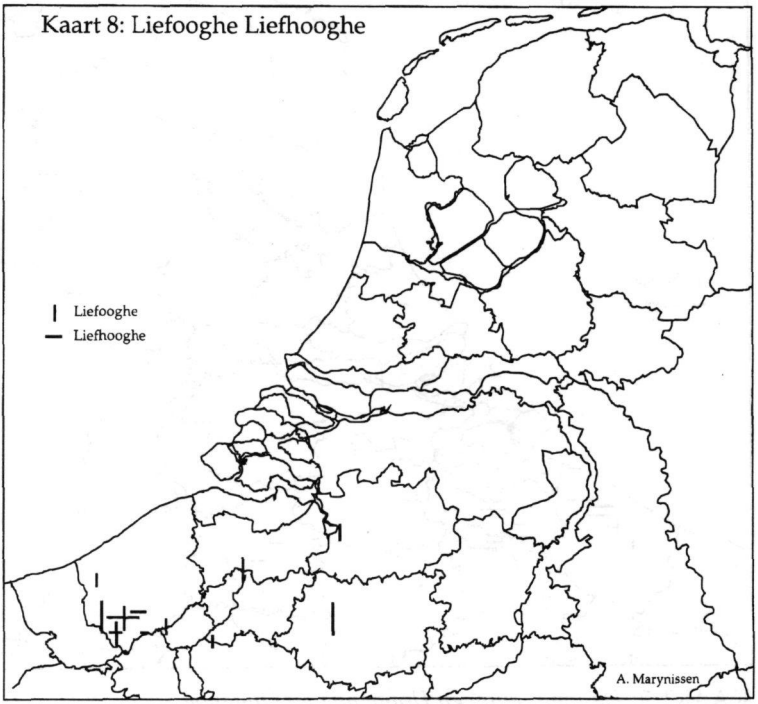

KAART 8: *De familienamen Liefooghe en Liefhooghe*

Tot slot zou ik nog even willen stilstaan bij een kenmerk dat vele West-Vlaamse familienamen eigen is: het behoud van de oude eind-*e*. Ook in Oost-Vlaanderen zijn familienamen op *-e* sterk vertegenwoordigd, al is in veel gevallen de frequentie van de variant met *-e* hoger in West-Vlaanderen. Ook in dit geval bieden de familienamen een mooie afspiegeling van iets dat ook nog in de huidige dialecten terug te vinden is: in West-Vlaanderen en westelijk Oost-Vlaanderen bleef de oude eind-*e* uit het Middelnederlands in heel wat woorden bewaard. In de West-Vlaamse dialecten eindigen woorden als *beek*, *straat*, *neus* op *-e*. A. Marynissen (1999) illustreerde de correlatie tussen het verspreidingsgebied van de oude eind-e in de dialecten en de verspreiding van familienamen op *-e* aan de hand van een aantal familienamen die de naam van een dier bevatten (bv.: *Vincke* versus *Vinck*).

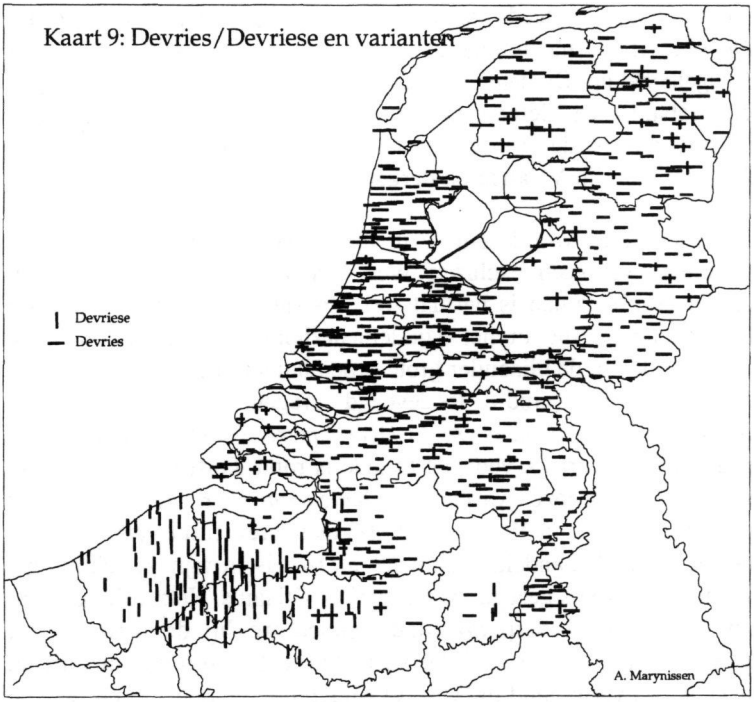

KAART 9: *De familienamen Devries, Devriese en varianten*

Een goede illustratie biedt ook de naam *Devriese* en zijn varianten. *Devriese* betekent letterlijk 'de Fries'. In Middelnederlandse teksten vinden we o.m. de vormen *Vriese* en *Vrese*, verwijzend naar een inwoner van Friesland. Al is in de spreektaal van de West-Vlamingen in dit geval de oude eind-*e* verdwenen - we horen alleen nog het standaardtalige '*Fries*' -, in de overeenkomstige Vlaamse familienaam is de oude vorm bewaard gebleven. De variant *Devriese* (1000-tal naamdragers) komt voornamelijk voor in West-Vlaanderen, met uitzondering van de westrand van de provincie, en in westelijk Oost-Vlaanderen. Het verspreidingsgebied van de spellingvariant *Devrieze* (ruim 400 naamdragers) beslaat een groter deel van Oost-Vlaanderen en de oostrand van West-Vlaanderen. Ook de varianten *Devreese* en *Devreeze* (resp. ruim 700 en een 80-tal naamdragers) zijn voornamelijk in oostelijk West-Vlaanderen en westelijk Oost-Vlaanderen te vinden. Verder oostelijk worden de varianten op -*e* steeds zeldzamer. De verspreiding van de naam *Devries* (577 naamdragers), zonder eind-*e*, levert haast het spiegelbeeld op. De naam kent een sterke concentratie in Antwerpen en Brabant, met kleinere uitlopers in Limburg. In West- en Oost-Vlaanderen is de *e*-loze variant haast een rariteit. De variant *Devrees* komt in Vlaanderen nergens voor.

Het voorkomen van de eind-*e* in familienamen mag dan algemeen genomen wel geen exclusief West-Vlaams gegeven zijn, bij een aantal familienamen is het dat wel. Zo zien we bv. dat een aantal beroepsnamen, die in het Middelnederlands geen eind-*e* hadden, onder druk van de bijzonder grote groep namen met eind-*e*, in West-Vlaanderen een eind-*e* toegevoegd kregen.[23] Voorbeelden zijn namen als *Demeulemeestere* en *Decraemere*. De eerste komt alleen rond de stad Kortrijk voor, de tweede is rond Kortrijk en Brugge te vinden. De *e*-loze varianten *Demeulemeester* en *Decraemer* daarentegen zijn in West- en Oost-Vlaanderen ruim verbreid. Ook de hierboven behandelde naam *Deruddere* is in zijn verschijningsvorm met -*e* zoals gezegd exclusief West-Vlaams. Hetzelfde patroon, zij het minder scherp afgelijnd, vinden we bij de beroepsnaam *Debrouwere/Debrauwere*[24]. De varianten met -*e* zijn niet uitsluitend maar toch overwegend in West-Vlaanderen te vinden. Bij elk van de hier vermelde beroepsnamen heeft de variant met eind-*e* niet alleen een beperkter verspreidingsgebied, in vergelijking met de *e*-loze

variant heeft hij een bijzonder lage frequentie. Dat laatste geeft aan dat de oorspronkelijke vorm geen eind-e bezat. In elk geval illustreert de toevoeging van *-e* aan dit type namen de sterke positie van familienamen op *-e* in West-Vlaanderen.

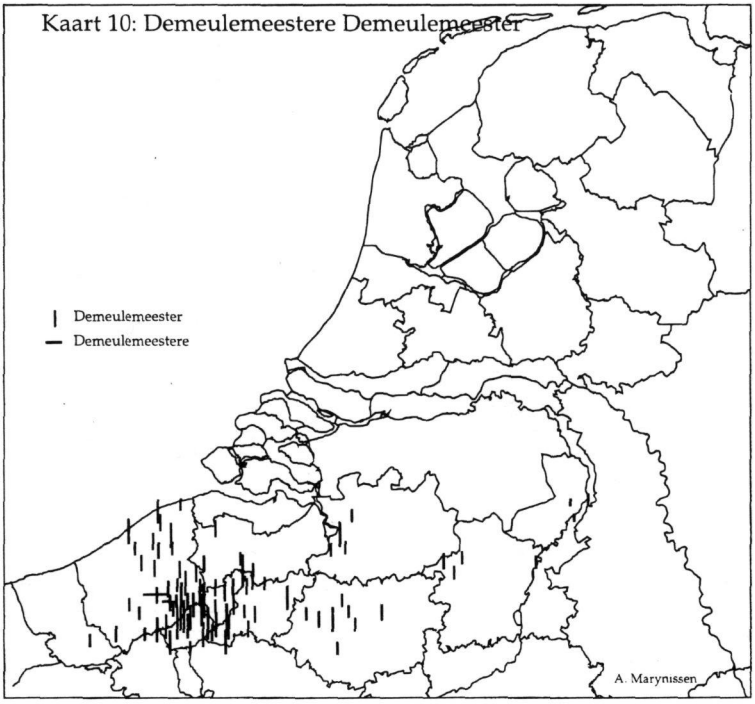

KAART 10: *De familienamen Demeulemeestere en Demeulemeester*

De hierboven behandelde namen bieden geen exhaustief overzicht van typisch West-Vlaamse klankverschijnselen die hun weg vonden in de familienamen, maar ze hebben een exemplarische functie: ze tonen dat dialect en familienamen voor West-Vlaanderen niet los te koppelen zijn. Ruim tweehonderd jaar nadat de Belgische familienamen vastgelegd werden, reflecteren de familienamen uit het zuidwesten van ons taalgebied vele dialectkenmerken die nog steeds in zwang zijn. Een kleine excursie langs West-Vlaamse

familienamen mondt dan ook onvermijdelijk uit in een minitrip door het West-Vlaamse dialectlandschap.

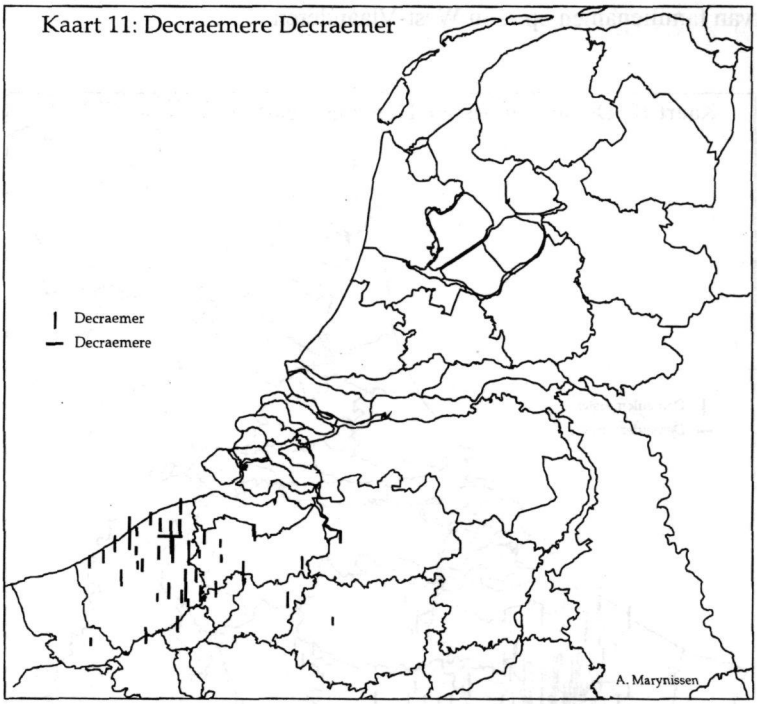

KAART 11: *De familienamen Decraemer en Decraemere*

Noten

1. De auteur van deze bijdrage is postdoctoraal onderzoeker van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen.
2. Cf. A. Marynissen (1991: 32)
3. F. Debrabandere (1993)
4. F. Debrabandere (1993) / patroniem: familienaam afgeleid van de naam van de vader, metroniem: familienaam afgeleid van de naam van de moeder.
5. Cijfers die in deze en vorige paragraaf gehanteerd werden: Nationaal Instituut voor Statistiek België, verkregen via Ann Marynissen/voor de vergelijkingen betreffende de regiospecifieke namen: dank aan Rob Belemans
6. M. Quaghebeur (1974)
7. M. Quaghebeur (1974) / O. Leys (1974)
8. O. Leys (1974: 196-197)
9. Cf. J. Taeldeman (1979: 73)
10. A. Van Loey (1965: §60, §88)
11. A. Van Loey (1965: §23, §121)
12. F. Debrabandere (1993)
13. J. Taeldeman (1979: 70)
14. A. Marynissen (1991: 40-41)
15. J. Taeldeman (1979:61)
16. A. Van Loey (1965: §25.b)
17. J. Taeldeman (1979: 58)
18. A. Marynissen (1997: 36)
19. Alleen in een aantal dialecten in het zuidoosten van West-Vlaanderen (o.m. die van Deerlijk, Waregem, Avelgem...) horen we de klank ou voor k, f, p...: in *broek*, *roepen*... realiseert de dialectspreker uit deze regio dezelfde klinker als in Algemeen Nederlands *koud*.
20 A. Van Loey (1965: §85)
21. Ibidem
22. F. Debrabandere (1993)
23. info A. Marynissen
24. dank aan Veronique De Tier voor dit voorbeeld

Bibliografie

De Bo, *West-Vlaamsch idioticon*. Gent, 1892.

Debrabandere, F., *Verklarend woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*. Brussel 1993.

Leys, O., 'De familienamen *Quaghebeur* en *Goeghebeur*. Pleidooi voor het naamgeografisch onderzoek'. In: *Naamkunde* 6 (1974), blz. 192-197.

Marynissen, A., 'Morfosyntactische aspecten van de Belgische familienamen op basis van het Belgisch repertorium van familienamen'. In: *Naamkunde* 23 (1991), blz. 29-79.

Marynissen, A., 'Waar komt mijn familienaam voor? Automatische kartering van de geografische spreiding van (types) familienamen in het Nederlandse taalgebied'. In: *De Aardrijkskunde* (1997), blz. 25-38.

Marynissen, A., 'Den Uyl, Snoeckx, De Leeuw, Haan, Kikkert en varianten: over benamingen van dieren in Nederlandse familienamen'. In: V. De Tier & S. Reker (red.): *Het Dialectenboek 5. In vergelijking met dieren*. Groesbeek 1999, blz. 11-35.

Quaghebeur, M., 'De familienamen *Quaghebeur* en *Goeghebeur*. Geografische verspreiding'. In: *Naamkunde* 6 (1974), blz. 185-191.

Taeldeman, J., 'Het klankpatroon van de Vlaamse dialekten. Een inventariserend overzicht'. In: *Woordenboek van de Vlaamse dialekten. Inleiding*. Tongeren 1979, blz. 48-120.

Van Loey, A., *Middelnederlandse spraakkunst. Deel II: Klankleer*. Groningen 1965.

Hugo Ryckeboer

NEDERLANDSE FAMILIENAMEN IN NOORD-FRANKRIJK

Wie ooit in Noord-Frankrijk heeft gereisd, zal wel niet naast de vele plaats- en familienamen van Nederlandse/Vlaamse origine hebben kunnen kijken. Waar komen die voor en waar komen ze vandaan? Een Franse familienamenatlas zoals er voor het Nederlandse taalgebied een in de maak is (zie MARYNISSEN 1997) en die op deze vragen misschien een antwoord zou kunnen geven, bestaat niet. Maar zoals men voor België beschikt over de interessante website van Geonome[1] om familienamen te lokaliseren, zo beschikt een Franse werkgroep "Notre Famille" over een minstens al even interessante website, waarin op basis van de geboortegegevens de frequentie van familienamen per departement aangeduid wordt met kleurschakeringen[2]. Klikt men op een ingekleurd departement, dan krijgt men de frequentie per plaats aangegeven. Daar kan men weer op een bepaalde plaats klikken en leest men voor die plaats de benaderende frequentie van de daar voorkomende namen. Aangezien die tabellen voor vier verschillende periodes tussen 1891 en 1990 voorhanden zijn, laten de gegevens toe om het chronologisch verloop van het gebruik en de spreiding der familienamen over de 20ste eeuw te volgen. Bovendien is er een globale tabel met de 5000 meest voorkomende namen in heel Frankrijk.

1. De top-tien van de Nederlandse namen in heel Frankrijk

Laten we eens gaan kijken hoeveel Nederlandse namen daarin voorkomen. De spits wordt afgebeten door *Devos* op de 783ste plaats. Die familienaam komt verspreid voor in de hele noordelijke helft van Frankrijk, maar vooral in Nord - Pas-de-Calais. Daar is hij bijzonder frequent in Frans-Vlaanderen, vooral in de omgeving van

Duinkerke, maar ook van Calais. In de 20ste eeuw is *Devos* de derde frequentste naam in de stad Duinkerke na *Lefebvre* en *Fournier*.
Als tweede in de top 5000 komt *Maes* op de 1082ste plaats voor, ook weer vooral in de noordelijke helft van Frankrijk, maar dit keer meer in de buurt van Rijsel dan in Frans-Vlaanderen. Dat kan wijzen op Belgische import. Daar komen we verder op terug.
Als derde noteer ik op de 1254ste plaats de familienaam *Six*. Van deze familienaam, die bij ons vooral thuis is in het zuiden van West-Vlaanderen, is de Nederlandse herkomst niet zo zeker. Hoewel de heilige Sixtus ook bij ons zeer bekend was, versterkt vooral de verspreiding van de familienaam in Vlaanderen de idee dat het hier veeleer gaat om de aanpassing van een regionale Franse naam. Hij komt nl. vooral voor in Nord - Pas-de-Calais en daar veeleer in het zuiden dan in het noorden. Voor zover de naam *Six* in Nederland voorkomt, is die in Amsterdam in de 16de eeuw ingevoerd door Guillaume Six, uit Sint-Omaars (Saint-Omer). *Six* is dus een regionaal verspreide familienaam aan weerszijden van de taalgrens met een onzeker taalstatuut. De aanpassing van familienamen van Frans naar Nederlands en omgekeerd is een veel voorkomend verschijnsel in deze streek van taalcontact par excellence. Ook daar komen we op terug.
Op de 1256ste plaats komt *Declercq*. Deze authentiek Vlaamse familienaam komt weer het frequentst voor in Nord - Pas-de-Calais, weliswaar weer sterker in de buurt van Rijsel dan in Frans-Vlaanderen. Stedelijke agglomeraties zijn aantrekkingspolen en daar vind je steeds weer veel verschillende familienamen vertegenwoordigd. Maar in dit geval kan de verspreiding van *Declercq* erop wijzen, dat vele in Noord-Frankrijk autochtone namen versterkt zijn door Belgische inwijking in Rijsel en omgeving. Hetzelfde kan men veronderstellen bij *Debruyne*, die op de 1745ste plaats prijkt en van *Huyghe*, die op de 1788ste plaats komt. Deze naam staat vooral sterk in het zuiden van Frans-Vlaanderen, en een blik op de toestand tussen 1890 en 1915 laat duidelijk zien dat we in Hazebroek en omgeving een kerngebied van lokale verspreiding hebben gekend. Maar ook in dit geval zal immigratie vanuit West- en Oost-Vlaanderen de positie van deze familienaam hebben versterkt. Op de 1803de plaats komt *Vermeulen*. Ook hier kan het om een autochtone naam gaan. Immers, zijn ruime verspreiding niet alleen in de wijde omgeving van Rijsel, maar ook in Normandië,

wijst weer op Belgische import. Over deze Belgische immigratiegolven straks ook nog meer.
Op de 1901ste plaats ten slotte komt *Baert*. Dat was natuurlijk de Vlaamse naam van de Duinkerkse kaperskapitein Jean Bart. De familienaam *Baert* is nu nog sterk vertegenwoordigd in het noorden van Frans-Vlaanderen. In België komt hij in de aangrenzende Belgische Westhoek niet zoveel voor, wel verder in West- en Oost-Vlaanderen.

2. Waar zijn Nederlandse namen oorspronkelijk thuis in Noord-Frankrijk?

Deze kleine zoektocht naar de frequentste Nederlandse namen in Frankrijk heeft ons meteen attent gemaakt op enkele aspecten van het Nederlandse familienamenbestand in Noord-Frankrijk. Daar kunnen we even dieper op ingaan.
Wij weten dat het Nederlands historisch thuis was en nog is in Noord-Frankrijk. Het huidige département du Nord komt grosso modo overeen met het zuidwestelijke stuk van het graafschap Vlaanderen dat in de 17de eeuw door Lodewijk XIV werd geannexeerd. Dat stuk van het graafschap was echter niet eentalig Nederlands. Vanouds was het zuiden van het graafschap rond de steden Rijsel (Lille), Dowaai (Douai), Kamerijk (Cambrai) Franssprekend. Het stuk grosso modo ten noorden van de Leie was Nederlandssprekend. Trouwens ook het deel van Artesië dat ten westen van de Aa hieraan grensde, was toen nog Vlaamssprekend. Dat was een restant van wat in het noorden van Pas-de-Calais in de loop van de middeleeuwen beetje bij beetje voor het Nederlands was verloren gegaan, en waar alleen nog veel plaatsnamen van de vroegere nederlandstaligheid getuigen.
Al deze gebieden met een sterke economische en commerciële bedrijvigheid hebben vijf eeuwen lang tot de Nederlanden behoord. Bovendien zijn ze vaak het strijdtoneel geweest van allerlei oorlogen tussen Frankrijk en Engeland, tussen Frankrijk en de graven van Vlaanderen en de latere Bourgondische of Habsburgse heersers in de Nederlanden en ten slotte ook van de 16de-eeuwse godsdienst-oorlogen.

KAART 1: *Immigratie in Halluin in het midden van de 19de eeuw (uit Terrier 1997)*

Samen met de intense handelsactiviteiten heeft dat van in de middeleeuwen tot in de 18de eeuw een enorme interne mobiliteit van de bevolking in de Franse Nederlanden met zich gebracht. Het is dan ook geen wonder om in vanouds Fransprekende regio's heel wat Vlaamse namen aan te treffen en omgekeerd heel wat Franse, bij voorkeur Picardische namen in Vlaanderen, en daarnaast veel hybride namen die aanpassingen, vertalingen of reïnterpretaties zijn van namen uit de nabuurtaal (zie DEBRABANDERE 1995).

Als we nu de relatie tussen dialect en familienamen in Noord-Frankrijk onder de loep willen nemen, dienen we ons eerst bewust te maken van de oude taalverdeling. In de 8ste-9de eeuw liep de Romaans-Germaanse taalgrens in Frankrijk ongeveer van Montreuil over Bethune, ten noorden van Rijsel tot Moeskroen. Vijf eeuwen later, rond 1300 liep ze ongeveer van Cap Griz Nez naar en ten zuiden van Sint-Omaars tot bij Ariën aan de Leie (Aire), dat toen reeds helemaal Frans was. De driehoek tussen Kales (Calais), Sint-Omaars (Saint-Omer) en Grevelingen (Gravelines) werd Frans in de loop van de 17de, 18de en 19de eeuw. Wat we nu Frans-Vlaanderen noemen, ongeveer het arrondissement de Dunkerque, was bij het begin van de 20ste eeuw nog voor 80 à 90 % Vlaamstalig. Bij het begin van de 21ste eeuw schiet van dat Vlaams taalgebruik maar bitter weinig meer over.
Tegelijk dienen we ook rekening te houden met een nu veelal vergeten, maar niettemin massale emigratie van Belgische Vlamingen naar de nieuwe industriesteden van Tourcoing, Roubaix en Rijsel in de tweede helft van de 19de eeuw[3]. Lentacker (1974: 239) stelt: "La Belgique a fourni pendant le XIXe siècle au département du Nord un apport démographique sans lequel de doublement de son chiffre de population de 1851 à nos jours n'eût pas été possible." Terrier (1997) onderzocht de immigratie in het grensplaatsje Halluin (Halewijn) tussen Rekkem en Tourcoing tussen 1861 en 1866. In 1851 telde het stadje nog maar 26% immigranten, tien jaar later reeds 71%. Op dat ogenblik zijn volgens Terrier (1997: 566) enkele straten aan de periferie van het stadje uitsluitend bewoond door hen die de ingeboren Halewijnaren, twijfelend tussen wantrouwen of misprijzen, benoemen met de termen "flamins", "flahuttes" of "vlaminques". Eén van zijn kaartjes, dat we hier overnemen, geeft duidelijk aan dat het merendeel van de immigranten uit oostelijk

West-Vlaanderen en westelijk Oost-Vlaanderen kwam. Het is dan ook niet verwonderlijk om in de top 30 van Halluin in het begin van de 20ste eeuw niet minder dan 14 Vlaamse familienamen aan te treffen, nl.: *Declercq* (1), *Vandamme* (4), *Verstraete* (5), *Vervacke* (6), *Verkindere* (8), *Desmet* (9), *Vercruysse* (11), *Vervaeke* (19), *Vermeersch* (20), *Vanneste* (21), *Bekaert* (24), *Verhaeghe* (25), *Vandaele* (26), *Vanhoutte* (29). Al springen de Vlaamse familienamen in de ruime agglomeratie rond Rijsel, Tourcoing, Roubaix in het oog, hun aandeel in de top 30 blijft toch beperkt tot *Devos, Desmet, Maes, Declercq* en *Vandamme*. Bij een nadere beschouwing wordt het vlug duidelijk dat een aantal namen daar, b.v. *Aelterman, Desmet, Vanneste* en *Verkindere*, uitsluitend aan import uit Belgisch Vlaanderen toe te schrijven zijn, omdat die namen helemaal ontbreken in Frans-Vlaanderen.
In de 20ste eeuw zijn daar bovenop nog heel wat landbouwgezinnen vanuit Vlaanderen geëmigreerd naar de streek van de Somme en de Oise en naar Normandië.

Daarop afgaande kunnen we grosso modo vier soorten Nederlandse familienamen onderscheiden in Noord-Frankrijk.

1. Er zijn vooreerst oude regionale Picardische namen die teruggaan op historisch Nederlandse namen of woorden. Een voorbeeld is *Dubreucq, Debreucq*, een naam die zeer frequent voorkomt in Nord en Pas-de-Calais, waarbij *breucq* een fonetisch aangepast leenwoord is uit het Nederlandse *broek* (zie ook blz.. 29) De naam is dus een tegenhanger van *Vandenbroeke*. Een ander voorbeeld is de zeldzame familienaam *Pauwel* in Pas-de-Calais, die b.v. reeds op het einde van de 13de eeuw in Kales (Calais) voorkwam[4] en de Vlaamse vorm weergeeft van de Bijbelse naam *Paulus*. Zulke namen weerspiegelen de vroegere verfransing van het grootste deel van Pas-de-Calais in de loop van de 9de tot 14de eeuw.

2. Ten tweede zijn er heel wat regionale Franse of Picardische familienamen die in het Vlaamssprekende deel van het oude graafschap Vlaanderen vernederlandst zijn. Dat zijn vaak dezelfde die men ook in West-Vlaanderen aantreft. Ik verwijs daarvoor naar Debrabandere (1995). Een mooi voorbeeld levert mijn eigen naam *Ryckeboer*. Dat lijkt een onverdachte en doorzichtige Vlaamse naam te zijn. Hij is oorspronkelijk thuis in de Belgische Westhoek en in

Frans-Vlaanderen. Vandaag de dag is hij wat uitgezwermd, in België sporadisch in West-Vlaanderen en naar de grote stedelijke agglomeraties. In Noord-Frankrijk komt hij nu eveneens in Pas-de-Calais en in de stedelijke agglomeraties voor. Genealogisch onderzoek toonde aan dat de stamvader van bijna alle thans levende *Ryckeboers*, Thomas Ryckeboer in het begin van de 17de eeuw geboren is in Winnezele, gedoopt werd op 22 december 1624 in Houtkerke, trouwde in Hondschoote op 12 april 1649 en overleed te Leisele (Alveringem, West-Vlaanderen) op 30 maart 1679. Tijdens zijn leven werd Frans-Vlaanderen bij Frankrijk aangehecht. Zijn nakomelingen verspreidden zich aan weerszijden van de huidige rijksgrens. Een kleine verkenning in het Noord-Franse familienamenbestand levert echter al gauw het inzicht op dat het hier niet om een 'rijke boer' gaat maar om een Vlaamse reïnterpretatie van de vooral in de buurt van Béthune en Rijsel verspreide naam *Dericquebourg* (in verschillende spellingen). De naam verwijst naar de plaats Richebourg bij Béthune, in het Picardische dialect [*riekeboer*] uitgesproken en vroeger ook zo op z'n Frans geschreven. Iemand met die naam is in de 16e of 17e eeuw naar Vlaamssprekend Vlaanderen afgezakt en prompt werd zijn naam volksetymologisch in het West-Vlaams gereïnterpreteerd als 'rijke boer'. Blijkbaar was dat taalkundig toch niet de enige mogelijkheid. De jongere uitspraak moet ook ingang gevonden hebben, want ik stoot ook op de naam *Derisbourque*. Daarnaast zal een vertaling ook tot de mogelijkheden hebben behoord, dat zou althans een verklaring kunnen zijn voor de familienaam *Dryburgh*, die ik in Armboutscappel bij Duinkerke ontmoette.

3. Ten derde zijn er vanouds autochtone Nederlandse namen die in Frans-Vlaanderen of het aangrenzende Vlaams Artesië bewaard gebleven zijn en die vandaar regionaal uitgezwermd zijn

4. Ten slotte zijn er niet-autochtone Nederlandse namen die vanaf de tweede helft van de 19de eeuw door immigratie vooral vanuit West- en Oost-Vlaanderen in de Rijselse agglomeratie en ruime omgeving terechtgekomen zijn.

Vooral de twee laatste categorieën zullen ons nader bezig houden.

3. Autochtone Vlaamse familienamen in Noord-Frankrijk

In Frans-Vlaanderen komen uiteraard dezelfde algemene namen voor die overal in het Nederlands verspreid zijn; ik herinner b.v. aan het zeer frequente *Devos*. Elke regio in de zuidelijke Nederlanden heeft ook zijn typisch regionale namen. Dat geldt ook voor de Westhoek aan weerskanten van de rijksgrens. Enkele voorbeelden zijn: *Cappelaere, Brutsaert, Top, Beun, Becuwe, Dezeure, Haelewyck, Marteel* (een typische vissersfamilienaam), *Peperstraete, Ryckeboer, Ru/yckebusch, Soonekindt* (vooral langs de kust)[5], *Swyng(h)edauw* enz.
Daarnaast kent Frans-Vlaanderen een aantal familienamen die niet of nauwelijks daarbuiten voorkomen.

4. Familienamen van plaatsnamen afgeleid

Vooreerst zijn er familienamen die verwijzen naar een plaatsnaam uit de streek zelf, zoals *Vanstrazeele* of *Vangrevelinghe,* waarmee uiteraard het Franse Grevelingen of Gravelines bedoeld is. Soms is de plaatselijke uitspraak van een plaatsnaam in een familienaam verwerkt, b.v. in *Vanappelghem*, waarbij *Appelgem* de lokale uitspraak van Ebblinghem vertegenwoordigt. Daarnaast zijn er soms verwijzingen naar Nederlandse plaatsnamen in Pas-de-Calais, zoals *Vanbaelinghem* (een plaatsnaam in Artesië bij Sint-Omaars), *Waringhem* (een familienaam die vooral voorkomt in noordelijk Pas-de-Calais, ook in Frans-Vlaanderen langs de kust, naar een voorlopig niet nader te bepalen plaatsnaam). Sommige van plaatsnamen afgeleide familienamen kunnen identiek zijn aan Vlaamse familienamen, en er toch autochtoon zijn. Zo blijkt *Vangaever* in noordelijk Frans-Vlaanderen een zeldzame autochtone naam te zijn, die rond 1900 alleen geattesteerd wordt in Pitgam, vanaf 1940 sporadisch in de ruime omgeving van Duinkerke. Hij gaat dus vermoedelijk terug op een lokaal *gaver*-toponiem. Sommige van die familienamen gevormd met Frans-Vlaamse plaatsnamen zijn door historische omstandigheden ook daarbuiten bekend geraakt. Vooral sedert de godsdiensttroebelen van de 16e eeuw zijn namen als *Van Belle* en *(Van)Hazebroek* ook in Vlaanderen en Nederland goed bekend. Ook de naam van de bekende Vlaamse auteur *Walschap* is

afgeleid van de in Frans-Vlaanderen nog geregeld voorkomende familienaam *Van Walscappel.*
Hiertoe kunnen ook familienamen genoemd worden die herkomstlanden aanduiden. Een naam als *Van Inghelandt* komt in het begin van de 20e eeuw b.v. alleen voor in Hazebroek. *Pyckaert*, wat uiteraard van het Franse *Picard* is afgeleid, komt alleen zeldzaam in zuidelijk Frans-Vlaanderen voor.

5. Familienamen met lexicale eigenaardigheden.

Zoals de algemene woordenschat in het Frans-Vlaams heel wat relicten uit het Middelnederlands tot het 17de-eeuws Nederlands bevat, vertonen ook een aantal familienamen zeer archaïsche trekken, zowel lexicaal als fonologisch. Een paar lexicale voorbeelden zijn: *Debaevelaere* ('babbelaar' met een oude b/v-wisseling); *Decroocq* (volgens Debrabandere (1993) afgeleid van het Mnl. *crook, croke*: 'krullende haarlok', bijnaam voor een krullekop); *Decouvelaere* (vooral in zuidelijk Frans-Vlaanderen - volgens Debrabandere 1993 van het Middelnederlandse *covelaer* 'maker of drager van een kap'); *Detammaecker* (een dierentemmer (?), niet in Debrabandere 1993); *Desudde* (vooral in Frans-Vlaanderen noord - niet in Debrabandere 1993); *Haezelaere* (geconcentreerd rond Bollezeele); *Hemelsdael* (hoewel de abdij Hemelsdaele op verschillende plaatsen in West-Vlaanderen gevestigd was, komt de hiervan afgeleide familienaam nu alleen nog in Frans-Vlaanderen voor - Debrabandere 1993); *Hoeslandt* (uit Woest(e)land, met wegval van de begin-w en een hypercorrecte h); *Kerfyser* naast het uit een verkeerde lezing fout gespelde *Kersyser* in de buurt van Kassel ('iemand met veel schulden', want "iemands kerf wordt van ijzer, wanneer er geen kerven meer in gesneden kunnen worden, omdat zijn krediet uitgeput is" - WNT VII(1), 2247); *(De)Meesemaecker* (een typisch Duinkerkse naam, die 'mandenmaker' betekent; een *meese* was een grote vismand - Debrabandere 1993); *Menebo(ode)* (de oorspronkelijke vorm van de in Vlaanderen volksetymologisch vervormde familienaam *Minneboo(de)*, bode te paard); *Nieuwjaer* (een typisch zuidelijk Frans-Vlaamse familienaam, die wel ook in Henegouwen en verder in Frankrijk af en toe voorkomt, maar niet in Vlaanderen);

Schre(e)fheere (zeldzaam in de omgeving van Duinkerke); *Degaey* en *Despicht* of *Spicht* (twee unieke Frans-Vlaamse vogelfamilienamen); *Sterckeman* (de naam van de bekende Noord-Franse caravans, een familienaam die vanuit Frans-Vlaanderen via Noord-Frankrijk ook een enkele keer in de buurt van Menen en Wervik voorkomt); *Treutenaere* (sporadisch in Frans-Vlaanderen, vooral in het noorden en een enkele keer in Pas-de-Calais en wat zoveel als 'treuzelaar' betekent - Debrabandere 1993), *Steuperaert* wat volgens Debrabandere (1993) zoveel betekent als 'aanstoker'. Rond 1900 komt de naam alleen in de omgeving van Belle voor, later ook ruimer in Frans-Vlaanderen en in de Rijselse agglomeratie. In België kent de naam een beperkte verspreiding langs de Leie en tussen Leie en Schelde; *Vaesken* (een patroniem naar Servaes, met behoud van het Middelnederlandse diminutiefsuffix -ken - Debrabandere 1993).

6. Namen met fonologische dialecteigenaardigheden

In het westelijkste Middelnederlands komt het voorvoegsel *ge-* vaak als *ie*, *ii*, *ij* of *y* voor, b.v. *ymet* voor 'gemet', *yluc* voor 'geluk'. In de Keure van Hazebroek van 1336 staat het reglement dat de bakkers geen brood mogen verkopen tenzij het "soffisantelike iebacken ende iestept" is, d.w.z. behoorlijk "*ge*bakken en *ge*stipt". Een relict van deze *ge/ie*-wisseling ziet men nog in de regionale familienaam *Quaeybeur* (voor *Quaeghebuer*)[6] die in het begin van de 20e eeuw nog vooral in zuidelijk Frans-Vlaanderen thuis was, en sedertdien wat ruimer verspreid is.

Een typisch fonologisch kenmerk van het West-Vlaams is de vocaalverkorting, vooral in samenstellingen. Hoe westelijker, hoe meer van die verkortingen. Dat is ook te zien aan de Frans-Vlaamse familienamen: van de familienaam *Schaapman* bijvoorbeeld komt in het Westen uitsluitend de vorm *Schapman* voor, een enkele keer in West-Vlaanderen, maar vooral in Frans-Vlaanderen. De typische uitspraak voor de Westhoek van *molen* is *mulle* met verkorting van de *eu* en wegval van de eind-*n* van *meulen*. Aan het wijdverbreide Vlaamse *(De)Meulemeester*[7] (dat door Belgische immigratie ook

vertegenwoordigd is in de Rijselse agglomeratie) beantwoordt in de omgeving van Duinkerke de familienaam *Mullemeester*.

In het westen wordt de *h* niet uitgesproken. Ze wordt dan ook vaak niet geschreven, b.v. in *Denaene*, een familienaam die typisch is voor Duinkerke en omgeving, of verkeerdelijk geschreven waar ze niet thuishoort, zie het hierboven geciteerde *Hoeslandt* (uit *Woest(e)land*).

Dat de korte *i* in het West-Vlaams als een *ie* wordt uitgesproken voor een *n* gevolgd door een *t* of *d* kan men b.v. aflezen uit de spelling *Dewynter*. Deze naamsspelling komt vooral in Frans-Vlaanderen voor, een enkele keer ook in België, vooral in de buurt van Brugge. *Dewinter* daarentegen is ruim verspreid in Oost-Vlaanderen, Antwerpen en Vlaams-Brabant, secundair ook aan de kust. Hij komt in Noord-Frankrijk in deze spelling alweer alleen in de omgeving van Rijsel voor; wat op Belgische immigratie terug moet gaan.

Van de typisch Ingweoonse umlautsontronding van het type *put* > *pit, rug>rik, hul>hil* getuigen naast de algemeen bekende West-Vlaamse familienamen[8] bij uitstek enkele typisch Frans-Vlaamse familienamen zoals *Vanhille* en *Verhille*. Hun verspreidingsgebied sluit aan bij dat in West-Vlaanderen, van de eerste vooral in het noorden en van de laatste vooral in het zuiden van Frans-Vlaanderen. Ook al zijn de twee namen sterk vermengd in West- en Oost-Vlaanderen, van *Vandeputte* ligt het zwaartepunt van de verspreiding in het stroomgebied van Leie en Schelde tot de buurt van Gent, terwijl dat van *Vandepitte* nog duidelijk te herkennen is aan de kust[9]. In Noord-Frankrijk echter is de tweedeling zeer duidelijk: *Vandeputte* is thuis in de Rijselse agglomeratie, *Vandepitte* veeleer in Frans-Vlaanderen. Dat wijst erop dat *Vandeputte* in Noord-Frankrijk grotendeels terug moet gaan op de Belgische immigratie.

Dezelfde verdeling kunnen we terugvinden bij enkele familienamen die gevallen van de spontane palatalisatie van *o* naar *u* en van *oo* naar *eu* bevatten. *Devolder* b.v. komt sporadisch voor in heel Nord - Pas-de-Calais, maar niet in Frans-Vlaanderen; daar precies is *Devulder* thuis. Zo zijn er nog wel meer tegenstellingen tussen

sommige verwante namen in Frans-Vlaanderen en de Rijselse agglomeratie en omgeving, die precies de weerspiegeling is van de Belgische immigratie aldaar. Een paar voorbeelden: *Vandebilcke* is typisch Frans-Vlaams van oorsprong en komt in West-Vlaanderen vooral voor in het noorden en in de streek van Ieper-Poperinge. *Vandenbulcke* dat overweegt in zuidoost West-Vlaanderen en westelijk Oost-Vlaanderen is weer ruim vertegenwoordigd in de Rijselse agglomeratie en omgeving, maar komt niet voor in Frans-Vlaanderen. En zo zijn er nog meer voorbeelden: *smid* wordt met een *i* uitgesproken in het westelijke en noordelijke West-Vlaams, met een *e* echter in het zuidoostelijke West-Vlaams en in aangrenzend Oost-Vlaanderen. De familienaam *Desmidt* komt voor in Frans-Vlaanderen en vooral in noordoostelijk West-Vlaanderen; *Desme(d)t* is ruim verspreid in oostelijk West-Vlaanderen en in heel Oost-Vlaanderen[10]. Die laatste familienaam komt weer niet voor in Frans-Vlaanderen, wel in de ruime omgeving van Rijsel.

Een typische fonologische evolutie die het westelijkste West-Vlaams gemeen heeft met het aangrenzende Picardisch is de evolutie van de uitgang *-el*, *-eel* naar *-eeuw* (in het Frans *-eau* geschreven). Verspreid in heel Vlaanderen is b.v. *Rosseeuw* naast *Rosse(e)l*. Nagenoeg uitsluitend Frans-Vlaams zijn namen als *Mor(r)eeuw* naast *More(e)l*, *Mazereeuw* naast *Mazereel*.

7. Morfosyntactische eigenaardigheden van familienamen in Noord-Frankrijk

Overal in Vlaanderen wordt in de gesproken taal vaak het voorzetsel en het lidwoord van een familienaam weggelaten, b.v. Jeroom *Dewaele* wordt gezegd Jeroom *Waele*, André *Van den Boucke* wordt kortweg André *Broeke*; Marcel *Vanelslande* heet dan Marcel *Elslande*. In ouder Nederlands werd dat ook vaak zo geschreven, zodat het niet steeds duidelijk is welke vormen, die met of die zonder lidwoord primair zijn. Sedert de wetgeving terzake vanaf de Franse Revolutie komen de korte vormen echter veel minder voor. Consciëntieuze en taalvaardige ambtenaren van de burgerlijke stand schreven bij voorkeur de volle vorm op. Zo ontstond vaak een discrepantie tussen de mondelinge en de schrijftalige traditie. Precies

in Frans-Vlaanderen, waar het contact met de Nederlandse cultuurtaal in de loop van de 19e eeuw stilaan verloren is gegaan, valt deze vereenvoudiging naar de spreektaal toe sterker op. Ambtenaren schreven op wat ze te horen kregen en wisten vaak niet meer wat de juiste volle vorm was. Die vereenvoudiging treft ook namen die uit het Frans zijn overgenomen. Zo treffen we frequenter dan in West-Vlaanderen namen aan als *Duytsche* (*Denduyts* komt er niet voor), *Spicht* naast *Despicht, Turcq* naast *Leturck* of *Deturck, Schrevel* naast *Deschrevel, Veyer* naast *Deveyer* (uit *Duveill(i)er* - Debrabandere 1993), *Bo(o)* naast *Debo* (dit laatste alleen in de omgeving van Tourcoing) e.d.m.

8. Uitspraak en spelling van de Nederlandse familienamen in Noord-Frankrijk

Alles wat het schriftbeeld hier suggereert over de Nederlandse familienamen in Noord-Frankrijk is voor de Nederlandstalige zeer misleidend inzake de uitspraak ter plaatse. Alle namen worden immers tegenwoordig op z'n Frans uitgesproken, uiteraard in het Franssprekend gebied, maar in de regel ook in het vanouds Vlaamssprekende Frans-Vlaanderen. *Decaesteker* luidt dan b.v. ongeveer als [*de'kaste'kèèr*], *Goemaere* als [*Go'èma'èèr*], *Deconinck* als [*deko'naengk*] enz. Veel daarvan is trouwens ook te zien in verhaspelde spellingen, waarbij letters worden weggelaten en accenten of leestekens worden geplaatst die in wezen on-Nederlands zijn: *Vermèch* voor *Vermeersch*, *Verbèke* voor *Verbeke*, *Béhague* voor *Behaeghe* e.d.m.

Hiermee heb ik verre van een volledig overzicht gegeven van het Nederlandse familienamenbestand in Noord-Frankrijk. Wel hoop ik in deze inleiding enkele aspecten te hebben aangegeven, die het verdienen bij toekomstig onderzoek nader bekeken te worden.

Noten

1. http://geonome.metaphor.be/cgi-bin/geonome.pl
2. http://www.notrefamille.com/lastnames/lastnames_default.asp
3. cfr. Lentacker, Firmin (1974), Vandenbroeke, Chris (1993), Terrier, Didier (1997)
4. cfr. Gysseling, M. Bougard, P. (1963)
5. vgl. het artikel van R. Vandekerckhove over West-Vlaanderen in deze bundel
6. over deze naam kan u meer lezen in de bijdrage over West-Vlaanderen. Er is ook een kaart opgenomen met de verspreiding van deze naam in Vlaanderen en Nederland
7. idem
8. vgl. het artikel van R. Vandekerckhove in deze bundel en A. Marynissen 1997: 36
9. zie de kaart in A. Marynissen 1997
10. een kaart hiervan in A. Marynissen 1994: 268

Bibliografie

Debrabandere, F., *Verklarend Woordenboek van de Familienamen in België en Noord-Frankrijk*, Brussel 1993.

Debrabandere, F., 'Adaptatie van gemigreerde familienamen'. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* LXVII (1995), blz. 95-111.

Gysseling, M. et P. Bougard, *l'Onomastique Calaisienne à la fin du 13e siècle*. Antroponymica XIII, Leuven 1963.

Lentacker, F., *La frontière franco-belge. Etude géographique des effets d'une frontière internationale sur la vie des relations*, Lille 1974 (thèse).

Marynissen, A., 'Morfosyntactische aspecten van de Belgische familienamen op basis van het "Belgisch repertorium van familienamen"'. In: *Naamkunde* 23 (1991), blz. 29-79.

Marynissen, A., 'Limburgse familienamengeografie'. In: *Naamkunde* 26 (1994), blz. 243-301.

Marynissen, A., Waar komt mijn familienaam voor? Automatische kartering van de geografische spreiding van (types) familienamen in het Nederlandse taalgebied. In: *De Aardrijkskunde* (1997), blz. 25-38.

Terrier, D. , Le grand remue-ménage: la mobilité géographique des populations ouvrières de la vallée de la Lys au milieu du XIXe siècle. In: *Revue du Nord* tome LXXIX, N°s 320-321, Avril-Septembre 1997, blz.549-575.

Vandenbroecke, C., 'Migraties tussen Vlaanderen en Noord-Frankrijk in de negentiende en twintigste eeuw'. In: *De Franse Nederlanden – Les Pays-Bas français* 18 (1993), blz. 157-168.

Ann Marynissen

WEGWIJZER NEDERLANDSE NAAMKUNDE

Deze bijdrage is een herwerkte, geactualiseerde versie van het hoofdstuk "Naamkunde" dat is opgenomen in W. Smedts & P.C. Paardekooper (red.), *De Nederlandse taalkunde in kaart*. Leuven *1*999, blz. 225-239.

TIJDSCHRIFTEN

Naamkunde. Tijdschrift voor naamkunde in het Nederlandse taalgebied.

Dit tijdschrift, het enige in het Nederlandse taalgebied dat uitsluitend aan de studie van de Nederlandse eigennamen gewijd is, is de voortzetting van de *Mededeelingen uitgegeven door de Vlaamsche Toponymische Vereeniging te Leuven* (1925-1946), van de *Mededelingen uitgegeven door de Vereniging voor Naamkunde te Leuven* (1947-1949) en van de *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam* (1950-1968). Subsidiënten zijn het *Instituut voor Naamkunde en Dialectologie* van de K.U. Leuven en het *Meertens Instituut te Amsterdam*.

-H. Buitenhuis, *Register op de "Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam" over de jaargangen I-XLIV (1925-1968)*. Leuven/Amsterdam 1979.

-P. Kempeneers, m.m.v. E. Ceustermans, M.-C. Coenegrachts en K. Heylen, *Register op het tijdschrift Naamkunde, jaargangen 1-25 (1969-1993)*. Leuven 1996.

website: http://fuzzy.arts.kuleuven.ac.be/ling/ozts/naamk.htm

Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie/Bulletin de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie, sinds 1927.

Tweetalig tijdschrift dat in hoofdzaak naamkundige en dialectologische bijdragen uit en over Vlaanderen en Wallonië bevat.

Driemaandelijkse bladen voor taal en volksleven in het oosten van Nederland, sinds 1902.

Dit tijdschrift is het orgaan van het *Nedersaksisch Instituut* van de R.U. Groningen; het wordt uitgegeven door de *Stichting Sasland*. De naamkundige artikelen die hierin verschijnen, hebben in de regel betrekking op de Nedersaksische gebieden in Oost-Nederland en het aangrenzende deel van Duitsland.

Mededelingen van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde 1961-1988.

Tot 1977 zijn hierin bijdragen over naamkunde te vinden, haast allemaal van P. Tummers.

Fryske plaknammen, van 1949 tot 1972.

16 delen inclusief registers. Uitgegeven door het *Toponymysk wurkferbân fan de Fryske Akademy*. Bevat in het Fries geschreven bijdragen over Friese plaatsnamen.

Nomina geographica neerlandica. Geschiedkundig onderzoek der Nederlandse aardrijkskundige namen, van 1884 tot 1954.

14 delen. Uitgegeven door het *Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap*. Bevat studies over Nederlandse (en Friese) (historische) plaatsnamen.

Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences.

Sinds 1950. Tot 1994 als internationaal informatief-bibliografisch opgevat tijdschrift. Vanaf 1995 bevat *Onoma* berichten over internationale naamkundige onderzoeksprojecten en artikelen.

REEKSEN

(zie ook: Instituten en organisaties)

Onomastica Neerlandica, uitgegeven door het Leuvense *Instituut voor Naamkunde*, sinds 1928.

Deze reeks is ingedeeld in *Nomina geographica flandrica (Studiën en Monografieën)*, *Toponymica*, *Anthroponymica*, *Bijlagen* en *Taalgrens en kolonisatie*. Ruim 160 titels tot nu toe,

met merendeels de Vlaamse plaats- en persoonsnamen als onderwerp.

Bijdragen en mededelingen der Naamkunde-Commissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, later *Bijdragen en mededelingen van de Commissie voor Naamkunde en Nederzettingsgeschiedenis* genoemd. Naamkundige studies over Nederland. Van 1949 tot 1979 verschenen 30 delen.

Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut voor dialectologie, volkskunde en naamkunde van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Sinds 1980, 28 delen tot nu.

Cahiers van het P.J. Meertens-Instituut, sinds 1988, 9 delen verschenen.

Fryske nammen, uitgegeven door de *Fryske Akademy.* Sinds 1978, 10 delen verschenen.

Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde. Sinds 1975, 100 nummers verschenen. Vanaf 1999 zijn de *Mededelingen* vervangen door een *Jaarboek.*

Werken van de Vlaamse afdeling van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie (20 nummers)*/Mémoires de la section wallonne de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie* (20 nummers).

BIBLIOGRAFIEËN

De meest volledige bibliografie van de Nederlandse naamkunde, grotendeels voorzien van samenvattingen en kritische notities, is te vinden in de *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* (1927-1995).

Sinds 1996 is men aangewezen op de rubriek "naamkunde" in de *Bibliografie van de Nederlandse Taal- en Letterkunde* en de *Bibliographie linguistique.*

In het internationale informatief-bibliografische tijdschrift *Onoma* is van 1950 tot 1991 een onomastische bibliografie van Nederland en Vlaanderen verschenen.

Een uiterst nuttig werkinstrument voor Friesland is W.T. Beetstra: *Toponimen en toponimyske eleminten yn Fryslân. In analytyske bibliografie ca. 1835-1980.* Ljouwert 1987.

Een recente, omvangrijke bibliografie over een deel van het Nederlandse taalgebied is de *Bibliografie Limburgse Naamkunde* van R. Belemans en P. Slechten, verschenen in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 69 (1997), 371-540. Deze bibliografie bevat ca. 2500 titels van naamkundige publicaties van de laatste 100 jaar over Belgisch Limburg.

Nieuw is de *Bibliografie van de Nederlands-Limburgse Naamkunde* van M. De Bruin, V. Mennen en A. Schrijnemakers. Maastricht, Hasselt 2000. Het boek bevat ca. 2100 titels van naamkundige publicaties van de laatste 150 jaar over Nederlands Limburg.

STANDAARDWERKEN

Een standaardwerk waarin de diverse aspecten van de Nederlandse naamkunde behandeld worden, is niet voorhanden. Wel is er recent een uitvoerig internationaal onomastisch handboek totstandgekomen, waarvan verschillende bijdragen geheel of gedeeltelijk over het Nederlands handelen of op Nederlandstalig materiaal gebaseerd zijn:

Eichler, E. et al. (red.), *Namenforschung. Name Studies. Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. An International Handbook of Onomastics. Manuel international d'onomastique.*(2 delen + register). Berlin/New York 1995-1996.
Zie hierin:
Beele, W., *Van*-namen als Auswanderungsmesser, blz. 1164-1169.
Goossens, J., Familiennamengeographie, blz. 1141-1153.
Langendonck, W. Van, Bynames, blz. 1228-1232.
Loon, J. Van, Familiennamengeographie und -morphologie, blz. 1153-1163.
Rentenaar, R., Namenforschung in den Niederlanden und in Flandern, blz. 52-62.
Rentenaar, R., Niederländische Namen, blz. 778-781.

Bach, A., *Deutsche Namenkunde, I. Die deutschen Personennamen, 1-2.* Heidelberg 1952-1953 (Berlin 1943[1]. Grundriss der Germanischen Philologie, 18); *II. Die deutschen Ortsnamen, 1-2.* Heidelberg 1953-1954; *III. Registerband* bearbeitet von D. Berger. Heidelberg 1956.
Hierin is Nederlands materiaal en onderzoek verwerkt.

INLEIDINGEN EN METHODEN

Een inleiding tot de Nederlandse naamkunde is nog niet geschreven. Wel bestaan er bijdragen met een inleidend karakter over methoden, deelaspecten en -disciplines van de naamkunde:

Ebeling, R.A., *Voor- en familienamen in Nederland. Geschiedenis, verspreiding, vorm en gebruik.* (REGIO-Projekt Groningen, Centraal Bureau voor Genealogie, deel 12). 's-Gravenhage 1993.

Hendrikx, J.A., *Plaats- en waternamen. Hun betekenis voor de bestudering van de geschiedenis van het landschap (met gebruikmaking van het dictaat van D.P. Blok).* (Studiereeks bouwen aan een levend landschap 22. Directie Bos- en Landschapsbouw). Utrecht 1991.

Lindemans, J., 'Op zoek naar methode bij de studie van de familienamen'. In: *Verslagen en mededelingen van de koninklijke Vlaamsche academie voor taal- en letterkunde* (1946), blz. 23-42. Afzonderlijk verschenen in *Onomastica Neerlandica*, Bijlage 22. Leuven 1947.

Marynissen, A., 'Naamkunde'. In W. Smedts & P.C. Paardekooper (red.), *De Nederlandse taalkunde in kaart.* Leuven 1999, blz. 225-239.

Molemans, J., 'Naamkunde'. In: W. De Geest, R. Dirven en Y. Putseys (red.): *Twintig facetten van de taalwetenschap.* (Reeks taal en communicatie, 5). Leuven 1981, blz. 234-244.

Molemans, J., *Gids bij het historisch toponiemenonderzoek.* (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën. Miscellanea archivistica 43). Brussel 1988.

Roelandts, K. en P.J. Meertens, *Nederlandse familienamen in historisch perspectief* (Bijdragen en mededelingen der naamkunde-commissie 2). Amsterdam 1951. Mede verschenen in *Onomastica Neerlandica*, Anthroponymica 4. Leuven/Brussel 1951.

1. Toponymie

1.1. Macrotoponymie

Berkel, G. van en K. Samplonius, *Het plaatsnamenboek. De herkomst en betekenis van Nederlandse plaatsnamen.* Houten 1989.

Berkel, G. van en K. Samplonius, *Prisma Nederlandse plaatsnamen. De herkomst en betekenis van onze plaatsnamen.* Utrecht 1995.

Blok, D.P., *Ortsnamen.* (Typologie des sources du moyen âge occidental. A-8, Dir. L. Genicot, Fasc. 54). Turnhout 1988.

Buiks, C.J.M. en K.A.H.W. Leenders, *Nederzettingsnamen in het gebied tussen Antwerpen, Turnhout, Geertruidenberg en Willemstad.* (6 delen). Noord-Brabant 1993.

Carnoy, A., *Origines des noms des communes de Belgique (y compris les noms des rivières et principaux hameaux).* (2 delen). Louvain 1948-1949.

Durme, L. Van, *Galloromaniae neerlandicae submersae fragmenta.* (Deel 1: tekst, deel 2: kaarten) (Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, Reeks III, nr. 43). Gent 1996.

Gysseling, M., *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (voor 1226).* (Bouwstoffen en studiën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands VI. 1-2). Brussel/Tongeren 1960. Met indices van F. Rommel in deel 2.

Künzel, R.E., D.P. Blok en J.M. Verhoeff, *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200.* (Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut 8). Amsterdam 1988. Tweede, gewijzigde druk Amsterdam 1989.

Leenders, K.A.H.W., *Van Turnhoutervoorde tot Strienemonde. Ontginnings- en nederzettingsgeschiedenis van het noordwesten van het Maas-Schelde-Demergebied (400-1350). Een poging tot synthese.* Zutphen 1996.

Rentenaar, R., *Vernoemingsnamen. Een onderzoek naar de rol van de vernoeming in de Nederlandse toponymie.* (Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut 5). Amsterdam 1984[1]-1985[2].

Vries, J. de, *Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse plaatsnamen.* (Aula-boeken 85). Utrecht/Antwerpen 1962.

1.2. Microtoponymie, toponymische bestanddelen

Buiks, C., *Veldnamen in de Baronie van Breda.* (Publikatiereeks Archiefdienst Breda, Studies 3). Breda 1992.

Devos, M., *Bouwlandtermen in de Vlaamse dialecten. Spreidings- en betekenisgeschiedenis.* (Werken van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, Vlaamse afdeling, 16). Tongeren 1991.

Flou, K. de, *Woordenboek der toponymie van westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het land van den Hoek, de graafschappen Guînes en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu.* (18 delen) (Koninklijke Vlaamsche academie voor taal- en letterkunde). Gent resp. Brugge 1914-1938; delen 13-18 bezorgd door J. De Smet; met indices door F. Rommel (Steenbrugge 1953).

Kouwenhoven A.O., *Straatnamen in Nederland. Een bibliografisch overzicht met inleiding en annotaties.* Zeist 1999.

Lindemans J., *Toponymische verschijnselen geografisch bewerkt.* (Nomina geographica flandrica, Studiën V, 1, 2, 3). Brussel 1940-1954.

Mansion, J., *De voornaamste bestanddelen der Vlaamsche plaatsnamen.* (Nomina geographica flandrica, Studiën III). Brussel 1935.

Moerman, H.J., *Nederlandse plaatsnamen. Een overzicht.* (Nomina geographica flandrica, Studiën VII). Brussel 1956.

Molemans, J. en A. Thiry, *Naamkundig repertorium. Machinale bewerking van de onuitgegeven toponymische dokumentatie uit Nederlandstalig België (1925-1975).* Leuven, Instituut voor Naamkunde 1978. Aangevuld tot 1985 (supplement).

Otten, D., *Het plaatsnamenboek van de Veluwe. Herkomst en betekenis van de Veluwse plaatsnamen.* Arnhem 1992.

Schönfeld, M., *Veldnamen in Nederland.* (Mededelingen der koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen, afd. letterkunde n.r. 12, nr. 1). Amsterdam 1949[1]-1950[2].

Sipma, P., *II. Haedstikken út de Fryske toponymy* (Fryske Akademy nr. 276). Drachten 1966. - *III. Register* door G. Jellema (Fryske Akademy nr. 418).

1.3. Hydronymie

Blok, D.P., 'Chronologisches zum alteuropäischen Flußnamensystem'. In: *Namn och bygd* 59 (1971), blz. 149-161.

Gildemacher, K., *Waternamen in Friesland.* Ljouwert 1993.

Kempeneers, P., *Hydronymie van het Dijle- en Netebekken.* Proefschrift K. U. Leuven 1982, 4 delen. Synthese met dezelfde titel in: *Naamkunde* 15 (1983), blz. 5-95.

Schönfeld, M., *Nederlandse waternamen.* (Bijdragen en mededelingen der naamkunde-commissie 6). Amsterdam 1955. Mede verschenen in Nomina geographica flandrica, Studiën 6. Brussel 1955.

2. Antroponymie

2.1. Voornamen

Ebeling, R.A., *Voor- en familienamen in Nederland. Geschiedenis, verspreiding, vorm en gebruik.* (REGIO-Projekt Groningen, Centraal Bureau voor Genealogie, deel 12). 's-Gravenhage 1993.

Gerritzen, D., *Voornamen. Onderzoek naar een aantal aspecten van naamgeving in Nederland.* Proefschrift Universiteit van Amsterdam 1998.

Lindemans, J., *Bijdragen tot de geschiedenis en de beteekenis van de Vlaamsche persoonsnamen, 1e reeks.* Turnhout 1944.

Marynissen, C., *Hypokoristische suffixen in Oudnederlandse persoonsnamen inz. de -z- en -l-suffixen.* (Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, reeks VI, nr. 115). Gent 1986.

Roelandts, K., *Expressiviteit en taalverandering. Verzameling opstellen de auteur aangeboden bij zijn zeventigste verjaardag.* (Nomina geographica flandrica, Studiën XIV). Leuven 1989.

Schaar, J. van der, *Woordenboek van voornamen.* (Aula-boeken resp. Aula-pocket 176). Utrecht/Antwerpen 1964^{1}-1983^{13}. Verschenen in de reeks Prisma Woordenboeken, Utrecht 1984^{1}-1993^{7}. *Spectrum voornamenboek. Samengesteld door dr. J. van der Schaar, bewerkt door drs. D. Gerritzen en dr. J.B. Berns.* Utrecht 1992^{1}-1994^{4}.

2.2. Familienamen

Debrabandere, F., *Verklarend Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk.* (2 delen). Brussel 1993.

Ebeling, R.A., *Voor- en familienamen in Nederland. Geschiedenis, verspreiding, vorm en gebruik.* (REGIO-Projekt Groningen, Centraal Bureau voor Genealogie, deel 12). 's-Gravenhage 1993.

Goossens, J., 'Naar een Nederlandse familienaamgeografie'. In: *Naamkunde* 10 (1978), blz. 213-233.

Goossens, J., 'Motiefgeografie van Nederlandse familienamen'. In: *Naamkunde* 27 (1995), blz. 1-31.

Heeroma, K., Familiennamengeographie im Osten der Niederlande. In: *Beiträge zur Namenforschung NF* 3 (1968), blz. 1-18.

Hekket, B.J., *Oost Nederlandse Familienamen (hun ontstaan en hun betekenis).* Enschede 1975.

Herbillon, J. et J. Germain, *Dictionnaire des noms de famille en Belgique romane et dans les régions limitrophes (Flandre, France du Nord, Luxembourg).* (2 tomes). Bruxelles 1996. (avec la collaboration de F. Debrabandere en J.-M. Pierret).

Loon, J. Van, Morfeemgeografie van de Nederlandse herkomstnamen. In: *Naamkunde* 12 (1980), blz. 137-174.

Loon, J. Van, *Bijdrage tot de morfeemgeschiedenis en -geografie der Nederlandse toenamen.* Kortemark-Handzame 1981.

Man, L. De, *Vondelingen en hun naamgeving.* (Anthroponymica 7). Leuven/Brussel 1956. Ook verschenen in: *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde* 30 (1954), blz. 54-78 en 32 (1956), blz. 15-47.

Marynissen, A. 'Morfosyntactische aspecten van de Belgische familienamen op basis van het "Belgisch repertorium van familienamen". In: *Naamkunde* 23 (1991), blz. 29-79.

Marynissen, A., 'Limburgse familienamengeografie'. In: *Naamkunde* 26 (1994), blz. 243-301.

Marynissen, A., 'De atlas van familienamen in het Nederlandse taalgebied'. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 67 (1995), blz. 139-171.

Marynissen, A., 'Waar komt mijn familienaam voor? Automatische kartering van de geografische spreiding van (types) familienamen in het Nederlandse taalgebied'. In: *De Aardrijkskunde* 21 (1997), nr. 3, 25-38.

Marynissen, A., 'Den Uyl, Snoeckx, De Leeuw, Haan, Kikkert en varianten: over benamingen van dieren in de Nederlandse familienamen'. In: V. De Tier & S. Reker (red.), *Het dialectenboek 5. In vergelijking met dieren. Intensiverend taalgebruik volgens de SND-krantenenquête (1998).* Groesbeek *1999*, blz. 11-35.

Meertens, P.J., *Zeeuwse familienamen.* Naarden 1947.

Meertens P.J., H. Buitenhuis en E.N. Palmboom (red.), *Nederlands Repertorium van Familienamen.* (14 delen). Assen/Zutphen 1963-1988.

Passen, R. Van, 'Vondelingen in het Antwerpse in de 16e - 19e eeuw'. In: *Naamkunde* 2 (1970), 121-153.

Sipma, P., *Fryske nammekunde I. Foar- en skaeinammen* (Fryske Akademy). Drachten 1952. - *III. Register* door G. Jellema (Fryske Akademy nr. 418).

Vries, W. de, *Friese persoonsnamen* (Fryske Akademy XI). Assen 1952.

Winkler, J., *De Nederlandsche geslachtsnamen in oorsprong, geschiedenis en beteekenis.* Haarlem 1885. Herdruk Zaltbommel 1971.

2.3. Bijnamen

Langendonck, W. Van, *De persoonsnaamgeving in een Zuidbrabants dialect.* (Anthroponymica 21). Leuven 1979. Ook in: *Naamkunde* 10 (1978), blz. 81-144; blz. 234-267.

Langendonck, W. Van, 'Geografie van de voor- en toenaampatronen in de Vlaamse dialekten'. In: *Naamkunde* 23 (1991), blz. 9-20.

Langendonck, W. Van, 'De synchronische status van bijnamen'. In: *Taal & Tongval* 47 (1995), blz. 159-167.

Langendonck, W. Van, 'Bynames'. In: E. Eichler et. al. (red.): *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik* 2. Berlin/New York 1996, blz. 1228-1232.

3. Andere namen

Brok, H., *Enkele bloemnamen in de Nederlandse dialekten. Etnobotanische nomenclatuur in het Nederlandse taalgebied.* (Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut 18). Amsterdam 1991.

Brok, H., *Van vergeet-me-nietje tot gebroken hartje. Over de herkomst van bloem- en plantnamen in de Nederlandse taal.* 's-Gravenhage 1993.

Grauls, M., *Bintje & Kalasjnikov: Het Eponiemen Boek.* Zonhoven 1991.

Sanders, E., *Eponiemen woordenboek. Woorden die teruggaan op historische personen.* Amsterdam 1990.

Sanders, E., *Geoniemen woordenboek. Woorden die zijn afgeleid van plaatsnamen.* Amsterdam 1995.

4. Theorie van de eigennaam

Langendonck, W. Van, 'On the theory of proper names'. In: P.A.M. Seuren (red.): *Symposium on semantic theory held at Nijmegen 1977.* Nijmegen 1978, blz. 273-307.

Langendonck, W. Van, 'Paradoxen van de eigennaam'. In: *Naamkunde* 11 (1979), blz. 181-195.

Langendonck, W. Van, 'Over het eigennaamskarakter van tijdnamen'. In: *Naamkunde* 17 (1985), blz. 376-388.

Langendonck, W. Van, 'Synchronische betekenisaspecten van eigennamen'. In: *Naamkunde* 19 (1987), blz. 24-45.

Leys, O., 'De eigennaam als linguïstisch teken'. In: *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam* 41 (1965), blz. 1-81. Tevens verschenen als Bijlage 60 in de reeks *Onomastica Neerlandica.*

Leys, O., 'Sociolinguïstische aspekten van de persoonsnaamgeving'. In: *Naamkunde* 8 (1976), blz. 137-158.

Leys, O., 'Was ist ein Eigenname? Ein pragmatisch orientierter Standpunkt'. In: *Leuvense Bijdragen* 68 (1979), blz. 61-86. Tevens verschenen in: F. Debus en W. Seibicke (red.): *Reader zur Namenkunde*, Bd. I. Hildesheim, Zürich, New York 1989, blz. 143-165.

Osta, W. Van, 'Aristoteles heet ARISTOTELES. Over wezen en betekenis van de eigennaam'. In: *Naamkunde* 25 (1993), blz. 1-60.
Willems, K., 'Eigennaam en reflectie'. In: *Naamkunde* 27 (1995), blz. 151-177.

INSTITUTEN EN ORGANISATIES

Er zijn in het Nederlandse taalgebied nog twee instituten waarin de naamkunde een aparte plaats heeft, zij het dat men er slechts over een zeer beperkte staf beschikt:

Instituut voor Naamkunde en Dialectologie van de K.U. Leuven
website: http://fuzzy.arts.kuleuven.ac.be/ling/ozst/nkd/nkd.htm
tevens de zetel van het *International Centre of Onomastics* en het secretariaat van de internationale naamkundige vereniging *ICOS* (*International Council of Onomastic Sciences*).

Meertens Instituut te Amsterdam
website: http://www.meertens.knaw.nl

Andere:
Commissie voor de veldnamen van de culturele raad Overijssel
opgericht in 1973, legt zich toe op de inventarisatie en publicatie van nu nog levende veldnamen (12 delen verschenen tot nu toe).
Nammekundich Wurkferbân van de *Fryske Akademy* in Leeuwarden
stimuleert al een halve eeuw het naamkundig onderzoek in Friesland, hetgeen resulteerde in het tijdschrift *Fryske Plaknammen* en de reeks *Fryske Nammen.*
Nedersaksisch Instituut Groningen
gaf 7 delen uit in de reeks *Drentse veldnamen* (1981-1987).
Stichting Achiel De Vos
geeft in de reeks *Meetjeslandse plaatsnamen* plaatsnaamstudies van Oost-Vlaamse gemeenten uit. (6 delen verschenen tot nu toe).
Stichting Staring Instituut
publiceert een reeks *Boerderij- en veldnamen* van gemeenten uit de Achterhoek (5 delen verschenen tot nu toe).

ONDERWIJS

Naamkunde wordt op dit ogenblik als een zelfstandig college onderwezen aan twee Nederlandstalige universiteiten: de *K.U. Leuven* (prof. dr. W. Van Langendonck) en de *Universiteit van Amsterdam* (prof. dr. R. Rentenaar).

Ton van de Wijngaard

WEGWIJZER NEDERLANDSE DIALECTOLOGIE

Rubriek *A* geeft een overzicht van relevante literatuur die er op het gebied van de Nederlandse streektalen en dialecten is verschenen. De rubriek is onderverdeeld in:
A1, een overzicht van literatuur die de dialecten op landelijk niveau behandelt of een groter gebied als onderwerp heeft.
A2, een overzicht van de belangrijkste literatuur over het dialect of de dialecten van een bepaalde regio of deel daarvan.
Rubriek *A* is alfabetisch op eerste auteursnaam geordend.

Rubriek *B* bestaat uit een inventarisering van adressen van instellingen en instituten die zich in Nederland en Vlaanderen bezighouden met de bestudering van de streektalen en dialecten. Bovendien zijn er de adressen in opgenomen van een aantal bibliotheken die bij dialectonderzoek van belang kunnen zijn. De rubriek is onderverdeeld in:
B1, een overzicht van adressen van landelijke instituten of instellingen.
B2, een overzicht van adressen van regionale instituten of instellingen.

De Wegwijzer is ook via internet te raadplegen:

http://www.flwi.rug.ac.be/dialect/

A1. PUBLICATIES LANDELIJK

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

R. Belemans, H. van de Wijngaard (red.), *Het dialectenboek 3. Dialect in beweging.* Groesbeek 1995.
Geeft per regio een overzicht van de veranderingen in de Nederlandse en Vlaamse dialecten in de laatste honderd jaar. Bevat literatuurverwijzingen.

Bibliografie van de Nederlandse taal- en literatuurwetenschap 1965- ... . Antwerpen enz.

Bibliografie der dialecten van Nederland 1951-1964. Amsterdam 1982.
Aanvulling op Meertens en Wander.

J. Daan, J.P. Blok, *Van Randstad tot Landrand. Toelichting bij de kaart dialecten en naamkunde.* Amsterdam 1967.

J. Daan, K. Deprez e.a., *Onze veranderende taal.* Utrecht 1985.
Bevat literatuurverwijzingen.

H. Entjes, *Dialecten in Nederland.* Haren 1974.

M. Gerritsen (red.), *Taalverandering in Nederlandse dialekten: honderd jaar dialektvragenlijsten*, 1879-1979. Muiderberg 1979.
Bevat literatuurverwijzingen.

J. Goossens. *Inleiding tot de Nederlandse dialectologie.* Groningen 1977[2].
Bevat literatuurverwijzingen en auteursregister.

J. Goossens, 'Wat is dialectologie?' In: B.T. Vervoort (ed.), *Wetenschap en taal.* Muiderberg 1977, blz. 173-189.

J. Goossens, 'Geschiedenis van de Nederlandse Dialektstudie'. In: D.M. Bakker, G.R.W. Dibbets (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse Taalkunde.* Den Bosch 1977, blz. 285-311.

K. Heeroma, J. Naarding (ed.), *Oostnederlands. Bijdragen tot de geschiedenis en streektaalkunde van Oost-Nederland.*
's Hertogenbosch 1964.
Heeft betrekking op Groningen, Drenthe, Stellingwerven, Overijssel en Gelderland.

J. van der Kooi (ed.), *Dialectliteratuur. Balans en perspectief van de Moderne Streektaalletterkunde in Oostnederland en Neder-duitsland.* (Nedersaksische Studies 14), Groningen 1990.

Bevat o.m. veel bibliografische gegevens over naoorlogse dialectliteratuur in Groningen, Drenthe, Stellingwerven, Overijssel en Gelderland.

J. Kruijsen, N. van der Sijs (red.), *Honderd jaar stadstaal*. Amsterdam 1999.
Bevat bijdragen over stadsdialecten in Nederland en Vlaanderen

P.J. Meertens, B. Wander, *Bibliografie der Dialecten van Nederland, 1800-1950*. Amsterdam 1958.
Bibliografie van dialectteksten in Nederland tot 1950.

P. Th. van Reenen, M.E.H. Schouten (eds.), *New Methods in Dialectology*. Dordrecht 1990.
Bevat literatuurverwijzingen.

H. Scholtmeijer, *Naast het Nederlands: dialecten van Schelde tot Schiermonnikoog*. Amsterdam 1999.

J. Stroop, *Nederlands Dialectonderzoek. Artikelen uit de periode 1927 - 1982*. Amsterdam 1983.

J. de Vries, R. Willemyns, *Het verhaal van een taal*. Amsterdam 1993.

A. Weijnen, *De Nederlandse dialecten*. Groningen/Batavia 1941.

A. Weijnen, *Nederlandse Dialectkunde*. Assen 1958[1] en 1966[2].
Bevat literatuurverwijzingen.

J. te Winkel, *De Noordnederlandsche tongvallen*. Leiden 1899-1901.

J. Winkler, *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*.
's Gravenhage 1874. (2 delen). [Herdruk: Walluf bei Wiesbaden 1972].

HULPMIDDELEN

G. Geerts (e.a.), *Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS)*. Groningen/Deurne 1997[2]. (2 delen)

G. Geerts, H. Heestermans, m.m.v. C. Kruyskamp, *Van Dale. Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. Utrecht/Antwerpen 1992[12]. (3 delen).

L.W. Schuermans, *Algemeen Vlaamsch Idioticon*. Leuven 1865-1870. [Herdruk: Torhout 1984].

L.W. Schuermans, *Bijvoegsel aan het Algemeen Vlaamsch Idioticon*. Leuven 1883.

P. van Veen, i.s.m. N. van der Sijs, *Etymologisch Woordenboek.* Utrecht/Antwerpen 1997[2].
A.A. Weijnen, *Etymologisch dialectwoordenboek.* Assen 1996.
Woordenboek der Nederlandsche Taal. 's Gravenhage/Leiden 1882-1998.

TAALATLASSEN

J. Daan, M.J. Francken, *Atlas van de Nederlandse Klankontwikkeling.* Amsterdam 1972-1977.
M. Gerritsen (red.), *Atlas van de Nederlandse dialectsyntaxis.* Amsterdam 1991.
J. Goossens, J. Taeldeman, G. Verleyen, *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten (F.A.N.D.)* Deel I. Gent 1998. Deel II en III. Gent 2000
K. Heeroma, *Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden.* Assen 1957-1963.
3 Afleveringen van elk 10 kaarten met toelichtingen. Beslaat het hele gebied ten oosten van het IJsselmeer tot aan het noorden van Limburg.
Reeks Nederlands(ch)e Dialectatlassen.
1. E. Blancquaert, *Dialect-atlas van Klein Brabant.* Antwerpen 1925[1] en 1952[2] (met aanvullingen door Fr. Vanacker).
2. E. Blancquaert, H. Vangassen, *Dialect-atlas van Zuid-Oost Vlaanderen.* Antwerpen 1930.
3. E. Blancquaert, *Dialect-atlas van Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuwsch-Vlaanderen.* Antwerpen 1935.
4. H. Vangassen, *Dialect-Atlas van Vlaamsch-Brabant.* Antwerpen 1938.
5. E. Blancquaert, P.J. Meertens, *Dialect-Atlas van de Zeeuwsche eilanden.* Antwerpen 1940-1941.
6. W. Pée (m.m.w. van E. Blancquaert), *Dialect-Atlas van West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen.* Antwerpen 1946.
7. W. Pée, *Dialektatlas van Antwerpen.* Antwerpen 1958.
8. E. Blancquaert, J.C. Claessens, W. Goffin, A. Stevens, *Dialektatlas van Belgisch-Limburg en Zuid-Nederlands-Limburg.* Antwerpen 1962.
9. A. Weijnen, *Dialect-atlas van Noord-Brabant.* Antwerpen 1952.

10. A. Hol, J. Passage, *Dialect-atlas van Oost-Brabant, Noord-Limburg en de Rivierenstreek.* Antwerpen 1966.
11. L. van Oyen (m.m.w. van E. Blancquaert en Chr. J. van der Voet), *Dialektatlas van Zuid-Holland en Utrecht.* Antwerpen 1968.
12. H. Entjes, A.R. Hol, *Dialektatlas van Gelderland en Zuid-Overijssel.* Antwerpen 1973.
13. Jo Daan, *Dialektatlas van Noord-Holland.* Antwerpen 1969.
14. H. Entjes, *Dialektatlas van Zuid-Drente en Noord-Overijsel.* Malle 1982.
15. K. Boelens, G. van der Woude (m.m.w. van K. Fokkema en E. Blancquaert), *Dialect-atlas van Friesland.* Antwerpen 1955.
16. A. Sassen, *Dialekt-atlas van Groningen en Noord-Drenthe.* Antwerpen 1967.

    De RND bestaat telkens uit twee delen. In het atlasdeel zijn per aflevering van meestal 150 op kaart ingetekende verschijnselen voor de betrokken regio ondergebracht. Het tekstdeel bevat per plaats de in fonetisch schrift weergegeven vertalingen van plusminus 140 zinnen en woordenreeksen.

Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland. Deel I, afl. 1-5 (1939-1952), uitgegeven door G.G. Kloeke en zijn medewerkers. Deel II, afl. 6-8 (1956-1965), voortgezet door de Dialectencommissie van de Kon. Ned. acad. v. Wetenschappen te Amsterdam.

Taalatlas van het Nederlands en het Fries. Leiden 1981-...

TIJDSCHRIFTEN

Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, sinds 1927.

Bevat bijdragen op het gebied van de naamkunde en dialectologie.

Nederlandse Taalkunde, sinds 1996.

Algemeen taalkundig tijdschrift.

Onze Taal, sinds 1932.

Tijdschrift van het Genootschap Onze Taal.

Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde, sinds 1881.

De vakgebieden zijn onder meer: lexicografie, etymologie, dialectologie.

Leuvense Bijdragen, sinds 1896.

Het vakgebied is vooral de indogermanistiek.

Taal en Tongval, sinds 1949.

Het vakgebied is uitsluitend dialectologie en verwante gebieden.

Driemaandelijkse Bladen, sinds 1949.

Tijdschrift van het Nedersaksisch Instituut te Groningen. Het vakgebied is dialectologie.

Jaarboek Zannekin, sinds 1977.

Uitgegeven door de Vereniging/Stichting Zannekin (Ieper/Soest).

• Groningen

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

Bibliografie van Groningen 1983- ... Groningen/Haren [1986-...]
Verschijnt jaarlijks.

P.J. van Leeuwen, *Geschiedenis van de Groninger Literatuur.* Scheemda 1984.
Bevat zeer veel bibliografische gegevens over de Groninger dialectliteratuur.

S.J.H. Reker, *Groninger Grammatica.* Veendam 1991-...
Losbladige uitgave waarvan in de periode 1991-1995 zeven afleveringen (plm. 260 pagina's + registers) verschenen.

HULPMIDDELEN

P. Boeles (1795-1875), *Idioticon Groninganum.* Uitgegeven door Siemon Reker m.m.v. Ludie Postmus en Jochem Abbes. Groningen 1997.

J.J. Boer, *Dij t dut mout t waiten. Het Groot Gronings Spreekwoordenboek.* Veendam 1989.

H. Feenstra, *Duizend jaar Gronings taallandschap. Talige ontwikkelingen in cultuurhistorisch perspectief.* Bedum 1998.

K. ter Laan, *Nieuw Groninger Woordenboek.* Groningen enz 1929[1] en 1952[2].
[Van beide drukken zijn ongewijzigde herdrukken verschenen].

K. ter Laan, *Proeve van een Groninger spraakkunst.* Winschoten 1953.

H. Molema, *Woordenboek der Groningsche Volkstaal in de 19de eeuw.* Winsum 1887. [Ongewijzigde herdruk Groningen 1985].

S.J.H. Reker, *Zakwoordenboek Gronings-Nederlands, Nederlands-Gronings.* Veendam 1998[5].
Bevat een beredeneerde literatuurlijst, een overzicht van Groninger plaatsnamen en een apart katern over de Groninger spelling.

S.J.H. Reker, *Omgekeerd is ook wat weerd: retrogade woordenlijst van het Gronings annex rijmwoordenboek* (Nedersaksische Studies 9). Groningen 1985.
S.J.H. Reker, *Hou is dat? Het dialect van Groningen*. Den Haag 1992.

TIJDSCHRIFTEN

Krödde, sinds 1982.
Bevat literaire teksten, vooral in het Gronings.
Toal en Taiken, sinds 1983.
Algemeen cultureel tijdschrift met veel teksten in en aandacht voor het Gronings.

• Friesland

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

S. Dyk, J. Hoekstra (red.), *Ta de Fryske syntaksis*. Leeuwarden 1987.
A. Dykstra, R.H. Bremmer Jr. (red.), *'n Skiednis fan de Fryske taalkunde*. Ljouwert 1999.
K. Dykstra, B. Oldenhof, *Lyts hânboek fan de Fryske literatuer: taheakke: de resinte fryske literatuer*. Tweede verbeterde en bijgewerkte druk. Ljouwert 1977.
K. Fokkema, *Dialecten van de Friese west- en zuidkust*. Het veldwerk van prof.dr. K. Fokkema samengevat door H.T.J. Miedema en T.J. Steenmeijer-Wielenga. Leeuwarden 1972.
K. Fokkema, *Het stadsfries. Een bijdrage tot de geschiedenis van de grammatica van het dialect van Leeuwarden*. Dissertatie, Assen 1937.
J. Hoekstra, P.M. Tiersma, Frisian. In: E. Koenig en J. van der Auwera (red.), *The germanic languages*. London/New York 1994, blz. 505-531.
J.J. Hoff, *Friesche Dialectgeographie*. Den Haag 1933.
J.J. Kalma, J.J. Spahr van der Hoek en K. de Vries (red.), *Geschiedenis van Friesland*. Drachten 1968.
G. Knop, *De spraakkunst der Terschellinger dialecten*. Assen 1954.
T. van der Kooy, *De taal van Hindeloopen*. Den Haag 1937.

B. Sjölin, *Einführung in das Friesische*. Stuttgart 1969.
P.M. Tiersma, *Frisian reference grammar*. Dordrecht 1985. Tweede druk 1999 (met bibliografische aanvullingen).

HULPMIDDELEN

G. Blom, *Hylper wurdboek*. Leeuwarden 1981.
J. Boersma, *De Fryske stavering*. Leeuwarden 1980[3].
Ph. Breuker, *Oriëntatie in de frisistiek*. Leeuwarden 1985.
D. Eisma, *Tiidwurden*. Leeuwarden 1989.
D. Fokkema, *Wezzenlist fan it Schiermonikoogs mooi ieursatting yn it Friesk en Hollands*. Leeuwarden 1968.
T. Hoekema, *Lânfrysk-Skiermûntseager wurdlist. Mei de fokaal-foneem korrespondinsje v.v. en de Aldwestfrysk-Skiermûntseager lûdûntjouwing gearstald út Arne Spenter syn eilander stúdzjes*. (Estrik 56). Groningen 1979.
C. Roggen, *Woordenboek van het Oostterschellings. Wêdenboek fon et Aasters*. Leeuwarden 1976.
[Vertalingen en aanvullingen in: C. Roggen, *Woordenlijst Nederlands-Aasters*. Leeuwarden 1980].
J.W. Zantema, *Frysk Wurdboek. Deel I: Frysk-Nederlânsk; Deel II: Nederlâns-Frysk*. Leeuwarden 1984.
Literatuerlisten Stúdzje Frysk. Frysk Ynstitút RUG 1992.
Wurdboek fan de Fryske taal/Woordenboek der Friese taal. Leeuwarden 1984-...

TIJDSCHRIFTEN

Us Wurk, tydskrift foar de Frisistyk, sinds 1952.
Tydskrift foar Fryske taalkunde, sinds 1985.

• Drenthe en Stellingwerven

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

S. Boerma, R. Broersma, *Drèentse Schrieverij*. Zuidwolde 1993.

HULPMIDDELEN

H. Bloemhoff, *Fonologie en morfologie van het Stellingwerfs (enz.)*. Groningen 1991.

H. Bloemhoff, *Hoe schrijf je 't Stellingwerfs? Spelling en overzicht van vormen*. Berkoop/Oldeberkoop 1999.

H. Bloemhoff, *Stellingwarfs woordeboek*. Diel II (F-K), Oosterwolde 1994; Diel III (L-R) Oldeberkoop 1997; Diel IV (S-Z) Oldeberkoop 2001.

Drenthecursus, door M. Kool, E. Meijers, A. Schuring, H. Slot, J. Tissing. Assen 1991-1997.
Deze cursus is verschenen in 15 varianten van het Drents.

Drentse Spelling. Een handleiding voor de schrijfwijze van de streektaal, door de Drentse spellingcommissie: H. Slot e.a. Assen/ Zuidwolde 1987.
Een derde, verbeterde druk verscheen in 2000.

H. Hadderingh, B. Veenstra, *Drents Woordenboek*. Schiedam 1979.

W. Jongsma, G. Lantinga (red.), *Bronnenboek van Stellingwarf. Wegwijzer naar de historie van Oost- en Weststellingwerf*. Oldeberkoop 2000.
Bevat veel titels op het gebied van het Stellingwerfs.

Kursus Stellingwarfs veur beginners, bi'j mekeer brocht deur H. Bloemhoff, Z. Kuiters-Keizer, G. Lantinga. Oosterwolde 1990-...
Losbladig, met bibliografie.

G.H. Kocks, *Die Dialekte von Südostdrente und anliegenden Gebieten*. Groningen 1970.

G.H. Kocks, *Woordenboek van de Drentse dialecten*. Assen 1996-2000. (3 delen).

J. Naarding, *De Drenten en hun taal (enz.)*. Assen 1948.

A. Sassen, *Het Drents van Ruinen*. Assen 1953.

R. Smit, *Woordenboek van het Drents van Dwingelo*. Meppel 1996.

TIJDSCHRIFTEN

Oeze Volk, sinds 1956.
Teksten in het Drents.

Roet, sinds 1979.
Literair tijdschrift met teksten in het Drents.

De Ovend, sinds 1972.
Teksten in het Stellingwerfs.
De Taolkraant, sinds 1997.
Over taalactiviteiten en boeken in het Drents.

• Overijssel

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

L. Kremer, *Mundartforschung im ostniederländisch-westfälischen Grenzgebiet. Eine Bestandsaufnahme (1900-1975)*. Amsterdam 1977.
Beredeneerde bibliografie van dialectstudies in Achterhoek, Twente, Bentheim en Westmünsterland.

HULPMIDDELEN

G.J.H. Dijkhuis, *Twents woordenboek "Twents in woord en gebruik"*. Derde herziene en uitgebreide druk. Enschede 1991.
A. Fien (e.a.), *Woordenboek van de Kamper Taal*. Kampen 2000
J. Gigengack, *Twentse woorden en gezegden. Deel 1*. Enschede 1979.
G.J. Kraa (e.a.), *Jewilmke. Lessen voor het basisonderwijs*. Enschede, 2000-2001.
Diverse dialect-edities.
L. Kremer, *Grenzmundarten und Mundartgrenzen. Untersuchungen zur wortgeographischen Funktion der Staatsgrenze im ostniederländisch-westfälischen Grenzgebiet*. Köln/Wien 1979 (2 delen).
Een tekstband en een kaartenband, waarin op 208 kaarten ook Twente wordt behandeld. Geeft o.a. inzicht in de relatie tussen Oostgelderse en Westfaalse dialecten.
F.G.H. Löwik, *Om de taal van Twente. Historisch overzicht van een taalbeweging*. Hengelo 1989.
Nieuw Sallands woordenboek. Raalte 1995.
H. Scholtmeijer, *Woordenboek van de Overijsselse Dialecten*. Afl. 1 Het Huis-A. Kampen 2000.

K.D. Schönfeld Wichers, *Woordenboek Nederlands-Twents.* Enschede 1979; *Woordenboek Twents-Nederlands.* Enschede 1983.

H. van Vilsteren, *Wie sprekt de taal van de streek.* Streektaalproject voor de groepen 4, 5, 6, 7 en 8 van de basisschool. Kampen 1999.

TIJDSCHRIFTEN

De Moespot, driemaandeleks tiedschrift van 't Verbond van Neersasse dialectkringen, sinds 1958.
Tijdschrift van Twentse, Sallandse en Oostgelderse dialectkringen. Bevat verhalen en gedichten.

Verdan, Blad veur Oaveriesselse Dialecten.
Halfjaarlijks tijdschrift van Schrieversbond Oaveriessel, de IJsselacademie, het Van Deinse Instituut en de OBD.

• Flevoland

HULPMIDDELEN

H. Scholtmeijer, *Het Nederlands van de IJsselmeerpolders.* Leiden 1992.

T. de Vries, *Leven en Taal van het eiland Urk.* Kampen 1992.

• Gelderland

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

A.R. Hol, *De Betuwe.* Leiden 1957.
Bevat o.a. een hoofdstuk over de taal en literatuur van de Betuwe.

A. Keij, *Onderzoek naar dialectgrenzen en articulatorische verschillen in het middelnederlandse Rivierengebied.* Amsterdam 1982.

L.A. van Prooije, *De vakleu en et vak, boerderijbouw in Oost-Gelderland vanaf de eeuwwisseling tot ca. 1940. Vaktermen en werkwijze.* Arnhem 1984.

A.H.G. Schaars, *Boerentermen in Achterhoek en Lijmers.* Zutphen 1977.
Waarin een indeling van de Achterhoekse en Liemerse dialecten.

A.H.G. Schaars, De Veluwse dialecten. In: *Veluwse Almanak 1987*, blz. 138 vv.

W. van Schothorst, *Het dialect der Noord-West-Veluwe*. Utrecht 1904.

HULPMIDDELEN

Achterhoekse Almanak 2000. Terborg 2000.
Waarin o.a. opgenomen een artikel over de belangrijkste publicaties van de afgelopen eeuw m.b.t. geschiedenis, dialectologie, volkskunde en natuur en landschap, evenals overzichten van dialectkringen en oudheidkundige verenigingen.

A. van den Bremen-Van Vemde en L. van den Bremen, *Woordenboek van het dialekt van Epe.* [z.p.] 1982.

J. van den Hatert,, A. Datema, *Dialectwoordenboek van de Neder-Betuwe*. Kesteren 1998.

Nol Hell, *Kuiere ien de Duffelt, woorden, zegswijzen en anecdotes in de streektaal van de Duffelt naar Millingse tongval opgetekend eer het te laat is.* Millingen aan de Rijn 1991.

Johan van Os, *Maas en Waals Woordenboek en 22 verhalen in de streektaal.* Zutphen 1982.

A.H.G. Schaars, *Woordenboek van de Achterhoekse en Liemerse Dialecten* (WALD). Doetinchem 1984-...
Thematisch woordenboek waarin o.a. (ook aan de hand van kaartjes) een verantwoording van de verspreiding van Achterhoekse en Liemerse dialectwoorden. Verschenen zijn zes delen.

A.H.G. Schaars, *De WALD-spelling.* Doetinchem [1985].
Geeft regels voor de spelling van Oostgelders dialect.

Thijs van Woerkom, *Groebele ien de ben, buukske mit Betuwse woorde, uutdrukkinge en verhoale.* Zetten [1983].

TAALATLASSEN

Georg Cornelissen, Alexander Schaars, Timothy Sodmann, *Dialect à la carte: Dialektatlas West-Münsterland-Achterhoek-Liemers-Niederrhein*. Doetinchem/Köln/Vreden 1993.

• Noord-Holland

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

J. Daan, Noordhollandse dialecten. In: *Taal en Tongval* jrg. 8 (1956), blz. 113-121.
Bespreking van de verschillende dialecten die in Noord-Holland gesproken worden en hun onderlinge verwandschap.

J. Jonker [=K. Woudt], *Zaans voor beginners. Enkele kenmerken van een streektaal.* Zaandijk 1976.
Onder andere grammatica.

H. Langedijk, *Hé, is dat Westfries?* Hoorn [z.j.]. [Herziene uitgave in 1971].
Woorden/uitdrukkingen in kontekst, grammatica, spreekwoorden, verhaaltjes.

J. Pannekeet, *Het Westfries. Inventarisatie van dialectkenmerken.* Wormerveer 1995.

HULPMIDDELEN

G.J. Boekenoogen, *De Zaansche Volkstaal. Bijdrage tot de kennis van de woordenschat in Noord-Holland.* Leiden 1897. [Herdruk 1971].
Dialectbeschrijving en woordenboek.

J.Bouman, *De volkstaal in Noord-Holland (...).* Purmerend 1871.
Woordenlijst.

J. Daan, *Hij zeit wat. Grepen uit de Amsterdamse volkstaal.* Amsterdam 1949. [door J. Berns bewerkte herdruk: 's-Gravenhage 1993].
Allerlei taalkundige observaties.

J. Daan, *Wieringer land en leven in taal.* [Amsterdam 1950]. [Herdruk Wieringen 1981].
Grammatica en woordenschat.

J. van Ginneken, *Drie Waterlandse dialecten.* Alphen aan de Rijn 1954. (2 delen).
Dialectbeschrijving van Marken, Volendam, Monnikendam.

B. de Haar, Laren tussen oost en west. In: *Mededelingen van het P.J. Meertens-Instituut* 1981, blz. 14-18.

K.H. Heeroma, *Hollandsche dialektstudies; bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis van het algemeen beschaafd Nederlands.* Groningen 1935.
Vergelijking van klank- en vormverschijnselen vóór 1500 met die van nu in Texel, Wieringen, Enkhuizen, Callantsoog, Petten, Egmond aan Zee, Marken, Volendam, Oostzaan, Assendelft, Zandvoort, Aalsmeer, Huizen.

M. van den Hombergh-Bot, *Structuur in de woordenschat van drie Waterlandse dialecten.* Alphen aan den Rijn 1954.
Woordenschat Marken, Volendam, Monnikendam.

G. Jansen, *Tessels woordenboek met sèèggies. Nederlands - Texels.* Den Burg 1993

G. Karsten, *Het dialect van Drechterland.* Purmerend 1931.
Dialectbeschrijving en woordenboek.

S. Keyser, *Het Tessels. Inleiding, vocabulaire en teksten.* Leiden 1951.
Woordenboek.

K. Kuiper, *Schets van het Westfriesche dialect.* Warmenhuizen 1952.
Grammatica en woordenlijst.

J. Pannekeet, *Mooi zoid. Westfriese uitdrukkingen en gezegden.* Hoorn 1971. [Herdruk: Hoorn 1987].
Tevens woordenlijst.

J. Pannekeet, *Woordvorming in het hedendaags Westfries.* Amsterdam 1979.
Grammatica.

J. Pannekeet, *Westfries Woordenboek.* Wormerveer 1984.

H. Schatz, *Lik op stuk. Het dialect van Amsterdam.* 's-Gravenhage 1987.
Allerlei taalkundige observaties.

Sj. Spoelstra, *Enkhuizer woordenboek.* Amsterdam 1981.

K. Woudt, *Deer hoor ik je. Gedachten over de Zaanse streektaal.* Wormerveer 1984.
Taalkundige observaties en woordenboek.

• Zuid-Holland

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

J. Daan, Streektalen in Zuid-Holland. Een eerste verkenning. In: J. Daan, K. Heeroma, *Zuidhollands. Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen XXX.* Amsterdam 1965, blz. 5-31.
Bevat ook gegevens over Utrechts dialect.

HULPMIDDELEN

N. van der Ent, *Van IJzendijkers, Nijpnaarzen en andere Minne Breiers. Een verzameling woorden uit de Krimpenerwaard.* Schoonhoven 1990.
Woordenboek.

A. van Gaalen, F. van den Mosselaar, *"Kèk è nâh...". Plat & bekakt Haags.* 's-Gravenhage 1985.
Allerlei taalkundige observaties met woordenlijst.

A.C.M. Goeman, *Klank- en vormverschijnselen van het dialect van Zoetermeer.* Amsterdam 1984.
Grammatica.

A.P.M. Lafeber, *Het dialect van Gouda.* Gouda 1967.
Beknopte dialectbeschrijving en woordenboek.

H.C. Landheer, *Het dialect van Overflakkee.* Assen 1955.
Grammatica en woordenboek.

A. Opprel, *Het dialect van Oud-Beierland.* 's-Gravenhage 1896.
Grammatica en woordenlijst.

J. Oudenaarden, *Wat zeggie? Azzie val dan leggie! Een speurtocht naar het dialect van Rotterdam.* Utrecht/Antwerpen 1984.
Allerlei taalkundige observaties.

J. Oudenaarden, *De terugkeer van Opoe Herfst. Over de woordenschat van Rotterdam.* Utrecht/Antwerpen 1986.
Allerlei taalkundige observaties.

G.S. Overdiep, *De volkstaal van Katwijk aan Zee.* Antwerpen 1940.
Grammatica.

G.S. Overdiep, *Woordenboek van de volkstaal van Katwijk aan Zee.* Antwerpen 1949. [Herdruk: Katwijk 1987].
Woordenboek.

D. Roeleveld, *De Scheveningse woordenschat. Dialect van een vissersdorp.* 's-Gravendeel 1986.
Woordenboek.

J. van der Spek (red.), *Zoetermeers woordenboek.* [Zoetermeer] 1981.
Beknopt woordenboek.

M.A. van Weel, *Het dialect van Oost-Voorne.* Leiden 1904.
Grammatica en woordenlijst van Goeree, met name Ouddorp.

• Utrecht

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

T. van Veen, *Utrecht tussen oost en west. Studies over het dialect van de provincie Utrecht.* Utrecht 1964.
Vooral over klankverschijnselen in de provincie Utrecht en aangrenzende gebieden.

T. van Veen, B. van den Berg, Utrechts. *Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen XXXI.* Amsterdam 1966.
Twee voordrachten over de taal in de provincie Utrecht vroeger en nu, met een grammofoonplaatje.

HULPMIDDELEN

B.J. Martens van Vliet, m.m.v. H. Scholtmeijer, *De vollekstaol van de Stad Uterech.* Utrecht 1996.
Woordenlijst met inleiding over de klank- en vormleer van het Stad-Utrechts. In 1997 verscheen een vermeerderde tweede druk.

M. Nagel, M.W. Hartog, *Woordenboek van Bunschoten-Spakenburg en Eemdijk.* Bunschoten 1996.
Uitgebreid lokaal woordenboek. Afzonderlijk is een dialect-cd verschenen.

W. van Schothorst, *Het dialect der Noord-West-Veluwe.* Utrecht 1904.
Klankleer, vormleer en woordenlijst van een gebied dat, in tegenstelling tot wat de titel doet vermoeden, ook tien plaatsen in het oosten van de provincie Utrecht omvat.

H. Scholtmeijer, *Zuidutrechts woordenboek: dialecten en volksleven in de Kromme-Rijnstreek en Lopikerwaard.* Utrecht 1993.
Woordenlijst met inleiding over de klank- en vormleer van de Zuidutrechtse dialecten, en enkele volkskundige bijdragen.

T. van Veen, m.m.v. H.J. van Es, *Taal en leven in de Utrechtse Vechtstreek.* Zutphen 1989.
Vooral woordenlijsten; verder hoofdstukken over klank- en grammaticale verschijnselen en over de taal in de provincie Utrecht in het algemeen.

• Noord-Brabant

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

J. van Ginneken, Het Brabantsch-Frankisch, resp. Het Limburgsch-Frankisch. In: *Handboek der Nederlandsche taal.* Deel 1. Nijmegen 1913, blz. 123-205. [Tweede druk 's-Hertogenbosch 1931].

A. Weijnen, *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant, in aansluiting aan geographie, geschiedenis en volksleven.* Fijnaart 1937.

A. Weijnen, *De dialecten van Noord-Brabant.* [z.p.] 1952. [Tweede bijgewerkte uitgave: 's-Hertogenbosch 1987].

HULPMIDDELEN

A.P. de Bont, *Dialekt van Kempenland. Meer in het bijzonder d'Oerse taol.*
Deel I: *Klank- en vormleer;* Deel II: *Vocabularium.* Assen 1958-1962.

J.H.A. Elemans, *Woord en Wereld van de boer. Een monografie over het dialect van Huisseling.* Utrecht 1958.
Klank- en vormleer, inventarisatie boerenwoordenschat.

H. Heestermans, *Witte nog? Over Bergse en Westbrabantse woorden en uitdrukkingen. 1, 2 en 3.* Roosendaal 1988, 1989, 1990.

Hoe schrijf ik mijn dialect? Een referentiespelling voor alle Brabantse dialecten. Leuven/ Amersfoort 1999.
Dialectspelling voor de Brabantse dialecten.

C. Hoppenbrouwers, *De taal van Kempenland, van ààwbätte tot zwiemele.* Eindhoven [1996].
H. Mandos, M. Mandos-van de Pol, *De Brabantse Spreekwoorden. Uitdrukkingen in Brabant gebruikt en opgetekend.* Waalre 1988.
J. Stroop, *Sprekend een Westbrabander. Krantestukjes over dialektverschijnselen in West-Noord-Brabant.* Amsterdam 1979.
J. Stroop, *Sprekend een Westbrabander [2]. Krantestukjes over dialektverschijnselen in West-Noord-Brabant.* Amsterdam 1981.
C. Swanenberg, J. Swanenberg, *Eige grèij, 'n Meierijs woordenboek.* Enschede 1996.
P.H. Vos, *Spellingsvoorstel i.v.m. dialectdictees in de provincie Noord-Brabant*, 1995.
Verkrijgbaar bij het Provinciaal Genootschap in 's-Hertogenbosch.
Woordenboek van de Brabantse Dialecten. Assen/Maastricht 1967-...
Systematisch dialectwoordenboek; inventariseert ook de woordenschat van de provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen. Verschenen zijn 17 afleveringen.

TIJDSCHRIFTEN

Brabants Heem, sinds 1948.
Uitgave van de Stichting Brabants Heem.
Brabant Cultureel, sinds 1951.
Uitgave van Het Noordbrabants Genootschap.

• Zeeland

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

P.J. Meertens, 'De plaats van het Zeeuws onder de Nederlandse dialecten'. In: [P.J. Meertens], *Meertens over de Zeeuwen. Zeeuwse studies uitgegeven naar aanleiding van zijn tachtigste verjaardag.* Middelburg 1979, blz. 121-138.
Encyclopedie van Zeeland. Middelburg 1982, blz. 321-327. ['Dialecten, Zeeuwse'].

Van dialect tot turbotaal. De toekomst van onze dialecten. Middelburg/Brugge/Gent 1997, blz. 44-48.
Internet: de Zeeuwse taelsite, http://people.zeelandnet.nl/evenhuis

HULPMIDDELEN

E.J. van den Broecke-De Man, *Dialecten in West-Zeeuwsch-Vlaanderen.* Groede [z.j.]
E.J. van den Broecke-De Man, *Dialect in het Land van Axel.* Terneuzen 1981.
E.J. van den Broecke-De Man en J.L. Eggermont, *Dialecten in Oost-Zeeuwsch-Vlaanderen.* Kloosterzande 1982.
E.J. van den Broecke-De Man en A. Francke, *Dialect op Walcheren.* Kruiningen 1987.
E.J. van den Broecke-De Man en J.A. van Gilst, *Dialect op Zuid-Beveland.* Kruiningen 1985.
E.J. van den Broecke-De Man en L. Eikenhout, *Dialect op Noord-Beveland.* Kruiningen 1984.
E.J. van den Broecke-De Man en A.A. Krijger-Goedegebuure, *Dialect op Tholen en St.-Philipsland.* Kruiningen 1986.
E.J. van den Broecke-De Man, D.K. Soldaat-Poortvliet en P. Heerschap, *Dialect op Goeree-Overflakkee.* Ouddorp 1988.
M.J. Evenhuis, *Het einde van een tijdperk? Dialectgebruik op Walcheren.* Vlissingen 1993.
M.J. Evenhuis, *De guus van Beekèrke. Verslag van een sociolinguïstisch onderzoek naar het gebruik van streektaal onder Walcherse basisschoolleerlingen en hun ouders.* West-Souburg 1994.
H.M. Kesteloo, *Het dialect van het platte land van Walcheren, met uitzondering van Arnemuiden en Westkapelle met Zoutelande.* [z.p.] 1917. Hs Zeeuwse bibliotheek.
J.H. Kluiver en R. Willemsen, *Inventaris van het archief van de Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek 1928-1976.* Middelburg 1991.
A. Menheere, *Nederlands als opvoedtaal bij Zeeuwstalige ouders. Verslag van een onderzoek naar taalgedrag en taalattitudes bij ouders van vierjarige kinderen in de gemeente Borsele.* Amsterdam 1988.

A.M. Riemens, *Hoe 'zuinig' zijn we op onze taal? Dialectgebruik in West-Zeeuwsch-Vlaanderen*. Vlissingen 1993.
A. Verschuur, *Klankleer van het Noord-Bevelandsch*. Amsterdam 1902.
A. de Vin, A.F. van de Zande-Vleugels Schutte en B. Oele, *Dialect op Schouwen-Duiveland in de tweede helft van de twintigste eeuw*. Biervliet/Zierikzee 1998.
A. de Vin, *Het dialect op Schouwen en Duiveland*. Leiden 1952.
B. Voortman, *Regionale variatie in het taalgebruik van notabelen: een sociolinguïstisch onderzoek in Middelburg, Zutphen en Roermond*. Amsterdam 1994.
J. Zwemer, *Plat Walchers*. Vlissingen 1995.
Woordenboek der Zeeuwse Dialecten. Red. Ha.C.M. Ghijsen. Krabbendijke 1998[9].
Alfabetisch woordenboek op dialectwoorden. Bij ieder woord wordt de verspreiding over het Zeeuwse gebied aangegeven.
Van het woordenboek bestaat ook een versie op CD-rom, gebaseerd op de achtste druk. Hierin zijn 300 oude foto's, 3000 ingesproken voorbeeldzinnen en een Nederlandstalige ingang op de dialectwoorden opgenomen.

TIJDSCHRIFTEN

Nehalennia. Bulletin van de werkgroep historie en archeologie van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen en de Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek, sinds 1964.
Ledenorgaan van de Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek, met achterin de Mededelingen van de vereniging.
Noe. 'n Bitje uut 't zuudwesten, sinds 1997.
Tijdschrift met verhalen, gedichten, reportages en interviews in (en over) het Zeeuws. Een uitgave van de Stichting Zuudwest 7.

• Belgisch en Nederlands Limburg

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

H. Brok, Publicaties over dialekt in Limburg. In: *Veldeke* jrg. 63 (1988), nr. 2, blz. 25-29; nr. 3, blz. 27-29; nr. 4, blz. 7-9; nr. 5,

blz. 28-30; nr. 6, blz. 23-25;*Veldeke* jrg. 64 (1989), nr. 2, blz. 50-52; nr. 3, blz. 82-87; nr. 4, blz. 109-110; *Veldeke* jrg. 65 (1990), nr. 3, blz. 85-90; *Veldeke* jrg. 66 (1991), blz. 172-177; *Veldeke* jrg. 68 (1993), blz. 8-12; *Veldeke* jrg. 69 (1994), blz. 15-24; *Veldeke* jrg. 70 (1995), blz. 5.
Bevat literatuuroverzicht; per plaats geordend; betreft vooral Nederlands Limburg.

W. Dols, Iets over Limburgsche Dialecten. In: *Publ. Soc. Hist. et Arch. dans le Limbourg LXXVIII-LXXXII* (1942-1946), pag 129-147. Ook in: H. van de Wijngaard (red.), *Een eeuw Limburgse dialectologie*. Hasselt/Maastricht 1996, blz. 182-200.

J.G.M. Notten, *De Chinezen van Nederland*. Valkenburg aan de Geul 1973[1] en 1988[2].
Bevat literatuurverwijzingen en kaarten.

HULPMIDDELEN

L. Amkreutz (e.a.) (red.), *Kirchröadsjer Dieksiejoneer*. Kerkrade 1997[2].

E. Achten, L. Achten, *'t Zoo.ëneves woo(ë)rdebòk. Het Zonhovens woordenboek*. Zonhoven 1996.

R. Belemans, J. Van Thienen, *Ich kal ooch Limburgs. Creatief lespakket voor de tweede en derde graad van het secundair onderwijs*. Hasselt 2000[2].

J. Cajot (red.), *Hoe maak ik een dialectwoordenboek*. Hasselt 1995.
Handleiding voor het maken van een dialectwoordenboek.

Diepenbeeks eigenwoordig en eigenzinnig. Heemkundige kring Diepenbeek. Diepenbeek 2000.

W. van Dinter (e.a.) (red.), *Dialectwoordenboek van de gemeente Gennep*. Gennep 1993.

H.J.E. Endepols, *Diksjenaer van 't Mestreechs*. Maastricht 1955.

P. Hermans (e.a.) (red.), *De Weertlandse dialecten*. Weert 1998.

J.C.P. Kats, *Remunjs waordebook*. Roermond 1985.

M. Maasen, J. Goossens, *Limburgs Idioticon. Verzameling dialectwoorden ("Woordenzangen"), van 1885 tot 1902 verschenen in het tijdschrift "'t Daghet in den Oosten"*. Tongeren 1975.
Alfabetisch geordend woordenboek met ong. 2500 woorden; betreft vooral Belgisch Limburg.

't Neigemenneke, *Sintrùinse Diksjonèèr*. Sint-Truiden 1998.

J.G.M. Notten, *Aanwijzing voor de spelling van de Limburgse Dialecten*. Maastricht 1983.
J. Oris, *Diksjenêr van Kotshove*. Kortessem 2000.
P. Prikken, *De taal van de Maas, Nederlands-Limburgs Woordenboek*. Sittard 1994.
Rheinisches Wörterbuch. Uitgegeven door J. Müller en anderen. Bonn 1929, Berlin 1931-1971 (9 delen).
Alfabetisch geordend woordenboek. Bevat woordkaarten.
A. Rutten, *Bijdrage tot een Haspengouwsch Idioticon*. Antwerpen 1890.
P.J.G. Schelberg, *Woordenboek van het Sittards dialect*. Amsterdam 1986.
W. Schols, G. Linssen, *Venrays woordenboek*. Venray 1998[2].
X. Staelens, *Dieksjenèèr van 't (H)essels*. Hasselt 1989.
A. Stevens, *Túngërsë Dïksjënêer, Woordenboek van het Tongers*. Tongeren 1986.
Woadbook Heëlesj-Hollendsj. Woordenboek Heerlens-Nederlands. Veldeke Heële en umsjtrieëke. [Heerlen] 2000.
Woordenboek van de Limburgse Dialecten (WLD).
Assen/Maastricht 1982-...
Systematisch dialectwoordenboek voor de beide provincies Limburg en het Duitstalig deel van België. Bevat per aflevering alfabetisch trefwoordenregister, woordkaarten en literatuurverwijzingen. Verschenen zijn 21 afleveringen.

TIJDSCHRIFTEN

Veldeke, tijdschrift voor Limburgse volkscultuur. Sinds 1926.
Bevat dialectteksten uit beide provincies Limburg en publicaties over dialect en volkskunde.
Jaarboek van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde. Sinds 1999.
Bevat dialectologische en naamkundige publicaties over de beide Limburgen.

• Antwerpen en Vlaams-Brabant

HULPMIDDELEN

R. Belemans, S. De Vriendt (red.), *Brabantse dialecten springlevend.* Publicatie bij de Tweede Brabantse Dialectendag. Leuven 1998.

R. Belemans, W. Wellekens (red.), *Brabantse dialecten in de kijker. Publicatie bij de eerste Brabantse Dialectendag.*
Behandelt de dialecten in Noord-Brabant, Vlaams-Brabant en Antwerpen; bevat spellingsoverzicht voor Brabantse dialecten en literatuurverwijzingen.

P.J. Cornelissen, J.B. Vervliet, *Idioticon van het Antwerpsch Dialect.* Gent 1899-1903. Daarbij: *Aanhangsel.* Gent 1906 en *Bijvoegsel.* Turnhout 1936-1939.

M. De Schrijver, *Eie ma vast ?* Brussel 1998.

H. Diddens, *Woordenboek van het Mechels dialekt. Een poging tot inventarizatie van het taalmateriaal en typisch taalgebruik.* Mechelen 1986.

L. Goemans, *Leuvens Taaleigen, Woordenboek.* Brussel/Tongeren 1936-1954.

M. Janssens, *De Tiense toal ès saaîkerzùujt. Tiens lexicon.* Tienen 1992.

J. De Keyser, M. Ooms (red.), *Brabantse dialecten gesproken en geschreven.* Publicatie bij de derde Brabantse dialectendag. Leuven 2000.

A. Meulemans, *Hoe zei men dat weleer in het Leuvens.* Leuven 1990.

J.L. Pauwels, *Het dialect van Aarschot en omstreken. Deel I: tekst. Deel II: kaarten.* In: *Reeks Bouwstoffen en Studiën voor de Geschiedenis en de Lexicografie van het Nederlands,* deel V, 1 & 2. [z.p.] 1958.

L. Quievreux, *Dictionaire du dialecte bruxellois.* Brussel 1951.

R. Poinet, *De sappege Leivenieer.* Leuven 1993.

J.F. Tuerlinckx, *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon.* Gent 1886.

W. Wellekens, *Diksjonêr van 't Leives, Woordenlijst van het hedendaagse Leuvens.* Leuven 1994[2].

TIJDSCHRIFTEN

Brussels Dialect, sinds 1991.
Ledenblad van de Academie van het Brussels v.z.w.
Eigen schoon en de Brabander, sinds 1911.
Ons Heem, sinds 1946.
Uitgave van het Verbond voor Heemkunde v.z.w.
Ons Leives, sinds 1990.
Berichtenblad van de Academie voor het Leuvens dialect.

• Frans-, Oost- en West-Vlaanderen

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

J. Taeldeman, Het Klankpatroon van de Vlaamse Dialekten. Een inventariserend overzicht. In: M. Devos, H. Ryckeboer, J. Taeldeman, *Woordenboek van de Vlaamse Dialekten. Inleiding*. Gent /Tongeren 1979, blz. 48-120.

- Frans-Vlaanderen

H. Ryckeboer, Het Vlaams van de Franse Westhoek in het geheel van het Nederlandse taalgebied. In: *De Franse Nederlanden/Les Pays-Bas Français, Jaarboek/Annales 4 (1979)*, blz. 173-180.
H. Ryckeboer, L. Maeckelberghe, Dialect en Cultuurtaal aan weerszijden van de rijksgrens in de Westhoek. In: *De Franse Nederlanden/Les Pays-Bas Français, Jaarboek/Annales 12 (1987)*, blz. 129-151.
H. Ryckeboer, *Het Nederlands in Noord-Frankrijk*. Nijmegen 1997.

- West-Vlaanderen

F. Debrabandere, Het Kortrijkse Dialect. *Verhandelingen van de Leiegouw X (1986)*.
Met uitvoerige bibliografie over het Westvlaams in het algemeen en Kortrijks in het bijzonder.
J. Jacobs, *Het Westvlaamsch van de oudste tijden tot heden*. [z.p.] 1927.

W. Pée, Het Westvlaams. In: *West-Vlaanderen 1958*, blz. 289-301.
R. Vandekerckhove, *Structurele en sociale aspecten van dialectverandering. De dynamiek van het Deerlijkse dialect.* Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. [ook uitgegeven als nr. 21 van de Werken van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, Vlaamse afdeling.] Gent 2000.
R. Van Sint-Jan, *Het West-Vlaamsch van Guido Gezelle.* [z.p.] 1931.

- Oost-Vlaanderen

J. Taeldeman, De vokaalstruktuur van de Oostvlaamse Dialekten. *Bijdr. en Meded. van de Dialectencommissie 51.* Amsterdam 1978.
I. Teirlinck, *Klank- en Vormleer van het Zuid-Oost-Vlaandersch Dialect.* Gent 1924.

HULPMIDDELEN

L.L. De Bo, *Westvlaamsch Idioticon.* Gent 1892; Handzame 1977[2].
J. Craeynest, *LOQUELA, Taalkundig maandblad uitgegeven door G. Gezelle van 1881 tot 1895 en omgewerkt tot woordenboek.* Amsterdam 1909; Tielt, Amsterdam 1946[3].
Roland Desnerck, *Oostends Woordenboek.* Handzame 1972.
A. Joos, *Waasch Idioticon.* Gent/Sint-Niklas 1900; Sint-Niklaas 1979.
L. Lievevrouw-Coopman, *Gents Woordenboek.* Gent 1950; Gent 1974[4].
I. Teirlinck, *Zuid-Oostvlaanders Idioticon.* Gent 1908-1922; Handzame 1987.
Woordenboek van de Vlaamse Dialekten. Gent/Tongeren 1979-... Systematisch dialectwoordenboek. Bevat per aflevering alfabetisch trefwoordenregister, woordkaarten en literatuurverwijzingen.

TIJDSCHRIFTEN

Biekorf.
Westvlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde.

De Leiegouw.
Driemaandelijks tijdschrift van de Leiegouw, Vereniging voor geschied-, taal- en volkskundig onderzoek in het Kortrijkse.

Oost-Vlaamse Zanten, sinds 1925.
Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen.

WVD-Kontakt, sinds 1988.
Mededelingenblad van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten.

B1. LANDELIJKE INSTITUTEN EN INSTELLINGEN

Katholieke Universiteit Leuven
Instituut voor Naamkunde en Dialectologie
Blijde Inkomststraat 21
B-3000 Leuven
Tel. (016) 32 48 22 / Fax (016) 32 47 67

Katholieke Universiteit Nijmegen
Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde
Erasmusplein 1
NL-6525 HT Nijmegen
Tel. (024) 361 205 6 / Fax (024) 361 217 7
Internet http://atd.let.kun.nl

Meertens Instituut
Joan Muyskenweg 23
NL-1096 CJ Amsterdam
Tel. (020) 462 850 0 / Fax (020) 462 855 5
E-mail info@meertens.knaw.nl

Nederlands Centrum voor Volkscultuur
F.C. Donderstraat 1
NL-3572 JA Utrecht
Tel. (030) 276 024 4 / Fax (030) 273 611 1

Rijksuniversiteit Gent
Vakgroep Nederlandse Taalkunde
Blandijnberg 2
B-9000 Gent
Tel. (09) 264 40 79 / Fax (09) 264 41 70

Rijksuniversiteit Groningen
Nedersaksisch Instituut / Fries Instituut
Oude Kijk in 't Jatstraat 26
NL-9712 EK Groningen
Tel. (050) 363 594 4 / Fax (050) 363 490 0

Fryske Akademy
Doelestrjitte 8
NL-8911 DX Ljouwert
Tel. (058) 213 141 4

Stichting Nederlandse Dialecten
Secretariaat: Generaal Gavinstraat 344
NL-6562 MR Groesbeek
Tel. (024) 361 204 8 / Fax (024) 361 197 2
E-mail: h.van.de.wijngaard@let.kun.nl
veronique.detier@rug.ac.be

BIBLIOTHEKEN

Bibliotheek Katholieke Universiteit Brabant
Hogeschoollaan 225
Postbus 90153
NL-5000 LE Tilburg
Tel. (013) 466 212 4

Katholieke Universiteit Leuven
Bibliotheek Faculteit Letteren
Blijde Inkomststraat 21
B-3000 Leuven
Tel. (016) 324 900

Katholieke Universiteit Nijmegen
Bibliotheek Faculteit Letteren
Erasmusplein 1
NL-6525 HT Nijmegen
Tel. (024) 361 287 1

Koninklijke Bibliotheek
Prins Willem Alexanderhof 5
NL-2595 BE 's Gravenhage
Tel. (070) 314 091 1

Koninklijke Bibliotheek Albert I
Keizerslaan 4
B-1000 Brussel
Tel. (02) 519 535 4

Rijksuniversiteit Groningen
Bibliotheek Faculteit der Letteren
Oude Kijk in 't Jatstraat 26
NL-9700 HS Groningen
Tel. (050) 363 594 0

UFSIA
Prinsstraat 9
B-2000 Antwerpen
Tel. (03) 220 499 6

Universitaire Instelling Antwerpen
Universiteitsplein 1
B-2610 Antwerpen
Tel. (03) 820 214 1

Universiteit Gent
Bibliotheek Vakgroep Nederlandse Taalkunde
Blandijnberg 2
9000 Gent
Tel. (09) 264 40 75

Vrije Universiteit Brussel
Centrale Bibliotheek
Pleinlaan 2
B-1050 Brussel
Tel. (02) 629 260 9

SONT
Postbus 244
NL-8260 AE Kampen
Federatie van streektaalorganisaties in Oost-Nederland.

• Friesland

Frysk letterkundich museum en dokumintaesjesintrum
Grutte Tsjerkestrjitte 212
NL-8911 EG Ljouwert
Tel. (058) 212 083 4

• Groningen

Grunneger Cultuurcentrum
Stationsstraat 11B
NL-9679 EA Scheemda
Tel. (0597) 591 025

Bureau Groninger Taal en Cultuur RUG
Postbus 716
NL-9700 AS Groningen
Tel. (050) 363 594 3
E-mail: bgtc@let.rug.nl en s.j.h.reker@let.rug.nl

• Drenthe en Stellingwerven

Drentse Taol
Postbus 78
Brunelstraat 77
NL-9400 AB Assen
Tel. (0592) 381 172 / Fax (0592) 318 234 /
E-mail: drentsetaol@pbcdrenthe.nl

Stichting Het Drentse Boek
Postbus 11
NL-7920 AA Zuidwolde
Tel. (0528) 371 443 / E-mail: drentse.boek@planet.nl

Stichting Stellingwarver Schrieversronte
Willinge Prinsstraat 10
NL-8421 PE Berkoop/Oldeberkoop
Tel. (0516) 451 108 / Fax (0516) 451 109

• Overijssel

IJsselakademie
Molenstraat 28A
NL-8261 JW Kampen
Tel. (038) 331 523 5

Van Deinse Instituut
De Klomp 35
NL-7511 DG Enschede
Tel. (053) 433 457 7 / Fax (053) 434 074 4

Stichting GrensOverschrijdende Streektalen GOS
Postbus 244
NL-8260 AE Kampen
Tel. (038) 331 523 5

• Flevoland

Sociaal Historisch Centrum voor Flevoland
Kamp 40-28
Postbus 73
NL-8200 AB Lelystad
Tel. (0320) 223 113

• Gelderland

Staring Instituut
Grutstraat 31
NL-7001 BW Doetinchem
Tel. (0314) 332 831
Centrum voor het streekeigene van Achterhoek en Liemers.

Stichting Gelders Oudheidkundig Contact
Postbus 4040
Oude Wand 31
NL-7200 BA Zutphen
Tel. (0575) 511 826 / Fax (0575) 543 223
Geeft o.a. kwartaalblad uit waarin activiteiten, publicaties van oudheidkundige/heemkundige verenigingen e.d.

BIBLIOTHEKEN

Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek
Koningstraat 26
NL-6811 DC Arnhem

• Noord-Holland

Genootschap Oud West-Friesland
Secretariaat: Timmermansgildehuis
Postbus 2125
NL-1620 EC Hoorn

Stichting Creatief Westfries
Plaetmanstraat 13
NL-1704 CA Heerhugowaard
Tel. (072) 574 150 0

• Zuid-Holland

Stichting Streektaal Alblasserwaard en Vijfheerenlanden
Albert Verweystraat 21
NL-4207 RD Gorinchem

• Noord-Brabant

Stichting Brabants Heem
Postbus 1203
NL-5200 BD 's Hertogenbosch
Tel. (0486) 461 982

Koepelorganisatie van ruim 90 heemkundekringen in de provincie Noord-Brabant. Uitgeefster van het tijdschrift *Brabants Heem* en van enkele boekenreeksen.

Het Noordbrabants Genootschap
Postbus 1104
NL-5200 BD 's-Hertogenbosch
Tel. (073) 613 948 4

Algemeen-culturele vereniging in de provincie Noord-Brabant. Uitgeefster van het tijdschrift *Brabant Cultureel.*

• Zeeland

Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek
Boterzandestraat 15
NL-4521 AS Biervliet

Houdt zich o.a. bezig met dialectonderzoek en publicatie van onderzoeksresultaten.

Stichting Zuudwest 7.
Ritthemsestraat 14
NL-4388 JR Oost-Souburg
E-mail: noe@zeelandnet.nl

Geeft het Zeeuwstalige tijdschrift *Noe* uit, organiseert een jaarlijks streektaalfestival, etc.

Stichting School & Dialect
Van Vollenhovestraat 5
NL-4561 JJ Hulst

Houdt zich bezig met een door de provincie ondersteund dialectproject voor basisscholen.

Stichting De Zeeuwse Taele
Postbus 8004
NL-4330 EA Middelburg

Faciliteert het project Supplement bij het Woordenboek der Zeeuwse Dialecten.

• Belgisch en Nederlands Limburg

Landschaftsverband Rheinland
Amt für rheinische Landeskunde
Endenicher Strasse 133
D-53115 Bonn
Tel. (0228) 983 4-0 / Fax (0228) 9834-119

Tijdschrift *Volkskultur an Rhein und Maas*; publicaties over dialect en volkskunde in het Rijnland en aangrenzende gebieden.

Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG)
Bogaardenstraat 43
NL-6211 SN Maastricht
Tel. (043) 329 222 2

Limburgs Museum
Keulsepoort 5
NL-5911 BX Venlo
Tel. (077) 352 211 2 / Fax (077) 354 839 6 /
E-mail: limburgsmuseum@wxs.nl

Publicaties over volkskunde in de beide Limburgen.

Sociaal Historisch Centrum voor Limburg
Boschstraat 73
NL-6211 AV Maastricht
Tel. (043) 325 014 1

Veldeke-Limburg
Secretariaat: Kerkweg 48
NL-6155 KN Puth
Tel. (046) 443 165 5
Tijdschrift *Veldeke*; publicaties over dialect in de beide Limburgen.

Veldeke-Bels(j)-Limburg
Secretariaat: John Lenaerts
Doktersstraat 5
B-3520 Zonhoven
Veldeke-kring voor de provincie Belgisch Limburg.

Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde
Secretariaat: Sparrenhof 13
B-3290 Diest
Publicaties over dialect- en naamkunde in de beide Limburgen.

BIBLIOTHEKEN

Stadsbibliotheek Maastricht
Nieuwenhofstraat 1
NL-6211 KG Maastricht
Tel. (043) 329 222 2

• Vlaams-Brabant

Academie van het Brussels v.z.w.
p/a Marcel de Schrijver
De Smet de Naeyerlaan 275 bus 7
B-1090 Jette
Tel. (02) 428 058 6
Publicaties in en manifestaties over het Brussels dialect.

Academie van het Tiens
p.a. Wim Mertens
Broekstraat 49
B-3300 Tienen

Academie voor het Leuvens Dialect
Brusselsestraat 46/6
B-3000 Leuven
Publicaties in en manifestaties over het Leuvens dialect.
Tijdschrift: *Ons Leives*

Academie West-Brabantse Dialecten
p/a Remy Van Ransbeeck
Kouter 48
B-1785 Merchtem

Stichting Brabantse Dialecten
Secretariaat: W. Wellekens
Molenstraat 147
B-3010 Leuven
Tel. (016) 255 250
Ook voor Antwerpen. Organisatie van de Brabantse Dialectendag.